

SOM
EDSTRÖM
VILLE

- hur IUI blev till

ROLF G H HENRIKSSON

Som Edström ville
– hur IUI blev till

Industriens Utredningsinstitut

Som Edström ville – hur IUI blev till

En krönika och dokumentation kring bakgrunden
till etablerandet av Industriens Utredningsinstitut 1939
och dess utveckling från utredningsbyrå till forskningsinstitut

av

Rolf G.H. Henriksson

© 1990 Industriens Utredningsinstitut

Citering ur denna bok är tillåten om följande uppgifter anges:
Rolf G.H. Henriksson, Som Edström ville – hur IUI blev till,
Industriens Utredningsinstitut, Stockholm 1990

Omslag: Rickard Frölich

ISBN 91-7204-354-7
Gotab, Stockholm 1990

Innehåll

	sida
Förord	9
Författarens förord	10
I INLEDNING	13
1. Bakgrund	13
2. Edströms samtal med Per Albin och Industrins kampvilja	16
3. Industrins utredningsresurser	19
4. Direktörsklubbens initiativ och Österbergs uppläggning av en borgerlig motoffensiv	21
5. Arbeta för borgerlig riksdagssamverkan och gulboksförslaget	24
6. Gulboksprojektet erbjudes Industriförbundet	25
7. IUIs bestämningskrafter	26
II UTREDNINGSBYRÅ ELLER PROPAGANDA-CENTRAL	30
1. Förslagsutvecklingen	30
Det begränsade förslaget	30
Den "Edströmska" decembermotionen	31
Arbetsutskottsbehandlingen och Söderlunds förslag i mars 1937	34
2. Kommittéarbetet och FUIF	39
Lundviks promemoria	39
Kommittéarbetets försening	41
FUIFs syfte och bakgrund	42
FUIF och kommittéarbetet i kollision	46
Kompromissen och dess sammanbrott	48
Kommittékompromissens innehåll	52
3. Ställningstagandet	56
Decemberdiskussionen 1937	56
4. Mötet på Jernkontoret och Söderlunds riktlinjer	66
Jernkontorskommittén i arbete och frågans behandling i Industriförbundets arbetsutskott	70
Söderlunds riktlinjer och SAFs beslut	71
5. Effektivering	73
Det gemensamma arbetsutskottets hemställan	73
FUIF levde vidare och Edström fick nästan som han ville	74
Industriförbundets slutliga beslut	77
Chefstillsättningen	78

6.	Epilogiskt om FUIF och IUIs första arbetsprogram	81
	Det första arbetsprogrammet och institutets centrala uppgift	83
	Arbetsprogrammets anknytning till Konjunkturinstitutet och dess "Svennilsonska punkt"	88
	Exkurs: Svennilsons bidrag till Befolkningskommissionen	90
III FRÅN POLITISKT SEKRETARIAT TILL FORSKNINGSSINSTITUT		
1.	Inledning	95
	Framtoningen av ett forskningsinstitut	95
	Institutets etablering och utredningsstabens utveckling	99
	Ivar Andersons period 1939-1940	103
	Institutet under Ragnar Sundén 1940-1941	107
	Chefsskiftet hösten 1941	109
	Publikationsverksamhet	111
2.	Dagsaktuella frågor under Ivar Anderson och Ragnar Sundén	113
	Industripolitiska förhandlingar	113
	Offentliga engagemang	118
	Analyser av det ekonomiska läget	120
3.	Upplysningsverksamheten	123
	Upplysningsuppgifterna i det första arbetsprogrammet	123
	Upplysningsverksamheten under Anderson och Sundén och Svennilsons saneringsaktion	125
	Upplysningsfrågornas slutliga ordnande	127
4.	Service- och bevakningsverksamhet	131
	Utlandsbevakning	131
	Serviceverksamhet	135
	Konjunkturbevakning	137
5.	Utredningar	141
	Översiktligt	141
	Norrlandsutredningen	143
	Småindustriutredningen	145
	Industribostadsutredningen	153
	Branscutredningar	159
6.	IUI inför freden	163
	Fredsförväntningarna och IUIs första reaktion	163
	Industripolitiken inför freden	167
	Optimistisk pessimism och "turberedskap"	169
	Fredsprognosen	172
	Exkurs: IUI och Affärsekonomiska Forskningsinstitutet	181

IV AVSLUTNING	183
1. Den institutionella basen	183
2. Styrelsen	186
3. Sammanfattning och slutsatser	193

Appendices

A Österbergs förslag om ett samhällsforskningsinstitut (23 november 1935)	197
B Edströms motion till Industriförbundets styrelsemöte den 18 december 1936	201
C Utkast till arbetsprogram för FUIF (19 februari 1937)	205
D Lundviks promemoria (30 mars 1937)	207
E Protokoll från FUIFs styrelsemöte i Göteborg den 9 juli 1937	214
F Kommittéförslaget (22 oktober 1937)	218
G Österbergs promemoria om FUIF (11 december 1937)	222
H SAFs beslut beträffande industriens gemensamma utredningsbyrå (27 januari 1938) (med bilaga: Söderlunds riktlinjer)	224
I Lundviks uttalande om Industriförbundets ställningstagande till en särskild utredningsavdelning gemensamt med SAF (30 mars 1938)	229
J IUIs första arbetsprogram (februari 1939)	231
K Österbergs tillbakablick (17 november 1939)	234
L Förslag om industriens upplysningsverksamhet (januari 1942)	237
M Iveroths uttalande om IUIs uppgifter och organisation (maj 1943)	248
N Högboms redogörelse för norrlandsutredningen inför Härnömässan den 18 juni 1943	250
O Ivar Andersons minnesanteckningar om sin tid som chef vid IUI (24 mars 1949)	259

Förord

Industriens Utredningsinstitut (IUI) har under en stor del av sin 50-åriga tillvaro varit Sveriges enda privatfinansierade forskningsinstitut inom samhällsvetenskapen, det största och under långa tider det enda som sysslat med tillämpad forskning i nationalekonomi.

Det kan så här drygt 50 år efter IUIs bildande och mot bakgrund av denna historia om "IUIs första stapplande steg", som Rolf G.H. Henriksson har skrivit, vara på plats att erinra sig de formuleringar av IUIs framsynta grundare som kommit att vägleda styrelsens arbete och IUIs forskning. Syftet var, och är, att bedriva långsiktig forskning om ekonomiska och sociala förhållanden som är av betydelse för den industriella utvecklingen. Utgångspunkten var, och är, att ökad kunskap om hur en dynamisk ekonomi fungerar i det långa loppet talar för en på privat ägande grundad marknadsekonomisk lösning.

IUI har med åren byggt upp ett välgrundat rykte både i Sverige och utomlands som ett ledande forskningsinstitut inom sitt område. Det hör till saken att pluralism är lika betydelsefull i forskningen som i politiken och i marknaden. Den speciella organisation som IUI representerar är därför ett innovativt inslag i den svenska forskningsvärlden, inte minst vad beträffar valet av problem.

Den ledande inom institutets grundarkrets var dåvarande ASEA-chefen Sigfrid Edström. IUIs historia speglar industrins och dess organisationers historia. IUI har fungerat som en länk mellan universitetens och företagens världar. Personligen finner jag det därför glädjande, att som ordförande i såväl IUI som ASEA få inleda denna jubileumsskrift om IUIs bildande och om de första årens verksamhet.

Jag är övertygad om att behovet av seriös forskning om för näringslivet viktiga, ekonomiska problem kommer att vara lika stort i framtiden.

Stockholm i november 1990

Curt Nicolin

Författarens förord

I samband med att IUI 1989 gick in i sitt 50:e år fick jag i uppdrag att sammanställa en historik över institutets utveckling. I denna uppgift framstod belysningen av bakgrunden till institutets etablering 1939 och en redogörelse för dess första utvecklingsfas som särskilt viktiga. Dessa moment i institutets historia är intimt förknippade med Sigfrid Edströms namn. Visserligen är det främst under tillblivelseprocessen före 1939 som Edström står synlig i händelsernas centrum, men han utövade i sin egenskap av styrelseordförande ett viktigt bakgrundsinflytande även under det efterföljande inledningskedet. Kopplingen till Edström har därför fått ge denna framställning dess kronologiska ram. Tidsmässigt täcker redovisningen därmed en tioårsperiod. Den begynner 1934, då Edström tog det första steget mot institutets tillblivelse. Framställningen följer sedan de komplexa turerna bakom institutets formella start 1939 samt de växlande faserna i dess utveckling under den första verksamhetsperioden fram till Edströms avgång i juni 1943. Valet av 1943 som ungefärlig slutpunkt för framställningen motiveras dock inte bara av att Edströmanknytningen då upphörde. Som framställningen ger vid handen kan 1943 i själva verket anses utgöra den tidpunkt då institutets egentliga historia som forskningsinstitut tog sin början.

Tidigare framställningar om IUIs tillblivelse och första utvecklingsfas har varit få och otillräckliga. Ivar Andersons, Ragnar Sundéns och Sven Erik Österbergs i arkivmaterialet påträffade tillbakablickar har inte kunnat ge mera än inledande vägledning. Ett visst undantag måste dock göras för den dokumentation av IUIs tillblivelse som sammanställdes av Industriförbundets sekreterare August Hessler inför institutets 10-årsjubileum. Men även dennes redovisning är alltför summarisk. Hesslers sammanställning kom dock att utnyttjas för K.A. Bratts levnadsteckning av Edström. Denna, som till större delen publicerats, lämnar dock beträffande den i huvudsak på Edströms egna anteckningar lämnade redogörelsen för IUIs start en hel del övrigt att önska (*J. Sigfrid Edström, En levnadsteckning*, redigerad av K.A. Bratt i två delar. Stockholm 1950 och 1953). Det torde därmed stå klart att bedömningar lämnade av Edström bör behandlas med extra stor källkritisk uppmärksamhet. Men de övriga nämnda rapporterna från personer som alla var medverkande aktörer måste givetvis också behandlas försiktigt.

Ännu finns det ingen nämnvärd vetenskaplig historisk forskning om IUI. Endast ett undantag kan noteras, nämligen Sven Anders Söderpalms viktiga bok *Direktörsklubben*, Stockholm 1976. Med sitt bredare fokus har Söderpalms bild av IUIs tillkomst emellertid blivit alltför översiktlig och därmed ofullständig. Han ger en betydligt fylli-

gare bild av den allmänna politiska bakgrunden än vad som presenteras i det följande men har inte i tillräcklig detalj redovisat hur tillkomsten gick till. Söderpalms arbete har därför främst kommit till användning vid min egen inträngning i det material han utnyttjat, särskilt Sigfrid Edströms, Direktörsklubbens och FUIFs depositioner på Riksarkivet. Viktiga kompletteringar till Söderpalms framställning beträffande bakgrunden till IUIs etablerande 1939 har även kunnat göras ur Industriförbundets och Arbetsgivareföreningens arkiv.

Redogörelsen för utvecklingen av IUI efter starten 1939 vilar så gott som helt på tidigare icke utnyttjat arkivmaterial. Till större delen bygger denna del av framställningen på det stora och rika material som förvarats i IUIs källare. Ursprungligen ingick detta material i ett uppenbarligen mycket välordnat arkiv men ett flertal flyttningar av arkivet har medfört att ordningen försvunnit. Svårigheten att få överblick över materialet har gjort detta tungforcerat men jag tror dock att huvudlinjerna i den bild som tagits fram skall stå sig även om ytterligare material senare skulle påträffas.

På grund av den knappa tid som stått till mitt förfogande är framställningens text utarbetad som en krönika utan beaktande av de redovisningsnormer som gäller för historisk forskning med vetenskapliga ambitioner. Således saknas alla sedvanliga källhänvisningar utöver de allmänna omnämmanden som görs i detta förord. Även litteraturreferenserna är otillbörligt knappa. På åtskilliga ställen, särskilt i Del I men också i Del II och i någon mån även i Del III, hade hänvisningar till Söderpalms framställning varit på sin plats. Emellertid kan den enkla redovisningsformen kanske ha gjort framställningen något mera lättillgänglig för en allmän näringslivsläsekrets och intressenter kring IUI.

Följande version av studien är en revidering av den framställning som utarbetades under jubileumsåret 1989 och som redovisades i Henriksson, Rolf G.H., *Under Edströms egid*, IUI Working Paper No. 255. Under sommaren 1990 har även en fördjupad studie gjorts av den stora norrlandsutredning som bedrevs vid institutet under åren 1939–1948. Den redovisas separat i Henriksson, Rolf G.H., *Den stora Norrlandsutredningen vid IUI 1939–1948*, IUI Working Paper No. 269. Som allmän bakgrund bör här också refereras till Rolf G. H. Henriksson (red.), *Konjunkturinstitutet under Erik Lundbergs tid*, Konjunkturinstitutet, Stockholm 1987.

Under arbetet med denna jubileumsskrift har jag ådragit mig en stor tacksamhetsskuld till en rad personer som hjälpt mig på olika sätt. Jag vill först och främst tacka IUIs egen stabspersonal. Tyvärr förbjuder institutets policy mig att namnge alla dem som gjort viktiga insatser på det logistiska planet. Institutets ledning har också givit betydelsefullt stöd. Gunnar Eliasson har genom sin ”obönhörliga” optimism påverkat arbetets inriktning och Jeannette Åkerman gjorde en

mycket behövlig lektörsinsats på ett tidigare manuskript. Utanför IUI har jag mottagit värdefulla synpunkter av docent Jan Glete, professor Torsten Gårdlund, redaktör Caj Lindén, docent Bengt Metelius och professor Ulf Olsson.

Tacket riktar sig även till arkivarie Leif Nilsson vid Industriförbundets arkiv och till personalen vid Industriförbundets bibliotek under bibliotekarie Ingrid Widerståhls ledning. Från SAF-sidan har jag fått värdefull hjälp av arkivarie Björn Holmberg och bibliotekarie Vivi-Anne Welander. Personalen vid Kungliga Bibliotekets och Riksarkivets forskarexpeditioner och reproavdelningar har gjort sina sedvanliga ovärderliga plikter.

Av de många intervjuerna har särskilt de som gjordes med Tore Browaldh, Erik Dahmén, Axel Iveroth, Folke Kristensson, Bitti von Vegesack och Ruth Wiklund-Ellestad varit av betydelse för denna studie. Jag står även i stor tacksamhetsskuld till fru Margit Svennilson, som lämnat viktiga upplysningar och beredvilligt ställt material om Ingvar Svennilson till förfogande.

Den stora tidspresen med detta arbete har tyvärr drabbat mina närmaste, i synnerhet min hustru Margareta utan vars tålmodiga fördragsamhet det hela inte hade kunnat genomföras.

I november 1990
Rolf G.H. Henriksson

I Inledning

1 Bakgrund

Utredningsinstitutets tillkomsthistoria kan sägas ha sin bakgrund i det politiska maktskifte som ägde rum under åren 1932–33. Efter det att socialdemokraterna bildat regering under Per Albin Hansson lyckades de genom den sk kohandeln med Bondeförbundet få en parlamentarisk bas som möjliggjorde en betydligt mera aktiv ekonomisk politik för att möta arbetarnas och stora agrara folkgruppers ”behov” än vad som tidigare varit möjligt. Denna nya ekonomiska politik var inte socialistisk i traditionell mening utan hade närmast karaktären av pragmatisk intressepolitik. Den möttes dock av starkt borgerligt motstånd. Den bröt mot liberalers centrala doktriner men även konservativa, som inte stod främmande för näringspolitiska eller socialpolitiska ingrepp, såg den som stridande mot sina principiella ståndpunkter. Invändningarna gällde givetvis främst åtgärderna som sådana men man kunde varken i liberala eller konservativa kretsar se endast till de vidtagna åtgärderna utan tolkade dem som led i en socialistisk politik, vars slutmål var det borgerliga samhällets upphörande. Trots de socialdemokratiska deklARATIONERNA att socialisering inte längre stod på agendan och trots att socialdemokraterna även i handling markerade en front mot kommunisterna, såväl i fackliga sammanhang som i partipolitiken, kunde de borgerliga inte glömma det marxistiska påbrået. Misstrogenheten på borgerligt håll förblev stark.

Den borgerliga socialistiskräckens stora ögon spändes ytterligare upp inför den nya politikens intellektuella framtoning. Man noterade från början uppmärksamt de planhushållningssignaler som fördes fram av Gunnar Myrdal redan i en bilaga till socialdemokraternas första statsverksproposition i början av 1933, men storlarmet utlöstes först efter presentationen av deras andra statsverksproposition i januari 1934. Då hade den konjunkturpolitiska problematiken vikit undan i takt med konjunkturuppgången och det betraktades som mycket allvarligt att planhushållningsidén återigen fördes fram för att möta de mera långsiktiga strukturella frågor som nu blev aktuella. Det blev en häftig sk systemdebatt där Myrdal ”et consortes” risades i press och föredrag i synnerhet av Eli Heckscher, som vid denna tid framstod som liberalismens främste vapendragare i landet.

Men redan under 1935 hade planhushållningshotet börjat ge vika. Den under årets början publicerade Arbetslöshetsutredningens slutrapport var strukturpolitiskt sett ganska desarmerad och innehöll främst konjunkturpolitiska antidepressionsrekommendationer som även om de fortfarande var kontroversiella dock vid denna tid bör-

jade förlora sin aktualitet. Visserligen hade Myrdal själv nu slängt in en ny brandfackla i den politiska debatten. Tillsammans med sin fru Alva publicerade han hösten 1934 boken *Kris i befolkningsfrågan*. Denna bok fick intensiv uppmärksamhet och kritiserades hårt bl a av makarna Heckscher och fick den omedelbara politiska effekten att den s k Befolkningskommissionen tillsattes våren 1935. Befolkningsboken var knappast mindre ideologiskt laddad än Myrdals tidigare skrivelser i planhushållningsdebatten men den pekade mera i socialpolitisk än i näringspolitisk riktning, vilket bidrog till att den liberala antiplanhushållningsfronten tappade sitt momentum. Befolkningspolitiskt legitimerad socialpolitik kunde finna stöd även inom högerens socialkonservativa kretsar. Dessa hade vid denna tid flyttat fram sina positioner när Gösta Bagge 1935 med visserligen knapp marginal valdes till ny ordförande efter den i en engelsk flygolycka bortgångne Arvid Lindman. Bagges medtävlare var Ivar Anderson, som senare skulle bli IUIs förste chef.

Vid denna tid började även socialliberala strömningar att bli starka. Särskilt viktigt blev Bertil Ohlins tillträde som ungdomsförbundsordförande i det 1934 bildade Folkpartiet. Från denna position utövade Ohlin ett växande inflytande i socialliberal riktning på den folkpartistiska partiledningen och riksdagsgruppen. Ohlins dispositioner var i viss mån uttryck för en strategi liknande den Keynes förordad och som gick ut på att möta socialismen med dess egna vapen. Detta uppfattades dock inte av alla och även många av dem som förstod Ohlins intentioner ansåg att en sådan linje var defaitistisk. Ohlin kom närmast att anses som en renegat i de näringslivskretsar som sökte åstadkomma en enad borgerlig front mot den socialdemokratiska frammarchen. Han kom där att betraktas som ett nästan socialistiskt brohuvud på borgerlig mark för den samförståndspolitik som Per Albin Hansson drev.

Den s k "Per Albin linjen" hade lanserats redan strax efter koalitionsens start och var naturligtvis i viss mån det politiska pris Hansson var tvungen att betala för att få med Bondeförbundet i regeringen, men han såg troligen snart även det taktiskt riktiga i den dämpning av regeringens socialistiska ambitioner som därmed uppnåddes. Redan 1934 hade vad som skulle kallas "folkhemspolitiken" börjat formas. Dess mest samlande deklaration kan sägas ha avgivits i de direktiv som Hansson i december 1934 gav till den då tillsatta s k "mammututredningen". Denna utredning hade tillkommit efter ett riksdagsbeslut om en allsidig och förutsättningslös granskning av vad som kunde göras på föreningsrättens och arbetsrättens område för att främja arbetsfreden. Hansson tog emellertid, när utredningens direktiv skulle anges, tillfället i akt och vidgade dessa väsentligt. Frågan om arbetsfredens trygghet kunde enligt statsministern inte längre behandlas som ett från andra problem fristående spörsmål. Ett ingripande på

arbetsmarknaden kunde inte ske utan att andra sidor av samhällsutvecklingen berördes. Det var på grund av de omfattande direktiven, som inte lämnade många sidor av det ekonomiska livet onämnda, som kommittén fick den populära benämningen mammututredningen.

Mammututredningen genomfördes på ett år och presenterades i slutet av 1935. Resultatet möttes av de borgerliga med stor kritik men utredningen kom ändå att bli en länk i den fortsatta samförståndspolitik. Den förde inte fram några egna lagstiftningsförslag utan vad som presenterades var en inventering av de problemområden där lagstiftning kunde bli aktuell men där först ytterligare utredningar var nödvändiga. Agendan tog även upp sådana områden som varit traditionella objekt för tidigare socialiseringspropåer, som t ex att lägga bankväsendet och försäkringsväsendet under samhällelig kontroll. Regeringen höll emellertid tidigare givna löften att några sådana ingrepp inte var aktuella och dessa punkter förbigicks i den efterföljande behandlingen.

Ett av de utredningsförslag som däremot kom att verkställas gällde den tekniska och organisatoriska utvecklingens effekter på sysselsättningen. Ett annat gällde utvecklingen av konkurrens- och organisationsförhållanden i olika branscher. Tillsättandet av dessa utredningar, benämnda Rationaliseringsutredningen resp. Organisations-sakkunniga, var en av de sista åtgärder som vidtogs av Hanssons första koalitionsministär innan den i juni 1936 "lät sig fällas" inför höstens andrakammarval. Dessa utredningar sågs med viss oro av näringslivet som uttryck för att socialdemokraternas näringspolitiska ambitioner återuppväckts. Man kom att se dem med större farhågor än dem man hyste beträffande socialdemokraternas socialpolitiska förslag. Emellertid blev näringslivet representerat i dessa utredningar och fick därmed såväl insyn som inflytande.

Det mest betydelsefulla resultatet av mammututredningens rapport var den utveckling den drev fram på arbetsmarknaden. Utredningens formulering var att lagstiftning skulle bli nödvändig för att värna om arbetsfreden och tredje mans rätt o s v, om inte arbetsmarknadens parter själva tog sig an dessa frågor och löste dem avtalsvägen. Det var detta som utlöste de förhandlingar mellan SAF och LO som hösten 1938 skulle avslutas med det s k Saltsjöbadsavtalet, vilket sedan ansetts utgöra grunden för den svenska arbetsmarknadspolitik under nästan ett halvsekel. Men Saltsjöbadsandan detta år tycks ha förlöst flera andra framåtpekande beslut. År 1938, då det berömda "huvudavtalet" ingicks, fastlades de riktlinjer och överenskommelser som utgör IUIs stiftelseurkunder. Det skall i följande studie närmare visas hur IUIs tillblivelse i själva verket i hög grad kan anses återspegla samma process som den som ledde fram till Saltsjöbadsavtalet. Det berättigar att även IUI kan ses som uttryck för att man låtit vad

Strindberg benämnde ”kompromissens lilla muntra sate” få styra i svenskt politiskt liv. Det bekräftade Marquis Childs bild av Sverige i boken *Sweden, the middle way* (1938), som internationellt blev ”svensk lösen” innan senare nationell förhållning stannade för uttrycket ”den svenska modellen”.

2 Edströms samtal med Per Albin och industrins kampvilja

Inför de nya ekonomisk-politiska strömningarna efter 1932/33 stod industrin ambivalent. Till att börja med reagerade man främst på det nya parlamentariska läget. Det är mot bakgrunden av de borgerligas försvagade riksdagsposition man har att se den episod som den främste drivande kraften bakom institutets tillkomst, ASEA-chefen Sigfrid Edström, relaterat i sina upptecknade minnen och som han angivit som det ursprungliga upphovet till institutet. Någon gång under våren 1934 hade Edström besökt statsministern i riksdagen för att avhandla något spörsmål kring ASEA. Just när han stod i färd att gå, blev han anmodad av Per Albin att stanna kvar för några ytterligare ord. Den fråga som därvid togs upp kom att gälla just industrins svaga representation i riksdagen. Enligt Edström förvånade statsministern honom med att framföra att industrin borde vara bättre representerad där. Edström berättar att han då replikerade: ”Kan Du ge mig några röster så att vi få in en riksdagsman?” Därvid lär statsministern ha lett och yttrat att det fanns väl ”andra utvägar”. Edström själv lovade då att ”tänka på saken”.

Mindre parlamentariskt än korporativt sinnad synes Edström nog samt ha bevarat statsministerns ord i sitt minne. Han bar dem med sig ut till konferenser och andra samröresformer med sina industrifränder och refererade dem av närmast samma skäl som Den Onde citerar Bibeln. Historien som kanske blivit mera tuggad än gnagd av tidens tand torde därigenom knappast ha blivit sämre. Det råder dock ringa tvivel om att kärnan i berättelsen är sann. Den har också accepterats av forskningen som dock fäst större vikt vid det centrala bekymret att industrin var så svagt representerad i riksdagen än vid de Per Albins ord Edström tog med sig. Med dessas hjälp har Edström nästan gjort Per Albin till en slags mentor för utredningsinstitutets tillblivelse. Även om Per Albins bevingade budskap kan misstänkas vara en traderingsprodukt av goda festmåltider, blir det dock inte mindre osannolikt av att Per Albin själv varit en särskilt uppskattad gäst vid många av Industriförbundets årsmiddagar.

Det forum till vilket Edström främst bar Per Albins ord var enligt hans egen framställning den sk Direktörsklubben. Detta var en förening som hade startats 1933 som ett diskussionsforum för cheferna för de fem ledande svenska verkstadsföretagen (TBF – The Big Five)

Sigfrid Edström

ASEA, SKF, Electrolux, Separator och LM Ericsson – senare (1939) tillkom även ett sjätte, AGA. Föreningen ägde bestånd ända till 1953 med Edström som ordförande under den första tioårsperioden. Den hade startats när dessa företag erfor att deras export försvårades av de protektionistiska åtgärder som olika länder vidtagit för att motverka depressionens effekter. Diskussionerna i klubben torde till en början således främst ha gällt handelspolitiska frågor. De kom uppenbarligen att utvecklas med särskild udd riktad mot dåvarande Exportföreningen (idag Exportrådet). Denna ansågs inte på ett tillfredsställande sätt gå i bräsch för de liberala handelspolitiska huvudprinciper som vid denna tid pressades tillbaka i debatt och politik. Men klubbens diskussioner kom snart att omfatta även inrikespolitiska angelägenheter. Ett av problemen var just näringslivets svaga politiska inflytande. Bekymren inför socialdemokratiens nyvunna maktpositioner gällde därvid inte bara styrkeläget i riksdagen. Även om denna fråga till en början tycks ha stått i förgrunden så reagerade man också på att denna borgerligt parlamentariska front var så splittrad. Näringslivets allmänna missnöje med hur dess intressen företräddes i riksdagen drev fram tankegångar kring hur man skulle finna andra kanaler för politiskt inflytande än enbart de parlamentariska.

Inom Direktörsklubben kom man redan våren 1934, kanske efter

det att Edström relaterat vad Per Albin sagt, att diskutera vilka andra vägar som stod öppna. Därvid torde man självklart ha granskat vad de stora näringslivsorganisationerna, Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet, skulle kunna göra. Utfallet av denna granskning tycks dock inte ha blivit särskilt uppmuntrande. Dessa stora organisationer hade vid denna tid, efter flera decenniers utveckling, kommit att bli ganska byråkratiska och på så vis trögrörliga. Det brast redan i viljan att göra något. Arbetsgivareföreningen, som bildats 1902, hade visserligen under de tidigare decennierna uppvisat stark militans och kampvilja i arbetsmarknadspolitiska frågor och konflikter men var länge av formella skäl inte beredd att ta ställning i frågor som låg utanför arbetsmarknadens område och kunde, eftersom den så småningom kommit att företräda allt större delar av näringslivet, inte ta ställning i politiska frågor som gällde enbart industrin och i synnerhet inte om det bara var fråga om den del av industrin som företrädades av Direktörsklubben. Men man skulle snart komma att överge sin kampvilliga hållning även när det gällde arbetsmarknadsfrågor och kom genom Saltsjöbadsavtalet att länkas in på en mindre frondeorienterad linje än Direktörsklubbens.

Industriförbundet som startades 1910 var mera enbart industrins organisation än Arbetsgivareföreningen. Men inte heller Industriförbundet kunde politiskt ställa sig bakom ståndpunkter som kanske endast företrädades av vissa sektorer inom industrin. Industrins ambivalens inför olika sidor av den nya politiken var stark. Exportföretag intog andra positioner än hemmamarknadsföretag, inte bara i handelspolitiska frågor. De var ofta storföretag och stod som sådana i motsatsställning till många småföretagargrupper. För storföretag av den typ som var representerad i Direktörsklubben framstod sannolikt socialpolitiska pålagor som ett betydligt mindre ont än näringspolitiska ingrepp. Socialpolitiska reformer kan rent av, vilket torde ha varit Ohlins position, ha setts som motmedel mot socialdemokratin. En motsatt inställning kan ha rått inom småföretagargrupper. Det kan inte ha varit lätt att utforma en industriförbundsposition i ett sådant läge. Storföretagens ibland folkpartistiska orientering ställde dem i överraskande harnesk mot troligen mera högerorienterade småföretagare.

Vad som dock framför allt höll Industriförbundet tillbaka var dess närmast halvofficiella ställning. Bildat för att lösa vissa för de olika branscherna och företagen gemensamma frågor hade det med åren fått en ställning som onödiggjorde att landets centrala förvaltning befattade sig med sådana uppgifter. Dess karaktär av ett av näringslivet styrt och finansierat "Industridepartement" innebar att det närmast var inställt på samarbete med statsapparaten. Samarbetet med staten kan kanske också sägas ha varit tillfredställande så länge statsapparaten leddes av borgerliga partier och företrädare för borgerliga intres-

sen. När socialdemokraterna nu kommit till makten blev Industriförbundets position givetvis mera problematisk, men ännu flera år efter maktskiftet hade det omställningskrav det nya läget innebar inte drivit förbundet till handling. Åtgärder var nu på väg men det var inte självklart vari Industriförbundets nya uppgifter bestod. Man var ännu mindre än SAF berett att politisera sin verksamhet. Således, inte heller hos Industriförbundet tyckte man sig inom Direktörsklubben kunna vinna gehör för någon näringslivets politiska mobilisering inför den socialdemokratiska utmaningen.

3 Industrins utredningsresurser

Det var emellertid inte bara i viljan utan också i den rent materiella förmågan de två stora organisationerna brast inför den stundens krav som diskuterades i Direktörsklubben. För att kunna politiskt agera i olika frågor behövdes ett beslutsunderlag. I och med att socialdemokraterna besatte statsrådstaburettarna fick de exklusiv tillgång till departementens och verkens utredningsresurser och kunde genom sin riksdagsposition även bestämma tillsättningen av och styra arbetet i parlamentariska utredningar. Näringslivet fick, även när dess representanter satt med, ibland otillräcklig insyn i de offentliga utredningarnas arbete och var försatt i en passivt avvaktande ställning. Utan egna utredningsresurser kunde näringslivets stora organisationer inte ta de ekonomisk-politiska initiativ som behövdes för att möta den socialdemokratiska offensiven. Arbetsgivareföreningen hade sedan 1931 en intern utredningsavdelning som visserligen kunde tas i anspråk för remissutlåtanden etc. även i större samhällsekonomiska frågor, men dess kompetens och storlek var helt otillräckliga för att ta fram ett underlag för de ekonomisk-politiska ställningstaganden som nu blev erforderliga.

Industriförbundet var i det avseendet lika dåligt rustat. Man hade visserligen under en längre tid betjänat sig av en professionell nationalekonoms tjänster för bedömningen av konjunkturutvecklingen. Sålunda hade Johan Åkerman, under femårsperioden 1928–1933, varit redaktör för Industriförbundets publikation *Det ekonomiska läget* och där, som så gott som ensam bidragare, stått för landets främsta insatser på detta område. Efter att på Kommerskollegium varit introduktör av amerikansk konjunkturprognosmetodik hade han 1928 disputerat på en mycket uppmärksammad konjunkturanalytisk avhandling. En av Åkermans bedrifter vid Industriförbundet var att förut säga ankomsten av den stora depressionen. Dessutom hade han lagt upp och initierat Industriförbundets produktionsindex, vilket sedan blev en central löpande statistikservice vid Industriförbundet tills det mot 40-talets slut togs över av IUI för att så småningom, i samband med den stora statistikcentraliseringen kring 1960, slutligen hamna

under SCB. Åkerman behöll framöver ett stort intresse för hur detta index utvecklades liksom även för den forskning som växte fram vid IUI. Hans tjänster åt Industriförbundet upphörde emellertid redan 1933 efter det att han fått en docentur i Lund.

I själva verket var det vid denna tid inte lätt att finna kompetenta utredningsmän och analytiker. I synnerhet var det brist på kvalificerade nationalekonomer. De starka ideologiska förskjutningar som ägde rum i samband med depressionen innebar också att yngre nationalekonomer, som besatt den bästa skolningen, ofta lockades över till den socialdemokratiska sidan. I den stora systemdebatten stod Myrdal inte ensam som företrädare för planhushållningssidan, utan med sig hade han flera andra av den s.k. Stockholmsskolans ekonomer som Alf Johansson och Pierre Guinchard. Även mera politiskt återhållsamma ekonomer som Erik Lindahl och Dag Hammarskjöld stod ofta i socialistisk sold. Ohlin intog ju dessutom en mellanställning som vid denna tid placerade honom något utanför det näringslivsläger som manade till kamp mot socialdemokraterna.

Men den borgerliga sidan saknade givetvis inte försvarare. Utöver Johan Åkerman bör här nämnas dennes äldre bror, Gustaf Åkerman, vilken särskilt ägnade sig åt utredningsfrågor av stort intresse för industrin. Efter att inom Arbetslöshetsutredningen ha studerat driftskoncentrationens och mekaniseringens orsaker och effekter kom han att under många år stå Industriförbundet ganska nära. Bland andra äldre ekonomer måste man givetvis även nämna de i Stockholm verkamma Gösta Bagge och Gustav Cassel. Ingen av dessa kom emellertid att bli så betydelsefull för Industriförbundet som Eli Heckscher. Redan 1931 hade Heckscher anlitats som remissförfattare och efter depressionen kom Heckscher att inta en särställning som näringslivets speciella riddare. Ingen bjöd så hårt och effektivt intellektuellt motstånd mot den nya ekonomiska politiken som han. Ingen utom Heckscher förmådde hålla Myrdal och de övriga yngre socialdemokratiska nationalekonomerna stånga.

Ställd inför sin parlamentariska inadekvans och "korporativa" impotens kom de industrikretsar som ville stärka industrins ideologiska front och ekonomisk-politiska offensivförmåga att tacksamt ta emot den hjälp Heckscher kunde bjuda. Edström och andra medlemmar av Direktörsklubben hade sedan gammalt goda kontakter med denne. Trots att Heckscher under denna tid blev alltmer uppbunden av sin ekonomisk-historiska forskning accepterade han dock i juli 1934 en anhållan från Industriförbundets sida att delta i ett bokverk som skulle utkomma 1935 för att celebrera Industriförbundets kvartssekeljubileum. I detta arbete skulle han bidra med en översikt över den svenska industrins utveckling från dess rötter i det gamla bergsbruket etc och fram till modern tid. Heckscher åtog sig detta arbete, eftersom han kunde se det som en integrerande del av sin självpå-

tagna uppgift att skriva Sveriges ekonomiska historia. Heckschers genomförande av denna studie stärkte ytterligare hans aktier i industrikretsar. Han kom att personifiera hur vetenskap och politik kunde förenas. Genom sitt fälttåg mot planhushållningen, samtidigt som han framlade en objektiv och saklig ekonomisk-historisk framställning, demonstrerade han att sådant samhällsvetenskapligt arbete var förenligt med ett försvar för en liberal samhällsorganisation.

4 Direktörsklubbens initiativ och Österbergs uppläggning av en borgerlig motoffensiv

Heckschers indisponibilitet i övrigt accentuerade det inom industrikretsar alltmer uttalade behovet att permanent knyta intellektuella krafter till sig för att få till stånd ett effektivare motstånd mot den socialdemokratiska offensiven och avvärja socialdemokraternas grepp om folkopinionen. I sådana fortsatta diskussioner, som fördes i syfte att nå fram till riktlinjer för hur bolagen skulle få bättre kontakt med och större inflytande över de politiska frågorna, var Direktörsklubben mycket aktiv. Inom denna diskuterades olika uppslag som t ex att bilda ett särskilt industriparti eller att sätta upp en politisk industribyrå för lobbyverksamhet. Man enades redan under hösten 1934 om att föreningen skulle anställa en politisk sekreterare. Den till posten utsedde blev före detta konsultative statsrådet, kommerserådet och ombudsmannen i Ingenjörsvetenskapsakademien, Sven Erik Österberg.

Denne Österberg hade 1933 lämnat statstjänsten och var 1934 med och bildade Folkpartiet, där han sedan under tre decennier med många viktiga uppgifter var medlem i det verkställande utskottet. Österberg var en stridbar och ideologiskt medveten person som inom partiet intog en högerliberal ståndpunkt. Han kom därigenom under 30-talet i viss motsatsställning till Bertil Ohlin, som från sin position som ledare för partiets ungdomsförbund kom med krav på sociala reformer och statsingripanden för konjunkturstabilisering. Österberg kom därvid att inta ståndpunkter som nära sammanföll med Heckschers, med vilken han sedan länge stod på god fot. Kontakten med Heckscher kan ha haft en viss betydelse för de förslag han sedan kom att föra fram, bl a även de som påverkade IUIs tillkomst.

Österberg kom redan våren 1935 att skissa ett program för borgerlig offensiv och samverkan i 1936 års andrakammarval. I detta program underströk han vikten av att de borgerliga måste skaffa sig en ny gemensam institutionell bas för att kunna möta den klassbetonade socialdemokratisk-agrara alliansen. För att kunna hävda sig mot denna måste de borgerliga sedan utarbeta ett positivt handlingsprogram som skulle kunna få bred folklig uppslutning. Men för att få allt detta till stånd krävdes det ekonomiska uppoffringar från industrins

Sven Erik Österberg

sida, underströk han. Han betonade att hela frågan måste beredas vidare av några högt kvalificerade personer. Den person som därvid främst kom i åtanke var ånyo Heckscher, men denne kunde dock inte, av skäl som tidigare nämnts, åta sig ett sådant uppdrag och det blev i första hand Österberg själv som även i fortsättningen fick stå för den intellektuella arbetsinsats som var nödvändig för att föra frågan framåt.

Vidden av Österbergs ambitioner framgår av ett förslag Österberg presenterade i november 1935 om ett borgerligt samhällsforskningsinstitut. Det var dock inte ur detta förslag som IUI emanerade. Som skall visas var IUI endast i mindre utsträckning sprunget ur någon enskild persons vision eller tillkommet ur några i förväg uppgjorda ritningar. Men Österbergs idéer och pådrivningsförmåga bakom Edström var dock av så stor indirekt betydelse för IUIs tillblivelse, att det är av intresse att ge läsaren tillfälle att se närmare på hans förslag. Hela texten återges i Appendix A. Excerptvis redovisat skulle institutets syfte vara:

att genom fortlöpande forsknings- och undersökningsarbeten analysera den aktuella samhällsutvecklingen på det konstitutionella, sociala och ekonomiska området;

att med ledning av utvecklingstendenserna söka ange riktlinjerna för en sund och måttfull framstegspolitik på borgerligt demokratisk grund;

att i samarbete med ledande personer inom det politiska livet söka utnyttja arbetsresultaten för praktisk politik, samt

att genom lämplig upplysningsverksamhet arbeta för befastande och spridning bland medborgarna av borgerligt demokratiska samhällsidéer.

Till institutet borde enligt förslaget lämpligen knytas två, eventuellt tre för självständigt forskningsarbete kvalificerade personer, representerande statsvetenskap, sociala frågor och ekonomi. Dessa borde äga anlita yngre krafter som medhjälpare, varigenom en gynnsam utgångspunkt även skulle erhållas för rekrytering av kvalificerade och kunniga borgerliga politiker.

Förslaget motiverades främst med att regeringen, som tidigare nämnts, syntes ha tagit ett allt starkare grepp om de offentliga utredningsresurserna, vars arbete den kunde "leda in på sådana linjer som med hänsyn till bristen på allsidighet och objektivitet kunde vara för samhällsutvecklingen farliga". Det kan kanske också ha föranletts av de förslag till utbyggnad av den offentliga utredningsapparaten som vid denna tid fördes fram. Arbetslöshetsutredningen hade i sitt slutbetänkande just då kommit med ett förslag om att sätta upp ett statligt konjunkturinstitut. Under hösten 1935 utarbetade även en statlig kommitté under ledning av Tage Erlander, med Bertil Ohlin och Karin Kock som aktiva medverkare, ett förslag om ekonomiska och sociala trendundersökningar.

Ett av motiven till institutet har ett alldeles särskilt intresse som en artikulering av den ideologiska kampen om landets utredningsresurser. Österbergs utkast förtjänar här att citeras:

På senare tid har tillkommit en omständighet, som i detta sammanhang påkallar särskild uppmärksamhet. Såsom något helt i sin ordning praktiseras alltmera att universitetslärare med officiell partipolitisk etikett i betydande omfattning ställa sina krafter till regeringens förfogande för initiativ och utredningar. En person i dylik ställning bör naturligen icke vara berövad rätten att i sin mån bidra till den samhällsleliga utvecklingen även på annat sätt än genom lärarverksamheten och den i samband därmed stående objektiva forskningsverksamheten. Men det kan med fog göras invändning mot att detta forskningsarbete inom universitetsinstitutens ram gives en politiskt ensidig och starkt subjektiv prägel liksom och mot att sådant institut överhuvud användes såsom basis för utredningar med ganska påtagligt partipolitiskt syfte. I sådan mening kan man hysa en berättigad farhåga för universitetsutbildningens och högskoleforskningens politisering.

Österbergs forskningsinstitutsförslag hösten 1935 blev emellertid bordlagt och kom synbarligen inte senare upp till någon ny behandling. Frågan trängdes undan av den betydligt viktigare angelägenheten att i en gemensam partimotion få fram det tidigare nämnda, av Österberg föreslagna borgerliga handlingsprogrammet. Österbergs oförminskat energiska arbete på den högre ideologiska ambitionsnivån skulle dock snart komma att leda till betydelsefulla komplikationer i IUIs tillblivelsehistoria.

5 Arbete för borgerlig riksdagssamverkan och gulboksförslaget

Direktörsklubben kom att, med Österberg som dynamo, under resten av hösten 1935 engagera sig i ett försök att åstadkomma en borgerlig riksdagssamling. Med detta mål resulterade Österbergs fortsatta arbete i ett förslag till gemensam borgerlig riksdagsmotion. Men när Direktörsklubben i december diskuterade förslaget restes i sista stund invändningar av Eli Heckschers son, Gunnar Heckscher. Man hade vänt sig till denne, kanske efter inrådan av den äldre Heckscher, men troligen också i förhoppning om att på så vis kunna elicitera åtminstone någon assistans från den äldre. Den yngre Heckscher, som dock redan nu var en uppmärksam föredare för landets ungdomer, förordade, efter att faktiskt ha inhämtat sin fars stöd, att man istället för en riksdagsmotion skulle låta en expertkommitté arbeta fram ett förslag liknande den berömda engelska reformliberala "Gula Boken" av 1928, *Britain's Industrial Future*. Detta arbete hade under 1934 återigen aktualiserats av en ny engelsk liknande programskrift *The Next Five Years*, uppmärksammas särskilt av Ohlin. En sådan grundlig expertutredning vore, enligt Gunnar Heckscher, att föredra som principiellt underlag för de borgerliga partiernas självständiga program.

Huruvida de två borgerliga partierna tog intryck av den yngre Heckschers med fleras argument, eller om de i första hand tog praktisk-taktiska hänsyn, får vara osagt. I den slutliga diskussionen av Österbergs motionsutkast med partirepresentanterna senare i december avvisades det i varje fall som gemensam plattform. Till en del kan detta också ha berott på att Edström var på en jordenruntresa från hösten 1935 till våren 1936 och således inte deltog i diskussionerna. Det är inte klart hur han egentligen skulle ha ställt sig, men det är inte säkert att ens han med sin pondus hade kunnat påverka utgången åt ett annat håll.

Folkpartiet visade ett fortsatt intresse för förslaget och kom senare att bearbeta det vidare som beredskap inför ett eventuellt kommande nytt tillfälle. Emellertid tycks Gustaf Andersson i Rasjön i december-diskussionen ha utgått från att väljarna främst ville ha praktiska resultat, vilket också var Ohlins linje. Även Högerens ledning ställde sig

avvisande. Den efter Arvid Lindman valde nye ledaren, Gösta Bagge, ville främst bryta Bondeförbundets uppslutning bakom socialdemokraterna, och samma inställning hade den andre närvarande högermannen, den senare IUI-chefen Ivar Anderson. Denne hade, efter sin mycket knappa förlust mot Bagge vid partiledarvalet i juni 1935, gjort en Europaresa på uppdrag av Industriförbundet och kunde rapportera att planhushållningsivern höll på att avmattas. Han ansåg även att den av Per Albin initierade och under Möllers socialdepartement av överståthållaren Torsten Nothin ledda sk mammututredningen gav signaler om detta.

6 Gulboksprojektet erbjudes Industriförbundet

Efter det att det Österbergska motionsförslaget avvisats av de två borgerliga partierna tycks Direktörsklubben under första delen av 1936 främst ha varit intresserad av Gunnar Heckschers "gulboksförslag". En sådan programskrift ansågs vara värdefull inför höstens andrakammarval. I slutet av april behandlades detta projekt vid en konferens med två inbjudna industrimän, förre industriförbundsordföranden Bertil Almgren från Stockholms Bryggerier och chefen för Liljeholmens Stearinfabriks AB, Harald Nordenson, representerande Högern. Emellertid blev det återigen omöjligt att få någon av de ledande nationalekonomerna att åta sig en sådan utredning. Den äldre Heckscher sade ånyo nej, troligen av samma skäl som tidigare.

Även Johan Åkerman tillfrågades. Denne hade tidigare, som nämnts, varit mycket anlita av Industriförbundet. Han hade emellertid också provat på vad det innebar att medverka i statliga utredningsuppdrag. I sitt arbete för 1927 års Arbetslöshetsutredning, där så många andra svenska nationalekonomer gjorde uppmärksammade insatser, hade Åkerman synbarligen fått främst negativa erfarenheter av sådana engagemang. Efter sina många år som offentlig konjunkturbevakare och utredare var Åkerman inte längre så benägen att ta nya liknande uppdrag och tackade således nej. De skäl han uppgav var en principiell aversion mot vad han kallade "engelsk kommittévetenskap". Han tog avstånd från all sammanblandning av politik och forskning.

Det är signifikativt för bristen på yngre högersinnade nationalekonomer att frågan även gick till Ohlin. Det var ju visserligen denne som tidigare särskilt observerat och rapporterat om den nya engelska gulboken, men hans socialliberala framtoning torde ha gjort många industrimän tveksamma. Ohlin sade dock nej, troligen därför att han inte såg det som möjligt eller lämpligt att i en industriförbundspublikation plädera för en socialliberal linje, men själva förfrågan kan ha givit honom impulsen till boken *Fri eller dirigerad ekonomi*, som han presenterade efter valet hösten 1936.

Österbergs forskningsinstitutsförslag hösten 1935 blev emellertid bordlagt och kom synbarligen inte senare upp till någon ny behandling. Frågan trängdes undan av den betydligt viktigare angelägenheten att i en gemensam partimotion få fram det tidigare nämnda, av Österberg föreslagna borgerliga handlingsprogrammet. Österbergs oförminskat energiska arbete på den högre ideologiska ambitionsnivån skulle dock snart komma att leda till betydelsefulla komplikationer i IUIs tillblivelsehistoria.

5 Arbete för borgerlig riksdagssamverkan och gulboksförslaget

Direktörsklubben kom att, med Österberg som dynamo, under resten av hösten 1935 engagera sig i ett försök att åstadkomma en borgerlig riksdagssamling. Med detta mål resulterade Österbergs fortsatta arbete i ett förslag till gemensam borgerlig riksdagsmotion. Men när Direktörsklubben i december diskuterade förslaget restes i sista stund invändningar av Eli Heckschers son, Gunnar Heckscher. Man hade vänt sig till denne, kanske efter inrådan av den äldre Heckscher, men troligen också i förhoppning om att på så vis kunna elicitera åtminstone någon assistans från den äldre. Den yngre Heckscher, som dock redan nu var en uppmärksam föredragare för landets ungdomer, förordade, efter att faktiskt ha inhämtat sin fars stöd, att man istället för en riksdagsmotion skulle låta en expertkommitté arbeta fram ett förslag liknande den berömda engelska reformliberala "Gula Boken" av 1928, *Britain's Industrial Future*. Detta arbete hade under 1934 återigen aktualiserats av en ny engelsk liknande programskrift *The Next Five Years*, uppmärksammas särskilt av Ohlin. En sådan grundlig expertutredning vore, enligt Gunnar Heckscher, att föredra som principiellt underlag för de borgerliga partiernas självständiga program.

Huruvida de två borgerliga partierna tog intryck av den yngre Heckschers med fleras argument, eller om de i första hand tog praktisk-taktiska hänsyn, får vara osagt. I den slutliga diskussionen av Österbergs motionsutkast med partirepresentanterna senare i december avvisades det i varje fall som gemensam plattform. Till en del kan detta också ha berott på att Edström var på en jordenruntresa från hösten 1935 till våren 1936 och således inte deltog i diskussionerna. Det är inte klart hur han egentligen skulle ha ställt sig, men det är inte säkert att ens han med sin pondus hade kunnat påverka utgången åt ett annat håll.

Folkpartiet visade ett fortsatt intresse för förslaget och kom senare att bearbeta det vidare som beredskap inför ett eventuellt kommande nytt tillfälle. Emellertid tycks Gustaf Andersson i Rasjön i decemberdiskussionen ha utgått från att väljarna främst ville ha praktiska resultat, vilket också var Ohlins linje. Även Högers ledning ställde sig

avvisande. Den efter Arvid Lindman valde nye ledaren, Gösta Bagge, ville främst bryta Bondeförbundets uppslutning bakom socialdemokraterna, och samma inställning hade den andre närvarande högermannen, den senare IUI-chefen Ivar Anderson. Denne hade, efter sin mycket knappa förlust mot Bagge vid partiledarvalet i juni 1935, gjort en Europaresa på uppdrag av Industriförbundet och kunde rapportera att planhushållningsivern höll på att avmattas. Han ansåg även att den av Per Albin initierade och under Möllers socialdepartement av överståthållaren Torsten Nothin ledda sk mammututredningen gav signaler om detta.

6 Gulboksprojektet erbjudes Industriförbundet

Efter det att det Österbergska motionsförslaget avvisats av de två borgerliga partierna tycks Direktörsklubben under första delen av 1936 främst ha varit intresserad av Gunnar Heckschers "gulboksförslag". En sådan programskrift ansågs vara värdefull inför höstens andrakammarval. I slutet av april behandlades detta projekt vid en konferens med två inbjudna industrimän, förre industriförbundsordföranden Bertil Almgren från Stockholms Bryggerier och chefen för Liljeholmens Stearinfabriks AB, Harald Nordenson, representerande Högern. Emellertid blev det återigen omöjligt att få någon av de ledande nationalekonomerna att åta sig en sådan utredning. Den äldre Heckscher sade ånyo nej, troligen av samma skäl som tidigare.

Även Johan Åkerman tillfrågades. Denne hade tidigare, som nämnts, varit mycket anlitad av Industriförbundet. Han hade emellertid också prövat på vad det innebar att medverka i statliga utredningsuppdrag. I sitt arbete för 1927 års Arbetslöshetsutredning, där så många andra svenska nationalekonomer gjorde uppmärksammade insatser, hade Åkerman synbarligen fått främst negativa erfarenheter av sådana engagemang. Efter sina många år som offentlig konjunkturbevakare och utredare var Åkerman inte längre så benägen att ta nya liknande uppdrag och tackade således nej. De skäl han uppgav var en principiell aversion mot vad han kallade "engelsk kommittévetenskap". Han tog avstånd från all sammanblandning av politik och forskning.

Det är signifikativt för bristen på yngre högersinnade nationalekonomer att frågan även gick till Ohlin. Det var ju visserligen denne som tidigare särskilt observerat och rapporterat om den nya engelska gulboken, men hans socialliberala framtoning torde ha gjort många industrimän tveksamma. Ohlin sade dock nej, troligen därför att han inte såg det som möjligt eller lämpligt att i en industriförbundspublication plädера för en socialliberal linje, men själva förfrågan kan ha givit honom impulsen till boken *Fri eller dirigerad ekonomi*, som han presenterade efter valet hösten 1936.

Den slutsats man i Direktörsklubben drog av den i slutet av april avlöpta konferensen, var att arbetet borde "i än högre grad göras gemensamt med Industriförbundet för att något resultat skulle kunna uppnås". Under sommaren 1936 gjorde Österberg därför vidhållna försök att få Industriförbundet att ta hand om gulboksprojektet, som dock nu knappast kunde ha aviserats som en programskrift inför valet. Därtill torde tiden ha varit för knapp. Men Industriförbundets chef ställde sig uppenbarligen även av andra skäl reserverad. Efter det att Österberg rapporterat om sina föga framgångsrika diskussioner med Industriförbundet, beslöt Direktörsklubben uppdra åt Edström och SKF-chefen Björn Prytz att, i egenskap av medlemmar i industriförbundsstyrelsens arbetsutskott, söka närmare påverka förbundets ledning att ta upp saken. Men inte heller med deras hjälp lyckades man föra in frågan under denna organisations tak.

7 IUIs bestämningkrafter

Hela den ovan relaterade utvecklingen, som kan sägas löpa fram till valet 1936, får anses ha slutat med ett misslyckande för Direktörsklubbens intentioner. Den hotbild klubben hade målat upp som utgångspunkt för sitt initiativ och som främsta argument för offensiven tappade avsevärt sin övertygelsekraft redan genom mammututredningen. Trots dennas långa agenda för en mera aktiv statlig näringslivspolitik kom den, som nämnts, att signalera en mera kompromissvillig socialdemokratisk maktutövning och länkade därmed även fram en mindre fronderande linje på oppositionssidan. Den "Per Albins folkhemslinje" som här kom till synes fick således närmast en desarmerande effekt på näringslivets motståndsvilja.

Det var ur dessa industrins kluvna positioner inför samhällsutvecklingen som dess utredningsinstitut kom till. IUI föddes dock inte enbart som resultanden i ett borgerligt kraftparallelogram, där en offensiv och aggressiv linje representerad av Direktörsklubben och en defensiv, mera neutral linje, företrädd av de två stora organisationerna, Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet, möttes. Den fortsatta historien om hur IUI blev till är i långa stycken även en utdragen och seg kamp mellan mycket viljestarka personligheter. Den offensiva sidan leddes av Edström med Österberg som betydelsefull idégivare och pådrivare. Den defensiva sidans ledande namn var den verkställande direktören i Industriförbundet, Vilhelm Lundvik. Mellan dessa kom Arbetsgivareföreningens verkställande direktör Gustaf Söderlund att inta en viktig konstruktivt medlande position och det blev till slut den Söderlundska linjen som skulle visa sig mest strategisk och bli den som pekade framåt mot dagens IUI. Men utan de två nämnda kringliggande flygelkrafternas mera taktiska konfrontationer skulle institutet överhuvudtaget inte ha kunnat komma till.

Wilhelm Lundvik

Edström hade vid denna tid nått den kanske formellt högsta positionen en industriman kunde nå inom näringslivet. Han satt som ordförande i Arbetsgivareföreningen och kom som sådan att presidera även vid Saltsjöbadsförhandlingarna. Han skulle sannolikt även ha varit Industriförbundets styrelseordförande om det inte varit mot regeln att en sådan endast fick sitta i två år. Edström hade tjänat på den posten 1929–1931. Hans ställning i industriförbundskretsar förblev därefter den grå eminensens. Edström betraktades bl a som en av Industriförbundets faddrar, eftersom han varit pådrivande bakom såväl häradshövdingen Wallenbergs som Bergslagens (i dag STORA) Erik Johan Ljungbergs medagerande vid förbundets grundande 1910. Som ASEA-chef hade Edström dessutom särskilt den Wallenbergiska bank- och finansgruppen bakom sig.

Lundvik och Söderlund var inte industrimän eller på samma renodlade vis som Edström representanter för näringslivet. Båda hade visserligen bakom sig insatser för näringslivet innan de nådde sina respektive chefspositioner i näringslivets två topporganisationer, men deras främsta meriter var att ha innehaft framskjutande poster i det offentliga tjänsten. Lundvik med en jur.kand. hade haft en ganska lång karriär på UD-sidan i den svenska förvaltningen. Han hade under 20-talets tidigare del suttit som handelsråd vid de svenska beskickning-

Gustaf Söderlund

arna i Paris och Bryssel innan han 1925–26 blev statssekreterare i handelsdepartementet. Han blev redan 1926 verkställande direktör i Industriförbundet men kom att interfoliera denna tjänst med att sitta som handelsminister i den Lindmanska ministären som tillträdde efter valet 1928. Han återinträdde på sin industriförbundspost när denna ministär 1930 ersattes av den Ekmanska. Som chef för Industriförbundet satt han till 1941, då han blev landshövding i Älvsborgs län.

Söderlund, som gått till historien som arbetsgivarsidans chefsförhandlare vid Saltsjöbadsavtalets tillkomst, var liksom sin motpart på LO-sidan, August Lindberg, dalmas. Även Söderlund hade bedrivit akademiska studier i juridik och avancerade via olika statliga verk till en tjänst i finansdepartementet i början på 20-talet. Han kom att inneha detta departements statssekreterarbefattning såväl under den Tryggerska ministären 1923–24 som under Brantings tredje och sista ministär, innan han 1926 blev borgarråd och chef för finansroteln i Stockholms stad. På denna post satt han till 1931 då han efterträdde Hjalmar von Sydow som chef för Arbetsgivareföreningen. Denna befattning innehade han sedan till 1941. Han blev 1940 även chef för den statliga Industrikommissionen och innehade under 1943–46 posten som Arbetsgivareföreningens styrelseordförande efter Edström

innan han därefter blev verkställande direktör i Skandinaviska Banken.

Både Lundvik och Söderlund gjorde viktiga inre insatser för sina organisationer, men deras viktigaste roller kom att gälla organisationernas utåtriktade verksamhet. Som chef för Industriförbundet personifierade Lundvik denna organisations tidigare nämnda ganska försiktiga linje i de stora samhällspolitiska frågorna. Lundviks personliga framtoning var närmast ämbetsmannens, den med en fransktalande diplomats förfinade manér. Han var avgjort emot allt som kunde leda till en politisering av Industriförbundets verksamhet. Hans grundsyn beträffande Industriförbundets roll hade utvecklats under den period då landets politiska ledning låg i borgerliga händer och förbundet närmast kunde ses som en förlängning av den offentliga förvaltningsapparaten. Han bevakade emellertid energiskt industrins förhållande till staten och hade ett levande intresse för att stärka industrins ställning i samhällslivet – bl a försökte han utveckla industrins anknytningar till folkbildningsverksamheten. Han gjorde även stora insatser för att förbättra teknisk-industriell undervisning och forskning.

Söderlunds position i Arbetsgivareföreningen tycks ha varit något annorlunda. Kanske främst på grund av sin starka personlighet kom han att bli en betydligt mera drivande kraft i sin organisation än Lundviks mera handläggande roll i Industriförbundet. Söderlund kom efter några år på chefsposten att bryta med von Sydows tidigare hårda och stridsvilliga linje och lade, som redan antytts ovan, om Arbetsgivareföreningens kurs mot en mera partipolitiskt neutral linje. Enligt Söderlunds synsätt, som även delades av Lundvik, skulle det samhällspolitiska arbetet i huvudsak åligga riksdagspartierna och deras organisationer. Men samtidigt var han uppenbarligen villig att hålla stora samhällsangelägenheter utanför det politiska livet och tilllåta att de löstes av experter via korporativa förhandlingsprocesser. Beträffande vad som skulle betraktas som stora samhällsangelägenheter var han betydligt mera med sin tid än Lundvik. Mot den senares konservativa nästan kulturromantiska idealism framstår Söderlund som vidsynt och rationell reformist där etiketten radikal inte ligger långt borta.

II Utredningsbyrå eller propagandacentral

1 Förslagsutvecklingen

Det begränsade förslaget

Det blev utfallet av andrakammarvalet i september 1936 som närmast satte igång den förslagsutveckling som så småningom utmynnade i IUI. Österberg fortsatte att hålla kontakt med Lundvik, men efter det nedslående valresultatet beslöt Direktörsklubben i oktober att i stället föra fram "ett mera begränsat förslag" än gulboksprojektet. Det innebar att Industriförbundet skulle leda eller stödja en utredning av frågor som hade "en mera teknisk och industriekonomisk innebörd". Det kan anses ha varit en av taktisk försiktighet motiverad uppläggning, eftersom den nya koalitionsregeringen i sina programdeklarationer gått ut med appeller om klassamverkan riktade även till näringslivet. Man ville därför i direktörsklubbskretsen kanske tills vidare inte gå ut med något så vidlyftigt och offensivt som en gulbok.

Det nya förslaget väcktes i oktober av SKF-direktören Uno Forsberg och ledde till att Österberg fick i uppdrag att tillsammans med Forsberg och Separator-chefen Folke Hellstedt uppställa en skiss till ett dylikt mera begränsat program. Resultatet av detta arbete blev en promemoria som diskuterades i Direktörsklubben i december 1936. Denna kopplades därvid samman med ett annat moment av visst intresse för fortsättningen. Österberg kunde i klubben rapportera att han, i sina försök att få till stånd en mera brett upplagd politisk programutredning, hade lyckats väcka bl a den tidigare nämnde Harald Nordensons intresse för saken. Denne, som snart skulle göra sitt inträde i Riksdagen, hade velat effektivt engagera sig för saken och hade föreslagit att man skulle organisera en studiekommitté. Denna tanke skulle sedan vid flera tillfällen åter dyka upp i de diskussioner som föregick IUIs etablering.

Det mest betydelsefulla resultatet av Direktörsklubbens möte blev dock beslutet, att "det begränsade förslaget" skulle delges cheferna för såväl Industriförbundet som Arbetsgivareföreningen. Därefter skulle sekreteraren Österberg söka att i samverkan med dessa åstadkomma vad som föreslogs i promemorian.

Därmed inleddes det första konkreta momentet i IUIs tillblivelseprocess. Det är uppenbart att processen kom igång tack vare att förslaget hade en reducerad ambitionsnivå och var av betydligt blygsammare omfattning än de initiativ som diskuterats före valet. Emellertid hade dess ambitionsnivå nu i ett mycket viktigt avseende vidgats. Genom att vända sig även till det andra stora näringslivsorganet, Arbetsgivareföreningen, kom en ny intressent in i bilden. Detta skulle visa sig bli avgörande för att IUI överhuvudtaget kom till och formade dess inriktning.

Den "Edströmska" decembermotionen

Den promemoria om "mera begränsade" utredningar, som Österberg på uppdrag av Direktörsklubben medverkat till, blev underlag för en motion till Industriförbundets styrelsemöte strax före julen 1936. Denna motion presenterades av Edström som tydliggjorde att den hade utvecklats inom Direktörsklubben och att samma förslag även lämnats till Arbetsgivareföreningen. Han anhöll nu om att Industriförbundet också skulle ta sig an saken eller i varje fall hjälpa till med utredningarna.

I motionen (som återges i Appendix B) anfördes inledningsvis att näringslivet hittills saknat "ett mera fast grepp om det industriella produktionslivets samhällliga och socialpolitiska sidor" och "en på egna utredningar och erfarenheter grundad åsiktsbildning om hur utvecklingen bör dirigeras". Det angavs att "industrien måste själv skapa sig ett positivt handlingsprogram på viktigare aktuella punkter baserat på djupgående utredningar av teknisk, organisatorisk och ekonomisk innebörd". Men i motionen underströks också att det gällde att få till stånd en stark opinionspåverkan som stöd för industrins ståndpunkter. Det gällde att förhindra att näringslivets intressen komme på efterhand i det nya försämrade politiska läge som uppstått efter valet.

Opinionssynpunkten utvecklades inte närmare i motionstexten utan kom i skymundan för utredningsfrågan. Här berördes bl a hur den åsyftade utredningsverksamheten skulle läggas upp. Eftersom denna punkt skulle komma att tolkas på olika sätt bör den här citeras utförligt:

Nu åsyftade arbete kan läggas på en bredare bas i avsikt att få fram ett fylligt underlag för att uppdraga riktlinjer för den närmaste framtidens ekonomiska politik i allmänhet. Arbetet skulle då gå ut på en analys av utvecklingen och läget i skilda hänseenden i avsikt att få fram ett verkligt perspektiv för bedömning av de aktuella företagens och de framkommande reformprojekten. Det ligger i sakens natur, att ett dylikt arbete åtminstone på vissa punkter måste bli ganska omfattande samt av nog så djupgående och vittsyftande innebörd. Planer hava sedan någon tid varit å bane att få till stånd en dylik större utredning av hithörande problem och man synes kunna hysa vissa förhoppningar om att dessa strävanden icke skola bli resultatlösa. Emellertid kan man fristående härifrån och eventuellt jämsides med nyssnämnda arbete naturligen också gå fram efter mera begränsade linjer genom att taga upp en del specialfrågor av särskild aktualitet.

Med planerna på en "större utredning" åsyftas uppenbarligen det tidigare berörda gulboksprojektet. Texten uttrycker emellertid inte några starkare förhoppningar om att en sådan stort upplagd utredningsverksamhet skulle kunna komma igång och genomföras inom

någon snar framtid. Motionen fortsatte nämligen med en utförlig skiss av vad som skulle kunna göras längs ”mera begränsade linjer” beträffande en del dagsaktuella frågor, dvs de linjer man enats om inom Direktörsklubben efter valet. Som exempel på dylika dagsaktuella frågor angavs arbetslöshetsproblemets samband med teknisk rationalisering, driftskoncentration och produktionsomläggningar inom industrin. Andra exempel var hur man skulle förbereda sig för en lågkonjunktur så att arbetare och kontorsanställda ”säkerställdes”, samt frågan om arbetarpensioner. Viktiga aspekter av dessa frågor var, hur företagen skulle ges möjligheter till skattemässiga avskrivningar och andra former av fondering och konsolidering.

Alla de ovan nämnda punkterna gällde frågor som just då var föremål för offentlig utredning. Även en sista särskilt markerad punkt på exempellistan hade just då tagits upp till behandling i en statlig kommitté under Ohlins ledning. Den gällde frågan om konkurrensförhållanden, karteller och andra former av konkurrensbegränsning inom näringslivet. Emellertid kom Direktörsklubbens vinkling av denna frågeställning att bli en helt annan än den statliga utredningens. Man satte upp problematiken som en fråga om samverkan i näringslivet för att motarbeta statens ingripande på företagarområdet genom ”planhushållning i form av kontroll, subvention och monopol”. Kan- ske kan man i sistnämnda formulering urskilja den egentliga motions- skrivarens, Österbergs, egen särskilt omhuldade ståndpunkt. Detta var en fråga av politiskt principiell betydelse, särskilt för en ideologiskt medveten liberal, men ståndpunkten var naturligtvis brett för- ankrad. Att det borde närmare utredas hur sådan samverkan skulle kunna ske var troligen starkt uppbackat av Edström själv och av de övriga medlemmarna i Direktörsklubben.

Motionen avslutades med några synpunkter på hur utredningsverk- samheten skulle kunna organiseras:

För verkställande av hithörande utredningar torde särskild expertis böra anlitas. Dessa experter torde böra ställas under ledning av ett utskott av framstående industriledare, vilket utskott även skulle ha till uppgift att närmare precisera ett på utredningarna baserat handlings- program och att tillse att detta, så långt möjligt är omsättes i praktisk politik.

Någon organisationsskiss för ett institut är det här knappast fråga om och inte heller är det det större gulboksprojektet som avses. Uppläg- ningen och organisationsformen synes klart åsyfta den utrednings- verksamhet som ”efter mera begränsade linjer” borde inriktas på de ovan anförda just då dagsaktuella frågorna.

Motionens utformning var, som antytts, taktiskt upplagd, eftersom man visste att Industriförbundet inte så lätt kunde fås med på några

mera radikala och ambitiösa projekt. Ur taktisk synvinkel kunde den dock ha lagts upp bättre. Författarna av denna motion var troligen underkunniga om att man på den statliga sidan just då var i färd med att sätta upp ett ekonomiskt utredningsinstitut, vars uppgifter inte tänktes bli begränsade enbart till sådana som antyddes av det namn det slutligen fick: Konjunkturinstitutet. Det förvånar något att detta inte utnyttjades som ett av argumenten för att man nu på näringslivs-sidan borde göra något liknande. Tankegångar i den riktningen torde dock ha varit i rörelse i många sinnen vid denna tid, bl a efter det att Ohlins tidigare nämnda bok *Fri eller dirigerad ekonomi* utkommit under hösten 1936.

Protokollet från Industriförbundsmötet i december 1936 ger i sin koncisa form endast begränsad information om den diskussion som följde efter Edströms presentation av motionen. Det ger dock en föreställning om de reaktioner som mötte förslaget och några av de argument som sedan skulle upprepas under den fortsatta tämligen utdragna behandlingsprocessen på över ett år. Redan nu etablerades således de frontlinjer över vilka det sedan skulle bli en avsevärd, men "stationär", rökutveckling.

Motståndet mot Edströms förslag leddes inte oväntat av Lundvik. Synbarligen taktiskt lika förslagen som Edström valde han att främst se till den mera ambitiösa delen av förslaget, alltså gulboksprojektet, som han som Industriförbundschef diskuterat och avvisat ett halvår tidigare, men som ju egentligen nu hållits i bakgrunden. Han anförde nämligen, att motionsförslaget innebure igångsättandet av en utredning av mycket omfattande natur. Med "den nödbeddes förhinder" anförde han att i spetsen för en dylik utredning borde stå en mycket framstående vetenskapligt skolad kraft, vilket man erfarit under året inte vore lätt att finna. Detta krav på vetenskaplig kompetens var en skärpning jämfört med det krav på "särskild expertis" som formulerades i motionens organisationsskiss.

Den mest uttalade kritiken kom emellertid från Götaverkens chef, Ernst Hedén, som även senare skulle bli en ihärdig motståndare till institutet. Han ansåg att motionens förslag var alltför vittomfattande och att det knappast fölle inom Industriförbundets verksamhetsfär. Hedén företrädde här en ståndpunkt som skulle omfattas av många företagare "i landsorten", dvs utanför Stockholmsområdet. Men Hedéns avvisande hållning bottnade troligen också i en negativ inställning till Direktörsklubben. Med undantag för SKF var alla medlemmar av Direktörsklubben uppsvenska verkstadsföretag med Stockholm som nod. Ute i landet fanns det många företag som ifrågasatte Direktörsklubbens självpåtagna ledarskap. Till stor del var de oppositionella grupperna förankrade i västsvenska, särskilt Göteborgska, kretsar där rederier och varv var tongivande.

Resultatet av Industriförbundets mötesförhandlingar i detta

ärendet blev trots den bristande entusiasmen en till synes ganska lätt seger för den Edströmska motionen. Efter förslag om att också Arbetsgivareföreningen skulle involveras, beslöt man uppdraga åt förbundets arbetsutskott att utse en kommitté, som skulle vidare handlägga förslaget om utredningen. Det är emellertid viktigt att notera att protokollet över beslutet inte upplyser om, huruvida utredningsuppgiften gällde gulboksprojektet eller det mera begränsade utredningsprojekt som skissats i motionens huvuddel. Protokollet lämnade således öppet för olika tolkningar om uppdragets karaktär. Detta skulle få vissa konsekvenser i fortsättningen.

Arbetsutskottsbehandlingen och Söderlunds förslag i mars 1937

Sedan även Arbetsgivareföreningens styrelse godkänt Direktörsklubbens förslag dröjde det ganska länge innan något hände. Anledningen till att ärendet fördröjdes var inte enbart någon av den svenska vinterns förkylningsvågor utan förseningen torde ha att göra med den tveksamhet och osäkerhet som förslaget troligen väckte i många näringslivskretsar. Som vi skall behandla närmare nedan tog Direktörsklubben vid denna tid själv ett annat, tills vidare hemlighållet, initiativ som innebar en återsamling till den större, mera offensiva projektuppläggning man haft före valet 1936. Det är främst detta som kan ha verkat försenande på behandlingen av det mera begränsade förslag man gått ut med offentligt. Det skulle i varje fall visa sig komplicera frågan högst väsentligt. Sedan det "Edströmska" förslaget bordlagts ett antal gånger inom Industriförbundets arbetsutskott, tillsattes dock den 12 mars 1937, vid ett gemensamt sammanträde på Arbetsgivareföreningens lokal med de två organisationernas arbetsutskott, en tremannakommitté med uppgift att ange riktlinjerna för den föreslagna utredningsverksamheten. I denna kommitté ingick, utöver Edström som sammankallande, ordföranden i Arbetsgivareföreningen Gustaf Söderlund och chefen för Industriförbundet Vilhelm Lundvik.

För att få grepp om hur den utsedda kommittén uppfattade sitt uppdrag är det nödvändigt att närmare redovisa huvudpunkterna i den livliga diskussion som föregick dess tillsättande. Ett stenografiskt referat togs av mötesförhandlingarna som således kan följas i viss detalj. Det har därmed varit möjligt att konkretisera redovisningen med en del citat.

Liksom tidigare blev det främst Lundvik som gjorde svårigheter beträffande det Edströmska förslaget. Han uppmärksammade nu den Edströmska motionens huvudpunkt, om att endast ett antal mera begränsade specifika utredningar skulle genomföras. Mot en sådan uppläggning anförde han emellertid att den skulle ge det programmatiska arbetet en splittrad innebörd. Det han tidigare förkastat blev således

här ett argument mot dess alternativ. Han tycks dock fortfarande i huvudsak ha vidhållit sina invändningar mot ett mer gulboksorienterat förslag men, liksom tidigare, troligen främst för att så mycket lättare kunna avvisa hela projektet som oförenligt med Industriförbundets mål och resurser. Han anförde således den hösten 1936 utkomna Ohlinskriften, *Fri eller dirigerad ekonomi*, som typen för den skrift förslagsförfattarna troligen tänkt sig. För en sådan utredningsuppgift kvarstod, enligt Lundvik, problemet att finna en lämplig ledare. Lundvik hade på denna punkt inget annat förslag än att en kommitté skulle tillsättas med uppgift att skaffa en person som kunde ägna sig helt åt saken. Denna kommitté skulle dock dessutom arbeta fram ett program för utredningsarbetet. Detta skulle troligen inte bli någon lätt uppgift ”då åsiktsbildningen inte vore klar inom industrikretsar”.

Lundviks fixering vid att vad som var föremål för diskussion var ett gulboksprojekt, kom att styra den fortsatta diskussionen. Lundvik förde själv diskussionen vidare genom att ta upp problemet hur ett sådant utredningsarbete skulle göras fruktbringande för oppositionen. Därmed kom han in på den för Industriförbundet känsliga upplysningsfrågan. Denna skulle visa sig bli en betydligt svårare stöttesten i fortsättningen än själva utredningsfrågan. Lundvik ifrågasatte nu, visserligen i mångtydiga formuleringar, om Industriförbundet verkligen var det lämpliga verktyget för denna upplysningsuppgift. Industriförbundet hade inte särskilt uppodlade kontakter med riksdagsfolk som representerade näringslivet och industrin, ansåg han, och för den kanske viktigaste uppgiften, att påverka den allmänna opinionen i industrivänlig riktning, var det inte heller tillräckligt rustat. Lundvik undrade om inte utredningsresultaten skulle kunna ställas till oppositionens förfogande mera direkt utan Industriförbundets medverkan och utan att detta framstod som företrädare för oppositionen.

Sålunda tycks Lundvik ha avvisat allt ansvarstagande från Industriförbundets sida, såväl för själva utredningsverksamheten som för att de resultat som skulle komma från en sådan fördes fram i den politiska processen. Men uppenbarligen hade hans anförande varit mera argumenterande än deklarerande. Det mynnade anmärkningsvärt nog ut i ett förslag om att just för sistnämnda ändamål permanent knyta en framstående ekonom till Industriförbundet. Industrin borde, enligt Lundvik, ha den bästa kompetens som stod att få, uppenbarligen inte bara för själva utredningsarbetets skull utan uttryckligen för att vinna förståelse hos statsmakterna för industrins krav. Lundviks syn på hur Industriförbundet borde använda en ekonomisk vetenskapsman tycks här trots allt ligga nära gulboksidén i Ohlinsk tappning.

I den fortsatta diskussionen anförde flera talare invändningar mot vad man uppfattat som en alltför försiktig och räddhågad linje hos

Lundvik när denne ifrågasatte Industriförbundets roll i bilden. En av förbundets tidigare ordföranden, chefen för Stockholms Bryggerier, Bertil Almgren, vilken, som tidigare nämnts, varit en av Österbergs stötspelare redan i början av dennes kontakter med Industriförbundet, menade att man inte skulle vara rädd för meningsbrytningarna inom industrin. ”Det är bättre att meningar bryts än att vi inte alls veta vad vi skola säga till våra motståndare”. Almgren anförde i anslutning till detta samma tankegång som den Nordenson enligt Österberg varit inne på vid diskussion med Österberg före decembermötet i Direktörsklubben.

Vi måste dela upp oss i grupper för olika specifika ämnen, kommunikationsfrågor, valutafrågor etc och var på sitt håll fördjupa våra kunskaper inom några av dessa specialgrenar.

Man borde, enligt Almgren, tillsätta en stor kommitté för att överlägga om exempelvis sådana frågor som framkommit i mammututredningen. ”Man borde samlas för att kritisera och resonera om en sådan bok som Ohlins”, yttrade han och fortsatte:

Industriförbundets styrka är att kunna ge svar på remisser men det räcker ej. . . . Överhuvudtaget måste vi organisera och förbereda oss för behandling av de aktuella problemen. Industriledarna själva har ej alltid tid, men deras närmaste medarbetare borde skolas härför.

Det Almgrenska uttalandet följdes av ett stort antal liknande inlägg. Disponenten Carl Johan Malmros från Klippan anförde att ”vi ej böra vara rädda för att säga vår mening även om detta måste göras hänsynslöst”. NK-chefen Generalkonsuln Sachs ord föll:

Självklart är att om man har socialdemokratisk regering, som dock är ganska respektabel och skött sig bra, så vill man icke i onödan ställa till bråk med denna, men självklart är också att denna regering kommer att gå emot våra intressen. . . . Vi måste göra något för att vara beredda att försvara oss. . . . Vi skola icke vara rädda för att gå hårt fram.

Även om flera talare hade vänt sig mot Lundvik, fick dock dennes politiska försiktighet en hel del stöd. Vilhelm Ekman, chefen för Korsnäs AB och just då styrelseordförande i Industriförbundet, ansåg att ”politiken måste läggas åt sidan”. Direktör Axel Bergengren, chef för textilföretaget Borås Wäfveri AB, även han en tidigare ordförande i förbundet, erkände att det visserligen var en skyldighet att göra vad man kunde för att bemöta angreppen på det fria näringslivet och göra motstånd mot planhushållningen, men att det vore farligt för Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen att göra upp ett

politiskt program. Kanske anspelade på det tidigare nämnda initiativ som Direktörsklubben tagit men ännu inte offentliggjort anförde Bergengren något dunkelt att det även vore farligt ”om det komme ut att vi bildat någon organisation som skulle ha i uppdrag att motarbeta regeringen”. Han menade att arbetet måste läggas upp så att man inte direkt gick emot regeringspartiet.

Trots oenigheten om syftet med utredningsverksamheten var man ense om att en sådan behövdes. Det rådde allmän enighet om att man borde anskaffa en person som skulle utgöra en permanent snarare än en tillfällig resurs. Lundviks eget specifika förslag, att man skulle knyta en kvalificerad nationalekonom till Industriförbundet, fick emellertid inget direkt positivt gensvar. Hos Jernkontorschefen Disponent Wiking Johnsson fann Lundvik dock ett visst stöd för tanken att det var Industriförbundet snarare än Arbetsgivareföreningen som borde få ett resurstillskott, eftersom de flesta frågor vore rena näringsfrågor och ej arbetsgivarproblem. Förslaget, att just en nationalekonom skulle anställas, möttes däremot av reservationer med innebörden att det var nödvändigt att den som antogs var en person som förstod industrins åsikter och talade dess språk. Detta fick i själva verket starkare betoning än Lundviks krav på högsta vetenskapliga kompetens. Det anfördes att när nu inte Eli Heckscher stod att få, finge man väl försöka med någon annan, kanske inte lika framstående vetenskapsman. Man finge dock vara beredd att betala vad det skulle kosta. I det anförda yttrandet som fälldes av Sachs kom beklagandet att Heckscher inte kunnat åta sig saken ytterligare till värtaligt uttryck. Han ansåg att ”man måste ha en karl, som kan sköta saken”. Professor Heckscher föreföll honom faktiskt vara ”den ende, som man numera kunde ha förtroende för och som kunde tala industrins språk”. Därför var han ledsen att Heckscher sagt nej. Men man borde dock kanske försöka på nytt med Heckscher yttrade Sachs och fortsatte:

Varje utgift som här göres är av ringa betydelse i jämförelse med den nytta för näringslivet, som kan vinnas genom en dylik mans gärning. Vi måste helt enkelt ha råd till detta allihop, ej blott de större företagen, om vi skola kunna existera. Det går ej eljest att sedermera, när de stora frågorna remitteras till oss för yttrande, på åtta dagar lämna remissvar.

Resignerande inför Heckschers, som det föreföll, obönhörliga nej kom Sachs närmast in på tankegångar som var en vidareutveckling av Nordensons och Almgrens. Hans fortsatta anförande lød:

Skall nu emellertid verkligen en man kunna göra detta? Vi borde kanske dela upp näringslivets män på de olika programpunkterna och sedan söka skaffa de bästa krafter, som stå till förfogande, att tjänstgöra

som experter vid dessa programpunkters utarbetande. Det är vad näringslivet vill, som skall framföras, ej den eller den nationalekonomens uppfattning. Man vinner icke tillräckligt genom att blott uppdraga åt en nationalekonom att utarbeta en sak, utan näringslivets egna män måste vara med och draga upp riktlinjerna.

Lundvik förhöll sig dock skeptisk till ett dylikt direkt näringslivsdeltagande i utredningsarbetet och vidhöll att den springande punkten trots allt var att det behövdes en sammanhållande kraft. Denne behövde visserligen inte själv göra allt, men skulle ändå vara svår att få fram. Lundvik ställde sig dock nu välvillig till förslaget om utredningar och föreslog att vad han kallade en programkommitté skulle tillsättas. En sådan skulle dock inte ägna sig åt vad som borde utredas utan endast ta upp formfrågan hur sådant arbete skulle organiseras. Det var således närmast en organisationskommitté han föreslog. Detta torde dock inte ha stått klart för alla.

Det kan således ifrågasättas om Lundvik egentligen ville den utveckling som sedan följde. Om det i själva verket var så att han till varje pris sökte undvika att Industriförbundet ålades utredningsuppgifter, kan medgivandet att låta sätta upp en organisationskommitté ses som en förhållningsåtgärd. Det var, liksom hans invändningar mot gulboksförslaget, kanske endast avsett att påvisa organisatoriska hinder.

Även om Lundviks senare positioner gör det sannolikt att han inte med någon större entusiasm stödde den utformning mötet gav hans förslag hade Industriförbundet, om än motvilligt, i princip sagt ja till att gå vidare. Det mest avgörande för frågans fortsättning blev det förslag som lades av Arbetsgivareföreningens chef Söderlund. Denne missförstod uppenbarligen innebörden av Lundviks "passning" och gick därför mera "rakt mot mål". Söderlund föreslog nämligen att man, efter det att den av Lundvik föreslagna kommittén först lagt upp utredningslinjerna, skulle bilda en organisation som skulle ta sig an utredningsuppgifterna.

Därmed kom han att föra frågan betydligt längre än vad Lundvik och kanske även Edström avsåg. Söderlunds förslag föregrep egentligen svaret på den fråga Lundvik tänkt sig att kommittén skulle behandla. Om en organisation skulle bildas var det för Söderlund uppenbarligen självklart att man inte kunde diskutera en organisationsform utan att samtidigt klargöra och avgränsa dess uppgifter och dessa kunde inte klargöras om man inte preciserade huvudmannskapet. Söderlund föreslog att den diskuterade organisationen inte bara skulle stå till tjänst åt Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen utan även betjäna Exportföreningen och handelskamrarna och vara ett för alla dessa organisationer gemensamt organ. Handelskamrarna hade några år tidigare försökt etablera en organisation med uppgift

att koordinera näringsorganisationernas syn på vissa frågor men denna organisation hade snart förpuppats. Anledningen till att Söderlund ville ha dem med var att det under diskussionen framkommit att just handelskamrarna kunde vara farliga när de saknade tillräckligt skickliga krafter. Att han ville få med Exportföreningen kan förklaras av att det ju var denna som ofta stått i centrum för Direktörsklubbens kritik och missnöje.

Söderlunds omnibusförslag att ett gemensamt utredningsorgan skulle sättas upp för inte mindre än fyra olika organisationsgrupper i näringslivet mötte dock invändningar. Därvid var det främst handelskamrarnas medverkan som ifrågasattes. Däremot yttrades inget emot förslaget att ta med Exportföreningen i bilden. Med Söderlunds förslag gick mötet till votering och tillsatte den inledningsvis nämnda kommittén bestående av Edström, Lundvik och Söderlund att utreda frågan närmare. Det förefaller emellertid som om mötet tyst stannat för att det gemensamma utredningsorganet skulle ha endast Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen som principaler. Det borde annars ha funnits anledning att ge den vissa direktiv om just Exportföreningens medverkan.

Det var rent allmänt sett långt ifrån klart vilka direktiv kommittén fått. Som senare skulle visa sig tycks Lundvik inte ha uppfattat att kommittén fått Söderlunds förslag som utgångspunkt. För Lundvik tycks frågan, huruvida en utredningsresurs skulle sättas upp, främst ha gällt dess former, där Lundvik hade en klar preferens för att låta den bli ett tillskott till Industriförbundet. Däremot torde Edström klart ha fattat Söderlunds förslag, men han måste ha sett att kommittén därmed hamnat på kollisionkurs med det nya initiativ som Direktörsklubben just då tagit och som relateras i det följande.

2 Kommittéarbetet och FUIF

Lundviks promemoria

Det har inte varit möjligt att närmare följa den i mars uppsatta kommitténs arbete. Redan den 30 samma månad presenterade dock Lundvik en stor reorganisationspromemoria rörande Industriförbundets verksamhet (Appendix D). Här utvecklade han närmare några av de förslag han framfört vid mötet den 12 mars, men han berörde även förbundets remiss- och informationsverksamhet. Denna promemorias utformning och innehåll var givetvis påverkade av det Edströmska förslaget och överläggningarna kring detta. Men en så omfattande reformskiss som Lundviks kunde kanske inte på så kort tid ha tillkommit som en reaktion enbart på dessa sista månaders diskussioner. Säkerligen hade Lundviks förslag även påverkats av den gul-

boksdiskussion han haft med Österberg och de industrikretsar denne representerade.

Emellertid kan rötterna till Lundviks promemoria gå ännu längre tillbaka. Vid Arbetsgivareföreningen fanns sedan 1930 en utredningsavdelning som kommit att utföra även en del undersökningar av såväl social och industriell som ekonomisk natur. Därvid hade den kommit att ta upp frågor som var gemensamma för Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet. Det var naturligt att man önskade att Industriförbundet, för att underlätta samarbetet, skulle samordna sina resurser för verksamheter av denna typ på samma vis som Arbetsgivareföreningen gjort.

Det Lundvikska svaret på behovet av omorganisation beträffande Industriförbundets informations- och utredningsverksamhet var detaljerat och ingående men kan knappast betecknas som något radikalt tillmötesgående. Lundvik erkände i sin promemoria behovet av en utbyggnad av såväl informationsservice som utredningskapacitet vid Industriförbundets kansli men han tycks inte ha varit redo att sträcka sig så långt som till att föreslå upprättandet av en utredningsavdelning. Reformivern var ganska obetydlig även när det gällde upplysningsverksamheten. Huvuddelen av Lundviks promemoria ägnades i själva verket åt att redovisa den mångfald olika propaganda- och informationsverksamheter som Industriförbundet bedrev. Beträffande utredningsverksamheten skulle Industriförbundet, liksom tidigare, anlita externa experter när någon större fråga behövde utredas, för vilken kansliets kapacitet inte räckte till. Samma position hade han intagit inför gulboksprojektet.

Den viktigaste och mest konkreta punkten i Lundviks reformskiss var en uppföljning av det förslag han en vecka tidigare fört fram vid den ovan refererade stora marsdiskussionen, nämligen att en tjänst för en nationalekonom skulle inrättas vid Industriförbundets kansli. Dennes uppgift tänktes dock inte främst vara utredningsverksamhet eller gulboksarbete. Lundviks promemoria klarlade nu, att nationalekonomens uppgift snarare skulle bestå i att följa den löpande ekonomiska utvecklingen i Sverige och utomlands och ansvara för att en kontinuerlig rapportering upprätthölls. Lundvik tycks här närmast ha tänkt sig en bevakning liknande den Åkerman tidigare genomfört under sina fem år som redaktör för Industriförbundets publikation *Det ekonomiska läget*. Han kan också ha haft i tankarna den konjunkturbevakning som det just då uppsatta Konjunkturinstitutet fått som sin huvuduppgift. Troligen var han dock nu även öppen för att de mera långsiktiga utvecklingstendenserna, samt ekonomisk-politiska frågor av den typ Edström pekat på i sitt förslag, borde tas upp av denne nationalekonom.

Kommittéarbetets försening

Kommitténs arbete blev avsevärt försenat. Redan det faktum att de två arbetsutskotten inte möttes förrän i mars 1937 hade, som tidigare nämnts, fördröjt dess tillsättande. Lundvik anförde senare att denna försening orsakats av sjukdomsfall men medgav att även andra skäl funnits, dock utan att närmare ange deras art. Det finns här ingen anspelning på att denna försening kunde ha något att göra med Direktörsklubbens tidigare nämnda, just då sekreta, verksamhet, till vilken vi återkommer. Lundvik visste ej om den. Däremot är det väl inte uteslutet att Lundvik ansåg sig och förbundet behöva förberedelse- och betänketid, bl a för att få fram den promemoria som berördes ovan och som kan tänkas ha utgjort underlaget för hans uttalanden vid mötet den 12 mars. Frågan, i vad mån förbundet skulle ta på sig utredningsuppdrag, krävde såväl ett genomtänkande av förbundets organisation som en översyn av dess resursläge och målsättning och torde ha krävt konsultationer med dess ledande intressentkretsar.

Lundvik, som sände sin ovan relaterade promemoria till Edström, fick tack från denne den 5 april och dessutom meddelandet att ”det är önskvärt att Du, Söderlund, och jag sammanträffa, men Söderlund är upptagen till bristningsgränsen och först sedan byggnadskonflikten är ur världen kan vi tänka på att ta upp arbetet på detta håll”. Det är notabelt att Edström i detta tackbrev inte med ett ord berör att Direktörsklubben, som vi skall se, samma månad tog ett avgörande steg bort från det förslag kommittén var satt att utreda.

Därefter tycks inget ha hänt i kommittén förrän i september. I brev till industriförbundsordföranden Vilhelm Ekman den 11 september berättade Edström att ”det har varit svårt att få sammanträdet till stånd under sommaren enär än den ene och än den andre var borta på ferier. Nu senast var Lundvik borta”. Att det överhuvudtaget blev något möte av vid denna tidpunkt tycks dock främst ha varit Lundviks förtjänst. I augusti hade han, kanske för att kompensera för sin egen tidigare obeställbarhet, skrivit till Edström och bett honom reservera ett par dagar. Resultatet blev att ett kommittésammanträde utlystes till den 14–15 september.

Det är kanske inte förvånande om en kommitté som tillsatts i mars med oklara direktiv inför sitt första sammanträde ett halvår senare vore något desorienterad om sin uppgift. Edström, som var ordförande och sammankallande, talade i ett brev till Söderlund den 17 augusti, i vilket han kallade denne till det nyss angivna septembersammanträdet, om mötets ärende som ”det samarbete som skall äga rum mellan Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet beträffande mera aggressiva åtgärder från industrins sida”. Det var ju knappast någon adekvat beskrivning av vad det var frågan om, om man får tro protokollet från mötet den 12 mars. Men Edström har blivit känd som en mycket god taktiker och trots att han vid denna tid var strängt upp-

tagen av många andra uppgifter, såsom styrelseordförandeposten i ASEA och ordförandeskapet vid Saltsjöbadsförhandlingarna, var han nog klart medveten om att vad som mer än allt annat kommit att försena kommittéarbetet var att Direktörsklubben kommit att engagera sig i att utveckla en med kommittéförslaget rivaliserande organisation, benämnd "Föreningen för undersöknings- och upplysningsverksamhet om industriella förhållanden" (FUIF).

Som följande framställning skall belysa hade Edström, som dock kanske inte helt hade kontroll över den profil FUIF kommit att utveckla, klart insett den konfliktsituation som uppstått. Under augusti försökte han nämligen tona ned FUIFs inriktning för att undvika frontalkollision med det i kommittén diskuterade föreslagna organets tilltänkta uppgifter. Formuleringarna i brevet till Söderlund får kanske ses som ett led i ett förhandlingsspel, där Edström hoppades få till stånd en eftergift även i kommittén. Formuleringarna antyder att Edström såg Söderlund som införstådd med att kommittén skulle välkomna FUIF och inkorporera det i sitt kommande förslag. Däremot är det osäkert om Söderlund visste att Edström länge hållit Lundvik utanför.

FUIFs syfte och bakgrund

FUIF hade formellt konstituerats den 19 april 1937, då man även utsåg styrelse. Den konstituerande kretsen var identisk med Direktörsklubben, vars sekreterare Österberg utsågs till ombudsman och kassör. Enligt de vid konstituerandet antagna stadgarna var FUIFs uppgift

att främja svensk industri genom att bedriva undersöknings- och upplysningsverksamhet rörande ekonomiska, sociala och politiska förhållanden av betydelse för den industriella produktionen samt genom att ekonomiskt stödja sådana strävanden, som syfta till att stärka förutsättningarna för en gynnsam industriell utveckling.

Ett syfte med detta arrangemang var att organisationen skulle kunna fungera som distributionsorgan för de olika typer av finansiella understöd som flöt från industrin till olika borgerliga politiska ändamål, inklusive partierna. Österbergs egen förklaring till att initiativet togs vid denna tidpunkt var, att det var just den finansiella understödsfrågan som av någon anledning – kanske skattedeklarationsskäl – då drivit fram behovet av ett ställningstagande till om icke en formell organisation var behövlig. Samtidigt kunde Österbergs ställning som Direktörsklubbens sekreterare, tidigare utövad närmast som en privat konsultverksamhet, ges en institutionell bas som möjliggjorde att hans arvoden från klubbens medlemmar i stället kunde utbetalas till

honom som lön för sekreterarbefattningen i föreningen.

Emellertid var, som föreningens namn antyder, dess mest centrala syfte att bedriva undersöknings- och upplysningsverksamhet. Detta var naturligtvis en anmärkningsvärd målsättning med tanke på att undersökningsverksamhet kunde fattas som liktydig med utredningsverksamhet. Den skulle således täcka samma uppgiftsområde som det organ den dessförinnan tillsatta kommittén skulle förbereda. Även syftet att bedriva upplysningsverksamhet var anmärkningsvärt, med tanke på att begreppet upplysningsverksamhet var ganska diffust och inte markerade en klar gräns mot den informationsverksamhet som utfördes av Industriförbundet. Dettas revir hade blivit särskilt noterat i den promemoria Lundvik arbetat fram i mars. Edström var, som observerats, underkunnig om denna, men han höll själv Lundvik liksom alla övriga utanför Direktörsklubbens krets ovetande om etableringen av FUIF ända till sommaren.

Anledningen till hemlighetsmakeriet torde till en del ha varit att FUIF inte med en gång ansett sig färdig med formuleringen av sitt syfte och sitt arbetsprogram. Även de organisatoriska frågorna krävde sannolikt en viss ytterligare tid för diskussion och utmognad. Vid det konstituerande mötet i april hade ett arbetsutskott utsetts med uppgift att närmare precisera föreningens arbetsprogram. I detta utskott ingick även Edström, som således inte kan ha varit ovetande om några detaljer i FUIFs fortsatta verksamhet. Sannolikt insåg Edström att information om FUIFs existens skulle störa arbetet i den kommitté där han samtidigt satt ordförande. Visserligen hade denna kommitté, liksom FUIF, tillkommit som resultat av Direktörsklubbens initiativ, men eftersom kommittén hade involverat andra organisationer än Direktörsklubben kunde den givetvis inte desavoueras. Man kan tycka att FUIF borde ha vikit undan i denna organisatoriska kollisionssituation, eftersom denna förening synbarligen tillkommit efter det att kommittén satts upp och fått sina direktiv och endast hade Direktörsklubben till fadder. I själva verket hade emellertid den nya föreningen koncipierats innan denna kommitté satts upp. Österberg hade utarbetat ett förslag till stadgar och ett förslag till arbetsprogram redan i februari 1937 (Appendix C). FUIF måste alltså ha funnits i Edströms, åtminstone "inre", sinnesvärld vid mötet den 12 mars då kommittén föddes. I den mån det var Edströms förhinder som försenade detta möte, torde anledningen stå att finna i hans engagemang i förberedelserna av FUIF. Det torde snarare ha varit Edströms medverkan i konstitueringen av FUIF än byggnadskonfliktens beslagtagande av Söderlund som var huvudskälet till att kommitténs arbete måste uppskjutas.

Etableringen av FUIF innebar inte självklart att man vände organisationerna och den tillsatta kommittén ryggen. Edströms specifika motiv för att driva fram FUIF parallellt med kommittén kan ha varit

taktiska. Om kommitténs arbete inte skulle leda till något, vore det kanske viktigt att FUIF stode färdigt att kunna ta över uppgifterna. Kanske trodde han också att FUIF skulle stimulera organisationerna att satsa mera på kommitténs projekt. Trots att själva kommittéarbetet liksom även utvecklingen av FUIF stördes av den uppkomna parallellsituationen, fanns det möjligen, enligt Edströms synsätt, vissa fördelar med att gå fram på två vägar.

För att få perspektiv på FUIFs tillkomst bör man komma ihåg, att den Edströmska decembermotionen var resultatet av den lågoffensiva linje som föreslogs i Direktörsklubben av andra än Österberg och Edström. Visserligen torde Österberg ha varit den som i huvudsak utformat den skrivelse som utgjorde underlaget för Edströms decembermotion, men det var närmast ett uppdrag han där genomförde och innehållet i denna skrivelse motsvarade kanske endast marginellt Österbergs egna önskemål. Som visats tidigare var Österberg en "de stora linjernas man", som av taktiska skäl nu tvingats krypa med sina idéer. För Österberg hade även det i och för sig ambitiösa gulboksprojektet troligen varit något av en "minimalistisk" linje. Det innebar ju, att den direkta politiska frontkontakt man skulle ha fått medelst en gemensam borgerlig partimotion föll bort. Men framför allt var det ju en synnerligen blygsam lösning av utredningsuppgiften jämfört med Österbergs tidigare förslag om ett borgerligt samhällsforskningsinstitut. I den mån Österberg fick med några av sina egna synpunkter i decembermotionen torde dessa återfinnas i dess inledande parti, som indirekt anspelar på det stora gulboksprojektet, som tills vidare hade måst skjutas åt sidan. Detta framgår tydligt av den skiss till arbetsprogram som Österberg satte upp för FUIF redan i det ovan nämnda februariutkastet. Från detta kan målet för FUIFs utredningsverksamhet citeras vara:

att ifråga om den industriella produktionens samhälleliga och socialpolitiska sidor söka åstadkomma underlag för ett positivt handlingsprogram. Även om ett dylikt arbete av förklarliga skäl till en början endast kan resultera däri, att industrien själv på viktigare aktuella punkter bildar sig en egen positiv mening om lämpliga åtgärder, synes mycket vara vunnet.

Liknande ambitiösa sentenser anförde Österberg i sin arbetsprogramskiss även beträffande upplysningsverksamhetens målsättning. Dess text kan studeras i Appendix C, där hela skissen av arbetsprogrammet finns återgiven.

För Österberg var uppenbarligen utvecklandet av ett borgerligt handlingsprogram fortfarande det stora övergripande målet och tillkomsten av FUIF får nog, till inte liten del, ses som resultatet av hans tillskyndan. Att Direktörsklubben just i februari 1937 tog initiativ till FUIF får ses mot bakgrunden av det något reserverade mottagande

som decembermotionen trots allt fått. Ingen visste bättre än Österberg hur begränsat Edströmsmotionens innehåll var i förhållande till vad Direktörsklubben ursprungligen och egentligen ville uppnå. Det beslut som fattats vid decembermötet var ju för övrigt bara, att detta begränsade utredningsförslag skulle närmare preciseras. Det var ej möjligt att vid FUIFs ritbordskoncipiering i februari förutse att utredningsförslaget skulle mynna ut i det speciella organisationsdirektiv som gavs till den i mars uppsatta kommittén.

Edströms och Direktörsklubbens motiv att etablera FUIF måste emellertid anses ha varit starka, Österberg förutan. Direktörsklubbens tidigare beskrivna allmänna viljeinriktning hade ju en udd mot såväl Arbetsgivareföreningen som Industriförbundet redan innan Österberg anställdes. I syfte att driva fram ett industrins politiska handlingsprogram var det naturligtvis, som nyss påpekats, inte märkligt att man inom Direktörsklubben, efter det att man fått så lamt stöd och rent av upplevt ett segt motstånd från organisationernas sida, tog saken i egna händer. Skapandet av en organisatorisk bas var nödvändigt för att handlingsprogrammet skulle få det erforderliga utredningsunderlaget och för att detta skulle kunna föras fram till politiska instanser såväl via direkta kanaler, som via indirekta i form av påverkan på den allmänna opinionen. Man kunde i direktörsklubbskretsen förbli ganska säker på att omfattningen av vad Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen skulle kunna sätta upp skulle bli ytterst blygsam, främst på grund av dessa organisationers begränsade ekonomiska resurser. Industriförbundet i synnerhet var en fattig institution. Att Direktörsklubbens medlemmar hade helt andra förutsättningar att ge den förening man skapat en stark finansiell bas, var troligen avgörande för att man sedan i april lät konstituera FUIF trots att kommittén då kommit till.

FUIFs ambition att fungera som utredningsorgan kan som antytts knytas tillbaka till Österbergs förslag om ett borgerligt samhällsforskningsinstitut hösten 1935. Även FUIFs tilltänkta upplysningsverksamhet kan i viss mån föras tillbaka till detta. Inspirationen för båda synes ha utgått främst från England. Såväl Edström som Österberg var varma Englandsvänner. Båda hade tidigare trätt fram offentligt och advokerat organisatoriska och andra åtgärder för att få till stånd en vidgad och intensifierad ekonomisk upplysningsverksamhet befrämjande en engelsk-liberal samhällssyn med front mot socia-

lismen.¹ Det är därför inte överraskande att såväl Edström som Österberg kom att påverkas av hur man inom engelska näringslivskretsar såg på industrins samhällspolitiska roll. En direkt förebild för hur FUIFs upplysningsverksamhet skulle kunna läggas upp fick man av den engelska *Economic League*, som etablerades 1919 som en separat organisation vid sidan av det engelska Industriförbundet.²

FUIF och kommittéarbetet i kollision

Det organisations- och annat förberedelsearbete som ej var klart när FUIF konstituerades i april 1937 fortsatte under resten av våren och försommaren och var i stort sett undangjort i juli. Resultatet var ett mycket vidlyftigt arbetsprogram,³ särskilt när det gällde utredningsverksamheten. Det ger i sig en utomordentligt samlad och uttömmande redovisning av de flesta ekonomisk-politiska frågor som då var aktuella i landet och har ett självklart bakgrundsvärde för framställningen om hur IUI blev till.

Det var först i och med att allt detta förberedelsearbete blivit klart som FUIF tillkännagav sin existens. Det förefaller som om föreningen dithills förblivit en inom dess slutna krets ganska väl bevarad hemlighet. I varje fall kom nyheten som en överraskning för kommit-

¹Österberg hade gjort sådana insatser i sin verksamhet vid Kommerskollegium under 20-talets tidigaste år då detta organ, under den kortvariga Ekmanska regeringen i vilken Beskow var finansminister, fick direkta direktiv att driva en ekonomisk upplysningskampanj. Även Edström hade talat sig varm för sådan upplysningsverksamhet under denna tid. Här kan särskilt nämnas det anförande han höll vid Industriförbundets årsmöte 1922. Edströms och Österbergs engelsk-liberala orientering närdes troligen sedan under resten av 20-talet av att man i svensk samhällsdebatt rent allmänt ägnade stor uppmärksamhet åt den engelska utvecklingen. Det har gjorts stort nummer av att Ernst Wigforss tog intryck av och förmedlade innehållet i den reformliberala Gula Boken, men det skulle ha varit ännu mer anmärkningsvärt om han inte hade gjort det, med tanke på den stora uppmärksamhet den fick i svensk press. Vi har tidigare noterat vilken uppmärksamhet även den senare programskriften, *The Next Five Years*, fick.

²Den engelska förebildens syfte angavs med Edströms egna senare formuleringar vid Industriförbundets årsmöte vid årets slut vara:

att befördra den engelska industriens och handelns intressen genom att skapa en, hela folket omfattande, förståelse för dessa näringars problem och verksamhet; att väcka allmänt intresse för ekonomiska studier, som kunna anses vara en nationell nödvändighet; att gendriva felaktiga ekonomiska läror, som inte är grundade på fakta utan på känslöstämningar och felaktiga påståenden; att bekämpa olika omstörtande element, som försöka att genom uppvigling eller strejk och utsående av missnöje störa den industriella verksamheten.

Se även s 62.

³Det är tyvärr för omfattande att återge i denna volym, men dess innehållsförteckning ges som bilaga till FUIFs styrelseprotokoll den 9 juli 1937, vilket återges i Appendix E.

témedlemmen och industriförbundschefen Lundvik. Däremot torde Söderlund, Arbetsgivareföreningens representant i kommittén, ha blivit informerad tidigare.

Lundvik måste naturligtvis ha reagerat mot att inte tidigare ha blivit underrättad om vad som varit i görningen. Han kan knappast heller i sak ha välkomnat den plötsliga existensen av ett organ med upplysningsuppgifter delvis närliggande Industriförbundets faktiska och som han i marspromemorian angivit som önskvärda att utveckla. Men såväl han som Söderlund måste dessutom ha reagerat mot att den nya föreningen också skulle ombesörja utredningar. Det var ju just detta kommittén blivit tillsatt att förbereda. På denna punkt var FUIFs av Österberg under våren utarbetade arbetsprogram, presenterat i slutgiltig form i juli 1937, som nämnts, särskilt ambitiöst. Visserligen var det tänkt att bara ett fåtal ämnen skulle tas upp åt gången, men arbetet syntes komma att innebära djupstudier med hjälp av såväl sakkunniga experter som studiedelegationer utgörande en typ av referensgrupper. Det var med andra ord fråga om organisatoriskt tämligen stora utredningar, som föreföll komma att omfatta samma utredningsuppgifter som de kommittén var satt att bedöma.

När FUIF på sommaren trädde fram som ett *fait accompli* och dess färdiga program redovisades, måste således förutsättningarna för kommittéarbetet ha blivit ganska rubbade. För att kommittéarbetet inte skulle helt förlamas såg sig Edström uppenbarligen tvungen tona ned de ambitioner som angivits i FUIFs juliprogram. Det var sålunda med en sådan mera begränsad målsättning Edström under augusti och september presenterade FUIF, när han påbörjade föreningens försök att värva flera medlemmar. Han kontaktade ledande namn i näringslivet och var därvid angelägen att framhålla att man inte hade för avsikt att inkräkta på de andra organisationernas uppgiftsrådjonger. Tvärtom skulle föreningen samarbeta intimt med Industriförbundet, till vilket man närmast såg sig som ett komplement. I det tidigare nämnda brevet till industriförbundsordföranden, Korsnäschefen Ekman, som vid marsmötet velat "lägga politiken åt sidan", underströk Edström t o m att det var anskaffandet av pengar som var FUIFs främsta syfte.

Det är alltså ej vår avsikt att splittra krafterna, [men] Industriförbundet kan ej bli så handlingskraftigt och penningstarkt som vår förening avser att bli, ej heller kan Industriförbundet uppträda så positivt som vi. Vad vi huvudsakligast åsyftat är att skaffa direkta medel från industrins sida för att kunna göra något.

En alldeles särskilt viktig uppgift, där enligt Edström konkurrens med Industriförbundet knappast skulle kunna uppstå, var den rent politiska upplysningsverksamheten i vilken ingick en utbildningsfunktion, som tillmättes en central roll.

Av allra största vikt är att utbilda dugliga experter och sakkunniga, som arbetar för vår sak. De måste ägna sin sak helt och hållet åt oss och vara beredda att inträda i riksdagen och i övrigt verka för industrins bästa. . . . Tyvärr går alla landets dugligaste krafter för närvarande över till sosseläget.

Den uppgift som Edström främst var beredd låta FUIF frånträda var utredningsverksamheten. Han tycks därvid ha uppfattat att de två övriga medlemmarna i kommittén var villiga till en kompromiss, som innebar att FUIF dock skulle få ägna sig åt den andra delen av sitt program, alltså upplysningsverksamheten, åtminstone sådan upplysningsverksamhet som var mera politiskt betonad. Denna gren av verksamheten hade för övrigt fått en svåråterkallelig start genom anställandet av en presskontaktman, Bertil Traneus. Några liknande föranstaltningar hade däremot inte hunnit vidtas, när det gällde utredningsverksamheten. Kontakter med socialstyrelsens Gunnar Huss i socialpolitiska frågor tycks inte ha lett till några åtaganden från dennes sida. Samma negativa resultat tycks ha blivit fallet beträffande det uppdrag Österberg fick att kontakta kammarrättsrådet Carl Kuylenstierna och riksdagsman Axel Roos i näringslivsskattefrågor.

Kompromissen och dess sammanbrott

I brev till Österberg den 22 september redogjorde Edström för den kompromiss som uppnåts vid mötet den 14–15 september. Det förefaller som om Edström ansett sig ha förutbedömt bemötandet i kommittén riktigt. Han kunde rapportera att man enats om att "FUIF tills vidare skall behandla presskampanjer, de rent politiska frågorna samt fördelningen av medel". Däremot skulle FUIF, i enlighet med de nedtonanden Edström gjort under augusti, avstå från sin planerade utredningsverksamhet. Denna skulle i stället tas om hand av "den nya byrå" som Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen ämnade starta. Dess utredningsverksamhet skulle gälla sådana frågor som tagits upp i den Edströmska motionen året innan. Några av dessa var dock föremål för statliga utredningar och skulle därför inte tas upp på byråns arbetsprogram och en del frågor kunde avföras av andra skäl. Kvar till byrån syntes bli konjunktur- och arbetslöshetsfrågor och allra främst den stora frågan om samverkan inom industrin för att motarbeta statens ingripande på företagarområdet genom planushållning i form av kontroll, subvention och monopol. Denna sistnämnda fråga ansåg Edström vara "själva utredningsorganets kärna". Beträffande detta stora komplex förordade han att samarbete skulle ske med FUIF. Han bad Österberg kalla Direktörsklubbens medlemmar till möte för en diskussion om den saken den 25 oktober.

Brevet var hållet i en något distanserande ton och redogör för vad som förekommit på ett sådant sätt att man förstår att kontakterna mellan Edström och Österberg inte kan ha varit vare sig nära eller frekventa. Det kanske något opersonliga förhållandet mellan dem förklarar en hel del av de komplikationer som senare uppstod. Men Edström tycks inte heller ha stått i nära kontakt med kommittémedlemmarna. Dessa tycks, som vi skall se nedan, inte ha uppfattat vad man kommit överens om på samma vis som Edström. En annan tolkning är dock att de efter mötet konfererat sinsemellan och enats om att frågå vad som överenskommits med Edström. Det kan naturligtvis inte heller uteslutas att Edström "valde att missförstå" överenskommelsen och hoppades att Österberg skulle kunna driva hans uppfattning om vad som beslutats. Den troligaste orsaken till divergensen torde dock vara att man vid mötet helt enkelt inte hann ägna frågorna den tid och uppmärksamhet de krävde. Med tanke på de olika uppfattningar man från början kanske hade fått om kommitténs uppgift hade man troligen behövt diskutera saken ordentligt. Ingen hade kanske haft tid att ordentligt förbereda mötet, som troligen avlöpte mycket informellt. Något protokoll från mötet är inte känt. Kanske var det bara en "telefonkonferens".

Att de övriga kommittémedlemmarna inte hade uppfattat vad man kommit överens om i kommittén på samma vis som Edström, skulle visa sig när kommittén skulle sätta upp ett gemensamt utlåtande. I detta, dagtecknat den 22 oktober 1937 och troligen författat av Lundvik, torde även Söderlund ha fått sina synpunkter nöjaktigt tillgodosedda, men uppenbarligen inte Edström. Samma dag som mötet i Direktörsklubben, den 25 oktober, uttryckte Edström i ett brev, avsett för de två övriga kommittémedlemmarna, sin förvåning över att vissa synpunkter han trodde man varit överens om inte kommit med. Brevet ställt till Lundvik löd:

Som jag nämnde för Dig i telefon idag skulle jag gärna vilja ha en ändring i slutet på den skrivelse till Sveriges Industriförbund, som Söderlund, Du och jag utarbetat. Det rör själva upplysningsverksamheten. Jag trodde att vi i vår kompromiss voro ense om att densamma skulle få utövas av Föreningen för Undersöknings- och Upplysningsverksamhet om Industriella förhållanden. Givetvis ämna vi icke inkräkta på vare sig Industriförbundets eller Arbetsgivareföreningens upplysningsverksamhet, men vi skulle vilja sätta igång en upplysningsverksamhet under friare former, och vi ha de nödiga medlen härtill. Det vore emellertid önskvärt att vi därvid hade Industriförbundets och Arbetsgivareföreningens stöd.

Jag föreslår därför, att nedersta delen av sid. 6 och sid. 7 omskrivas på sätt som framgår av bilaga.

Jag reser nu till Paris men återkommer nästa måndag och vore tacksam då få def. underteckna skrivelsen. En avskrift av detta brev har jag tillställt Söderlund.

Det texttillägg som Edström medsände, möjligen författat av Österberg, godtogs inte av de två övriga. Det avvisade textpartiet återges här in extenso:

Vid behandlingen av nu föreliggande spörsmål få vi slutligen omförmåla, att vissa industriföretag, som äro medlemmar av Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen, sedan någon tid tillbaka ägnat hithörande problem en alldeles speciell uppmärksamhet. Efter vidtagna förarbeten hava dessa företag sistlidne sommar bildat en särskild organisation för bearbetning i mera organiserad form av föreliggande utomordentligt viktiga arbetsuppgifter. Organisationen, som benämndes "Föreningen för undersöknings- och upplysningsverksamhet om industriella förhållanden" (F.U.I.F.), har nyligen påbörjat sin verksamhet.

Då det synes oss angeläget, att allt dubbelarbete undvikas, uttala vi önskvärheten utav att ett nära samarbete inledes mellan den av oss föreslagna utredningsavdelningen och den nya organisationen. Ifråga om utredningsverksamheten, vilken av oss i det föregående avhandlats, synes oss mest ändamålsenligt, att denna i huvudsak ombesörjes av de båda riksorganisationerna, vilket likväl icke bör utesluta, att värdefulla bidrag kunna, efter samråd om arbetets utförande, komma från den nya organisationen. Den av denna förening beslutade upplysningsverksamheten skall, enligt vad vi inhämtat, uppläggas efter breda linjer som en intensiv allmän propaganda för industriens samhällliga betydelse och den enskilda företagsamhetens värde för vårt lands ekonomiska framåtskridande. Då det synes oss förmånligt, att en dylik verksamhet utövas under de friare former, som den nya organisationen erbjuder, anse vi lämpligt, att den nya föreningen därutinnan beredes tillfälle att under de båda andra organisationernas medverkan fullfölja sitt arbetsprogram. Därigenom skulle dock sjölvfallet icke läggas hinder i vägen för vare sig Industriförbundet eller Arbetsgivareföreningen att, i den mån så befinnes behöfligt och ändamålsenligt, anordna sådan upplysningsverksamhet, som må befinnas önskvärd med hänsyn till dessa organisationers intressen.

I detta vinglösa förslag till texttillägg blir, som synes, FUIF presenterat men det sker i något förstucken form. Särskilt anmärkningsvärt är att FUIFs uppgift nu öppet deklarerats vara propagandistisk upplysningsverksamhet, vilket kan jämföras med den återhållsamhet på denna punkt som präglade det tidigare nämnda brevet till Ekman. Kärnan i texttilläggsförslaget är dock en tämligen frank och öppen deklaration om önskvärheten att åstadkomma nära samarbete mellan FUIF och den föreslagna utredningsavdelningen, bl a för att undvika dubbelarbete.

I stället för det avvisade texttillägget föreslog Lundvik och Söderlund ett alternativt texttillägg daterat den 8 november. Det berörde endast upplysningsverksamheten och anslöt beträffande denna, kan-

ske något demonstrativt, till den promemoria Lundvik författat den 20 mars. Förslaget, troligen författat av Lundvik, löd:

I anslutning till vad som anföres i herr Lundviks promemoria, vilja vi slutligen med några ord vidröra den allmänna, politiska upplysningsverksamheten angående industrien. Vi anse detta vara en betydelsefull uppgift, väl värd intresse från industriens sida. Såsom i promemorian yttras, torde denna verksamhet böra behandlas som ett fristående spørsmål. En närmare undersökning om vad på detta område kan åtgöras och huruvida lämplig arbetskraft kan för ändamålet förvärfvas, vilja vi förorda. Denna undersökning kan lämpligen anförtros åt en särskild kommitté. För vår del vilja vi särskilt understryka påpekandet i herr Lundviks promemoria, att ifrågavarande upplysningsverksamhet framför allt bör inriktas på det uppväxande släktet. De i sådant syfte föreslagna åtgärderna böra närmare övervägas.

Dessa mot FUIF implicit avvisande formuleringar kan Edström säkerligen ha uppfattat som något antagoniserande och den troligen reelle författaren till Edströms texttilläggsförslag, Österberg, torde ha hälsat dem med stor besvikelse. Österbergs reaktioner kom bl a till uttryck någon vecka senare när han inför ett kommande möte i Industriförbundets styrelse ville förmå olika deltagare att, eftersom Edström inte skulle kunna närvara, föra fram och driva FUIFs synpunkter på organisationsfrågan rörande det industriella undersöknings- och upplysningsarbetet. I brev den 16 november skrev han till grosshandlaren Robert Ljunglöf följande:

Inom Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet lär nu ha utarbetats en plan för en för dessa båda organisationer mera fast organiserad utredningsverksamhet. Det är ju bra, och jag kan från mina utgångspunkter endast se med tillfredsställelse, att våra initiativ bära frukt. Emellertid tror jag, att tillvaron av ett mera fristående utredningsorgan likväl skall bliva till nytta. Det finns dock en hel del nya tankar och uppslag, som dessa båda organisationer varken vilja eller böra taga upp, men som säkerligen är väl värda att närmare utreda. Påkörandet måste, så att säga, komma utifrån. Men det *bör inte* komma från staten. — Vad beträffar upplysningsverksamheten vill det synas, som om man kommit på det klara med att denna endast i viss begränsad omfattning kan skötas av de båda halvofficiella organisationerna. Varje slag av politisk opinionspåverkan ligger t.ex. självfallet utanför Industriförbundets arbetsuppgifter.

Skrivelsen är som synes hållen i nykter och positiv ton. Inte desto mindre torde den ha skrivits i klar antecipation av att det kommande styrelsemötet skulle innebära en hel del konfrontationer mellan olika åsiktsriktningar. Stämningen mellan Edström-Österberg och de två stora organisationernas chefer kan vid denna tidpunkt knappast ha

varit särskilt hjärtlig. Det skulle också bli ytterligare ronder av blodtryckshöjande karaktär i detta ärende.

Men skrivelsen förstärker också det tidigare intrycket att det förelåg en viss "kommunikationssvikt" mellan Edström och Österberg. Det är uppenbart att Österberg inte gärna ville skriva under den kompromissuppgörelse Edström i september förestavat honom. Inte bara upplysningsverksamheten utan även utredningsverksamheten ville Österberg bevara som uppgifter för FUIF. Genom att kontakten mellan Edström och Österberg haltade tycks Österberg ha fått mer inflytande än vad Edström, och kanske även övriga medlemmar i Direktörsklubben, tyckte var lämpligt. Som den energiske, intelligente och stridbare person Österberg var ledde situationen ibland till att ärendena fick en tillspetsning som man egentligen inte önskade. Edström karakteriserade vid ett senare tillfälle Österberg som någon, som inte fick "släppas loss" (Söderpalm, op. cit., s 70).

Det är oklart, om det av Lundvik och Söderlund föreslagna alternativet till det avvisade tillägget lades till i det kommittéutlåtande som sedan den 9 november sändes ut till styrelsemedlemmarna i Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet. I den version av kommittéutlåtandet som finns bilagd till Industriförbundets protokoll är inget texttillägg med. Edström kanske telefonledes eller på annat sätt förmedlade sitt nej till att ta med det föreslagna alternativet. Att i det läge som uppstått inte ta med något tillägg alls förefaller som den naturliga och mest lättfunna kompromissen.

Genom att det av Edström föreslagna tillägget inte togs med i det utsända kommittéutlåtandet fick styrelsemedlemmarna i Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen inte någon information om FUIF. Uppenbarligen för att kompensera för detta satte Österberg den 11 december, några dagar innan det styrelsemöte skulle äga rum, vid vilket de kommitterades förslag skulle tas upp, samman en promemoria som närmare redogjorde för FUIF, dess bakgrund, syfte och organisation m m. Att döma av vissa av de reaktioner som framkom vid detta möte är det emellertid osäkert om denna promemoria verkligen kom att i förväg delges alla mötesdeltagarna. Edström kanske nu intervenerade och "släppte inte loss" den stridsivrige Österberg. Österbergs promemoria sammanfattar dock på ett utmärkt sätt utgångsläget inför detta styrelsemöte sådant detta tedde sig från FUIFs horisont och återges in extenso i Appendix G.

Kommittékompromissens innehåll

Resultatet av kommitténs septembermöte, dagtecknat den 22 oktober 1937 och utsänt den 9 november, blev ett förslag att de två organisationerna skulle sätta upp en gemensam utredningsavdelning.

Denna kommittérapport, som i sin helhet återges i Appendix F, bör betraktas som en av IUIs "grundlagstexter". I dess huvuddelar anfördes:

Enligt vår mening skulle det vara till fördel, om utredningen av större frågor, som beröra både Arbetsgivareföreningens och Industriförbundets verksamhetsområden, kunde omhändervas av ett gemensamt organ med personal, som utvalts med hänsyn speciellt till sådana uppgifter. För utredningsuppgifter i övrigt torde organisationernas egen för detta ändamål avsedda personal fortfarande bli behöflig. Denna personal kan emellertid icke i den utsträckning, som förhållandena fordra, få tid att syssla med större utredningar, vilka ju ofta äro synnerligen tidskrävande, och härtill kommer, att vid personalens anställning andra kvalifikationer i regel varit bestämmande än de, som äro behöfliga för nu ifrågavarande verksamhet.

För att sätta organisationerna i stånd att fylla de skärpta krav, som i nu ifrågavarande hänseende ställas på dem, anse vi därför att förstärkning av deras arbetskrafter bör ske, så att till dem knytes personal, som äger särskild kompetens för utredande och liknande uppgifter av mera kvalificerad art och som hålles frikopplad från löpande rutinarbete. Det synes oss lämpligt, att man i främsta rummet inriktar sig på att förvärva personal med grundlig nationalekonomisk skolning. Arbetsuppgifterna torde bli så mångskiftande och omfattande, att anställandet av mer än en person kommer att visa sig nödvändigt, men antalet ordinarie anställda behöver icke beräknas bli stort. I vissa fall kan man lämpligen tillgodose behovet av arbetskraft genom att anlita utomstående experter i likhet med vad Industriförbundet ej sällan gjort.

Med hänsyn till att det här gäller större frågor, som i allt väsentligt beröra båda organisationernas uppgiftsområden, föreslå vi, att befattningarna inrättas såsom en för Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet gemensam utredningsavdelning. En sådan anordning synes oss i flera hänseenden praktisk och därigenom skulle lättare kunna skapas det erforderliga ekonomiska underlaget för en verksamhet i den omfattning och av den kvalitet, som vi förutsätta. Naturligtvis är det ett villkor, att den gemensamma utredningsavdelningen uppehåller ett intimt samarbete med Arbetsgivareföreningens och Industriförbundets egna utredande organ och vice versa. Det torde ofta bli en praktisk fråga, hur utredningsarbetet mellan dem skall fördelas.

Det är med viss möda denna text låter sig penetreras. Dess karaktär av kompromissprodukt är uppenbar. De två första momenten kan närmast anses ange ändamålen med att ett gemensamt utredningsorgan skulle kunna komma till stånd. Under det första momentet anförs att ett sådant närmast skulle vara till för utredningar av större gemensamma frågor samt sådana större icke gemensamma frågor som vore för tidskrävande eller för svåra för organisationernas egna utredningsorgan. I det andra momentet uttalas att organisationerna behö-

ver och bör skaffa sig mera kvalificerade utredare, särskilt national-ekonomer, för att kunna klara av sådana större utredningsuppgifter som nämns i det första momentet.

Först i det tredje momentet görs så ett förslag om att de befattningar, som skulle komma att tillsättas enligt det andra momentet, organiseras så att de syften som anfördes i det första momentet skulle kunna uppnås.

Men när så i det tredje momentet förslaget med uppenbara verbala plågor äntligen blivit "utlöst" tycks man ändå inte riktigt beredd att helt "förlösa" det från de två huvudorganisationernas egna utredningsavdelningar. Varken tidigare eller senare i IUIs tillblivelseprocess har dessa kommit att stå så i centrum för uppmärksamheten. Propån att det gemensamma organets arbetsuppgifter var en praktisk fråga som skulle lösas i intimt samarbete med huvudorganisationernas utredningsavdelningar visar att det barn som skulle sättas till världen inte skulle ges någon större frihet i det avseendet.

Än mindre tycks organets organisatoriska självständighet vara avsedd att bli. Beträffande denna punkt fick huvudorganisationernas återhållsamhet en särskilt markant formulering. Här föreslog kommittén följande:

Organisationsmässigt skulle enligt detta förslag det nya utredningsorganet komma att hava en självständig karaktär med bägge huvudorganisationerna som principaler. Frågor sådana som antagande av tjänstemän, bestämmande av deras löneförmåner och fastställande av utgiftsstat i övrigt skulle lämpligen kunna avgöras av Arbetsgivareföreningens och Industriförbundets arbetsutskott gemensamt. För det löpande arbetets inriktning och organisation skulle föreningens och förbundets verkställande direktörer gemensamt svara.

Det kan här noteras att utredningsorganet visserligen föreslås få "självständig karaktär". Vad som dock därvid främst slår läsaren är att där inte görs något direkt uttalande om egen styrelse eller ens om egen chef, utan de två principalerna skulle tillsammans leda institutets arbete via sina arbetsutskott och sina respektive verkställande direktörer. Förslaget verkar på denna punkt föga genomtänkt. Men formuleringen får sannolikt liksom flera andra i kommittéutlåtandet ses som ett uttryck för ett "kompromissammanbrott".

En ytterligare "brist" i förslaget bör noteras. Vi spejar förgäves efter något yttrande om att den tilltänkta utredningsverksamheten skulle behöva uppfylla några särskilda krav på objektivitet och saklighet. Under kompromissandets dragkamp låg det naturligtvis inte i någon av principalernas intresse att kämpa för sådana mål. Ändock är frånvaron av orden vetenskap och forskning anmärkningsvärd med tanke på att kravet på vetenskaplighet framhållits tidigare såväl i Österbergs institutsförslag hösten 1935 som i Lundviks anföranden i

samband med gulboksförslaget och senare. Behovet av högt kvalificerad nationalekonomisk kompetens synes enbart vara ett uttryck för att de uppgifter som skulle lösas var svåra och komplicerade.

Det sistnämnda i utlåtandet understrukna Lundvikska kravet på nationalekonomisk kompetens är kanske ett av dess mest intressanta sidor. Den lista på potentiella arbetsuppgifter som Edström ställde sig bakom hösten 1936 hade tämligen ensidigt gällt industripolitiska problem av närmast social och teknisk karaktär. I den kommitté han nu suttit ordförande i hade denna agenda reviderats. Som Edström relaterade i sitt tidigare berörda brev till Österberg, kunde nu en hel del av de gamla problemställningarna avskrivas med hänvisning till att frågorna var under utredning på annat håll eller att annat lämpligare organ för deras behandling fanns. Sålunda föll de frågor som Edström rubricerat som rationaliserings- och driftskoncentrationsfrågor bort ur bilden, eftersom de nu var föremål för en offentlig utredning, där industrin var tillfredsställande representerad. 1936 hade den sk rationaliseringsutredningen tillsatts med Söderlund och Bolidenbolagets chef, Oscar Falkman, som industrins insynsmän. Vidare hade arbetarpensionsfrågorna nyligen fått sin lösning genom en regeringsproposition och frågan om skattemässiga avskrivningar ansågs vara en angelägenhet närmast för Näringslivets skattedelegation.

Kvar från Edströms lista stod dock alla frågor som hängde samman med industrins förberedelser för lågkonjunktur och därtill hörande fonderings- och konsolideringsproblem. Kommittén framhöll, liksom tidigare den Edströmska motionen, att en viktig uppgift vore att analysera frågorna kring behovet att samordna industrin för att motarbeta alla statliga planhushållningssträvanden. Kommittén anförde dessutom att det var särskilt viktigt att utvecklingen utomlands på detta område studerades närmare.

Sådana kvarvarande frågor från Edströms lista skulle säkerligen kräva sina nationalekonomer. Men vad som särskilt gjorde att nationalekonomisk expertis ansågs så väsentlig i det gemensamma utredningsorganet var, att kommittén vidgade Edströms lista till att innefatta även handels- och penningpolitiska frågor. Man anar att Lundvik här framgångsrikt förfäktat detta som en, särskilt för Industriförbundet, viktig punkt. Bl a skulle denna arbetsuppgift kunna sysselsätta den nationalekonom Lundvik vid marsmötet och i sin marspromemoria ansett att Industriförbundets kansli behövde. Den handelspolitiska problematiken anknöt emellertid även till den tidigare nämnda Edströmska industripolitiska genom att påkalla att utredningsorganet särskilt skulle följa utvecklingen på det industripolitiska området i utlandet. Men det fanns även en hemmapolitisk dimension i denna fråga. Man fruktade det socialdemokratiska förslaget att inrätta ett statligt monopol för utrikeshandeln. Man befarade att det kunde få aktualitet särskilt vid en lågkonjunktur.

Vad man emellertid, rent allmänt sett, fruktade mest och som sköts fram som utredningsorganets särskilt prioriterade bevakningsområde, var de nymerkantilistiska och protektionistiska tendenser som överallt i världen vid denna tid växte sig allt starkare. Det temat hade varit Direktörsklubbens första och var fortfarande ett av dess mest omhuldade.

Som formell kompromiss var kommitténs oktoberutlåtande inte särskilt lyckat. Det angavs ovan vara uttryck för ett "kompromissammanbrott". Edström hade uppenbarligen inte granskat texten i utkast och att sammanskrivningen av de tre kommittémedlemmarnas ståndpunkter blivit ofullständig framgår av de baktunga formuleringarna. Textens formella ofullkomligheter förklarar kanske till en del det bemötande den skulle få i fortsättningen.

3 Ställningstagandet

Decemberrdiskussionen 1937

Det blev en livlig och stundtals något hetsig diskussion vid Industrieförbundets styrelsemöte den 14 december 1937. Vad som åstadkom urladdningen var dock inte främst kommittéförslaget som sådant, även om det, som nämnts, formellt avfattats så att många tändande missförstånd lätt skulle kunna uppstå. Vad som främst föranledde att diskussionen blev så animerad var frågan om upplysningsverksamheten. Som en bilaga till själva kommittéförslaget hade, som tidigare nämnts, även Lundviks marspromemoria bifogats, men däremot inte den promemoria Österberg sammanställde i december. Flertalet av mötesdeltagarna torde därför inte ha haft någon annan än ryktesburen kännedom om FUIF. Emotioner och nyfikenhet bidrog därför till att diskussionen i hög grad kom att gälla denna organisation. Själva kommittéförslaget kom sålunda en smula i skymundan. Till detta bidrog att Lundvik inledningsvis fick tillfälle att utförligt plädera för sitt eget marsförslag. Denna utvidgning gjorde diskussionen ganska förvirrad, vilket bidrog till att temperaturen steg ännu mera.

I följande framställning om mötesförhandlingarna, från vilka ett stenografiskt referat föreligger, har inget försök gjorts att strukturera bilden analytiskt. Den är endast en beskuren summering av de mest intressanta inläggen, som dock ofta var så värtaliga att citatform kunnat väljas.

Mötet inleddes med ett långt anförande av Lundvik. Denne pläderade här för det reorganisationsförslag beträffande Industrieförbundets upplysningsverksamhet han formulerat i sin marspromemoria. Han föreslog att även detta skulle tas upp till behandling vid mötet i samband med att man behandlade kommitténs förslag. Lundviks avsikt var uppenbarligen att få mötet att ta ställning emot den Ed-

strömska linjen även i den reducerade tappning den fått under hösten. Denna innebar, som visats, att FUIF, även om det avstod från utredningsverksamhet, dock skulle erkännas som ett industrins upplysnings- och propagandaorgan, åtminstone i politiska frågor, och inbjudas till nära samarbete med den föreslagna utredningsavdelningen liksom med dess två principaler. Lundvik tycks nu inte ha velat ge FUIF ens denna roll, som han menade skulle innebära dubbelarbete och inkräkta på Industriförbundets verksamhetsområde.

Även om själva kommittéföreläggningen som sådant redan i mötets inledning kom något ur fokus på grund av Lundviks utspel, var det naturligtvis kontroversiellt för flera av mötesdeltagarna. Några av dessa var redan från början angelägna att få deklarerat sin åsikt. Götaverkschefen Hedén gick, liksom vid marsmötet och tidigare, emot hela förslaget. Hans inlägg blev samtidigt närmast en uppslutning bakom Lundvik.

Min uppfattning är den att om vi starta några nya institutioner här i Stockholm, kommer detta att bland många medlemmar i landsorten väcka ganska stor opposition, i synnerhet om detta skulle bli förbundet med ytterligare utgifter. Jag tror knappast att man kommer fram på den vägen att man skall skapa något nytt. . . . Det är min skyldighet att framhålla detta ty skola företagen i landsorten beläggas med ytterligare utgifter, torde detta komma att medföra vissa konsekvenser. Vidare skulle jag såsom min uppfattning vilja framhålla, att det är rent politiskt klokt att man bedriver en sådan verksamhet så att den synes så litet som möjligt. Jag kan inte förstå annat än att denna verksamhet faller ganska nära inom ramen för Industriförbundets arbete och bör kunna ordnas, såsom här föreslagits.

Även direktör Carl Fredric Tranchell vid Svenska Sockerfabriks AB hade, som representant för landsorten, invändningar som främst riktade sig mot kommittéföreläggningen och slöt upp bakom Lundvik. I sitt väl avfattade inlägg anförde han följande:

Jag ser med viss tveksamhet på förslaget att bygga en sådan organisation som den här föreslagna. Det har framhållits av en del talare, att den kanske skulle komma att gå in på sådana områden, som behandlas av mera politiskt lagda organisationer – det skulle med andra ord bli en rent borgerligt politisk utredningscentral, om jag förstätt talet riktigt. Det skulle ju då också omfatta större områden än de, som nu falla under Industriförbundets och i viss mån även Arbetsgivareföreningens ram. Denna senare förening har ju också att göra med handel och näringar, som inte direkt äro representerade i Industriförbundet men som skulle behandlas av det av dessa båda, förbundet och föreningen, konstituerade nya organ. Jag är rädd för att man i landsorten skulle kunna betrakta detta såsom en överorganisation och att det skulle väcka misstämning, vilket skulle vara beklagligt med tanke på den syn-

nerligen fördelaktiga uppfattning, som man överallt finner beträffande Industriförbundets verksamhet. Jag är också rädd för att grunda en ny institution på lång sikt åt vilken det uppdrages att verkställa utredningar, som åtminstone, enligt vad jag har funnit av det här framlagda materialet, böra i stor utsträckning falla inom Industriförbundets arbetsområde. Jag tror, att detta skulle medföra ett dubbelarbete.

Å andra sidan anser jag att det av Verkställande direktören skisserade förslaget till ombyggnad av Industriförbundet inte endast är välbetänkt utan även absolut nödvändigt. Det skulle dessutom också fylla ett mycket stort behov och kanske till stor del just det som åsyftas. Med tanke på vad jag tidigare sagt tror jag det därför vara klokare att hänskjuta de olika problem, som kunna uppstå, till för varje särskilt tillfälle tillsatta kommittéer med hjälp av den expertis, som kan befinnas nödig. Man får då de olika problemen bättre utredda än om man skapar ett ständigt organ för att utföra sådant arbete.

Jag vill med detta endast hava sagt, att jag ställer mig synnerligen tveksam till det nu framlagda förslaget, och jag är rädd för att ett genomförande av detsamma skulle kunna inverka, jag skulle nästan vilja säga misskrediterande på Industriförbundet och dess verksamhet och alldeles säkert komma att ingripa på Industriförbundets arbetsområde.

Så långt i mötesförhandlingarna hade FUIF ännu inte förts explicit på tal men Edström, som genom Lundviks utspel ställdes i svaromål för FUIF, beslöt att ta tjuren direkt vid hornen och blev den som först tog upp frågan om dess ställning. Han försökte inta den taktiskt förståeliga positionen, att han som kommitténs ordförande inte ställde sig bakom någon annan proposition till mötet än den som kommittéarbetet mynnat ut i, nämligen etablerandet av ett för Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen gemensamt utredningsorgan. Han medgav beredvilligt, att man i kommittén inte kunnat bli ense om hur man skulle ställa sig till FUIF och just därför ville han inte göra detta till en voteringsfråga. Han underströk, att han ställde sig helt bakom kommittékompromissen.

Emellertid fick Edström besvärliga frågor kring FUIF. Grängsbergshövdingen Martin Waldenström ställde sig på Industriförbundets och Lundviks sida i denna fråga och Edström fick motta, vad han upplevde som kritik både för att FUIF inte blivit tillräckligt tillkännagivet för en bredare krets och för det revirintrång som det ansågs innebära in på Industriförbundets område. Waldenström anförde, att han hört talas om att Edström tagit initiativet till att bilda en ny organisation, men att han inte hade sig bekant att den faktiskt kommit till stånd. Han hade trott, att vad det nu var frågan om i stället var:

att skapa något inom Industriförbundets och Arbetsgivareföreningens ram, och att man således därigenom skulle undvika att det tillkom en ny organisation, som delvis kom att jaga på, om jag så må säga, de

jaktmarker, som äro utstakade för Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen.

Detta fick Edström att "tända till" och i sin replik till Waldenström släppte han något på sin taktiska återhållsamhet och kom i slutet av inlägget att leverera en salva mot såväl Industriförbundet som Arbetsgivareföreningen. Protokollet relaterar Edströms ord:

Denna förening för utrednings- och upplysningsverksamhet inom industrien har existerat under ett halvår och har satt igång sitt arbete. Det är nämligen alldeles nödvändigt, att något göres inom Sverige för att bland allmänheten sprida kännedom om hur beroende vårt land är av industrien och industriens samhällsliga betydelse, ävensom att man mera allmänt finge kännedom om den enskilda företagsamhetens betydelse i samhällslivet. Det har nog försummats mycket på detta fält av vårt arbetsområde och därför ha en del av de större industriföretagen beslutat sätta igång med denna upplysningsverksamhet. Vi komma att fortsätta därmed och det kan inte skada någon människa i detta land. Jag vet för övrigt vad som gjorts inom Industriförbundet och inom Arbetsgivareföreningen – att det lagts ned pengar för dylikt arbete, men att resultatet blivit så gott som lika med noll.

Detta svar fick dock inte Waldenström att förivra sig. Han turnerade sina ord lika lugnt som tidigare:

Det fälldes ett yttrande av direktör Edström, som ger mig anledning att säga, att min fråga inte var avsedd som någon kritik. Den framställdes för att vi skulle få en upplysning, som jag tror det kan vara av behovet påkallat att få, då det gäller för oss att taga ställning till det föreliggande förslaget. Jag har fattat det så att det skulle vara fråga om en verksamhet, som man antager helt naturligt borde falla inom Industriförbundets ram, ifall den över huvud taget skall ifrågakomma, och att, om man nu ansåge att det inte hade arbetats tillräckligt effektivt på ifrågavarande områden under den hittills gångna tiden, man nu skulle skapa möjlighet för en effektivisering av detta arbete genom att få anställa den personal, som därför skulle behövas och genom att draga upp linjer för de arbetsformer, som påfordras för att möjliggöra en sådan effektivare verksamhet på dessa områden. Det kan ju i varje fall inte vara lämpligt att man har två olika organisationer som så att säga konkurrera med varandra på detta gebit och därför har det naturligtvis varit av intresse för oss att få veta vad avsikten med avseende på denna nya organisation är, vad den redan har för verksamhet och hur den kommer att gestalta sig i framtiden. Det är naturligtvis närmast beroende därpå huruvida man skall tycka det vara lämpligt att göra något vidare i den föreslagna riktningen eller icke.

Edström stod givetvis inte ensam i diskussionen. Industriförbundets tidigare ordförande, Bertil Almgren, som hörde till dem som varit

med vid marsmötet, trädde till Edströms hjälp. Han försökte närmare förklara Direktörsklubbens initiativ.

Vad som ligger bakom denna tankegång är att det nu som till förne ligger i regeringens hand att göra utredningar beträffande alla stora problem. Regeringen tillsätter sina kommittéer precis hur den vill utan att taga, skulle jag vilja säga, den hänsyn, som industrien måste begära, till sina problem. Under sådana förhållanden bli inte industriens problem tillgodosedda med mindre än att det samtidigt göres ett fullgott utredningsarbete om dessa problem, och så fort som nya frågor dyka upp.

Han kom så in på själva kommittéförslaget och berörde därvid även den idé som enligt den tidigare framställningen tyckts ha haft Norden-son som upphovsman:

Såvitt jag förstår hela utredningen, skulle genom det föreliggande förslaget en särskild organisation skapas mellan Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen, och denna kan naturligtvis inte arbeta på annat sätt än att det anställs en del kvalificerade och dugliga tjänstemän. Till dessas hjälp måste alldeles givet komma ett kommittéarbete från särskilt kvalificerade industrimän, som för varje speciellt problem kunna vara lämpliga. Jag tror att man i en del fall till och med kan få lov att tillkalla experter. Varför har man då fört fram detta förslag? Jo därför att man anser, att det finns största möjlighet att få ett sådant utredningsarbete till stånd med de medel, som industrien lämnar från sig till Industriförbundet.

Efter att ha yrkat bifall till kommitténs förslag, kom han till slut in på frågan om FUIF och gav sitt stöd till det samarbetsförslag som framkommit från Direktörsklubbens håll. Beträffande denna nya förening anförde han att

det måste ju hälsas med tillfredsställelse att en sådan drives och kan drivas och om jag fattade direktör Edström rätt, menade han att för att Industriförbundet skulle kunna hålla på med ett slags utredningsarbete och den ifrågavarande föreningen med ett annat slags arbete, som utredningsresultatet skulle giva vid handen, vore det ofrånkomligt att det bleve samarbete mellan den nybildade organisationen, som Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet skapat, och denna förening.

I den laddade atmosfär som uppenbarligen rådde vid mötet kunde inte ordföranden förhindra att diskussionen flöt ut. Redan inledningsvis hade, som nämnts, Lundvik fått ”breda ut sig”. Efter sin plädering för det reorganisationsförslag han framlagt vid marsmötet hade han, särskilt med tanke på dem som liksom han själv var rädda

för verksamhetens politisering, närmare redogjort för vad Industrieförbundet åstadkommit när det gällde upplysnings- och propagandaverksamhet av mera opolitisk karaktär. Redogörelsen får uppfattas som ett bemötande av den kritik som emanerat från Direktörsklubben. Den var en emotiv appell av ganska stort intresse och ger ytterligare perspektiv på hur förbundet såg på FUIF och denna förenings mera politiska syfte. Lundvik anförde med viss berättigad stolthet bl a:

I anledning av herr Hedéns yttrande vill jag säga, att jag berört denna fråga om en opolitisk upplysnings- och propagandaverksamhet i slutet av min P.M. Jag kanske kan få med avseende på denna P.M. nämna, att jag däri först talar om vad vi gjort på området. Dit räknar jag en sådan sak som *Sveriges industri vid kvartsekelskiftet*, som ju fått mycket stor spridning. Den är ju tyvärr utgången. Dit räknar jag även det arbete, som gått ut i samband med förbundets 25-åriga tillvaro och som nu gått ut i en billighetsupplaga, som för närvarande försålts i närmare 20.000 exemplar.

Det sistnämnda arbetet anspelade på verket *Sveriges Industri* (1935) där, som tidigare nämnts, Heckscher hade skrivit en sammanfattning av den svenska industriella utvecklingen och därvid blivit Industrieförbundets korsriddare framför alla andra svenska samhällsvetare.

Därmed hade Lundvik i sin fortsatta kringmålning kommit in på industrin och folkbildningsverksamheten, ett ämne där särskilt ungdomens intresseutveckling uppenbarligen låg hans hjärta nära. Det var detta han föreslagit som komplettering till kommitténs oktoberutlåtande när Edströms tilläggsförslag avvisades. Sålunda Lundviks ord:

Det har dessutom för mig sedan länge stått såsom ett önskemål, som jag förresten gav uttryck åt vid en styrelsemiddag i december 1929, att man borde intensifiera denna verksamhet och framför allt lägga sig mera vinn om den studerande ungdomen. Det finns ju i våra skolor ett ämne, som heter hembygdskunskap: där man får lära sig märkliga ting om sällsynta växtarter, om besynnerliga stenar och bomärken, som finnas i hembygden, men jag tror att man får veta mycket litet om den industri, på vilken befolkningen i alla fall skall leva.

Men på Lundviks lista fanns mycket mera:

Man kan naturligtvis också använda radion mera effektivt på detta område för populärföreläsningar, och vi ha ju utomordentliga industri-filmer. Man skulle kunna få upp dem igen ehuru litet mer systematiskt ordnade.

Vi ha naturligtvis också möjlighet att göra åtskilligt genom samarbete med de stora studiekretsarna i landet — jag tänker särskilt på en

så förträfflig institution som A.B.F. och nykterhetsorganisationernas bildningsrörelse och annat.

Efter det att Lundvik med sådana utläggningar försökt försvara Industriförbundet mot Direktörsklubbens kritik, kände sig uppenbarligen Edström föranledd att vädja till de församlades känslor med liknande medel. I ett längre anförande redogjorde han för vad den tidigare nämnda engelska Economic League hade betytt vid FUIFs upprättande. Hans långa utläggning förtjänar här att citeras utförligt:

Denna organisation för upplysningsverksamhet i England är bildad separat från det engelska Industriförbundet. Den kallas Economic League sedan 1919 och den vill uppfostra nationen till ett riktigt tänkesätt i ekonomiska ting, till full förståelse av industriens sociala och finansiella problem. Syftemålet anges vara följande: att befordra den engelska industriens och handelns intressen genom att skapa en, hela folket omfattande, förståelse för dessa näringars problem och verksamhet; att väcka allmänt intresse för ekonomiska studier, som kunna ses vara en nationell nödvändighet; att gendriva felaktiga ekonomiska läror, som inte äro grundade på fakta utan på känslöstämningar och felaktiga påståenden; att bekämpa olika omstörtande element, som försöka att genom uppvigling eller strejk och utsående av missnöje störa den industriella verksamheten. Organisationen arbetar sålunda inte blott i opposition till vissa socialistiska läror, som ansetts ekonomiskt osunda och skadliga för engelsk industri och mot kommunistiska och revolutionära partier, som sträva att omstörta den nuvarande samhällsordningen, utan dess syfte är en positiv ekonomisk upplysning för den stora allmänheten.

Jag kan bara som en liten detalj nämna, att den under år 1936 hållit 10.635 inomhus- och utomhusmöten för propaganda inom England; att den, sedan den bildades, har hållit sammanlagt 189.702 dylika möten för att motarbeta den socialistiska propaganda, som håller på att genomsyra England. Jag vill påpeka detta för att visa vad som göres i andra länder för en sådan upplysningsverksamhet.

Edströms anförande om Economic League föranledde Lundvik till en något ironisk uttolkning, vilket provocerade Edström att avbryta honom:

Lundvik: Jag får säga, att jag hälsar med mycket stor tillfredsställelse detta meddelande, som direktör Edström har lämnat om den nya organisationens uppgifter. Jag fick höra talas om denna organisation i somras, då jag fick tillfälle att taga del av programmet för organisationens verksamhet. Nu får jag erkänna, att detta ingav mig mycket allvarliga farhågor, därför att jag fann det programmet vara just det samma som direktör Edström i sitt förslag i december i fjol uppmanat Industriförbundet att taga upp. Nu hörde jag ju, att det är en helt annan uppgift, som reserverats åt denna nya förening, alltså något lik-

nande vad som Economic League sysslar med. Jag känner till den, men jag vet att

Edström: Det har jag aldrig sagt, att vi skola göra, det är ett missförstånd.

När Lundvik här avbröts av Edströms protester är detta något svårtolkat. Det stenografiska referatet kan möjligen innefatta att Edström aldrig sagt något sådant som att FUIF skulle syssla med det han själv föreslagit som uppgift för Industriförbundet. En annan tolkning är att han här förnekar att FUIF skulle få just sådana uppgifter den engelska föreningen hade. Hursomhelst, klingorna korsades därefter i två vassa repliker:

Lundvik: Jag fattade, att det var ett mera allmänt omdöme. Men det kanske var ett misstag av mig att känna mina farhågor lugnade, ty är det så, att denna nya förening skall fullgöra det program, som i den inbjudan, som skickades ut till folk om att ingå i denna förening, skisserades, blir det ett klart dubbelarbete.

Edström: Alltsammans detta har diskuterats inom kommittén, och vi ha enats om vårt förslag att vi skola göra utredningsarbetet och det andra organet det andra arbetet. Går man nu ifrån kommittéförslaget, så går jag in för vad jag tidigare föreslagit.

Den sista meningen av Edströms genmäle innebar synbarligen ett medgivande, att Lundvik egentligen hade rätt i sin anklagelse mot Edström. FUIFs ursprungliga program hade ju faktiskt också omfattat även utredningsverksamhet. Men Lundviks anförande innebar dock en viss snedtolkning av vad som förevarit. När FUIF anammade sitt utredningsprogram hade kommittén ännu inte kommit till några beslut om vilka utredningar det tilltänkta utredningsorganet skulle göra. Enligt Lundviks eget ursprungliga förslag skulle kommittén inte ens befatta sig med denna fråga utan begränsa sig till att endast behandla frågan om det tilltänkta organets organisation. I fråga om FUIFs utredningsplaner kunde ju Edström dessutom med fog hävda att just denna del av programmet återtagits.

Edström kom uppenbarligen att uppfatta Lundviks utspel vid mötet som en plädering emot själva kommittéförslaget. Detta intryck torde även andra ha fått. Lundvik avslutade i själva verket sin kringmålning av Industriförbundets insatser med orden:

Nu hade jag tänkt mig att börja utan mycket buller i ganska blygsam skala på det sättet att jag skulle kunna få anställa en person här för en del år, som skulle genomarbeta detta projekt med mig, och jag hade tänkt, när vi komma över till budgetbehandlingen föreslå en ökning av

anslaget för utredningar med 5000 kronor, så att jag skulle kunna få medel för att göra en sådan utredning.

Dessa ord måste ju ha förvirrat dem som uppfattat kommittéförslaget som ett förslag om att det gemensamma utredningsorganet skulle sättas upp som en självständig enhet under Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet. Lundviks yttrande får sin förklaring i att denne själv uppenbarligen inte uppfattat det kommittéförslag han varit med om att formulera på detta vis. I sin avslutande plädering inför voteeringen yttrade han:

Jag tror inte det finns någon anledning förmoda, att vi genom att lägga detta utredningsarbete gemensamt under de båda organisationerna, komma fram med något egentligt nytt organ. Ledningarna för de båda organisationerna komma därvidlag att arbeta såsom hittills och ha sitt inflytande på det utredande organet. Det skall inte vara något självständigt arbetande organ.

Att Edström uppfattat den sistnämndas status helt annorlunda, framgår klart av den plädering han redan vid mötets inledning gjorde:

Jag ber att få hemställa om bifall till kommittéförslaget och att det måtte uppdragas åt arbetsutskottet att närmare formulera och verkställa detsamma. Det gäller ju här frågan om att vid sidan av de båda berörda organisationerna skapa ett utredningsinstitut, som skulle stå under egen chef och ha nödig arbetskraft till sitt förfogande.

Visserligen stod det i kommittéförslaget att det gemensamma utredningsorganet skulle ha självständig karaktär, men däremot stod det inget om att det skulle ha en egen chef. Tvärtom var det, som påpekats tidigare, frånvaron av en sådan som måste ha väckt viss förvåning hos kommittéförslagets läsare. Lundvik skulle således med visst fog kunna tala om den gemensamma utredningsverksamheten som en i viss mån intern angelägenhet inom Industriförbundet. Men inte heller Lundviks yttrande har hel täckning i kommittéförslagets text. En viss självständighet skulle dock organet få genom att det, underställt principalernas sammanförda arbetsutskott, skulle få en egen budget. Den sidan av bilden är dock ännu tämligen diffust formulerad och olika tolkningar var uppenbarligen möjliga. Industriförbundet var Arbetsgivareföreningens fattige kusin från landet och de ekonomiska aspekterna omkring Industriförbundets verksamhet var de till synes slutligen avgörande för Lundviks ställningstagande.

Det visade sig således att Edström missuppfattat Lundviks intentioner. Långt ifrån att vilja gå emot kommitténs förslag såg denne i detsamma en just budgetmässig fördel för Industriförbundet. Lund-

viks anförande på denna punkt inför voteringen klargör mycket av det hela. Detta citeras här in i minsta pekuniära detalj:

Med anledning av Tranchells yttrande vill jag säga, att det inte är så stor skillnad mellan det förslag, som den Edströmska kommittén kommit fram med och det förslag, som jag tillåtit mig skissera i min promemoria. Denna skrevs flera månader innan denna kommitté hade börjat arbeta. Jag gick på den linjen, att vi behövde en förstärkning av Industriförbundets arbetskrafter. Vi ha lidit mycket under senare år av att vi, trots den ökade arbetsbördan, inte ha haft tillräckligt med arbetskraft och framför allt inte haft den nationalekonomiska sakkunskap i kansliet, som vi väl hade behövt, och att vi inte kunde draga till oss sådan arbetskraft har mycket varit beroende på de budgetära hänsynen. Vi komma senare in på budgetsynpunkten. Vår budget är verkligen så pass ansträngd, att vi inte orka med detta. Jag har under de år, jag suttit på denna post alltid trott, att jag har gagnat förbundet genom att söka spara det kapital, som vi lyckats samla. Det är så pass stort, att vi kunna räkna med ungefär 40.000–42.000 kronor om året i räntor. Jag har varit rädd om detta kapital, därför att vår budget är mycket konjunkturkänslig, och året efter sedan vi fått konjunkturedgång, sjunka våra inkomster starkt därigenom att de äro baserade på medelantalet arbetare i industrien. Vi behöva dessa räntemedel för att taga upp sådana bottnar i konjunkturerna. Annars kan ju ingen vara lyckligare än Verkställande direktören i en sådan organisation, då han finner förståelse och intresse för att man skall kunna få skaffa sig nödiga krafter för att kunna verkställa även andra arbeten än de direkt löpande och direkt påträngande. Jag hade alltså tänkt mig, att man skulle anställa närmast en nationalekonom i förbundet, som skulle hjälpa oss med sådana allmänna utredningsarbeten och att vi skulle hanka oss fram, för att inte göra saken alltför dyrbar, med tillfälliga experter på olika områden, ett system som vi redan tillämpat. Emellertid visade det sig vid dessa kommittéöverläggningar under direktör Edströms ordförandeskap, att det skulle vara förenat med ganska stora fördelar att ha den utredande mannen, eller männen om det kommer att fordras mera än en, gemensam för Arbetsgivareföreningen och oss, inte minst på grund av att det är så många problem, som äro gemensamma för de båda organisationerna, och jag hade nog den lilla biavsikt, som skymtar fram i kommittéutlåtande, att det skulle bli litet lättare för Industriförbundet att finansiera saken på det sättet. Det är väl ändå så, att Arbetsgivareföreningen kanske har litet större möjlighet med medel och sådant än vad vi ha.

Med detta gick mötet till votering om den enda framkomna propositionen som således gällde kommittéförslaget, vilket togs med acklamation. Man hade därmed beslutat att ett utredningsorgan skulle sättas upp. Men den närmare innebörden av detta beslut återstod onekligen att precisera.

Det har inte varit lätt att referera diskussionen så att några klara och övergripande huvudresultat synliggjorts. Den oklara bild som blivit läsarens torde dock även ha blivit behållningen för de flesta av mötesdeltagarna. Att tolkningen blir så svår beror på att båda sidor i debatten uttalade sig taktiskt och i viss mån tycks ha anfört desinformerande argument. Lundviks uttalanden var i så hög grad ett försvar för den promemoria han författat i mars, att man leds att tro att han inte bara avvisade FUIF utan även desavouerade det kommittéförlag han varit med om att författa och man blir närmast överraskad av att han slutligen visar sig stödja det. Anledningen till att han stöder kommittéförlaget förtar dock en del av överraskningsmomentet.

Edströms framträdande är knappast mindre förvirrande. Han uttalar visserligen hela tiden konsekvent sitt stöd för kommittéförlaget, men denna position undermineras av att han samtidigt ber mötet om stöd för en samarbetslinje med FUIF. När så mötesröken skingrades och de två huvudkombattanterna befinns båda ha slutit upp bakom kommittéförlaget, visade det sig att de hade väsentligt olika uppfattning om vad detta egentligen innebar.

Något bisarrt blir det hela när Edströms starka uppbackning av kommittéförlaget visar sig vara förenad med ganska allvarliga missuppfattningar om detaljerna i detsamma. Lundvik, vilken troligen var den som utformat kommittéförlagets text och därför visste vad det innehöll, var å andra sidan den som egentligen inte stödde det på dess meriter utan bara anslöt sig till det av ett i sammanhanget udda skäl.

Att mötet inte nådde fram till några klara direktiv för fortsättningen får naturligtvis förstås mot bakgrund av vad som försiggått dessförinnan. Att resultatet inte blev någon reell utan endast en formell lösning förklarar givetvis dessutom de egentligen besynnerliga turer som sedan följde och som skall relateras nedan.

4 Mötet på Jernkontoret och Söderlunds riktlinjer

Industriförbundets styrelsemötesbeslut den 14 december 1937, att ett utredningsorgan skulle sättas upp, kompletterades vid samma tillfälle med ett beslut om att medel skulle avsättas för ändamålet. Den 29 december godkände även Arbetsgivareföreningens styrelse, med verkställande direktören Söderlund som föredragande, utan nämnvärd debatt kommittéförlaget och anslog samma belopp som Industriförbundet till det nya utredningsorganet.

Edström, som satt ordförande vid det sistnämnda tillfället, valde uppenbarligen att då låta ärendet löpa vidare utan ytterligare ingrepp från hans sida. Men han skulle blott någon vecka senare göra ett nytt försök att föra frågan om FUIF och det gemensamma utredningsinstitutet mera i den riktning han själv önskade. Edström hade den 29 de-

cember kanske ännu inte haft tillfälle att konferera med de övriga medlemmarna av Direktörsklubben, men första veckan efter årsskiftet erbjöd sannolikt sådana tillfällen. Informella kontakter bör ha givits vid handen att de övriga medlemmarna av Direktörsklubben inte sett decemberbeslutet som tillfredsställande, men att det väckte frågan om FUIFs framtid. Det var nu nödvändigt att ta ställning till hur man skulle förfara med FUIF i den ena riktningen eller den andra. Till saken hör också att FUIF hade kommit att tas upp vid mötet den 14 december utan att egentligen vara uppsatt på dagordningen och således egentligen ännu inte fått någon formell offentlig presentation. En sådan var nödvändig.

Den 7 januari samlades, efter Edströms inbjudan, sexton industrichefer till ett möte på Jernkontoret för att ta upp frågan om FUIFs fortsatta existens. Mötesförhandlingarna kom att ledas av Edström som formellt lade upp huvudpunkterna i diskussionsagendan som en frågeställning om hur man skulle förfara med FUIF i fortsättningen. Han angav tre alternativa lösningar för FUIF.

1. föreningen skulle få utvecklas vidare till en kraftfull organisation
2. all föreningens verksamhet skulle överflyttas till den gemensamma byrån
3. all föreningens verksamhet skulle förläggas till Industriförbundet i samband med en reorganisation av detta.

Det förefaller faktiskt som om Edström ingalunda tänkt sig något annat än att mötet skulle ge honom klartecken för alternativ 1. I själva verket tycks han nu ha försökt verkställa den hotelse han i ordväxlingen med Lundvik några veckor tidigare uttalat om att "återgå till sitt ursprungliga förslag". I presentationen av föreningen deklarerade han, att den var inte bara ett organ för diskussion av industrins ekonomiska stöd för olika politiska ändamål och ett organ för politisk propaganda och upplysning, utan också ett utredningsorgan. Det var den sistnämnda punkten som var den radikala "återgångspunkten".

Tanken, att FUIF skulle återuppta det arbetsprogram Österberg utarbetat den förlidna sommaren, var naturligtvis en klar utmaning mot det koncipieringslimbo som uppstått i de två stora näringslivsorganisationernas elefantparningsdans. Detta intryck förstärks av att Edström, av det korta referatet att döma, bara i förbigående nämnde det utredningsorgan som Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen gemensamt beslutat sätta upp och därvid dessutom berörde det som en angelägenhet närmast för Industriförbundet.

Att Edström inte kallat samman mötet blott för att passivt inregistrera vad industricheferna önskade, för att sedan ta anvisning av detta, antydes vidare av att han ingående redogjorde för planerna för den fortsatta FUIF-verksamheten. En klar stridssignal var utan tve-

kan hans meddelande, att FUIF preliminärt föranstaltat om att anställa en nationalekonom för att leda FUIFs utredningsverksamhet. Detta måste, bland dem som varit närvarande vid de tidigare förhandlingarna, ha upplevts som en klar frondering mot det kommittéförslag han själv ställt sig bakom blott några veckor tidigare och som en desavouering av decembermötets beslut. Det måste också ha uppfattats som en provokation mot Lundvik och dennes plädering, som ju innefattade att just en nationalekonom skulle rekryteras i samband med att det gemensamma utredningsorganet sattes upp.

Den ekonom Edström här åsyftat var troligen John Lindberg, en av Gösta Bagges tidigaste elever, som sedan många år arbetade vid Nationernas Förbund i Genève. Vid denna tid hade förhandlingarna med Lindberg visserligen strandat på lönefrågan, men om Edström känt till detta kan han ju ändå ha hoppats att det bara var en lönefråga som ännu skulle kunna lösas.

Det är inte troligt att Edström felbedömt den förhandsinställning de inkallade industriföreträdarna hade till FUIF, men han hade uppenbarligen hoppats kunna förmå dem att ompröva sin inställning genom ett kraftfullt offensivt utspel. Han måste således ha blivit mindre överraskad än nedslagen av den tämligen unisona ohörsamhet han erfor beträffande sina önskemål. Protokollet är visserligen inte stenografiskt utan bara ett referat men ger otvetydigt vittnesbörd om att mötet blev en stor motgång för Edström. Han fick inte ens mötet att följa den agenda han lade upp, där man som första punkt skulle ta ställning till själva innehållet i den verksamhet som FUIF påbörjat, för att först därefter komma in på frågan om FUIF skulle anses vara den rätta organisatoriska ramen för sådana uppgifter. När mötesdeltagarna fick ordet gick de, nästan defilerande demonstrativt, rakt på den ställda trealternativfrågan. Sex talare i rad deklarerade tämligen frankt att de helst såg att FUIF helt gick upp i Industriförbundet och uttryckte samtidigt att de var införstådda med att detta skulle innebära en kanske ganska omfattande och kostsam reorganisation av förbundet, som förvisso av flera omnämndes i ganska kritiska ordalag, bl a för sin dåliga förankring i landsorten men också för sina byråkratiska tendenser. Efter tre talare försökte Edström, enligt protokollet, uppenbarligen dämpa den våg som bar mötesinläggen. Med ett summerande konstaterade han, att man uppenbarligen önskade att Industriförbundet skulle reorganiseras och begärde nu att få svar beträffande de tre alternativ han angivit. Det var emellertid just det han fått, om man får tro protokollet.

Först sedan ett tiotal talare hållit sina anföranden; alla, ehuru mer eller mindre kritiska mot Industriförbundet, dock förordande samma lösning som de tidigare och i flera fall angivande sin beredskap att även ta de kostnader det skulle innebära, kom en något avvikande meningyttring fram. Den prestigetunge Harald Nordenson, som Ös-

terberg under hösten sökt vinna för FUIFs sak, trädde nu fram som något av dess supporter. Han ställde sig starkt bakom behovet av en propagandistisk insats från industrins sida och ville, i linje med sitt och Almgrens tidigare studiegruppsförslag, att man skulle ta upp såväl mammututredningens rapport som Ohlins tidigare nämnda bok till kritisk granskning. Han tillrådde därvid att man åtminstone formellt borde ge sådan verksamhet en viss självständighet. Ett av skälen till detta var att ”unga nationalekonomer för närvarande dragas till vänstern”. Om det funnes ett organ som kunde bjuda dem stöd genom större möjligheter till aktiv verksamhet skulle en förbättring ernås.

Den nämnde tidigare industriförbundsordföranden, Bertil Almgren, kom in på samma tema. Han framhöll att det var nödvändigt att lägga ned stort arbete på att ta hand om den akademiska ungdomens utveckling i politiskt hänseende. Socialdemokratin gjorde för närvarande stora ansträngningar att värva bland de unga akademikerna. Något måste göras för att motverka detta.

En annan viktig angelägenhet, som Almgren förde fram, var uppgiften att försöka få bönderna loss ur koalitionen med socialdemokraterna och få dem att sluta upp på den borgerliga sidan. För att nå dessa grupper krävdes en vidgad publikationsverksamhet. Det räckte inte med *Industria*, *Sunt Förnuft* och *Svensk Tidskrift*, utan det gällde att få till stånd ett allmänt stöd för att utveckla borgerlighetens tidskrifter och tidningar. De flesta talare tycktes se även detta som en uppgift för Industriförbundet, men Nordensons och Almgrens anföranden sådde troligen ett frö som inom kort skulle visa sig vara grobart.

Mot slutet av mötet tycks diskussionen ha blivit något mera öppen för vad Edström egentligen ville, men referatet ger inte något intryck av att stämningen skulle ha svängt. Edström summerade visserligen mötet med att framhålla vikten av att något blev gjort och betonade att medlemmarna av FUIF alltjämt var betänksamma ifråga om Industriförbundets förmåga att ta itu med de diskuterade nya uppgifterna. Man förvånas emellertid något av att han slutligen ställde frågan om ej alla de närvarande rent av kunde gå in i FUIF. Han fick på detta en totalt avvisande respons. Herrar Waldenström, Hèrnod och andra framhöll kallt att mötets diskussion klart pekat ut det tredje alternativet som sin resolution. Mötets sista punkt blev att tillsätta en kommitté om åtta personer med uppgift att framkomma med ett detaljerat förslag om hur FUIF-verksamheten skulle föras över till Industriförbundet.

*Jernkontorskommittén i arbete och frågans behandling i
Industriförbundets arbetsutskott*

Arbetet i den tillsatta kommittén har inte kunnat följas, men det bjöd på en ny överraskning. I sina diskussioner kom den att frånga den resolution Jernkontorsmötet stannat inför, trots att sex av de åtta kommittémedlemmarna hade ställt sig bakom förslaget att FUIFs verksamhet skulle läggas över på Industriförbundet. Det är möjligt att Edström haft större inflytande i denna trängre krets än han haft i den stora som samlats på Jernkontoret, men troligen var det själva dilemmat kommittén stod inför som tvingade fram omläggningen.

Förmodligen kom kommittén att ta kontakt med Lundvik för att diskutera mötesbeslutet och därvid stött på kanske hård patrull på grund av FUIFs politiska framtoning. Därmed återstod endast två alternativ. Men eftersom Jernkontorsmötet varit starkt emot tanken att en ny separat organisation skulle uppsättas, var man inom den tillsatta kommittén uppenbart inte beredd att låta FUIF fortsätta sin verksamhet enligt Edströms linje. Det blev förslag nummer två man till slut kom att anamma, således att FUIFs verksamhet skulle inlemmas i det föreslagna gemensamma utredningsorganet. Detta beslut i Jernkontorskommittén är naturligtvis lika anmärkningsvärt som det beslut själva Jernkontorsmötet tidigare fattat. En FUIF-anslutning till det nystartade organet hade ju avisats i december lika markerat som en eventuell anslutning till Industriförbundet.

När Industriförbundsstyrelsens arbetsutskott, som fått i uppdrag att vidta de åtgärder som därefter var förbundna med att initiera utredningsorganets verksamhet, den 21 januari 1938 sammanträdde för att diskutera ärendet, hade frågan således fått en dramatisk vändning. Protokollet relaterar lakoniskt:

Herr Ordföranden meddelade, att detta nya utredningsorgans uppgifter och verksamhet sedermera diskuterats, varvid ifrågasatts att det skulle utvidgas till att omfatta även en upplysnings- och propagandaavdelning. I anslutning härtill beslöt Arbetsutskottet på hr Ordförandens hemställan att uppdraga åt Verkst. direktören att – i samråd med svenska Arbetsgivareföreningens Verkst. direktör – yttra sig över detta uppslag. Det uppdrogs vidare åt Verkst. direktören att utarbeta ett förslag till finansiering för Industriförbundets vidkommande av utredningsorganet med de ifrågasatta vidgade uppgifterna.

Innebörden av detta uttalande var att Industriförbundet om dock bara på arbetsutskotts nivå nu förberedde sig för att FUIFs arbetsuppgifter skulle upptas i det beslutade utredningsorganet. Men ännu var spelet inte över. I den remissomgång som nu följde skulle en viktig avgränsning och precisering ske, innan principalerna för utredningsorganet gav sina slutgiltiga godkännanden.

Söderlunds riktlinjer och SAFs beslut

Det yttrande över Jernkontorskommitténs förslag, som Lundvik och Söderlund skulle utarbeta, tycks i huvudsak ha utformats av Söderlund. Denne deklarerade sin syn på frågan i en promemoria, daterad januari 1938, där han skissade de riktlinjer han ansåg skulle gälla för utredningsorganets verksamhet med avseende på den kontroversiella upplysnings- och propagandaverksamheten. Den finge inte vara

av ett annat slag än den sakliga upplysningsverksamhet och objektivt argumenterande propaganda, som en ohjälplig minoritet måste begagna sig av för att hos de makthavande få gehör för sina synpunkter. Om industrin lägger sig till med partipolitisk propaganda, som inte kan undgå att här och var bli inobjektiv, förespeglade, hållningslös och bedräglig, så riskerar den att förlora även det inflytande, som objektiv bevisföring dock alltid besitter i ett demokratiskt samhälle. Den nya utredningsbyrån bör inte taga på sig en sådan risk. Vilja företagarna stödja partipolitisk verksamhet och propaganda må de göra det i andra former och lämna åt de partipolitiska organisationerna att bedriva arbetet.

Här går alltså enligt min mening gränsen för den nya byråns verksamhet. Detta bör klargöras för byråns blivande chef, och det bör ankomma på byråns styrelse att vaka över att verksamheten inte flyter ut på områden som tillkomma de partipolitiska instanserna. Att rikt-punkten bör vara industrins intressen så som företagarna i stort se dem är en given sak, men argumentationen måste vara saklig och dess underlag pålitligt, om det avsedda inflytandet skall kunna tillkomma utredningsbyrån. Den måste ha frihet att hävda sina utredningsresultat och sina åsikter, hur de än korrespondera med de politiska partiernas ståndpunkter.

Söderlunds välskrivna "Riktlinjer" återges i sin helhet i bilagan till Appendix H. Tillsammans med kommittéförslaget är detta dokument institutets konstitutionella grundval. Det ställningstagande Söderlund där redovisade utgjorde underlaget för de slutgiltiga beslut om utredningsorganets utformning som sedan fattades av principalerna. I Arbetsgivareföreningens styrelse togs frågan upp redan den 27 januari och den godkände Söderlunds ståndpunkt. Protokollet från detta möte ger en ytterligare pregnant formulering av denna och belyser dessutom närmare hur man inom Arbetsgivareföreningen berört ämnet och för in en del nya faktorer och aspekter. Det refereras i det följande i valda delar.

Söderlund erinrade om, att styrelsen vid sitt senaste sammanträde beslutat att för det gemensamma utredningsorganet anslå ett belopp av kr. 25.000:- för innevarande år, samt relaterade hur ärendet förlöpt. Protokollet lyder:

Man hade först haft att noggrant överväga, vilka uppgifter som skulle tilldelas denna byrå. Enighet hade därvid rått om att företrädesvis större utredningsuppgifter skulle överlämnas till byrån. I samband härmed hade fråga uppstått, huruvida byrån även skulle driva propaganda i en eller annan form. Verkställande direktören hade utarbetat en P.M. i saken och hade därvid ansett sig böra särskilt understryka vikten av att byrån icke gjordes till ett organ för något visst politiskt parti. Å andra sidan vore det naturligt, att ett organ av denna natur publicerade resultaten av sin verksamhet på ett eller annat sätt.

Principen att utredningsorganets arbetsresultat borde publiceras hade alltså förts fram för första gången i Söderlunds riktlinjer och fick nu en betydelsefull ytterligare emfas. Protokollet berör sedan den kontroversiella upplysningsfrågan. Först berättade Söderlund om Arbetsgivareföreningens egen upplysningsverksamhet. Fortlöpande ekonomisk propaganda bedrevs under ledning av doktor Karl Hildebrand, synbarligen inte utan viss framgång när det gällde att i landsortspressen fästa uppmärksamheten på skilda ekonomiska och andra problem, Men enligt Söderlunds uppfattning

måste man hålla industrins gemensamma utredningsbyrå fri från varje slag av partipolitisk propaganda. Detta vore nödvändigt, om byrån skulle tillvinna sig den respekt, som vore önskvärd.

Mot bakgrund av vad som tidigare sagts om byråns organisation är även följande avsnitt ur protokollet av intresse:

Vad anginge byråns organisation borde densamma ställas under överinseende av en gemensam delegation, bestående av arbetsutskottet i Arbetsgivareföreningen och Industriförbundets presidium. Verkställande direktören [= Söderlund] hemställde, att styrelsen ville uppdraga åt arbetsutskottet att representera Svenska Arbetsgivareföreningen i denna delegation och å styrelsens vägnar i delegationen deltaga i fattande av beslut om byråns verksamhet.

Slutligen anförde Söderlund att det var meningen att byråns verksamhet snarast skulle sättas igång och att ytterligare medel framöver sannolikt skulle behövas.

Under den härpå följande diskussionen fick Söderlund stöd av direktör Malmros från Klippan, vilken underströk vikten av att byrån hölles fri från varje politisk verksamhet. Dess uppgift borde bliva att endast framlägga fullt sakliga utredningar. De ytterligare medel som erfordrades för byråns verksamhet, torde Arbetsgivareföreningen framdeles böra tillskjuta.

Herr Tranchell från Sockerbolaget instämde och framhöll, att man knappast kunde tillräckligt varna för, att byrån ägnade sig åt politisk propaganda.

5. Effektivering

Det gemensamma arbetsutskottets hemställan

Edström själv kom, som styrelsemötets ordförande, att bli den som klubbade Arbetsgivareföreningens beslut den 27 januari. Han satt också ordförande när ärendet till slut åter kom upp även i det tidigare nämnda gemensamma arbetsutskottet i Industriförbundet den 17 februari. Genom detta mötes acceptering av den linje som skissats i Söderlunds promemoria fick utredningsorganet sin formella "konstitution" slutgiltigt fastlagd.

Det förslag med avseende på den beslutade utredningsavdelningen som arbetsutskottet nu, den 17 februari 1938, accepterade hade fått följande innehåll:

1. Utredningsavdelningen ställes under ledning av en gemensam delegation, bestående av: för Arbetsgivareföreningen dess arbetsutskott samt för Industriförbundet ordföranden, vice ordföranden och verkställande direktören.
2. Arbetet inom utredningsavdelningen igångsättes snarast möjligt med anlitan av de båda organisationernas för ändamålet anslagna medel, för innevarande år 50.000 kronor.
3. Organisationen av utredningsavdelningen förberedes i enlighet med de riktlinjer, som uppdragits av en av direktör Söderlund författad PM, och chef för byrån anskaffas. I samråd med honom utredes närmare organisationen och beräknas finansieringskostnaderna, varefter ytterligare anslag lämnas.

Sedan arbetsutskottet utsett Industriförbundets medlemmar av den gemensamma delegationen, till vilken Arbetsgivareföreningen redan hade utsett sina delegater, överlämnades åt delegationen att fatta beslut om anställning av arbetskraft för utredningsavdelningen och om tidpunkten för igångsättandet av dess arbete.

Vid samma tillfälle, den 17 februari 1938, behandlades också frågan om hur Industriförbundet skulle finansiera sin del av utredningsorganets kostnader. Tre alternativa sätt för ytterligare avgiftsuttag från medlemmarna presenterades: *dels* en tilläggsavgift beräknad i förhållande till antalet arbetare för företag med visst större antal arbetare, *dels* en aktiekapitalsavgift beräknad i förhållande till den del av företagets aktiekapital, som överstege visst belopp, *dels* slutligen en avgift beräknad i förhållande till företagets tillverkningsvärde, där detta uppginge till visst minimibelopp.

Arbetsutskottet beslutade föreslå årsmötet sådan ändring av Industriförbundets stadgar, varigenom vid sidan av redan utgående avgif-

ter till Förbundet skulle påläggas ytterligare en avgift för företag med ett aktiekapital överstigande 1.000.000 kr. För varje fullt 100.000-tal kr aktiekapital utöver sistnämnda belopp skulle utgå en särskild aktiekapitalsavgift av 10 kr.

FUIF levde vidare och Edström fick nästan som han ville

Efter det att Industriförbundets arbetsutskott den 17 februari 1938 behandlat frågan om utredningsinstitutet ägde ett sammanträde rum i FUIF. Edström, som satt ordförande, rapporterade då om de tidigare förhandlingarna under samma dag. Protokollet förtäljer:

ordföranden meddelade att det efter åtskilliga överläggningar med ledande industrimän planerats en ytterligare utvidgning av programmet för det av Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen beslutade nya organet för utredningar m m så att detta organ också skulle bedriva upplysningsverksamhet. . . . Organisationsarbetet var emellertid ännu inte avslutat. Särskilt borde uppmärksammas att den nya institutionen enligt Söderlunds bestämda uppfattning icke komme att befatta sig med någon som helst politisk upplysningsverksamhet. Härigenom komme arbetet med säkerhet att gå på sidan om vad som egentligen erfordras. Ordföranden ville därför förorda att FUIFs verksamhet fortsatte i avvaktan på den vidare utvecklingen.

På Edströms anförande följde så ombudsmannen/sekreteraren Österbergs. Protokollet lyder:

I anslutning härtill framhöll ombudsmannen svårigheterna att under de förhandenvarande omständigheterna bedriva FUIFs arbete på ett rationellt sätt och uttalade sin tveksamhet huruvida han i fortsättningen kunde stå till förfogande som arbetets ledare.

Det har inte fastställts om Österberg här lät en bomb detonera eller om de nog så dramatiska men nedtonade orden endast var en protokollbindning av en reaktion han hållit sin ordförande och kanske de övriga styrelsemedlemmarna underkunnig om under en längre tid. En känslouppladdning mot någon form av utbrott hade säkerligen varit igång i Österbergs sinne, åtminstone ända sedan september året innan, då Edström meddelade honom innehållet i den kompromiss Edström gått med på i den kommitté som just gick att författa det utlåtande som var grundförslaget till IUIs tillblivelse. Med denna kompromiss bortföll så gott som hela det stort upplagda utredningsprogram Österberg arbetat fram för FUIF.

Efter det att denna beskrivning av uppgifterna formellt accepterats av FUIFs styrelse den 25 oktober, följde så en ny besvikelse för Österberg när FUIFs försök att få till stånd ett samarbete med det nya ut-

redningsinstitutet och dess två principaler under hösten avvisades. Detta avvisande gällde ju inte bara den till FUIF kvarblivande utredningsverksamheten utan själva upplysningsverksamheten. FUIF hade här fått begränsa sig till den rent politiska upplysningsverksamheten och presskontakter etc.

Mot bakgrund av det stora och engagerade arbete Österberg lagt ned på att driva fram FUIF, såväl dess organisation som dess arbetsprogram, skulle det inte överraska om han under denna utvecklingsgång till slut blivit en smula bitter. Han förde troligen sin kamp för FUIFs sak med god fighting spirit ända fram till Jernkontorsmötet, men efter detta kan han ha känt sig inte bara som en försmådd friare utan kanske även som en bedragen älskare. Det är inte uteslutet att han ansåg en del av Edströms kompromisser som reträtter i oträngt mål.

Protokollet från FUIFs styrelsemöte den 17 februari antyder att de övriga närvarande ingalunda förblev oberörda av Österbergs uttalande. Man beslöt vid mötet att FUIFs arbete skulle fortsätta, medan själva organisationen uppenbarligen skulle upphöra. Enligt protokollet bad ordföranden att å de närvarandes vägnar få till ombudsmannen uttala ett tack för de insatser denne gjort att upptaga och föra arbetet framåt. Man hade beslutat uppdra åt ordföranden, som skulle bli medlem av det nya utredningsorganets styrelse, att där verka för att detta skulle överta FUIFs organisation och att Österberg bleve utsedd till detsammans ledare. Protokollet förtäljer också att ”de närvarande önskade framhålla att ordföranden i angivna hänseende hade den här representerade industrigruppens enhälliga stöd”.

Styrelsemötet i FUIF den 17 februari 1938 skulle dock komma att följas av flera med Österberg kvar på sin post. Föreningens gravläggning tycks ha blivit uppskjuten. Redan den 1 mars ägde ett möte rum mellan FUIFs styrelse och styrelsen för det av Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet planerade (sic!) utredningsorganet. Därvid uttalade FUIF att man skulle fortsätta sin verksamhet i avvaktan på den vidare utvecklingen av FUIFs samarbete med det nya organet.

Mötet noterades i ett protokoll daterat den 17 mars, vilket antyder att man ännu vid denna tidpunkt ingalunda gett slaget helt förlorat och att fortsatt framstöt var i görningen. Vad som försiggick har inte kunnat dokumenteras, men det förefaller som om Edström i sin egenskap av ordförande i det planerade utredningsorganets styrelse fått tillfälle att påverka de övriga i styrelsen och fått dem att ge efter något för hans önskemål om att samarbete skulle upprättas med FUIF, eller att organet skulle ta över några av de uppgifter för vilket FUIF hade satts upp. I den promemoria som Lundvik satte upp den 30 mars (se Appendix I) för att underställas Industriförbundets styrelsemöte den 26 april 1938, som en summering av vad arbetskommittén kommit

fram till sedan beslutet den 14 december, har en del av hans tidigare avståndstaganden beträffande behovet att reformera Industriförbundet tonats ned och en betydligt större öppenhet visas för de synpunkter som Edström förfäktat. Lundviks formuleringar förtjänar att citeras

Inom Förbundet har på senare tid erfarits ett allt mer framträdande behov att intensifiera Förbundets verksamhet på vissa arbetsområden och även att utsträcka denna verksamhet till vissa nya arbetsuppgifter. Tyngdpunkten i Förbundets arbete, såvitt detta varit inriktat på industriens förhållande till statsmakterna, har hittills legat i de framställningar och yttranden, som Förbundet avlåter till myndigheterna i lagstiftnings-, beskattnings- och andra frågor av olika slag. Utvecklingen, icke minst på de sista åren, har emellertid givit vid handen att avgörandet i dessa, för industrien ofta synnerligen betydelsefulla frågor kommit att mer och mer dikteras av det politiska maktläget. Detta är fallet icke blott med ärendenas slutliga avgörande hos regering och riksdag utan även med deras förberedande behandling hos offentliga kommittéer och sakkunniga. På de områden där denna tendens gör sig gällande är det uppenbart, att industriens möjligheter att påverka besluten i en för industrien gynnsam – eller åtminstone icke allt för ogynnsam – riktning allt mer reducerats till följd av industriens numera ringa politiska inflytande.

Med dessa ord kan Industriförbundet till slut sägas ha medgivit den stora förskjutning i dess förhållande till staten och i dess position i det politiska livet som ägt rum alltsedan det stora regimskiftet 1932/33. Man kunde därmed gå de industrikretsar till mötes som ville att Industriförbundet skulle medverka i de åtgärder som påkallades av den socialistiska vänsterns frammarsch. Man slöt nu aktivt upp bakom förslaget att industrin skulle skaffa sig

en på egna utredningar grundad, möjligast ingående och allsidig kännedom om de mera betydelsefulla frågor, av näringspolitisk och annan art, som äro eller kunna förväntas bliva av aktuellt intresse för industrien. Som exempel på sådana frågor, som på detta sätt borde bli föremål för utredning från industriens sida, må endast nämnas: hela det komplex av problem, som brukar inbegripas under termen planushållning, konjunkturspörsmålen, fonderings- och konsolideringsfrågor inom industrien, handelspolitiska frågor, etc. Genom en sådan utredningsverksamhet från industriens sida skulle möjligheterna ökas för industrien att, i den mån olika frågor aktualiseras antingen av statsmakterna eller på industriens egen tillskyndan, ge det större eftertryck åt industriens uppfattningar och åsikter, som sakliga utredningar och sakliga argument under alla förhållanden böra skänka.

I dessa formuleringar ser man tydligt ett fortsatt genomslag för den Söderlundska linjen som betonade att sådan utredningsverksamhet

måste vara saklig men efter detta textavsnitt följde så en anmärkningsvärd fortsättning som löd:

Om med denna utredande verksamhet förenades en på lämpligt sätt bedriven upplysnings- och därmed jämförlig verksamhet på det industriella och allmänt ekonomiska området med huvudsakligt syfte att bibringa allmänheten en rätt förståelse för industriens förhållanden och behov kunna förhoppningar hysas, att industriens intressen skola i högre grad än f.n. är fallet röna beaktande under den kommande utvecklingen.

Visserligen inleds uttalandet med ordet "om", vilket väl får anses vara ett uttryck för att man formellt inte kunde frågå de principer som framlagts i Söderlunds PM, men det får ändå tolkas som en betydande nedtoning av Söderlunds linje till förmån för Edströms. Den starkt negativa ståndpunkt som framfördes av Söderlund beträffande den mera politiskt syftande och opinionspåverkande upplysningsverksamheten upprepas inte. Genom att överhuvudtaget ha fått med ett, om så blott hypotetiskt, uttalande om upplysningsverksamheten får Edström anses ha återtagit en avsevärd del av den terräng han förlorade vid Jernkontorsmötet. Men helt hade han inte lyckats. FUIF kom inte att formellt uppgå i IUI och Österberg tycks aldrig ha förts fram, åtminstone inte i den öppna diskussionen, som kandidat till chefsposten. Just därför att Österberg inte kom att placeras vid det organ som formellt godkändes vid Industriförbundets möte den 26 april kom FUIF, som vi senare skall se, i själva verket att fortsätta tills vidare som formell organisation. Dess fortsatta existens kunde dock rationellt legitimeras i avvaktan på vad som reellt skulle bli resultatet av nästa fas i institutets tillblivelse. Vad sorts organ som skulle etableras skulle ju i hög grad bli avhängigt av vem som besatte chefsposten.

Industriförbundets slutliga beslut

När industriförbundsmötet den 26 april godkände arbetsutskottets förslag innebar detta att man även godkände dess finansieringsförslag som innebar en förändring av förbundets stadgar rörande medlemsavgiften. Finansieringsförslaget innehåll framgår av den promemoria som uppsattes den 30 mars, ur vilken citeras:

Vid sidan av nu utgående, på arbetareantalet baserade medlemsavgift till Förbundet skall liksom f.n. uttagas en årlig firmaavgift, för vars beräkning emellertid ändrade grunder skola tillämpas. Arbetsutskottet har föreslagit, att firmaavgiften skall – förutom den nuvarande om 20 kronor – bestämmas i förhållande till aktiekapitalet och därvid förordad en uttaxering av 10 kronor för varje fullt 100.000-tal kronor var-

med medlems aktiekapital överstiger 1 miljon kronor. Företag, som icke drabbas av en på detta sätt beräknad firmaavgift, erlägger liksom f.n. ett fast belopp av 20 kronor.

Det kan förefalla vara en underordnad fråga, men senare kritik mot IUI skulle ge vid handen att finansieringen ingalunda var något som lätt kunde stoppas undan. Emellertid tycks detta, liksom resten av innehållet i arbetskommitténs promemoria av den 30 mars, ha godkänts vid mötet utan närmare debatt. Från och med den 26 april kan således UIIs effektivering sägas ha gått över i sin slutfas. Genom beslutet blev dess styrelse konstituerad bestående av SAFs arbetsutskott och Industriförbundets presidium. Den första uppgiften för denna styrelse blev nu att finna en chef för institutet. Detta uppdrag tycks ha delegerats till samma kommitté som arbetade fram det förslag som presenterades i december 1937, alltså återigen Söderlund, Lundvik och Edström, med den sistnämnde som ordförande.

Chefstillsättningen

Genom sitt inflytande på chefstillsättningen fick Edström, som nämnts, fortsatta möjligheter att hävda sina, mot de två övriga alltför något avvikande, önskemål beträffande institutets uppgifter, organisation osv. Den visserligen knapphändiga dokumentation som föreligger beträffande chefstillsättningen ger dock otvetydigt vittnesbörd om att han mycket starkt engagerade sig i denna fråga. Även om den som utsågs inte var den som Edström allra främst ville ha, bidrog troligen Edströms preferenser till att den som utsågs blev en person som var särskilt öppen för just upplysningsfunktionens betydelse och som kanske också kunde gå med på att anordna en anständig begravning av FUIF.

Chefstillsättningen tycks ha tillgått så att man tidigt enades om en kandidatlista. Två namn på denna – och det kanske inte var fler – är kända. Som första namn hade man satt upp Per Jacobsson. Denne hade troligen som ekonom fått särskilt Lundviks förord. Jacobsson var, vid sidan av Eli Heckscher, Davidsons främste elev. Sedan 30-talets början var han anställd som ekonomisk utredningschef vid Baselbanken – det internationella centralbankssamarbetets nyckelorgan vid denna tid – vilket naturligtvis var en utmärkt merit för att leda ett utredningsinstitut i den nationalekonomiska riktning som särskilt torde ha föresvävat Lundvik, om man får döma av dennes tidigare uttalanden om behovet av nationalekonomisk expertis. Jacobsson ställde sig, när han tillfrågades, till att börja med positiv men hans intresse svalnade dock när Baselbankens direktion beslöt att hålla honom kvar genom att bjuda honom en löneförhöjning. Trots att Söderlund, som skötte underhandlingarna med Jacobsson, hade sträckt ut-

redningsinstitutets bud ytterligare var Jacobsson redan i mitten av juni tveksam och hans definitiva nej kom sedan i juli.

Med Jacobssons nej hade chefstillsättningen allvarligt dragit ut på tiden. Söderlund var förargad över Jacobssons "osympatiska" uppbindning av institutet och var inte benägen att ge Jacobsson något "överbud". I brev till Edström den 21 juli skrev han:

I samråd med Vilhelm Lundvik har jag därför tänkt mig att vi nu skulle vända oss till Ivar Anderson och vi tänka göra detta i nästa vecka. Ingen i vår delegation hade ju något att erinra mot det namnet.

Ivar Anderson var alltså det andra namnet på kandidatlistan. I formellt hänseende var han ett lika tungt namn som Jacobsson men ändå knappast den ekonom Lundvik egentligen ville ha. Han var visserligen sedan många år Högersns skatteexpert i riksdagen och en i samhällsekonomiska frågor erfaren och omdömesgill person, men som ledare för ett utredningsinstitut som främst skulle ta upp ekonomiska problem var han troligen mindre lämpad. Han hade en doktorsgrad i historia och hade i sin avhandling behandlat en frågeställning rörande inrikespolitiken under Karl Johanstiden. Vid tidpunkten då han tillfrågades om han ville bli institutets chef var han chefredaktör för Östergötlands Dagblad i Norrköping.

Som framstående pressman torde Anderson i själva verket ha tett sig mera acceptabel för Edström än för Lundvik och Söderlund, eftersom en sådan bakgrund borde kunna leda till att institutets upplysningsfunktion, som Edström särskilt vurmade för, skulle ombesörjas på bästa sätt. Men det är inte uteslutet att Edström kanske ändå inte var helt belåten med att det nu blev Anderson som stod i tur. Denne hade under hösten 1935 medverkat till att underkänna det utkast till gemensam borgerlig riksdagsmotion som Österberg, på Direktörsklubbens uppdrag, utarbetat och han hade även tagit avstånd från den antiplanhushållningskampanj som klubben vid denna tid hade ställt sig bakom. Därmed hade han, åtminstone för tillfället, kommit nära den linje som Söderlund gjort sig till talesman för och möjligen hamnat i viss motsatsställning till Edström och Direktörsklubben. Denna tolkning har stöd även i tidigare forskning (Söderpalm, op.cit., s. 46). Möjligheten att Anderson inte var Edströms man förklarar kanske Edströms agerande när svaret från Anderson dröjde.

Ivar Anderson var visserligen inget namn som brådstörtat slängdes in i ett krisläge i chefstillsättningsprocessen, men av naturliga skäl hade man ju inte kunnat ta några förhandskontakter med honom förrän anbudet till Per Jacobsson fallit och det var knappast att vänta att Anderson skulle kunna ta ställning omedelbart. Något svar från honom hade uppenbarligen inte inkommit före augusti månads slut. Den 30 augusti skrev Edström till Söderlund och föreslog ett nytt

namn för chefsposten, ”därest” Ivar Anderson inte skulle reflektera. Det var hovrättsrådet Gustav Lindstedt i Eslöv.

Han har domsaga där i trakten och har alltså ganska bra inkomster. Han är utomordentligt begåvad och skicklig. Trevlig underhandlare med god förståelse för industriproblem. Jag har hört de mest berömande utsagor om honom. Nu kommer ju hösten och industrimännen börjar vakna till liv igen. Vi ha inom kort sammanträde inom The Big Five och helt visst kommer man att livligt efterlysa hur det blivit med vår utredningsavdelning. Vi få ej vila på hanen längre.”

Edströms förslag kan kanske förefalla något bisarrt, men Lindstedts kvalifikationer för posten som chef för ett samhällsekonomiskt inriktat utredningsinstitut var formellt sett kanske inte sämre än Andersons. Trots sin höga juristskolning och domstolsorienterade titulärbana hade Lindstedt erfarenhet av riksdagsarbete och av många offentliga utredningsorienterade uppdrag av socialpolitisk och ekonomisk-politisk karaktär. Han hade från trycket utgivit ett flertal skrifter och artiklar i sådana ämnen.

Det har inte varit tillfälle att närmare undersöka Edströms bevekelsegrunder för förslaget om Lindstedt. Att denne skulle ha varit ”en trevlig underhandlare” är belysande för vad Edström uppfattade som institutets viktigaste funktion, att vara ett språkrör för industrin snarare än att vara ett utredningsorgan i mera snäv eller teknisk mening. Men hans preferens för Lindstedt får kanske också ses som ett uttryck för hans goda personliga förbindelser med denne. Det var uppenbarligen en man som skulle varit särskilt kongenial för Edström, som i sin position som styrelseordförande uppenbarligen avsåg att driva IUIs verksamhet i den riktning han hela tiden tidigare hade kämpat för, nämligen att IUI också skulle ha utåtriktade upplysnings- och propagandauppgifter.

Den 17 september gjorde Edström en ny framstöt till Söderlund till förmån för sin nye kandidat Lindstedt. Huruvida denne någonsin blev tillfrågad eller hur Söderlund och Lundvik ställde sig till Edströms propåer för denne har inte närmare undersökts.

Strax därpå tycks emellertid Andersons svar ha inkommit. Det närmare innehållet i hans svar, vilka frågor han hade och vilka förbehåll han gjorde liksom gången i förhandlingarna med honom har arkivmaterialet inte kunnat ge information om. Svaret ledde dock till en överenskommelse som innebar att Anderson tills vidare, och fram till en eventuell kommande övergång till posten som chefredaktör för Svenska Dagbladet, skulle åta sig uppgiften att starta institutet och leda arbetet under dess uppbyggnadsperiod. Det formella beslutet om Andersons anställning som chef för IUI togs den 11 november.

Ivar Andersons omedelbara åliggande blev att i samråd med styrel-

sen förbereda institutets start. Det gällde att närmare utforma institutets organisation och vidta materiella och andra logistiska arrangemang. Utöver att skaffa lokaler, rekrytera personal o s v ålåg det honom, som ett särskilt viktigt led i förberedelserna, att precisera institutets uppgifter och på basis av dessa utarbeta ett arbetsprogram och lägga fram en budget. Hur Anderson gick tillväga för att lösa dessa uppgifter skall närmare redovisas i Del III. Här skall avslutningsvis belysas hur inriktningen av det institut som sattes igång i februari 1939 kom att foga sig efter de önskemål som särskilt var Edströms och vad detta betydde för det alltmer akterseglade FUIF.

6. Epilogiskt om FUIF och IUIs första arbetsprogram

Efter våren 1938 blev det länge ganska tyst om FUIFs förhållande till det beslutade institutet. Men ett år senare ger FUIFs protokoll upplysning om att dess förhoppning inte kommit på skam. Den 23 februari 1939 strax efter det IUI formellt kommit igång med sin verksamhet finner man följande i FUIFs protokoll:

Ordföranden lämnade vissa meddelanden angående IUI. I anslutning härtill upplyste ombudsmannen att han haft ett ingående samtal med institutets ledare Dr. I. Anderson, varvid ömsesidiga redogörelser lämnades angående planerade och pågående arbeten, varjämte inbördes samarbete utlovades. Ombudsmannen hade även haft överläggningar i samma riktning med Industriförbundets chef, handelsrådet Lundvik.

Alltså slutet gott, allting gott skulle man vilja säga. Som vi också skall se i Del III av studien skulle det under våren 1939 bli ett ganska intensivt samarbete mellan IUI och Österberg. Denna utveckling återspeglas till en del i det arbetsprogram för IUI som Anderson hade utarbetat vid dess start och som han troligen meddelade Österberg vid det ovan nämnda mötet. Innehållet i detta arbetsprogram kan sammanfattas i tre punkter:

Organets uppgift är *dels* att genom utredningar på längre sikt göra industrien bättre rustad att möta de problem och uppgifter, som utvecklingen på de politiska, ekonomiska och sociala områdena kan komma att framkalla, *dels* att biträda vid behandlingen av aktuella industripolitiska uppgifter, *dels* slutligen att bedriva upplysningsverksamhet för att främja de syften, som motiverat organets inrättande.

Den första punkten kan genom sin placering sägas ange institutets mest centrala uppgift och är, även om den kräver närmare uttolkning, på intet sätt uppseendeväckande, eftersom den uttrycker de riktlinjer

kring vilka stor enighet tidigt tycks ha nåtts i institutets koncipieringsprocess.

Det är de två återstående punkterna som kräver en kommentar. De är bevis på att IUI vid sin formella tillkomst till slut kommit att koncipieras som något betydligt mera än ett utredningsorgan efter Söderlunds riktlinjer. Detta kan tolkas så att Edström till slut i ganska hög grad fick som han ville.

Direkt uppseendeväckande är den andra punkten på programmet. Här bands IUI i klartext till direkt politiska uppgifter i ordalag som till och med pekar bortom vad Edström tidigare hade uttalat. Denna punkt på programmet skulle visa sig vara den som främst gav en ytterligare nådatid för FUIF. Här fick Österberg tillfälle att göra en insats enligt just den samarbetslinje som Edström drivit tidigare. Näringslivets förhållande till staten kom dock snart att få en ny dimension i och med krigsutbrottet. Det innebar ett nära politiskt samarbete, vilket ledde till att FUIF till slut definitivt föll bort ur bilden.

Med tanke på den sega dragkamp som hade ägt rum beträffande upplysningsverksamheten är emellertid även den tredje punkten anmärkningsvärd. Upplysningsuppgiften anges nu helt utan det hypotetiska "om" som inledde denna punkt i den promemoria som presenterades den 30 mars 1938 som underlag för Industriförbundets slutliga beslut den 26 april samma år (se Appendix I). Edström hade uppenbarligen fått större gehör för sin ståndpunkt hos den nytillsatte chefen än han fick från Söderlund och Lundvik i den dåvarande kommittén. Han tycks skickligt ha köpt bort betingningsordet "om" genom en mästerligt undflyende formulering som de två stora organisationernas chefer uppenbarligen kunde acceptera. Punkten citeras här ännu en gång. Organets tredje uppgift var alltså

att bedriva upplysningsverksamhet för att främja de syften, som motiverat organets inrättande.

Från detta kuriöst diplomatiska aktstycke fås ingen vägledning i frågan om upplysningsverksamheten skall tillåtas vara politisk eller inte. Dock uppges senare i programtexten att den skall vara "saklig", men den klara markering som gjordes i Söderlunds riktlinjer upprepas inte.

Att Edström lyckats få med upplysningsverksamheten så obetingat hänger dock troligen också samman med den närmare precisering av denna som görs i programmet. Där utsades att

upplysningsverksamheten torde ej från början böra få ett alltför framträdande rum i organets verksamhet. Den bör växa fram utan att den yttre apparaten alltför starkt markeras.

Att Edström med formuleringar som dessa till slut uppenbarligen lyckats vinna fältet innebar dock bara en halv seger för FUIF med tanke på det uttalande som gjordes i protokollet från FUIFs styrelsesammanträde den 17 februari året innan. Österberg hade uppenbarligen inte kunnat beredas plats vid det nya institutet, som dock tycks ha tagit över det mesta av FUIFs uppgifter. Själva formuleringen av tillägget, att upplysningsverksamheten "först så småningom" skulle få växa fram till en mera markerad plats i den yttre apparaten, skulle kunna tolkas som en formulering avsedd att förhindra att institutet tvingades ta emot Österberg. Man anar faktiskt Edströms medgivande även till denna punkt. I själva verket torde Edström till slut ha kommit att uppfatta Österberg som en något alltför nitisk medhjälpare. Att han sett Österberg som besvärlig framgår av den redan tidigare anförda reflexionen att Österberg var en person som inte fick "släppas loss" (se s. 52).

Österberg torde ganska snart efter IUIs start haft betydligt mindre anledning att vara belåten än vad hans tämligen tillfredsställda ton efter samtalet med Anderson gav sken av. Formellt kom FUIF att fortsätta ganska länge med Österberg som ombudsman. Men kontakterna mellan IUI och FUIF kom inte att odlas länge och FUIF försvann alltmer ur IUIs annaler. Efter Edströms avgång ur IUIs styrelse 1943 tycks de ha upphört så gott som helt.

Det första arbetsprogrammet och institutets centrala uppgift

IUIs första arbetsprogram, som återges in extenso i Appendix J, får anses tillhöra dess konstituerande handlingar. Det torde i huvudsak ha utarbetats av Ivar Anderson i samråd med den tremannadelegationen styrelsen tillsatte för tillsättningen av institutets chef. Det är troligt att alla i delegationen därvid aktivt bidrog. Edström tycks, som anförts ovan, ha fått några för honom viktiga punkter beaktade, men även Söderlund och Lundvik torde ha fått igenom några av sina särskilda önskemål. Det faktum att programmet blev ganska vidlyftigt talar för att kompromisserna mellan de tre styrelsemedlemmarna bestod i att punkter lades till snarare än togs bort.

Den första arbetsagendan för institutet innefattade en rad aktuella uppgifter som IUI skulle "vara berett att ta befattning med utan att mera djupgående utredningar påkallas". Flera av dessa anknöt bakåt till de förslag som tidigare framkommit, särskilt från Direktörsklubben och Edströms håll. Till de frågor som tillkommit redan under institutets tillblivelseprocess hörde skattefrågorna. En fortsatt viktig frågeställning för den närmaste framtiden var här den nya bolagsbeskattningens verkningar. Men arbetsprogrammet kom i övrigt inte att ägna något större utrymme åt skattefrågorna. För skattefrågors be-

handling fanns Näringslivets Skattedelegation, som gjorde IUIs roll mindre oundgänglig. Så tex ansågs frågan om skattelättnader för riskvilligt kapital böra hänvisas dit. Sedan några år tillbaka hade Industriförbundet brukat anlita kammarrättsrådet Einar Sivert. Även Ivar Andersons synpunkter och hjälp hade ibland inhämtats och det skulle främst bli genom denne och därefter i någon mån även genom Sundén, som institutet behöll en fot på skatteforskningens område.

Av övriga aktuella frågor, som funnits på tidigare agendor, återfinner vi bl a frågan om arbetarpensionering, som dock kommenterades med att den torde få behandlas i samarbete med Arbetsgivareföreningen. Även rationaliseringsfrågan stod kvar. Beträffande denna hänvisade man dock till den pågående rationaliseringsutredningens kommande betänkande.

Det hör naturligtvis till sakens natur att en lista på aktuella uppgifter måste få ändrat innehåll över tiden. Vissa frågor, som var aktuella när diskussionen om att sätta upp institutet initierades, hade förts bort, men i stället hade en rad nya problem tillkommit. Ett viktigt sådant i IUIs första arbetsprogram var frågan om industrins förhållande till handeln. Trots att det vid Handelshögskolan fanns ett företagsekonomiskt forskningsinstitut, Affärsekonomiska Forskningsinstitutet (AEF; senare FFI, i dag EFI), som kunde anses lämpligt för behandlingen av denna fråga, ansågs det vara en angelägenhet som även IUI borde ägna "ständig uppmärksamhet" (se vidare s. 181).

En annan ny frågeställning i det första arbetsprogrammet gällde småindustrins ställning. Den ansågs böra noga uppmärksammas i syfte att förhindra att denna näringsgren mobiliserades för speciella syften och spelades ut mot storindustrin. Beträffande den senare väntades för övrigt ett förslag från de sk näringsorganisationssakkunniga, ledda av Bertil Ohlin.

Många av dessa aktuella problem kom att växa och tillhöra den krets av mera centrala uppgifter som institutet blev sysselsatt med under ganska lång tid. En sådan var just småindustrifrågan. Denna och andra aktuella frågor som växte ut till stora utredningsprojekt bidrog naturligtvis till att utveckla institutets kompetens för mera krävande uppgifter. Å andra sidan bromsades en sådan kompetensutveckling av att institutet i så hög grad kom att engageras i verksamheter som inte hade utredningskaraktär.

Den kommande framväxten av vetenskaplig forskning vid institutet var ingen uttalad målsättning i arbetsprogrammet, men önskemålet om en sådan låg dock embryonalt förborgat i dess text. Programets första punkt får, som antytts tidigare, betraktas som en sådan målangivelse för institutet och i princip överordnad de övriga punkterna i arbetsprogrammet, även om detta inte utsades. Formuleringen av denna institutets primära uppgift upprepas här. Denna uppgift var

att genom utredningar på längre sikt göra industrien bättre rustad att möta de problem och uppgifter, som utvecklingen på de politiska, ekonomiska och sociala områdena kan komma att framkalla.

Denna formulering av institutets centrala uppgift kan tolkas på två sätt. Den kan naturligtvis tolkas som i första hand ett uppdrag att bevaka långsiktsutvecklingen snarare än kortsiktsutvecklingen för att ge underlag för ställningstaganden beträffande sådana faktorer som var avgörande för utvecklingen just på lång sikt. Emellertid kan önskemålet, att man med långsiktsutredningar skulle göra industrin bättre rustad att möta framtida problem, även fattas som ett ändamål att förbättra industrins framförhållning beträffande just sådana framtidsproblem som kan betraktas som löpande eller kortsiktiga. Vad man med den senare tolkningen ville att långsiktsforskningen skulle ge var således en djupare kännedom om det ekonomiska systemets sätt att fungera. En kortsiktigt upplagd konjunkturbevakning skulle inte kunna ge sådana insikter.

Det är närmast i den senare tolkningen av långsiktsutredningsuppdraget som vetenskapsfröet uppdagas. En långsiktsforskning med ett sådant syfte, som dock inte utesluter det första, skulle tvinga fram vad man på institutet senare kom att kalla "grundforskning", med andra ord vad vi idag kallar vetenskapligt syftande forskning, till skillnad från "tillämpad forskning", vars vetenskaplighet inte ligger i syftet utan i den metod som används.

I den mån långsiktsforskningsuppdraget bör tolkas som en sorts långsiktsbevakning stannade den ofta vid utredningsverksamhet. Den behövde inte nödvändigtvis bereda större svårigheter och kräva mera vetenskaplig kompetens än kortsiktsbevakning. Båda typerna av bevakning kan stimulera och driva fram en utveckling av vetenskaplig kompetens. Det kan dock inte ändra på det faktum att vi i båda fallen närmast har att göra med tillämpning av vetenskaplig kunskap snarare än med i djupare mening utveckling av sådan.

Den tolkning man kan ge av den anförda målangivelsen i det första arbetsprogrammet för institutets utredningsverksamhet "på längre sikt" tycks ligga närmast den grundforskningstolkning som angivits ovan. Det underströks att en utredning på längre sikt som organet borde planlägga och förbereda gällde "frågan om den svenska industrins utvecklingsmöjligheter och förutsättningarna för ny industriell verksamhet". Det kan noteras att en sådan målformulering inte låter sig begränsas till en enkel frågeställning gällande vilka långsiktstrender som förelegat med åtföljande trendextrapoleringar för att möta ett prognosbehov. Formuleringen implicerar i stället att studiet av utvecklingstendenserna i syfte att möta ett sådant prognosbehov måste läggas upp så att man kartlade vilka alternativa utvecklingsförlopp som var tänkbare ur det historiskt givna förflutna. En fixering vid

trendanalyser skulle inte, även om man fäste särskild uppmärksamhet vid den statistiska spridningen kring centraltendensen, kunna ge tillräckligt underlag för den alternativanalys som här tycks vara indicerad. Det som därmed egentligen föreskrivs är vad Johan Åkerman kallat "kausalanalys", dvs ett historiskt penetrerande studium av sammanhanget bakom vad som faktiskt hänt – ej den mekaniska och blinda tidsserieanalys som blivit ekonometrins panacea. Emellertid ger arbetsprogrammet ingen vink om att man ännu skulle ha nått fram till en sådan fördjupad metodologisk insikt. Det är först när institutet senare träder fram som ett vetenskapligt forskningsinstitut som man finner denna metodologiska position hos främst Erik Dahmén.

Det är emellertid inte i första hand den implicita metodologiska dimensionen av det gjorda uttalandet man bör ta fasta på om man vill få grepp om den förborgade vetenskapliga dimensionen av den nämnda långsiktstudieuppgiften. Vad som i stället först bör uppmärksammas är att man explicit ville undersöka förutsättningarna för "ny" industriell verksamhet. Visserligen bör alltför mycket kanske inte tolkas in i det lilla ordet ny, men modern nationalekonomisk teoridebatt föranleder en tolkning att man lade en Schumpeteriansk kvalitativ innebörd i ordet, dvs avsåg annorlunda produktionsmetoder och andra produkter.

Den fortsatta texten i arbetsprogrammet motsäger inte den sistnämnda Schumpeterianska tolkningen. Däremot ger den inga direkta anvisningar om hur en sådan inriktad studie skall läggas upp. Texten här anförde enbart en rad olika moment och aspekter som skulle täckas in. Således skulle den

omfatta bl.a. finansieringsproblemet, förhållandet mellan banker och industri, emissionsverksamheten och arbetareproblemet, lokaliseringsfrågan, den tekniska forskningen och skatteproblemet. På åtskilliga punkter skulle denna utredning få anledning att belysa de politiska ingripandenas och de sociala reformernas återverkan på industriens utvecklingsmöjligheter.

De angivna momenten i utredningen känns till stor del igen från punkter som tidigt fanns med på den Edströmska utredningsagendan. Så var fallet med arbetareproblemet och några av dem var ju också uppgifter som IUI enligt ovan skulle syssla med även på lägre ambitionsnivå, som tex skatteproblemet. Däremot kan såväl lokaliseringsfrågorna som frågorna beträffande den tekniska forskningen anses vara nytillkomna.

För Edström var dock den sistnämnda typen av frågor inget nytt engagemang. Han hade tidigare drivit frågorna om den tekniska forskningen vid sidan av IUI-frågorna i Industriförbundets styrelse.

Den punkt i anvisningen som förefaller särskilt Edströmsk var dock uppgiften att belysa de sociala reformernas betydelse för industrin liksom naturligtvis även belysningen av de politiska ingripandenas betydelse. Däremot tycks kapitalmarknadspunkten ligga längre från Edström och torde möjligen vara den fråga som låg Lundvik och Industriförbundet närmast.

En intressant punkt i arbetsprogrammets anvisningar beträffande hur den föreslagna långsiktstuderingen skulle läggas upp var, att sedan en plan utarbetats, borde en mindre kommitté av industrimän anmodas att biträda utredningen. Denna punkt kan anses återspegla det förslag som vid upprepade tillfällen under institutets tillblivelseprocess hade förts fram bl a av Harald Nordenson och Bertil Almgren. Anlitandet av industrimän som referensgrupper för större utredningsprojekt skulle sedan bli regel för IUI-forskningen och en betydelsefull balansfaktor som höjde utredningarnas inte bara praktiska intresse och relevans utan även deras empiriska och således även vetenskapliga halt.

Men arbetsprogrammets författare var kanske rädda att en grupp tunga industrimän skulle kunna trycka ned en sådan utredningsvetenskapliga värde genom att ställa sig alltför kritiska mot vad som för dem kanske skulle framstå som enbart akademisk teoretisering. Av den anledningen ville man kanske gärna att en sådan referensgrupp ändå skulle ledas av en vetenskapsman. För den ovan nämnda utredningsverksamheten "på längre sikt" förde man för en sådan ledningsuppgift fram namnet Sune Carlson. Att denne föreslogs är ur många synvinklar intressant. Carlson ansågs vid denna tid på grund av sin i dag som en "minor classic" betraktade Chicago-avhandling om *The Pure Theory of Production* (1938) som den tredje påläggskalven i svensk nationalekonomi, vid sidan av Erik Lundberg och Ingvar Svennilson. Han representerade emellertid inte bara den nationalekonomiska vetenskapen utan även det snabbt framväxande företagsekonomiska fältet. Han måste därför ha förefallit IUI-ledningen som en särskilt värdefull person för den tänkta uppgiften. Kanske hoppades man att inom en snar framtid kunna knyta honom mera fast till IUI. Han skulle emellertid snart komma att bli chef för det ovan nämnda Affärsekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan och skulle som sådan få ta ställning till vissa samarbets- och arbetsfördelningsfrågor mellan detta institut och IUI, aktualiserade vid gemensamma problemställningar, som t ex den ovan nämnda beträffande relationerna mellan industrin och handeln (se vidare s 181).

Arbetsprogrammets anknytning till Konjunkturinstitutet och dess "Svennilsonska punkt"

Den med tanke på IUIs fortsatta utveckling mot ett vetenskapligt forskningsinstitut fundamentala punkten i den föreslagna utredningsverksamheten, nämligen den enkla men uttryckliga angivelsen att det var fråga om utredningar "på längre sikt", hade under de olika faserna i institutets tillblivelseprocess ej blivit särskilt starkt markerad. I det utredningsprogram som först redovisades i Direktörsklubbens motion hösten 1936 var de aktuella kortsiktiga utredningsuppgifterna tämligen dominerande och ännu i kommittéförslaget hösten 1937 är långsiktaspekten ingalunda särskilt framträdande, även om den kan sägas ligga underförstådd i detta förslag. En anledning till att man vid institutets start 1939 valde att i arbetsprogrammet tydliggöra långsiktinriktningen av utredningsprogrammet var troligen att det statliga Konjunkturinstitutet sedan något år kommit igång med sin verksamhet med en viss tyngdpunkt på konjunkturproblematiken. Att sådana hänsyn spelade in markeras bl a av att Anderson, vid institutets första styrelsemöte den 9 februari 1939, fick i uppdrag att få till stånd ett samarbete med Konjunkturinstitutet. Diskussioner med Konjunkturinstitutet hade dock troligen redan ägt rum. Överenskommelse om samarbete torde ha utverkats redan genom anställandet av Ragnar Sundén. De uppdrag denne utfört för Konjunkturinstitutet under sin amanuensperiod vid finansdepartementet i form av en översikt över aktiebolagens vinster fortsatte han med även efter sin ankomst till IUI. Dessa översikter kom därmed snart att bli IUIs uppgift i stället för Konjunkturinstitutets, vilket kanske kan tyckas vara en anomali. Det är dock inte självklart att vinstutvecklingen främst är av intresse i kortsiktssammanhang. Att denna typ av översikter kom att tillfalla IUI förklaras av att Konjunkturinstitutets verksamhet större delen av kriget kom att ligga nere (se Henriksson, *op. cit.*, 1987).

Det var emellertid inte från början sagt att Konjunkturinstitutet helt skulle begränsa sig till kortsiktsfrågor. I själva verket var dess andra sakkunnigetjänst avsedd som en befattning för analys av långsikt- och strukturfrågor. Hösten 1938 hade denna tjänst tillträtts av då nyblivne docenten Ingvar Svennilson. Det förelåg med andra ord ett ganska komplicerat arbetsfördelningsproblem mellan de två instituten. Detta arbetsfördelningsproblem komplicerades ytterligare av en anmärkningsvärd punkt i IUIs första arbetsprogram. I skissen till den tänkta utredningen rörande den svenska industrins utvecklingsmöjligheter "på längre sikt" och förutsättningarna för ny industriell verksamhet utsades att denna utredning "torde bära uppdragas åt en särskild person" och texten fortsatte sedan.

Denna utredning bör söka ge svar på frågan, i vad mån farhågorna för minskad aktivitet och bristande initiativ inom den svenska industrien

äro berättigade samt klargöra orsakerna till den minskade benägenheten att ikläda sig företagarerisker. Särskild uppmärksamhet bör ägnas åt de faktorer, som påverka industriens normala expansion samt åt de naturliga förutsättningarna för upptagandet av ny industriell verksamhet. Mot bakgrunden härav bör den faktiska expansionen under senare år och det nuvarande läget bedömas. Docenten I. Svennilsons utredning om "det nationalekonomiska underlaget för vår framtida folkförsörjning" i Befolkningskommissionens slutbetänkande (kap. IV, s 73 ff) bör uppmärksammas.

Det för denna framställning kanske mest intressanta med den anförda programpunkten är naturligtvis det utpekande som görs av Ingvar Svennilson och dennes bidrag till Befolkningskommissionens slutbetänkande (SOU 1938:57). I detta bidrag författat under 1938 – högst sannolikt under hösten efter det att han anställts vid Konjunkturinstitutet – presenterade Svennilson just den problematik som den anförda texten berörde. Här redovisade han de första resultaten av de empiriska undersökningar av den svenska långsiktutvecklingen han sedan skulle få på "entreprenad" under många år.

Det är ganska naturligt att ledningen för IUI därmed skulle ha fattat stort intresse för hans forskning. Med anledning av IUIs i sitt arbetsprogram så klart markerade intresse för Svennilsons forskning frestas man gissa, att IUIs ledning även närde förhoppningar om att han snart skulle kunna knytas till institutet. Att Svennilson redan vid Industriförbundets årsmöte 1939 kom att hålla föredrag om sina forskningar rörande den svenska långsiktutvecklingen motsäger inte denna förmodan.

Huruvida Svennilson var påtänkt för anställning vid institutet redan vid dess start har dock inte kunnat utrönas. Han hade visserligen under 1938, redan före sin disputation, varit i kontakt med Lundvik, men det finns inga bevis, tex i korrespondensen mellan dem, varken då eller senare, att denne velat få Svennilson till institutet i någon position. Svennilson hade kanske tidigt hunnit bindas till Konjunkturinstitutet, som kanske trots allt vid denna tid bjöd på de intressantaste arbetsuppgifterna för en nybliven docent i nationalekonomi.

Även om korrespondens eller annat material inte antyder något om en eventuell formell bindning av Svennilson till IUI pekar dess existens och mycket annat framåt mot Svennilsons senare anknytning till institutet. Det vore visserligen en överdrift att säga, att den tvåårsperiod som förlöpte innan Svennilson tillträdde som chef var en period som skulle kunna karakteriseras som "I väntan på Svennilson", men institutet stod under denna period i återkommande kontakt med honom. Ett annat skäl är att Svennilsons verksamhet, såväl före IUIs start 1939 som under de följande åren innan han blev chef, ger en utmärkt ekonomisk-historisk bakgrund till bilden av IUIs tillblivelse och fortsatta utveckling.

Exkurs: Svennilsons bidrag till Befolkningskommissionen

Den hänvisning som i ”den Svennilsonska punkten” i 1939 års arbetsprogram görs till Svennilsons bidrag i Befolkningskommissionens slutbetänkande (SOU 1938:57) föranleder en närmare titt på denna. Det framgår att den empiriska analys Svennilson där redovisade på viktiga punkter föregrep vad han senare skulle utveckla närmare som IUI-chef.

Det centrala i Svennilsons bild var pessimismen. Svennilson påpekade att den för Sverige dittills lyckosamma utvecklingen för näringslivet kunde ses som en internationell särutveckling baserad på krafter av engångsnatur, vilka inte kunde påräknas i fortsättningen. Den i så måtto förutsebara framtiden såg mycket mörk ut. Den svenska naturresursbasen som tidigare tillät en stapelekonomisk expansion skulle inte längre medge en sådan. Tillgången på skog och malm satte nu en gräns.

Till det negativa i bilden hörde också utrikeshandeln. Under 30-talet hade svensk export i någon mån gynnats av en undervärderad valuta samtidigt som denna medverkat till en kraftig importsubstitution och stimulans av hemmamarknadsproduktion. En fortsatt sådan utveckling skulle inte längre vara möjlig. Importsubstitutionen hade redan mot 30-talets slut nått ett mättnadsläge och ett fortsatt lågt internationellt värde på kronan skulle inte kunna ge någon större hemmamarknad. En export som på grund av råvarubrist inte längre kunde expandera kvantitativt skulle vid starkt försämrade terms-of-trade inte heller längre bidra till landets valutareserv.

Det mest centrala elementet i den mörka framtidsbilden var dock det demografiska. Den svenska befolkningsutvecklingen hade tidigare gynnats av den industriella expansionen. Under mellankrigstiden hade befolkningens åldersstruktur verkat som en viktig stimulans. Då tillgodosågs utan svårigheter den industriella expansionens arbetskraftsbehov. De produktiva åldersgrupperna hade både en relativt liten pensionärsgeneration och relativt små barnkullar att försörja samtidigt som giftermålsbenägenheten var hög och stimulerade bostadsbyggande och konsumtion av varaktiga varor. Emellertid hade de låga födelsetal man nått fram till på 30-talet skapat en hotbild om framtiden. Den demografiska utvecklingen skulle i fortsättningen bromsa vidare industriell expansion. Utöver det folkminsknings-spöke som målats upp av paret Myrdal 1934 skulle man under en framtida övergångsperiod få uppleva en stark gerontering. När balansen mellan de ”närande” och de ”tärande” åldersgrupperna i befolkningen på detta vis rubbades, skulle även sparandet drabbas. Detta skulle dämpa den stegring av levnadsnivån man dittills fått erfara.

Den rapport till Befolkningskommissionen Svennilson skrev hösten 1938 var metodologiskt intressant, bl a genom att den byggde på en prognos om den framtida demografiska utvecklingen. Visserligen

var det inte hans prognos utan snarast Sven Wicksells bearbetning av sin fars, Knut Wicksells, befolkningsprognos som gjordes redan på 20-talet. Svennilson använde nu denna demografiska prognos för en analys av vad den framtida demografiska befolkningsutvecklingen skulle betyda för den ekonomiska utvecklingen. Här föregrep han den analys han senare skulle utveckla som ledare för de första svenska långtidsprognoserna. Han utgick från sambandet mellan befolkningsutveckling och bostadsbyggande och satte in det i det strukturella omvandlingsperspektiv som gavs av sambandet mellan jordbruket och den övriga ekonomin under en utrikeshandelsbetingad industrialiseringsprocess.

Metodiskt var hans analys hösten 1938 något ofullgånget, men därvidlag hade han gjort stora framsteg när han vid Konjunkturinstitutet i den berömda B:Ian (*Strukturella inslag i de senare årens ekonomiska utveckling*) våren 1939 fick tillfälle att göra en ny långsichtsbedömning. Han är här den förste som empiriskt dokumenterade den viktiga roll som hemmamarknaden spelade för den svenska 30-talsexansionen och troligen också den som först påpekade att denna expansionskälla snart var uttömd i och med att imports substitutionen för många produkter började närma sig 100 procent.

Vid 1939 års slut fick Svennilson ett ytterligare tillfälle att elaborera sin långsichtsbedömning. Hans förkrigsanalys har här fått sin mest utvecklade formulering. Den återges nedan och kan läsas som en utmärkt ekonomisk-historisk bakgrund till bilden av IUIs tillblivelse och fortsatta utveckling. Hans kommentarer om läget, som inflöt i det årets sista nummer av *Nordisk Tidskrift*, citeras här dock främst som en sammanfattning i hans egna ord av vad som sagts ovan:

År 1939 nådde vad man skulle kunna beteckna som välståndskonjunkturen sin kulmen i Sverige. I dagens läge måste man väl också befara, att 1930-talets svenska välståndsutveckling icke på länge kommer att återupptagas. Den främsta anledningen till detta avbrott i utvecklingen – det andra världskrigets utbrott – behöver här ej närmare beröras.

Det spända internationella läget hade givetvis ej undgått att öva inflytande på den ekonomiska utvecklingen även under början av år 1939. Statens utgifter för försvarsanstalter hade ökats. I förening med de stora sociala utgifter, som staten under de föregående årens reformarbete iklätt sig, hade dessa försvarsutgifter lett till ett skattetryck på inkomsterna, som knappast med fördel för samhället kunde drivas mycket längre under normala förhållanden. Staten hade fått lov taga sig en social reformpaus. Den sista stora sociala reformen, semesterlagstiftningen, som första gången trädde i kraft under år 1939, hade ekonomiskt helt måst läggas på näringslivets axlar. Den inbrytande stora europeiska konflikten utövade på detta sätt ett dämpande inflytande på ett av välståndskonjunkturens kännetecken, nämligen den statliga välfärdspolitik.

I stort sett gav emellertid den svenska välfärdsstaten fram till hösten 1939 för den ytlige svenske betraktaren ett intryck av att utvecklas som förr, utom räckhåll för ödeläggande stormar. – Utställningen i New York med dess sociala exposé bildade en apoteos över denna utvecklingsoptimism. – Aldrig förr torde Sveriges näringsliv i så hög grad som under år 1939 ha varit inriktat på att genom anläggningar av olika slag, bostäder, kommunala anordningar, industribyggnader m.m., trygga åt sig ej blott stundens behov utan även befolkningens framtida välfärd. Krigsriskens spelade en underordnad roll som en belastning i de ekonomiska kalkylerna. Tvärtom utövade krigsfaran i övervägande grad ett stimulerande inflytande på näringslivet. Upprustningen i utlandet ökade nämligen efterfrågan på vissa av våra exportvaror – inte minst vapen.

Trots den skenbara blomstrande hälsan, var emellertid konjunkturläget under år 1939 alldeles oavsett krigsriskens i hög grad labilt. Ett sammanbrott för välståndskonjunkturen torde knappast ha kunnat utebliva, därest den vikande tendens för exporten, som kännetecknade år 1938, hade blivit bestående under år 1939. Och stabiliseringen av exporten under 1939 var beroende av en så tillfällig faktor som konjunkturuppsvinget i Förenta staterna. Att exportens stabilisering måste tillmätas en sådan betydelse för vidmakthållandet av högkonjunkturen, beror på den labilitet, som kännetecknade konjunkturläget i övrigt. Närmare bestämt kan läget karakteriseras så, att de strukturella förändringar som bildat huvudbetingelserna för 1930-talets konjunkturuppsving, i övervägande grad hade uttömt sina utvecklingsbefrämjande verkningar, och att utvecklingen hölls gående genom rent konjunkturrella, självkumulerande orsakssammanhang.

De strukturella faktorer, som i främsta rummet buro upp 1930-talets konjunkturuppsving voro dels tendensen mot ökad grad av självförsörjning, bl. a. med jordbruksprodukter, dels det genom den demografiska utvecklingen ökade behovet av nya bostäder. Självförsörjningstendensen hade mot slutet av 1930-talet i många avseenden löpt linan ut; man närmade sig på flera områden 100-procentig "inmalning" av svenska varor. De demografiska faktorer, som bestämde hushållsbildning och däremot svarande efterfrågan på nya bostäder, inventarier m.m., hade likaledes kulminerat. Bostadsbyggandet fortsatte likväl att stiga och uppnådde år 1939 en rekordhög nivå. Som orsaker därtill förenade sig med den demografiska utvecklingen faktorer av övervägande konjunkturrell natur. Giftermålsfrekvensen steg under högkonjunkturen mer eller mindre tillfälligt. Den industriella utvecklingen medförde en stark invandring till städer och andra tätbebyggda orter. Den stigande inkomststandarden möjliggjorde även en uppdelning av hushållen. Inneboendesystemet avvecklades. Äldre och yngre familjemedlemmar skaffade sig egna hushåll. Samtidigt höjdes utrymme-standarden för olika typer av familjer. Alla dessa konjunkturrella faktorer kunde vid ett av en eller annan anledning inträdande konjunktururomslag hastigt upphöra att verka eller rent av förbytas i sin motsats. Därmed måste följa en stark nedgång av byggnadsverksamheten, då denna under de sista åren av 1920-talet genom de konjunkturu-

rella förhållandena hade drivits upp långt utöver den nivå, som svarade mot den demografiska utvecklingen på längre sikt. Hade byggnadsverksamheten på detta sätt nedgått – och ett omslag i dess utveckling tedde sig redan i början av år 1939 blott som en tidsfråga – skulle otvivelaktigt följden ha blivit ett allmänt konjunkturomslag, såvida inte mot all förmodan ett verkligt betydande uppsving inträtt för exporten. Byggnadsverksamheten bildade nämligen en av de hörnstenar på vilka 1930-talskonjunkturen var uppbyggd.

Citatet upprepar visserligen en del av det vi redan tidigare refererat men ger dessutom en god bild av Svennilsons analytiska grepp. Den demografiska faktorn integreras skickligt med ekonomisk-politiska och socialpsykologiska moment. Det mest markanta i Svennilsons profil är den sammankoppling av långsikts- och kortsiktssynpunkter som kom till uttryck i uttalandet om de strukturella versus de rent konjunkturella faktorerna i 30-talets konjunkturuppsving. Särskilt Svennilsonskt är i detta sammanhang det ”psykologiska” synsätt han anlade. Beträffande den framförliggande utvecklingen till seklets mitt beskriver han i paradoxal kontrast till den pessimistiska prognos han också levererat

de ekonomiska utsikterna . . . såsom relativt ljusa och grundar detta omdöme på den förhoppningen, att ökade svårigheter komma att stegra de enskildas och det allmännas initiativ- och handlingskraft och på den uppfattningen att man därvid bör kunna slå in på vägar längs vilka utrymme finns för en gynnsam utveckling.

Som en ytterligare belysning av hur Svennilson utvecklade analysen av sambanden mellan kort och lång sikt kan även fortsättningen av det nyss citerade återges. Beträffande de nämnda vägarna för gynnsam utveckling anfördes den allmänna mekanismen

att den ekonomiska utvecklingen har karaktären av en kumulativt uppbyggd process, där utvecklingstakten är begränsad av psykologiska och tekniska förhållanden.

I sin empiriska exemplifiering anförde han att en viktig drivande faktor i den kumulativa expansion som bar konjunkturuppgången under 30-talet efter depressionen varit själva standardhöjningen.

Uppsvinget från år 1932 blev exceptionellt varaktigt. Under den långvariga högkonjunkturen läktes depressionens sår allt fullständigare: arbetslösa fingo stabila anställningar, dåliga affärer reparerades, sparbankskontona växte, arbetslöshetsriskerna tedde sig alltmer fjärran, folk började mer och mer ställa in sig på en höjning av levnadsstandarden, avbetalningskrediter möjliggjorde, vad ej sparbanksboken tillät etc. På så sätt blev standardhöjningen i viss mån självständig faktor,

som drev konjunkturen uppåt. Dess absoluta och relativa betydelse som konjunkturfaktor blev allt större, ju längre högkonjunkturen varade och nådde sin kulmen år 1939.

Svennilsons sammanvävning av kort och lång sikt kom sedan att utmärka de analyser han gjorde efter det att han 1940 lämnat Konjunkturinstitutet för arbetet vid Industrikommissionen. Dessa analyser, som dock ofta inflöt i Konjunkturinstitutets A-serie, behandlade till att börja med främst vad råvaruimportbortfallet skulle betyda för den svenska industriproduktionen, men så småningom vidgades analysen till en mera allsidig belysning av industrins läge.

Alla dessa analyser var självfallet av stort intresse för IUI och ett visst samarbete med Svennilson tycks i själva verket, som nämnts, ha ägt rum under krigsperioden redan innan han blev IUI-chef hösten 1941. De analyser han därefter presenterade kan således ses som en uppföljning av vad han initierat redan 1938 och utvecklat under sin tid vid Konjunkturinstitutet och Industrikommissionen.

III Från politiskt sekretariat till forskningsinstitut

1 Inledning

Framtoningen av ett forskningsinstitut

Framställningen av hur IUI blev till har i det tidigare avsnittet förts fram till institutets formella igångsättande i februari 1939. Emellertid var det organ som därmed etablerades långtifrån det vetenskapligt inriktade forskningsinstitut som är dess nutida identitet. Även om institutets senare vetenskapliga profil kan sägas ha legat förborgad i dess första arbetsprogram, återfinns ord som forskning och vetenskap inte däri. Sådana uttryck var inte heller, även om de då och då dök upp, centrala syftesmarkeringar i institutets konstitueringsprocess.

Någon exakt tidsangivelse för när metamorfosen till ett vetenskapligt forskningsinstitut kan anses ha ägt rum kan inte ges. Processen är dock helt förknippad med Ingvar Svennilsons chefsinsats. När han lämnade institutet 1949 hade detta en klar vetenskaplig profil med egen grundforskning på programmet som underlag för utredningsverksamheten. Även den sistnämnda, som givetvis dominerade, hade då till stora delar fått karaktären av forskning och kan med modern terminologi betraktas som ”tillämpad vetenskap”. Utredningarna utfördes nu med vetenskaplig metod av en akademiskt kvalificerad forskarstab, som tillhörde den vetenskapliga fronten inom svensk samhällsforskning. IUI hade redan då blivit landets främsta forskningsinstitut på sitt område.

IUIs framväxt till en sådan ledande ställning var en gradvis process. Den hade huvudsakligen ägt rum efter kriget men den hade dock fått en tidigare start. Redan Svennilsons tillträde som chef hösten 1941 kan ses som ett avgörande moment. Denne hade grundforskning med sig i bagaget, men det tog naturligtvis tid innan sådan forskning fick rotfäste i den ganska politiska mylla som då blivit utredningsverksamhetens jordmån. Det blev därför länge främst Svennilson själv som stod för institutets rent vetenskapligt syftande verksamhet, men det var inte mycket av sitt vetenskapliga idéflöde Svennilson hann ta vara på för egen del efter det att han blivit chef för IUI. Det kom i stället att befrukta institutets utredningsverksamhet. Redan något år efter Svennilsons tillträde som chef hade denna lyfts upp till en högre kvalitativ nivå samtidigt som den snabbt blev institutets dominerande verksamhetsgren.

Det kan konstateras att man på institutet själv ansåg sig utgöra ett forskningsinstitut våren 1943 då Edström avgick ur styrelsen. Detta kommer klart till uttryck i publikationen *Industriproblem 1943*, som institutet lät av trycket vid denna tid. Där anfördes, i en presentation

av institutet skriven av Axel Iveroth, att institutet bedrev sin verksamhet "efter vetenskapliga linjer" och "i nära anknytning till den akademiska forskningen vid universiteten och högskolorna". Den akademiska anknytningen underströks också med uttalandet att "det ingår i institutets arbetsmetoder att för sitt utredningsarbete söka medverkan från akademiska studerande, vilka är intresserade av näringsfrågor".

Den citerade texten återges i sitt sammanhang i Appendix M. Detta visar att citaten inte överdrivit framtoningen av IUI som ett forskningsinstitut med gryende akademiska ambitioner. Emellertid kan den citerade texten knappast sägas utgöra någon radikal "declaration of independence". De uttalanden som där görs om "institutets arbete efter vetenskapliga linjer" innebar bara att institutet intog en oberoende ställning "inom ramen för sitt arbetsprogram". Detta däremot bestämdes av styrelsen. Den akademiska forskningens frihet att även välja sina uppgifter var dock därmed inte något helt utopiskt för forskningen på IUI. Som Svennilsons exempel redan då visade, hade även IUI-forskaren den friheten, i den mån han/hon kom in på grundforskningsproblem. Men som institutet i huvudsak var satt att arbeta med frågor som ur akademisk synvinkel inte kunde bli annat än "tillämpad vetenskap" kunde IUI-forskaren naturligtvis synas vara en mera bunden man än den akademiske forskaren. Men ett påstående om att så vore fallet tycks bygga på en tämligen idealistisk föreställning om vad akademisk forskning är. Ofta mera insnävad i konventioner och bunden av dolda institutionella förutsättningar än "sektors"-forskningen blir den akademiska forskningen lätt steril och stagnerande om den inte kontinuerligt upprätthåller kontakt med sin "tillämpnings sida".

IUI-forskarens lott torde i flera avseenden, även de rent vetenskapliga, ha varit att föredra framför den akademiske forskarens i 40-talets Sverige. Iveroths text innehöll en del formuleringar som belyste varför så var fallet. Den underströk att institutets forskning hade en fönstersida inte bara mot den akademiska världen utan också mot industrivärlden. Industrin var inte bara avnämare av de utredningar och analyser institutet gjorde. Den kunde också aktivt bidra och medverka i dessa. Därmed fick arbetsresultatet inte bara ett ökat praktiskt värde för avnämarna. Intim kontakt med industrin i utredningsarbetet, som ledde till att arbetsresultatet blev till större nytta, kunde även befrämja dess innehållsliga halt ur vetenskaplig synvinkel. IUI-forskningens unika position mellan industrivärld och akademisk värld innebar en placering i en kommunikationsnod med "two-way-traffic". En sådan forskning synes "dömd" att bli innovande såväl i problemformuleringar som metodiskt. Mot en sådan bakgrund kan frågor om vem som står för problemformuleringen, styrelsen eller forskarstaben, synas perifer. Båda parter torde i själva verket kunna dra

nytta av varandras övertramp. När styrelsen genom att uppmuntra olika organisatoriska former för utredningsverksamheten inkräktade på forskarens privilegium att själv välja arbetssätt och metod, visade det sig ibland att detta fick en produktivitetshöjande effekt i arbetet och när forskaren förgrep sig på styrelsens "problemformuleringsföreträdare" kunde detta visa sig leda till nya fruktbara vinklingar av direkt praktiskt värde. Insikter om sådana moment i forskningsdynamiken ligger inbakade i de Iverothska formuleringarna.

Det var emellertid inte bara i den vetenskapliga framtoningen som institutet anno 1943 kan sägas ha tagit ett viktigt steg framåt i jämförelse med den profil institutet hade begåvats med vid sin start och som fixerades i dess första arbetsprogram. Som nämndes ovan hade institutets uppgifter förändrats i så måtto som utredningsverksamheten nu fått en betydligt centralare ställning än tidigare. Det framgår av "självständighetsförklaringen", att endast en av de tre huvudpunkterna i det första arbetsprogrammet av 1939 förblivit någorlunda intakt. Punkterna om att institutet skulle biträda vid behandlingen av aktuella industripolitiska uppgifter återkommer nu endast i nedtonade och andra ordalag och syftet att bedriva upplysningsverksamhet har också fått en mera underordnad position.

Emellertid är även det ursprungliga programmets första punkt något förändrad. Denna ursprungliga formulering av IUIs uppgift var

att genom utredningar på längre sikt göra industrin bättre rustad att möta de problem och uppgifter, som utvecklingen på de politiska, ekonomiska och sociala områdena kan komma att framkalla.

Denna punkt har visserligen inte frångåtts, men den synes nu ha kommit att bli underordnad den mera allmänt hållna formuleringen att "det allmänna syftet för institutets verksamhet" var att ta upp "forskning som befrämjar den industriella utvecklingen". Detta utvecklades vidare:

Det är utredningsinstitutets uppgift att utifrån industrins synpunkter söka klarlägga de allmänna ekonomiska och sociala förutsättningarna för de enskilda företagens verksamhet. Institutet kan sålunda sägas vara ett forum för industriföretagens samarbete i fråga om ekonomisk och social forskning av här angivet slag.

Denna formulering vore förtjänt av en längre utläggning, som emellertid här måste undvikas. Innebörden av uttrycket "utifrån industrins synpunkter" måste dock kommenteras. Tolkad mot bakgrund av vad som även sägs i den sista meningen tycks utsagan implicera det kanske självklara att det inte var IUIs uppgift att ställa de frågor och anlägga de synpunkter som ålåg centrala myndigheter. Inte heller tycks den innefatta att IUI-forskningen skulle betjäna en större all-

månkets informationsbehov. I stället synes den innebära att IUI i sin forskning om industrin eller dess branscher i första hand hade industrin själv och just dess enskilda branscher som avnämare. Denna forskning, som institutet kan tyckas vara särskilt skickad för, vore med andra ord en sorts inåtriktad serviceverksamhet snarare än en utåtriktad upplysningsverksamhet.

Samma tolkning tycks vara indicerad, när det gäller forskningen om sektorer utanför industrin och om hela det ekonomiska systemet; regionalt, nationellt eller internationellt och om samhällslivet i stort. Det var även här industrins eget och de enskilda företagens och branschernas behov av information och analyser om det ekonomiska läget, dess kortsiktiga utsikter, såväl som dess långsiktiga tendenser, som skulle tillgodoseas. Det hindrade naturligtvis inte att de rapporter IUI-forskarna tog fram kunde vara av allmänt intresse eller av värde för myndigheter. I själva verket torde "inåtvändheten" göra dem desto intressantare för vissa "utomstående" läsare!

Det finns vidare anledning att notera att här inte bara talas om ekonomisk utan även om social forskning och att termen ekonomisk måste tolkas så brett att den inkluderar inte bara nationalekonomisk utan också företagsekonomisk och ekonomisk-geografisk forskning. Det är i dessa tidiga formuleringar om institutets verksamhet vi finner grunden för det engelska namn institutet senare antog. Man kom att kalla sig *The Industrial Institute for Economic and Social Research*.

Genom att godta uttalandet i *Industriproblem 1943* om att IUI nu blivit ett forskningsinstitut har det ansetts lämpligt att låta Edströms avgång ur styrelsen i maj detta år markera slutet på IUIs tillblivelseprocess. Den tidrymd då institutet tog "sina första stapplande steg" omfattar således Ivar Andersons chefsperiod fram till sommaren 1940, Sundéns fram till hösten 1941 och därefter de första åren av Svennilsons chefsperiod.

Våren 1943, då Edström avgick ur styrelsen, har dock inte bjudit ett tidsavhugg med ren snittyta. En del trådar i processen har följts något längre fram i tiden. Andra åter har släppts före den utsatta tidsgränsen. Huvudintresset har gällt de verksamhetsgrenar som pekade framåt, varför arbeten som i och för sig fanns med i bilden under hela den studerade perioden ändock har fått mindre uppmärksamhet om de bortfallit senare. Det mest allvarliga trådavklippet gäller IUIs stora norrlandsutredning. Framställningen om denna, som i tiden kom att fortgå ända fram till 1948, har i det följande blivit kraftigt beskuren. Framställningen följer inte närmare dess förlopp ens fram till 1943. Ett försök har dock gjorts att något fylla ut bilden med appendixmaterial (se Appendix N).¹

¹För en mera ingående presentation hänvisas till Henriksson, Rolf G.H., 1990, *Den stora Norrlandsutredningen vid IUI 1939–1948*, IUI Working Paper nr 269.

Framställningen i det följande om utvecklingen under femårsperioden 1939–1943 har grovt disponerats efter den indelning av institutets huvuduppgifter som angavs i dess första arbetsprogram (se tidigare s 81). Således behandlas, efter en kort inramande redogörelse för utvecklingen av institutets utredningsstab och chefsskiftena, först institutets engagemang i dagsaktuella och löpande frågor, därefter dess upplysningsverksamhet och bevakningsverksamhet och sedan dess utredningsverksamhet. Denna framställning följs slutligen upp av en redogörelse för de analyser och utredningar institutet redan 1943 föranstaltade inför den annalkande freden.

Institutets etablering och utredningsstabens utveckling

Hur Ivar Anderson gick tillväga i förberedelserna för IUIs etablering har inte kunnat studeras i närmare detalj. I synnerhet är det viktiga personalrekryteringsmomentet höjt i avsevärt dunkel. Vi vet dock att det var Ivar Anderson själv som rekryterade sina två närmaste män, Ragnar Sundén och Axel Iveroth. Dessa knöts till institutet redan före dess start och torde således båda ha kunnat utöva inflytande inte bara på hur arbetet organiserades utan även i viss mån på dess inriktning. Särskilt Sundén torde som andreman på institutet ha påverkat det formella arbetsprogram som Anderson gjorde upp i samråd med styrelsen.

Med tanke på de uppgifter som institutet fick under sina första år får rekryteringen av utredningspersonal anses ha utfallit tämligen väl. Genom att Ivar Anderson själv inte var vare sig statistiskt eller juridiskt skolad var det viktigt att hans närmaste medarbetare kom att besitta sådan kompetens. Men både Sundén och Iveroth tillförde dessutom institutet betydelsefulla omvärldskontakter och kompletterade i viktiga avseenden Andersons eget kontaktnät. Därmed stärktes den politiska profil som särskilt Edström velat ge institutet.

Valet av Axel Iveroth visade sig bli särskilt betydelsefullt med tanke på institutets långsiktiga utveckling. Denne kom att förbli i institutets tjänst ända fram till 1944 och blev därmed den viktigaste kontinuitetsfaktorn i den transformation som ägde rum under den period som behandlas i denna studie. Trots sin ungdom – han var född 1914 och således 25 år när han anställdes – nådde Iveroth efter att ha börjat som amanuens snabbt den även formellt framskjutna positionen som institutets sekreterare. En sådan post var givetvis betydelsefull vid ett litet institut, där överordnade chefer ofta särskilt märktes genom sin frånvaro. Iveroth blev dock även genom sin blotta personlighet redan från början mycket av institutets dynamo.

Iveroth hade 1938 just blivit färdig med sin ekonomexamen vid Handelshögskolan i Stockholm. I sina studier hade han särskilt kommit att inrikta sig på ekonomisk geografi och kan betraktas som en

elev till den framstående geografen Ivar Högbom, som också var skolans rektor. Dessa tidigare studier och kontakter med Högbom tycks ha fått viss betydelse för karaktären av de utredningar Iveroth gjorde vid IUI under de första åren och bidrog till att institutets utredningsprofil även därefter länge bibehöll en ekonomisk-geografisk inriktning.

Men genom Iveroth tillfördes IUI även en annan viktig kontaktyta. Iveroths personliga läggning hade redan vid denna tid lett honom några steg in på en "public relations" bana genom att han börjat medverka som programledare vid Radiotjänst. Denna mediakontakt tog han med sig till sin nya anställning.

Även valet av Sundén, född 1907 och således 32 år när han anställdes – var lyckosamt. Som Andersons närmaste man tillförde han institutet framför allt den sakkunskap och kompetens för ekonomiska utredningar på hög nivå som Anderson själv torde ha saknat och som Iveroth genom sin, i varje fall i början, relativa oerfarenhet inte heller besatt. Sundén var framför allt nationalekonomen i trion. Andersons speciella ekonomiska sakkunskap gällde främst skattefrågor, medan Iveroths orientering som ekonom mera kan anses ha legat åt det företagsekonomiska hållet. Visserligen var Sundéns formella meriter som nationalekonom inte anmärkningsvärt höga. I hans jur.kand. torde det nationalekonomiska studiet inte ha nått över den s k tvåbetygsnivån. Men han besatt när han anställdes avsevärd erfarenhet just av nationalekonomiska analyser. Efter att ha genomgått Handelshögskolan 1927–29 och så småningom sedan fortsatt med juridiska studier fick Sundén 1936 en amanuens tjänst i finansdepartementet, där han sedan var verksam i tre år, innan han erbjöds IUI-uppdraget. Under sin tid vid finansdepartementet hade han kommit i nära kontakt med Konjunkturinstitutet. Han lärde sig säkerligen mycket nationalekonomi genom att samarbeta med dess chef Erik Lundberg tillsammans med vilken han bl a författade promemorior. Några av Sundéns utredningar vid finansdepartementet inflöt även som bilagor i de första rapporterna från Konjunkturinstitutet. Denna kontakt kom han sedan att upprätthålla under sin tid vid IUI.

Sundéns insats för IUIs fortsatta utveckling kom att begränsas av att hans tid vid detsamma inte blev tillräckligt lång. Han var ofta ställföreträdande chef redan under Andersons cheftid och sedan själv efter Andersons avgång sommaren 1940 institutets chef ytterligare drygt ett år fram till hösten 1941 då Svennilson tillträdde. Emellertid kom Sundén inte att i lika hög grad som Iveroth prägla utvecklingen av institutets utredningsprofil. Detta sammanhänge dock med att institutet just under dessa år i så hög grad kom att bindas vid helt andra uppgifter än utredningar. Sundéns tid vid institutet sammanföll med den period då institutet främst ägnade sig åt kortsiktiga dagsfrågor och to m en tid drogs in i det politiska förvaltningsmaskineri som

krigsåren tvingade fram. Sundén gjorde här en stor insats, men de framåttänkande spår den lämnade efter sig skulle på lång sikt visa sig vara stickspår i institutets utveckling.

Forskarstabens storlek stannade ganska länge vid Anderson och de två ovan presenterade medarbetarna. Först under hösten 1939 skedde någon ytterligare nyrekrytering. I oktober anställde Anderson den från Handelshögskolan utexaminerade Rolf von Euler och i december knöts en Dr.Phil. Erik Heinertz till institutet.

Von Eulers inriktning var främst företagsekonomisk och uppenbarligen förväntades han fylla ett då markerat behov av just denna typ av kompetens på institutet. Heinertz däremot, som hade en doktorsgrad – sannolikt inom humaniora – från Basel i Schweiz, anställdes troligen för att på basis av sina språkkunskaper särskilt ägna sig åt utlandsbevakningen, som krigsläget lyft fram som en viktig uppgift för institutet. Materialet för en belysning av dessa forskares insatser är tyvärr ofullständigt. Heinertz blev under ett antal år, fram till Svennilsons period, en ganska produktiv rapportör om den internationella utvecklingen och bidrog även till institutets utredningsverksamhet på andra ämnesområden. Däremot kom von Eulers insatser att bli mera blygsamma, beroende på återkommande halvårsvisa militärtjänstgöringar. Sålunda fick han redan strax efter den tyska ockupationen av Danmark och Norge i april 1940 avbryta sin nya anställning för sin första inryckning.

På grund av von Eulers återkommande ”militärfrånvaro”, men även Iveroths och andras, fann man det nödvändigt att anställa vikarier för längre eller kortare perioder. Troligen var det som vikarie institutets senare kamrer Hans Rosell våren 1941 kom att knytas till institutet, kanske främst för att ombesörja de närmast administrativa och statistiska uppgifter som blivit von Eulers. Han var den ende som formellt kom att anställas av Sundén. Detta var dock inte Sundéns enda rekryteringsinsats. Man bör även beakta den roll han torde ha spelat för att knyta Arthur Montgomery till institutet. Denne kom dock aldrig att tillhöra institutets fasta stab. Vidare torde Sundén ha varit den som fick göra det diplomatiskt svåra konststycket att genomföra ett ledningsbyte för norrlandsutredningen. Men i övrigt innebar inte Sundéns chefsperiod några större förändringar i institutets forskarstab.

Sundéns avgång hösten 1941 innebar ett viktigare brott i institutets utveckling än vad Ivar Andersons avgång sommaren 1940 inneburit. Med den nytillträdande chefen Ingvar Svennilson tillfördes institutet, som anförts, en betydligt mer forskningsinriktad ledning än vad det tidigare haft.

Svennilson var en av den yngre Stockholmskolans ledande namn. I sin avhandling *Ekonomisk planering* (1938) hade han visat sin teoretiska eminens och utvecklat ett utomordentligt intressant grepp om

den intertemporala valhandlingsproblematik som företagare står inför när de fattar beslut med långsiktiga konsekvenser. Han hade även tidigt visat sin förmåga att genomföra empiriska undersökningar på ett fruktbringande sätt. En analys han redovisade i Befolkningskommissionens slutbetänkande (SOU 1938:57) hade, som vi sett, redan i IUIs första arbetsprogram framhållits som modell för hur man ville att institutets egna undersökningar skulle genomföras. Denna arbetsprogrammets "Svennilsonska punkt" har särskilt upmärksamats tidigare (se s. 88). Efter sitt avhandlingsarbete var Svennilson en kort tid anställd som den andre sakkunnige vid Konjunkturinstitutet vid sidan av Erik Lundberg, men när kriget brutit ut flyttades han över till Industrikommissionen, där han under Gustaf Söderlund blev chef för utredningsbyrån. Det var från denna senare tjänst han kallades till chefsposten för IUI.

Eftersom Svennilsons chefsperiod vid IUI varade ända fram till 1949 kan hans betydelse för institutet inte summeras i denna studie. I hög grad kom dock hans insats för IUIs utveckling som vetenskapligt institut att ligga inom hans första år som chef. Hans egna utredningsinsatser skall tas upp längre fram. De var givetvis viktiga men än mera betydelsefull var hans organisatoriska insats.

I Svennilson fick institutet den högt akademiskt skolade och auktoritativa ledarkraft som var nödvändig för att det skulle kunna utvecklas till ett vetenskapligt renommerat utredningsinstitut. En av Svennilsons bästa sidor som chef i detta sammanhang var hans förmåga att finna goda medarbetare. Med hans tillträde följde en viktig förnyelse av forskarstaben. Bland hans viktigaste nyrekryteringar under den period vi studerar i denna studie bör kanske först nämnas Folke Kristensson, som senare skrev IUIs första doktorsavhandling, *Studier i svenska textila industriers struktur* (1946). Denne livlige malmöyngling som Svennilson förde med sig till IUI från Industrikommissionen kom dock genom sin fortsatta anknytning till denna inte att från början fullt ut tillhöra IUIs fasta forskarstab.

Bland Svennilsons tidigaste rekryteringar kan också nämnas fil.lic. Gösta Ahlberg, som gav institutet den statistiska sakkunskap det dittills saknat. Ahlberg, som anställdes våren 1942, var verksam vid IUI till 1946. Han kom från Stockholms Stads Statistiska kontor. Där hade hans forskning fått en demografisk inriktning. Svennilson visste att sätta värde på just denna typ av kompetens i institutets empiriska undersökningar – särskilt arbetsmarknadsundersökningar på regional nivå. Efter sin tid vid IUI kom Ahlberg till slut att skriva en doktorsavhandling, *Befolkningsutvecklingen och urbaniseringen* (1953), där han utgick från det arbete han gjorde vid IUI och de erfarenheter han då fick. Denna avhandling kan därför i hög grad anses vara en IUI-produkt.

En annan av Svennilsons tidiga nyrekryteringar var civilekonomen

Rune Hellberg. Hellberg gjorde en stor arbetsinsats vid institutet men tycks länge inte ha stått för någon egen större utredning. Han tycks främst ha utfört statistiska bearbetningar och endast i mindre omfattning arbetat med analytiska uppgifter. En rapport från Hellberg att uppmärksamma är dock hans studie av den engelska bomullsindustrin under mellankrigstiden. Den kom i institutets Meddelandeserie 1946. Hellberg stannade vid institutet till 1949, då han följde med Svennilson på dennes FN-uppdrag i Genève, där han sedan kom att göra en internationell karriär.

En person som däremot inte kom att stanna länge var fil.kand. Nils Jern. Mycket litet är känt om honom. Han anställdes främst som kassör 1943 men kom snart att flyttas upp till forskningsassistent. Han tycks ha kommit in närmast för att fylla en lucka som uppstod när von Euler lämnade institutet. Han nämns i arkivmaterialet i samband med rapporteringen om bolagens vinster.

Mest betydelsefull av Svennilsons tidiga rekryteringar blev dock Erik Dahmén. Denne, som kom till institutet hösten 1942, hade just då avslutat sin licentiatavhandling för Johan Åkerman i Lund och kom till institutet på Erik Lindahls rekommendation. Dahmén hade i sin forskning om felinvesteringar vidareutvecklat Schumpeters grepp om utvecklingsprocessen och lanserat sitt sedermera så omtalade utvecklingsblockbegrepp. Han kom 1950 att presentera den kanske mest uppmärksammade nationalekonomiska avhandling som någonsin lagts fram i vårt land: *Svensk industriell företagarverksamhet 1919–1939*.

Det bör slutligen noteras att Svennilsons nyrekryteringar även inefattade kvinnliga forskare. I februari 1942 anställdes fil.kand. Elisabet Wiberg. Hon kom dock endast att stanna ett halvår men efter henne följde fil.kand. Bitti von Vegesack, som stannade till 1946 och senare, för uppföljning av sin IUI-uppgift, skulle bli chef för Industriens Bostadsförening.

Ivar Andersons period 1939–1940

Ivar Anderson hade vid sin utnämning till IUI-chef gått in i ett kort kontrakt som bara band honom och institutet cirka ett år. Redan tidigare hade Anderson varit aktuell som chefredaktör för Svenska Dagbladet och med en sådan fråga vilande kan det korta kontraktet lätt förstås. I november 1939 blev överenskommelsen om hans övergång till Svenska Dagbladet klar. Han lämnade institutet fr o m 1 juli 1940. Trots den korta tid Anderson ledde institutet hann han utträtta mycket. Han har själv givit en kortfattad redogörelse för denna tid i sina minnesanteckningar, vilka återges i Appendix O i denna volym.

Andersons primära uppgift får anses ha varit organisatörens. Han förberedde institutets start och rekryterade den första staben, samt

Ivar Anderson

strukturerade verksamheten under inledningsskedet. Det var troligen Anderson som främst utformade IUIs första arbetsprogram. Hans roll som arbetsledare vid institutet var något mindre. Han kom att delegera en avsevärd del av denna uppgift till sin andreman, Ragnar Sundén men engagerade sig dock i några av de viktigaste verksamhetsgrenarna. Han var själv initiativtagare till den mest omfattande av alla institutets utredningar, norrlandsutredningen. Hans största arbetsinsats gällde dock de uppgifter IUI utförde som biträde vid näringslivets konferens med staten i maj-juni 1939 rörande aktuella industripolitiska problem.

Dessa två sistnämnda insatser skall behandlas mera ingående i kommande avsnitt men uttömmar inte vad som kan sägas om IUI under Andersons ledning. Utrymmet tillåter dock ej att olika övriga aspekter tas upp i denna framställning. Det kan bara nämnas att Anderson, på grund av sin ledande politiska ställning inom Högern, för vilken han var andrakammarrepresentant, förde in institutet i ett snarare konservativt än liberalt kontaktnät. I Riksdagen involverades Anderson i skatte- och penningpolitiska frågor och sådana kom därmed att i ganska hög grad hamna även under institutets tak. Hans pressmannabakgrund torde också ha satt sin prägel på institutet. Det var troligen genom Andersons försorg som institutet kom att ordna

en löpande bevakning och rapportering om vad som hände i riksdagen. Denna punkt var med redan i det första arbetsprogrammet. Rapporterna kom veckovis i form av konfidentiella stencilöversikter och utsändes till en uppenbarligen mycket utvald grupp abonnenter.

Ivar Andersons tid som chef för IUI var visserligen kort, men det som under denna dramatiska period hände vid det lilla institutet hade hög potens. Insatt i sitt större tidssammanhang hade Andersons period också avgörande betydelse för institutets fortsatta utveckling. I dubbel måtto gjorde Anderson således en viktig insats. Han kunde känna sig nöjd med vad han lyckats uträtta och omdömet om hans chefsutövning tycks ha varit starkt uppskattande.

Emellertid fanns det åtminstone en avvikande mening. Följande utdrag ur institutets korrespondens med den i institutets förhistoria tidigare uppmärksammade Götaverkschefen Ernst Hedén utgör en roande kommentar till Andersons period. I Andersons svar får vi också i hans egna ord en god summering av periodens innehåll. Brevet från Hedén löd:

Göteborg den 30 april 1940.

Industriens Utredningsinstitut,
Malmtorgsgatan 8,
Stockholm.

Eder sista skrivelse, som förresten var påsatt 15-öres porto utan att vara igenklustrat, ändrar inte på något sätt min uppfattning om existensberättigandet av institutet i fråga!

Vi industrifolk ha annat att göra än att sitta och grubbla över oklara utredningar, som i detta fallet beträffande indexet.

När jag skrev mitt förra brev var jag fullt på det klara med, att min anmärkning kunde formellt bemötas, såsom även nu har skett, men det spelar mindre roll!

Om ni tittar på sidan nr 2 så kan jag inte finna något annat än att det är någon oredighet i handelsbalansen, som skulle vara roligt att få uppklarad. För övrigt tror jag mig företräda en ganska allmän åsikt, när jag vidhåller min uppfattning sedan institutets bildande, att kostnaderna på inte sätt motsvarar resultatet, vilket jag kommer att vid varje tillfälle framhålla!

I detta sammanhang vill jag omnämna, att exportföreningen har något som kallas för internationella pressbyrån, som även har karaktär av självändamål, kanske i ännu högre grad än utredningsinstitutet.

Högaktningsfullt
Ernst Hedén

Ivar Anderson blev inte svaret skyldig:

3 maj 1940.

Herr Direktör Ernst A. Hedén,
Götaverken,
Göteborg.

Industriens utredningsinstitut har från Eder mottagit ett den 30 april dagtecknat brev, i vilket hårda omdömen uttalas om institutet och dess verksamhet. Jag förmodar, att Ni har även andra motiv härför än de, vilka framgå av Edert brev av den 25 april till Sveriges Industriförbund samt ovannämnda skrivelse, som jag i dag mottagit. Jag vore därför synnerligen tacksam för att direkt och personligen få från Eder höra, i vilket avseende Ni anser, att institutets verksamhet är felaktigt inriktad och vad Ni själv önskar och väntar av en sådan verksamhet, som institutet fått sig anförtrodd.

Det är måhända icke alldeles överflödigt att här framställa den erinran, att institutets verksamhet icke är begränsad till att avgiva de rapporter, av vilka en synes ha väckt Edert missnöje. Institutets verksamhet kan helt naturligt icke framträda utåt på sådant sätt, att dess existensberättigande ständigt framstår oomtvistligt för varje industriman. Vår uppgift är i hög grad att arbeta på de inre linjerna, att i förekommande fall hastigt gripa in och verkställa de utredningar och förbereda de framställningar till vederbörande, som ur industriens synpunkt kunna finnas vara påkallade. Men dessutom har institutet till uppgift att följa utvecklingen på det industripolitiska området i Sverige och utlandet, att hålla industriens organisationer underrättade om de tendenser som här framträda och förbereda defensivåtgärder eller egna initiativ från industriens sida. Under förra hälften av 1939 var institutets verksamhet i stor utsträckning inriktad på att förbereda de bebådade överläggningarna mellan regeringen och industrien. Efter krigsutbrottet, då dessa planer tillsvidare måste skjutas undan, har vår verksamhet mer och mer kommit att gälla aktuella uppgifter, som stå i samband med kriget. Emellertid har institutet under denna tid även planlagt och igångsatt en större utredning rörande möjligheten av ökad industriell produktion i Norrland, varvid intresse och medverkan i hög grad vunnits ifrån de norrländska skogsindustriernas sida.

Det är en missuppfattning, att institutets verksamhet endast går ut på att samla papper och göra utredningar av rent teoretiskt intresse. Vår verksamhet är i hög grad praktiskt betonad, och vår mesta tid upptages kanske av konferenser och överläggningar med industrimän och andra om aktuella problem och praktiska uppgifter. Såväl sekreterare Sundén som undertecknad ha också av regeringen och myndigheterna tagits i anspråk för utredningsuppdrag av skilda slag. Jag nämner detta, icke därför att jag anser det vara vår skyldighet att avgiva någon förklaring med anledning av en så obehärskad och omotiverad anklagelse, som framställs i Edert brev, utan därför att jag är angelägen att undanröja ett missförstånd om syftet med och inriktningen av vår verksamhet.

Till sist ber jag att med anledning av Edert tal om att någon ”oredighet” skulle förekommit i rapporten om Sveriges betalningsbalans 1939 få meddela, att dessa uppgifter äro ordagrant hämtade ur Riksbankens nyligen utgivna årsbok för 1939.

Jag står gärna till tjänst med alla muntliga upplysningar om institutets verksamhet som önskas, och jag är mycket tacksam för all saklig kritik och alla påpekanden, som kunna medverka till att ge åt vårt arbete en positiv och praktisk inriktning.

Med utmärkt högaktning
(Ivar Anderson)

Institutet under Ragnar Sundén 1940–1941

Det finns ingen anledning att uppehålla sig utförligt vid stafettväxlingen mellan Ivar Anderson och Ragnar Sundén. Några kompletteringar om Sundén som ledare för IUI kan dock vara på plats.

När Sundén utsågs till institutets chef efter Ivar Anderson fr o m 1 juli 1940 var detta endast ett tillfälligt förordnande. Han blev emellertid senare utsedd till ordinarie chef, dock inte förrän i februari 1941. Han satt sedan som chef till den 1 september 1941, då Ingvar Svennilson tillträdde.

Sundéns chefsperiod blev ungefär lika kort som Andersons och var liksom dennes en tid av intensivt arbete. Institutet kom även under Sundéns ledning att bli i hög grad uppbundet av det dagspolitiska händelseförloppet och den långsiktiga utredningsverksamheten kom att leva ett undanträngt liv. Några nya utredningar startades inte, men de som redan kommit i gång, dvs småindustriutredningen och norrlandsutredningen inte bara överlevde; de kom helt uppenbart även att vitaliseras av det dramatiska politiska händelseförlopp till vilket svenskt ekonomiskt liv måste anpassa sig.

Sundéns insatser bör inte ställas i skuggan av Andersons. Olikt denne torde han ha ägnat större delen av sin tid åt institutet. Den främsta anledningen till att Sundén, som tidigare utsagts, inte i någon högre utsträckning satte sin prägel på institutet och dess fortsatta utveckling hänger otvivelaktigt samman med att han kom att leda institutet under en period då en oproportionerligt stor del av dess aktiviteter på grund av kriget var tillfällig och långt borta från institutets vanliga verksamhet. Emellertid bör det nog här tilläggas att en bidragande faktor var, att Sundén som chef inte kan ha haft samma auktoritativa ställning som Anderson. Detta gällde nog inte bara utåt. Sundéns kanske mindre starka ställning inåt institutet torde ha medfört att en dynamisk personlighet som Iveroth fick generöst växtrum.

Det kanske mest konsekvensfyllda i chefskiftet mellan Anderson och Sundén torde ha gällt norrlandsutredningen. Denna var som nämnts i hög grad Andersons utredning. Det torde därför inte ha va-

Ragnar Sundén

rit möjligt för Sundén att fylla det tomrum som uppstod beträffande institutets representation i ledningen för denna utredning när Anderson lämnade institutet. Utredningen kom just när detta chefsskifte ägde rum att påbörja sitt egentliga arbete och de många styrande och strukturerande besluten under dess första period kom att tas av utredningens operativa ledning utan att de tillräckligt anhängiggjordes institutets ledning. På gott och ont kom norrlandsutredningen därför att, redan från starten, få en mera autonom ställning i förhållande till IUI än vad som kanske egentligen var tänkt. Uppenbarligen alltför sent försökte Sundén under hösten 1940 få en viss kontroll över norrlandsutredningen men denna utredningskoloss hade då redan börjat vandra sin egen väg. Det blev först med Svennilson dess verksamhet blev mera underordnad och koordinerad med institutets.

En av de mera notabla händelserna under Sundéns chefstid var att publikationsverksamheten kom igång. Institutets första tryckta publikation, *Vår folkförsörjning i avspärningstider I*, utkom våren 1941 och var en bokutgåva av en serie radioföredrag som IUI i samråd med Radiotjänst arrangerat under hösten 1940. Även Sundén bidrog i denna serie med ett föredrag om industriella anpassningsproblem, där han rapporterade om sitt arbete som IUIs representant i ett av Industriförbundets krisorgan, dess sk Produktionskommitté. Senare

under 1941 utkom en andra del i denna serie *Vår folkförsörjning i avspärrningstider II*. Den innehöll föredrag som hållits under vintern och våren 1941. Under sensommaren 1941 utkom också den första rapporten från norrlandsutredningen med titeln *Norrlandsproblem*. Även denna bok innehöll en serie orienterande föredrag som hållits vid de stora konferenser som ägt rum inom denna utredning.

Chefsskiftet hösten 1941

När Ragnar Sundén den 1 september 1941 lämnade chefskapet för institutet för att tillträda tjänsten som statssekreterare i ecklesiastikdepartementet under Gösta Bagge, var transferen sedan länge väl förberedd. Meddelandet om sin avgång hade han lämnat redan vid ett styrelsemöte den 10 juni. Samtidigt kunde man namnge den man önskade som ny chef efter Sundén. Styrelsen uppdrog nämligen då åt ordföranden, Sigfrid Edström, och handelsrådet Vilhelm Lundvik att inleda förhandlingar med byråchefen i Statens Industrikommission, docenten Ingvar Svennilson i syfte att knyta denne till institutet såsom chef för detsamma.

Hur förhandlingarna gick till och när Svennilson accepterade anbudet har hittills inte kunnat utrönas, men saken var uppenbarligen klar redan i början av augusti. I ett brev från Sundén till von Euler kastas en smula ljus över chefsbytet och samtidigt även över arbetssituationen vid institutet vid denna tid.

Stockholm den 19 augusti 1941.

Fänrik Rolf von Euler-Chelpin,
Kustkontrollen,
Svartklubben,
Singö.

Broder,

Jag får härmed återkomma till frågan om möjligheterna för Dig att bli hempermitterad från Din militärtjänstgöring.

Såsom jag nämnde vid Ditt besök i Stockholm i början av augusti, kommer docent Svennilson att upprätthålla chefskapet för Institutet från och med den 1 september, då jag övergår till Ecklesiastikdepartementet. Det har emellertid visat sig vara förenat med svårigheter för honom att omedelbart avveckla honom åvilande arbetsuppgifter inom Industrikommissionen, varför handelsrådet Lundvik och Svennilson överenskommit, att den sistnämnde tills vidare skall tjänstgöra allenast på halvtid i Institutet. Detta gör sagnaden efter Dig ännu större än hittills, och jag förutser, att det blir förenat med betydande svårigheter att hålla verksamheten vid Institutet i gång på ett tillfredsställande sätt utan Din hjälp. Jag får därför be Dig vara vänlig att göra vad Du kan, för att hos Dina överordnade söka utverka hemförlov-

ning. Om Du samtidigt skulle vilja meddela mig till vilken myndighet en framställning i samma syfte från Institutets sida bör riktas, komma vi att stödja Din ansökan.

Med bästa hälsningar från alla vid Institutet är jag

Din tillgivne
Ragnar Sundén

Bland detaljerna i ovanstående brev kan noteras att Svennilson uppenbarligen inte så lätt kunde ryckas loss från Industrikommissionen, där han sedan starten 1940 varit chef för dess utredningsbyrå under Gustaf Söderlund. Svennilsons koppling till Industrikommissionen torde i själva verket inte ha upphört förrän något år senare. I ett brev, dagtecknat den 13 mars 1942, översände han till Söderlund en promemoria om arbetsuppgifterna vid Industrikommissionens utredningsbyrå. Av detta drar man slutsatsen att denna inte hade fått någon ny chef. Uppgiften att klarlägga byråns arbetsuppgifter skulle naturligtvis normalt ha handlagts av en sådan. Det framgår också av denna promemoria att Svennilson fortfarande var ansvarig handläggare av en rad ärenden vid byrån. Handläggandet torde visserligen i de flesta fall ha delegerats till olika biträden, men helt fritagen från detta arbete kunde Svennilson dock inte bli. Utan biträde svarade Svennilson fortfarande för de översikter om industrikonjunkturen som publicerades i Konjunkturinstitutets halvårsrapporter och han ansvarade, liksom ensam, för t ex en fortlöpande insamling och bearbetning av exempel och erfarenheter rörande olika ekonomiska organisationsformer som uppstått i samband med regleringarna. Han bevakade även inom Industrikommissionens byggnadsdelegation det allmänna försörjnings- och sysselsättningsläget.

Brevet till Söderlund hade avsänts som förberedelse till ett samtal Svennilson skulle ha med denne nästföljande dag. Det är möjligt att Svennilson vid detta samtal lösgjordes från sina förpliktelser mot Industrikommissionen, men även om så skedde formellt har man svårt att tro att han nu reellt blivit fri från dem alla. Det torde t ex ha varit i egenskap av bevakningsansvarig i Industrikommissionens byggnadsdelegation som Svennilson tillsammans med Söderlund i mars 1943 skrev ett mästertligt sk VPM (V=vördnadsfullt i skrivelser till Kungl. maj:t) om byggnadstillståndslagstiftningen som regleringsinstrument för sysselsättningen i byggnadssektorn.

Raden av mer eller mindre offentliga uppdrag som kom Svennilson till del, som följd av hans tidigare ställning vid Industrikommissionen och kontakten med Söderlund, är lång. Enbart under 1942 fick han tre offentliga uppdrag. I april beordrades han av handelsministern att medverka i de svensk-tyska handelsförhandlingarna och utreda prisutvecklingen i handeln mellan de två länderna. I maj fick han tillsammans med Erik Lundberg uppdrag som ekonomisk expert i 1942 års

Ingvar Svennilson

jordbrukssakkunniga. Under hösten medverkade han, återigen tillsammans med Lundberg, i det arbete som mynnade ut i de sk Söderlundska riktlinjerna för den ekonomiska politiken. Det var dessa riktlinjer som utgjorde underlaget för det pris- och lönestopp som infördes i november 1942.

I sina offentliga uppdrag kom Svennilson att på olika sätt involvera IUI, som ofta fick stå som värd för sammanträden och bispringa med utskrifter och olika administrativa göromål. Även forskarna på IUI kunde på olika sätt dras in i dessa Svennilsonska uppdrag. Gösta Ahlberg kom t ex att assistera Svennilson i dennes arbete med jordbruksutredningen. Vi skall i ett kommande avsnitt se att detta snart ledde till att uppdragen även formellt till slut ofta lades på IUI direkt.

Publikationsverksamhet

Efter Svennilsons chefstillträde steg institutets publikationsaktivitet snabbt. Under 1942 utkom följande arbeten av trycket:

1. *Norrland; natur, befolkning, näringar.*
2. *Tillvaratagande och förädling av mindervärdigt virke samt avfalls- och biprodukter i skogsindustrin.*

3. *Till frågan om det industriella framåtskridandet i Sverige.*

De två första var rapporter från norrlandsutredningen. Den först nämnda studien var ett ekonomisk-geografiskt handboks- och samlingsverk som utgavs i samarbete med Geografiska Förbundet i Stockholm. Den andra var en utredningsrapport med ett stort antal medverkande författare under ledning av Erland Waldenström. Waldenström medverkade även i den tredje studien som var en författarprodukt tillsammans med Svennilson. Denna studie kommer att närmare uppmärksammas i ett kommande avsnitt (se s 166).

Under 1943 utkom följande arbeten:

1. *Studier i skogsbrukets arbetslära.*
2. *Levnadskostnaderna i Norrland.*
3. *Småindustri och hantverk i Sverige.*
4. *Industriproblem 1943.*

De två första arbetena var rapporter från norrlandsutredningen. Den tredje var författad av Axel Iveroth och var dennes slutrapport om den småindustriforskning han bedrivit alltsedan institutets start 1939. Den fjärde studien, som redan tidigare omnämnts (se s. 95), var en typ av årsbok. Den innehöll uppsatser av olika författare om olika teman på institutets utredningsagenda, samt dessutom en värdefull dokumentation om IUI som utredningsinstitut, sammanställd av Axel Iveroth. (Excerpter ur denna ges i Appendix M.)

De tryckta arbetena får dock anses vara bara den synliga delen av isberget. Alltsedan 1941 publicerade institutet även rapporter i en stencilerad meddelandeserie. Titlarna redovisas här utan närmare kommentarer. Enbart under 1942 kom följande sju rapporter i denna serie.

1. *Industriföretagens nettovinster och utdelningar åren 1937–1941.*
2. *Nyare statliga åtgärder till stöd för bostadsproduktionen.*
3. *Skogsarbetets rationalisering. Virkestransport med häst.*
4. *Skogsarbetets rationalisering. Lastbilen i skogstransport och bilvägarna.*
5. *Skogsarbetets rationalisering. Översikt över gjorda utredningar och nuvarande forskningsverksamhet.*
6. *Studie rörande koncentrationsåtgärder inom den engelska industrien.*
7. *Studie rörande koncentrations- och rationaliseringsåtgärder inom den tyska industrien.*

Under 1943 kom följande arbeten i meddelandeserien:

1. Undersökning rörande den lägre laboratoriepersonalens utbildningsförhållanden.
2. Engelska synpunkter på näringspolitiken efter kriget.
3. Ekonomiska efterkrigsproblem. Diskussion i Saltsjöbaden den 20 maj 1943.
4. Industriföretagens nettovinster och utdelningar åren 1937–1942.
5. Nyare statliga åtgärder till stöd för bostadsproduktionen. Andra omarbetade upplagan.

I samband med publikationsrapporten kan det parentetiskt nämnas att det välkända IUI-emblemet med de i dag så otidsenligt rykande skorsstenarna dök upp på institutets publikationer 1942.

2 Dagsaktuella frågor under Ivar Anderson och Ragnar Sundén

Ehuru institutets primära uppgift klart angivits vara långsiktiga utredningar samt dessutom upplysningsverksamhet kom arbetsagendan också att innefatta uppgifter som institutet ”skulle vara berett att ta befattning med utan att mera djupgående utredningar påkallas”. Sådana aktuella frågor kom att uppta en stor del av institutets tid och resurser och tenderade tidvis att helt tränga undan all annan verksamhet. Så blev fallet både under Andersons och Sundéns chefsperioder.

Det låg i sakens natur att de flesta av dessa uppdrag, t ex remisskrivandet, var av kortsiktigt slag. De kunde trots detta leda till långvariga engagemang. I den mån de tenderade att återkomma, som t ex vid konjunkturbevakning, blev det givetvis rationellt att lägga upp behandlingen av dessa frågor som en löpande verksamhet. Detta blev också IUIs respons till en hel del uppgifter av denna typ. Så t ex kom snart en regelbunden konjunkturbevakning till stånd i form av årliga vinst- och investeringsundersökningar.

Men många problem var ensartade och krävde mera temporära insatser. Det var, särskilt före Svennilsons period, ofta fråga om plötsligt uppdykande ekonomisk-politiska frågor som krävde snabba svar. IUI drogs in i behandlingen av sådana problem dels när huvudmännen ville göra ett ekonomisk-politiskt utspel mot staten, dels var det ibland även fråga om att snabbt assistera statliga myndigheter.

Industripolitiska förhandlingar

Institutets första involvering i dagsaktuella frågor gällde de industripolitiska förhandlingar med staten som ägde rum före krigsutbrottet 1939. Detta engagemang hade styrelsen anteciperat redan vid institutets start. I det första arbetsprogrammet hade angetts att institutet

skulle biträda vid behandlingen av aktuella industripolitiska uppgifter.

Denna punkt hade en lång förhistoria. Den anknöt i själva verket till den "Edströmska motionen" i december 1936, där frågan om förhållandet mellan staten och näringslivet togs upp. Medan staten under åren därefter tillät parterna på arbetsmarknaden att själva finna de lösningar som onödiggjorde statlig lagstiftning, kom det statliga planhushållnings- och regleringshotet att vidmakthållas beträffande många andra sidor av näringslivet. Det var detta som varit den främsta drivkraften bakom Direktörsklubbens utspel att sätta upp FUIF. Punkten var central även i kommittéförslaget hösten 1937 som i tidigare avsnitt presenterats som IUIs första "charter". Punktens återkomst i IUIs arbetsprogram citeras nu i sin helhet (se Appendix J för hela arbetsprogrammets text):

Förhållandet mellan staten och näringslivet

Till denna fråga som omsluter en rad av industriens aktuella problem, torde en väsentlig del av det nya organets verksamhet bli koncentrerad. De närmaste uppgifterna äro: att utarbeta en sammanfattande redogörelse för utvecklingen i Sverige och utlandet, att analysera argument som framkomma för ytterligare sådana samt att framlägga motargument mot en statssocialistisk och etatistisk politik. Tyngdpunkten bör läggas på de praktiska argumenten mot statens ingripande i näringslivet, men även de konstitutionella och rättsliga frågorna skola upptagas. Industriens "Självhjälpsproblem" böra utredas i syfte att finna praktiska argument mot statsingripanden och för att belysa vådorna av att industrien själv i onödan påkallar statens hjälp. Hittills vunna resultat av sanerings- och konsolideringssträvanden från industriens sida belysas. Arbetslöshetsfrågan, penningpolitiken och tullpolitiken ägnas särskild uppmärksamhet.

Fortlöpande rapporter om utvecklingen utomlands ifråga om förhållandet mellan staten och näringslivet utarbetas och tillhandahållas organisationernas medlemmar samt publiceras eventuellt i lämplig form. För den händelse att överläggningar komma till stånd mellan regeringen och industriens organisationer skall organet biträda med de speciella utredningar, som kunna erfordras.

Utredningsarbetet i denna fråga bör bedrivas i ständig kontakt med industriens organisationer. Önskvärt är, att tillfällen beredas till överläggningar med intresserade industrimän. För att hålla industriens män i kontakt med de industripolitiska frågorna böra organets tjänstemän stå till förfogande för föredrag och diskussioner i industriens organisationer, ingenjörssammanslutningar m m.

Denna text är politiskt dikterad på ett helt annat sätt än de anvisningar som ges för institutets övriga verksamheter, vilka låter sig klassas antingen som utredning, upplysning eller analys av dagsaktuell fråga. Här återfinns i stället alla dessa led integrerade med varandra

och man överskred såväl utrednings- som upplysningsmålsättningen. Arbetsprogrammet blev därmed på denna punkt något av ett politiskt program och ideologiskt manifest. Innebörden av detta kräver en uttolkning.

Där uppmanas till en historisk redogörelse och analys av den svenska och internationella utvecklingen och till en belysning av argumenten för och emot en socialistisk lösning av frågan. I samband med detta ges också ett antal anvisningar beträffande hur denna teoretiska del av uppgiften skulle genomföras. Denna punkt har en markerat ideologisk överton.

Ideologisk framtoning har även ett annat, ej ovan citerat, parti av arbetsprogrammets text, där det antyds att en av Industriförbundet planerad undersökning av arbetarungdomens inställning till de ekonomiska problemen skulle kunna överflyttas till IUI. Ur detta textparti kan följande citeras: "Under alla förhållanden bör i organets uppgift ingå att följa diskussionen i arbetarpressen och uppmärksamma de tendenser som där framträda".

Vidare anbefalls bevakning av hur frågan om näringslivets förhållande till staten utvecklar sig utomlands och ges synpunkter på hur den inre eller "inåtriktade" upplysningsuppgiften skall skötas. Inlagt i denna skiss ligger också själva beordrandet att biträda vid eventuella förhandlingar mellan staten och näringslivet. Biträdet skulle ske i form av utredningar men det kom, som skall visas, att innebära betydligt mera.

Man torde kunna utgå ifrån att denna politiska punkt på arbetsprogrammet omfattades av Anderson med särskilt intresse och att den hade hans fulla stöd, även om den får ses som tillkommen under viss påtryckning eller tillskyndan från Edströms sida. Men det är svårt att veta hur nära hjärtpunkten i Andersons syn på sin uppgift som chef denna angelägenhet låg. Troligen kände han sig inte särskilt hårt bunden av vare sig kommittéförslaget av 1937 eller Söderlunds riktlinjer, som båda lade en spärr mot institutets involvering i politisk verksamhet, men mot bakgrunden av Andersons några år tidigare visade moderation i antiplanhushållningskampanjen är dock hans receptivitet för de idéer och ståndpunkter som kom från Direktörsklubbens och FUIFs håll om inte överraskande så dock notabla.

Den av IUIs arbetsuppgifter som i detta sammanhang troligen låg Anderson allra närmast var bevakningen av riksdagsfrågorna. I arbetsprogrammets presentation av denna uppgift anfördes:

Vid årets riksdag bör särskilt uppmärksammas de förslag till fullmaktslagar, som torde komma att framläggas. Dessa böra granskas även ur den synpunkten att de kunna vara utslag av en tendens att med krigshushållningen som motivering genomföra en långt gående statskontroll över näringslivet redan i fredstid.

Citatet uttrycker ganska väl vad hela frågan om näringslivets förhållande till staten just då främst handlade om. Industrins gamla rädsla för alla former av statlig industripolitik föranledde den uppenbarligen att misstänka, kanske inte utan fog, att även en så allvarlig situation som det yttre krigshotet utgjorde i början på 1939 kanske skulle utnyttjas av socialdemokraterna för en positionsframflyttning.

Bakgrunden till denna punkt på arbetsprogrammet, liksom till den allmänna om förhållandet stat-näringsliv, var att först Sköld, och sedan även Wigforss, under hösten 1938 gått ut med inviter till näringslivet för att få till stånd ett samarbete mellan staten och näringslivet. Till en del kan dessa kanske ses som uttryck för en vidgad Saltsjöbadsanda, där staten i stället för parlamentariskt grundad lagstiftning bjöd på förhandlingar. Men staten vände sig till att börja med inte främst till näringslivets två huvudorganisationer utan till olika individuella företag. Detta väckte misstänksamhet inom industrikretsarna. I förhållande till staten var man angelägen om att uppvisa en enad front. Uppgiften var svår nog även om det bara gällt storföretagen, men det var inte bara de största företagen som måste hållas i ledet utan även den stora gruppen småindustriföretag. Sistnämnda grupp hade inte i alla industripolitiska frågor någon självklar intressegemenskap med de större företagen, särskilt inte i de sociala ansvarsfrågor som nu började bli aktuella.

Det var emellertid främst till storföretagen socialdemokraterna friade, följande en gammal utstakad linje. Vid denna tid ställde sig storindustrin mera positiv än tidigare till att ta på sig olika sociala och andra kostnader kring sin verksamhet, vilka tidigare fått bäras av enskilda eller av det allmänna. IUIs tillkomst var ett uttryck för denna nya beredvillighet inom storindustrin att ta på sig större bördor. Men denna nya attityd var dock inte förbehållslös. När storindustrin axlade ett samhällsansvar var det delvis för att bättre kunna förebygga eventuella statliga regleringar och ingrepp av planhushållningstyp och det axlade ansvaret fick inte leda till att den offentliga sektorn ökade. Direktörsklubbens position i denna fråga var säkerligen inte orepresentativ för storindustrin i övrigt. Inom dessa kretsar framhölls det som viktigt att man höll på "självhjälpsprincipen" och inte vände sig till "offentliga kassor" och bad om hjälp i krislägen. Utan sådan avhållsamhet var det svårt att förhindra ökade offentliga pålagor för att finansiera dylikt offentligt bistånd.

Att det i första hand var storföretagen som var föremål för den socialdemokratiska inviten var ganska naturligt. Utanför de största städerna kom sådana företag ofta att dominera näringslivet på sina orter eller i sina landsändar. De gamla mellansvenska bruksföretagen hade här genom decennierna utvecklat ett visserligen patriarkaliskt men ändock socialt stödsystem för sin befolkning. De yngre stora skogsbolagen i Norrland hade däremot i stort sett försummat dessa uppgifter.

Man började emellertid även i dessa företag nu inse nödvändigheten av att något gjordes. Man insåg emellertid då också att ett vidgat socialt ansvarstagande inte kunde bli mindre än ett ansvarstagande för hela orter och även för den region där man dominerade. Detta var naturligtvis ett svårt problem för dem.

FUIFs och Direktörsklubbens sekreterare, Österberg, som tidigare varit hårt engagerad i att skapa en enad näringslivets front i de industripolitiska frågorna, fick nu ta tag i denna uppgift. I en promemoria om staten och näringslivet, daterad den 11 januari 1939, utvecklade han närmare sin tolkning av läget. Denna blev sedan en del av underlaget för ett sammanträde den 6 februari 1939 på Industriförbundet. Syftet var att komma överens om vad man skulle säga finansministern. Frågan kom sedan upp till diskussion även vid IUIs första styrelsemöte den 9 februari, varvid det framgick att man tackat ja till Wigforss inbjudan. Därefter involverades Anderson och IUI i bildandet av en stor industriell parlamentarisk församling benämnd Näringslivets Råd. Detta, som således tillkommit som resultat av Österbergs promemoria och pådrivan, skulle dra upp riktlinjerna för det gemensamma agerandet och konsulteras före förhandlingarna med regeringen.

En första förberedande överläggning med regeringen synes strax därpå ha kommit till stånd i statsrådsberedningen, varvid man enades om att sedan övergå till en ingående och systematisk behandling av problemkomplexet för vilket Wigforss skulle skriva en underlagspromemoria. Redan den 22 februari kunde Lundvik i brev till Söderlund berätta att Wigforss var i färd med att förbereda en sådan promemoria. När Österberg vid FUIFs styrelsemöte den 23 februari berättade – som relaterats i studiens tidigare del (se ovan s 81) – om sina kontakter med IUI och Industriförbundet hade han säkerligen även mycket att rapportera om vad som hade hänt i kontakterna med staten under en ganska intensiv månad sedan han skrev sin promemoria i januari.

Wigforss promemoria kom inte förrän sent i april, men kom då att sätta IUI i intensivt arbete med att närmare utveckla industrins positioner i de punkter Wigforss angett. Bland de frågor som kom upp kan nämnas möjligheterna för det enskilda näringslivet att självt åstadkomma en konjunkturutjämnande verksamhet som komplement till den statliga politiken. Andra punkter gällde naturtillgångarnas utnyttjande, den tekniska utvecklingen, utrikeshandeln och näringslivets olika konkurrensformer.

I IUIs svar den 16 maj, en promemoria som också var institutets bidrag till konferensförberedelserna, utvecklade Anderson näringslivets preliminära synpunkter på Wigforsspromemorian. I sin redogörelse för näringslivets premisser inför förhandlingarna klargjorde han att man gick till dessa endast för att finna samarbetsformer med sta-

ten ägnade att höja produktiviteten i näringslivet. Han påpekade nogsamt att man från näringslivets sida för övrigt hade önskemål om produktivitetshöjande åtgärder beträffande många typer av den offentliga verksamhet som belastade näringslivet.

Den huvudständpunkt som utvecklades i svaret till finansministern var emellertid, att för de problem man överhuvudtaget kunde komma åt med åtgärder var näringslivet självt den naturlige ansvarstagaren. Likaväl som staten lämnat åt parterna på arbetsmarknaden att själva arbeta fram de lösningar man kunde acceptera, borde industripolitikens huvudprincip vara att näringslivet självt genom sina organisationer och interna förhandlingsprocesser fick arbeta fram de lösningar i form av självsanering och konstruktiva ingripanden som krävdes.

Denna frihet från statsingripanden betonades vara särskilt angelägen när det gällde frågor som rörde den långsiktiga tillväxten av nationalinkomsten. Däremot kunde man acceptera statligt ledd stabiliseringspolitik om den bara skedde i former som var förenliga med företagens egna intressen. Fonder för konjunkturutmattning kunde vara ett lämpligt medel, däremot inte kortsiktigt manipulerande med skattesatser och andra åtgärder som bara skulle skapa större osäkerhet i företagets planering och därmed hämma investeringsverksamheten.

Vid de överläggningar som tog sin början i maj tjänstgjorde Anderson som sekreterare åt industrirepresentanterna. Detta innebar att IUI blev starkt involverat i förhandlingarna och fungerade som näringslivets samordningscentral. Överläggningarna blev omfattande och drog ut på tiden. För att effektivisera arbetet delade man upp det på tre subkommittéer, en för undersökning av investeringsläget och produktionseffektivisering, en för utnyttjande av råvarutillgångarna samt teknisk forskning och en för konjunkturutmattning åtgärder inom näringslivet.

På båda sidor deltog ledande nationalekonomer. På regeringssidan finner man bl a Dag Hammarskjöld, Alf Johansson, Erik Lundberg samt även Bertil Ohlin. På industrisidan noteras bl a Arthur Montgomery. Som sekreterare fungerade för regeringssidan Erik Lundberg och för industrisidan IUIs andreman, Ragnar Sundén.

Offentliga engagemang

De industripolitiska förhandlingarna gick till semestervila när sommaren kom. De återupptogs emellertid aldrig på grund av krigsutbrottet vid sommarens slut. IUI drogs då istället in i de nya brännande problem som krigsläget framkallade. Allt intresse koncentrerades nu på vad som sammanfattades i termen "beredskapsåtgärder". När institutet under hösten 1939 och våren 1940 i allt större utsträckning togs i anspråk för dessa uppgifter var det inte längre Näringslivets

Råd som stod för direktiven. Detta kom nu i stort sett att skjutas åt sidan och man hör därefter inte mycket om det. En av dess sista aktiviteter tycks ha bestått i arrangerandet av en Saltsjöbadskonferens i april 1940. I denna var dock IUI föga inblandat.

I stället för det borttynande Näringslivets Råd kom arbetet att ledas av en ur detta råd kommen mindre delegerandegrupp kallad Centralutskottet. I detta informella, exekutiva organ, som bildades under hösten 1939, höll Anderson en tid sekreterarpositionen. Rådet bestod av ett antal ledande industri- och bankmän, som regelbundet möttes minst en gång i veckan för överläggningar om dagsituationen och de aktuella uppgifterna. Det var möjligen inom Centralutskottet som institutet i nära samarbete med Jernkontoret i slutet av året involverades i planerna för Norrbottens järnverk.

Även denna sammanslutnings verksamhet ebbade dock så småningom ut allteftersom uppgifterna överflyttades på det ena efter det andra nybildade organet i den mera permanenta krisförvaltning som staten byggde upp. Denna process, som länkade industrins ledarsurser in i krisorganen, var i stort sett färdig när Anderson i juni 1940 lämnade sin post som IUI-chef.

IUIs nyckelposition som näringslivets centralstab i förhandlingarna med statsmakterna före och efter krigsutbrottet hade beledsagats av viktiga uppdrag för olika borgerliga instansers deltagande i riksdagsarbetet. Under Ivar Andersons ledning initierades bl a IUIs roll som remissinstans för olika lagförslag föranledda av krigslägets utveckling. Men arbetet innebar även författande av motioner, där Andersons expertis på skattefrågor blev mycket utnyttjad. Hans sistnämnda kunskaper utnyttjades t o m av finansdepartementet. Även institutets handelspolitiska och handelstekniska kompetens sattes på prov. Redan våren 1939 hade Anderson och IUI involverats i att för offentliga myndigheters räkning ta fram underlag och skriva en promemoria inför besöket av en engelsk handelsdelegation. Det handelsavtal som före kriget slöts med England blev mycket betydelsefullt som motvikt mot det handelsfördrag som upprättades med Tyskland.

Liksom Anderson kom Sundén att dras in i olika offentliga uppdrag, främst för finansdepartementets räkning. Han utförde åt detta vissa skatteutredningar bl a i anslutning till omsättningsskattens införande. Dessa uppdrag torde dock bara marginellt ha belastat institutets resurser. Den stora arbetsinsatsen, föranledd av de dagsaktuella frågorna, gällde uppgifter som institutet fick av sina principaler. Det var emellertid inte uppgifter av den sekretariatkaraktär det varit fråga om under Andersons första tid. Principalerna var nu inte längre engagerade i att arbeta fram och hävda någon egen mot regeringen oppositionell ekonomisk-politisk handlingslinje. Tvärtom kom deras utåtriktade verksamhet, även om misstänksamheten även nu ledde till många reservationer, i hög grad att inriktas på att stödja samlings-

regeringen. Det som kunde identifieras som näringslivets specifika egna intressen försökte man främst hävda genom aktivt deltagande i det krisförvaltningsmaskineri som byggts upp under krigets inledningsskede. Det ansågs rent av vara viktigare att vara representerad där än att få en ytterligare statsrådspost.

Analys av det ekonomiska läget

Sundéns chefsperiod kom att starkt betingas av den dramatiska utrikespolitiska situationsförändring som inträffade den 9 april 1940 när tyskarna ockuperade Danmark och Norge. I ett slag var Sverige avskuret från sina handelskontakter västerut och tvunget att försöka anpassa sitt ekonomiska liv till en fortvaro innesluten i det ”tyska rummet”. Efter fruktlösa handelsförhandlingar med Sovjet kom det svenska näringslivet att bli starkt beroende av det tyska. Endast en mindre, om ock vital handelslänk västerut kunde med stort besvär upprätthållas genom den sk lejdtrafiken över Göteborg.

Den största anpassningen som handelsspärren tvingade fram var inte själva handelsomläggningen utan snarare krympningen av utrikeshandeln. Mot det stora exportbortfallet, främst av skogsprodukter, kom att stå en omfattande importreduktion. Till en del kompenserades denna av en imports substitution men i långa stycken var det fråga om importbortfall som ej kom att ersättas av någon inhemsk produktionsökning.

Det uppkomna läget avvek på kort sikt naturligtvis mot det läge som kom att råda efter det att anpassningen var helt genomförd. Uppgiften att belysa effekterna av handelsspärren kom därmed att kvarstå under lång tid samtidigt som de förutsättningar som måste beaktas förändrades. Emellertid förblev det analytiska problemet väsentligen ett problem där såväl efterfrågesidans som utbudssidans anpassningsmöjligheter måste beaktas.

Det är av stort intresse att se närmare på hur IUI lade upp sina analyser av den uppkomna situationen, bl a därför att institutet vid denna tid var landets enda organ för sådana kalkylker. Konjunkturinstitutet hade vid denna tid lagts i malpåse. Dess chef Erik Lundberg hade överförts till priskontrollnämnden och dess andre sakkunnige, Ingvar Svenilson, fick som sin huvuduppgift att leda Industrikommissionens utredningsbyrå. Inget av dessa organ eller något annat statligt organ hade resurser för den fortlöpande analys av det uppkomna läget som nu hade blivit nödvändig. Inte heller IUI kan sägas ha haft tillräckliga resurser för uppgiften men det blev detta institut som i första hand fick försöka sig på den.

De första försöken att få grepp om situationen gjordes, som nämnts, innan Sundén blev chef. Vad som idag skulle kallas ”impact”analys gjordes redan veckan efter den dramatiska 9 april. En

mera djupgående undersökning kom dock inte till stånd förrän under Sundén. Efter den urtima riksdagens start den 1 augusti 1940 skrev Sundén en intressant promemoria, där han ställde det analytiska problemet att beakta såväl efterfrågesidans som utbudssidans anpassningsmöjligheter inte bara som ett statiskt utan även som ett dynamiskt problem. Denna uppläggningsmetod ledde honom till en fördjupad syn på det inflationshot man i de första "gapanalyserna" sett som den primära konsekvensen av den varubristsituation som avspärrningen skapade. Refererande till finansdepartementets budgetproposition anförde Sundén att till de efterfrågeöverskott och den kostnadshöjande ersättningsproduktion som skulle kunna driva upp priserna måste man nu också räkna med ett depressivt inflytande från den överkapacitet och arbetslöshet som drabbade sådana näringar som fått sina råvaruleveranser nedsjunka eller berövats sina marknader. Som en kommentar till denna problembeskrivning anförde Sundén att den ekonomiska politik som nu krävdes måste vara "dynamisk" och att "den aktuella ekonomiska politikens problem i vårt land icke kan lösas med ledning av de statiska överväganden, som låge till grund för 1933 års krisprogram".

I fortsättningen av sin promemoria kom Sundén bl a in på möjligheterna att ersätta import med inhemsk produktion. Han kunde därvid rapportera om det arbete som lagts ned på detta problem vid institutet, bl a av Axel Iveroth. Men man behövde också enligt Sundén belysa möjligheterna att öka investeringarna och undersöka hur den nödvändiga anpassningen kunde åstadkommas utan effektivitetsminskning. Sveriges inordning i "Europas nyordning" fick inte innebära att man bortsåge från landets "naturliga produktionsförutsättningar". Samarbete med staten kunde visserligen inte undvikas men denna "krigssocialistiska" hushållning fick inte glida över i en permanent statlig dirigering av produktionslivet. För att motverka detta krävdes en fastare organisering av det svenska näringslivet.

Sundéns analys kan tolkas som en antecipation av de nya uppdrag som inom kort skulle komma att läggas på institutet. Texten anspelade på ett nyligen i Industrikommissionen väckt förslag om att stärka Industriförbundets och branschorganisationernas ställning. Näringslivet borde av egen kraft, utan statlig inblandning, sätta sig i stånd att självt genomföra de produktionsomläggningar och anpassningar som skulle bli nödvändiga. Efter det att först Arbetsmarknadskommissionen under Arthur Thomsons ledning den 29 juni 1940, i brev till finansministern och andra departementschefer, varnat för de arbetslöshetsrisker av vad vi idag kallar "stagflationstyp" som var inherent i det uppkomna avspärrningsläget, hade frågan gått bl a till Industrikommissionen. Dennes chef, Gustaf Söderlund, föreslog den 17 juli att en undersökning och bedömning av produktionsproblemen skulle ske genom Industriförbundet och dess branschorganisationer under

samarbete med småindustrin, hantverket, Exportföreningen (i dag Exportrådet) och LO. Därvid skulle Industriens Utredningsinstitut svara för "sammanhållningen och systematiseringen" av arbetet under kontakt med Industrikommissionen, som borde behålla ett allmänt överinseende.

Detta gav återigen IUI en central roll. Rent allmänt var det fråga om att verkställa marknadsanalyser och andra utredningar som skulle vara industrin till gagn när den försökte genomföra omställnings- och effektiviseringsåtgärder för att trygga den allmänna marknadens försörjning med industriella produkter och att få fram lämpliga ersättningsstillverkningar.

De konkreta uppgifterna tog form i samband med att den åsyftade samordningen kommit till stånd den 25–26 september 1940. Då etablerades Industriförbundets produktionskommitté under SKF-chefen Uno Forsbergs ledning. Redan vid IUIs styrelsemöte den 25 september uppdrogs åt institutet att biträda kommittén med utredningar. Protokollet relaterar att man diskuterat ett förslag

att institutet skulle – inför en befarad ökning av den industriella arbetslösheten – verkställa utredning av frågan om förbättring av industrins personalbostäder. Det ansågs att frågan inte borde göras till föremål för någon speciell undersökning. Därest tillfälle yppade sig borde dock viss uppmärksamhet ägnas saken i ett allmännare sammanhang t ex i anslutning till en generell utredning av de industriella investeringsplanerna.

En sådan generell investeringsundersökning kom dock snart till stånd. Den genomfördes av Sundén i december 1940 som en enkät bland Industriförbundets medlemmar. Denna enkät fick stor betydelse. Visserligen kom den nämnda utredningen om industrins personalbostäder igång först efter det att Svenilsson tillträtt som chef hösten 1941 men denna bostadsutredning, som således har sina rötter i Produktionskommittén hösten 1940, blev en av institutets mest uppmärksammade och framgångsrika. Den behandlas i ett senare avsnitt (se s 153).

Den nämnda enkäten blev den första i en rad av årligen återkommande investeringsenkäter. Detta var dock bara en av Sundéns specifika utredningsinsatser vid institutet. Under sin tid som amanuens i finansdepartementet hade Sundén på uppdrag av Konjunkturinstitutet genomfört en undersökning av vinster och utdelningar i de cirka 200 största aktiebolagen i landet. Dessa bokslutsgranskningar fortsatte Sundén med även efter det att han flyttat till IUI, där de blev årligen återkommande även efter Sundéns tid.

Redan under sin cheftid kom dock Sundén att delegera såväl bokslutsundersökningarna som investeringsenkäterna och analyserna till

andra vid institutet och även utanför detsamma. Bolagsanalysen var således en av Rolf von Eulers sista uppgifter innan han lämnade institutet våren 1942. Den blev senare en av de uppgifter som en nyanställd först kunde få pröva på innan han sattes på mera krävande uppgifter.

Genom bokslutsutredningarna och investeringsundersökningarna kom IUI att utveckla avsevärda förutsättningar för konjunkturanalys. Detta var inte något som avsetts när institutet startade. I dess första arbetsprogram angavs uttryckligen att institutet i sina utredningar främst skulle ägna sig åt långsiktsfrågor. Denna senare avgränsning var troligen en konsekvens av att Konjunkturinstitutet då kommit igång med kontinuerlig konjunkturlägesrapportering. Men när Konjunkturinstitutet efter krigsutbrottet förpuppades blev den i arbetsprogrammet angivna begränsningen inte längre lika bindande. Krigsläget kom, åtminstone under krigets tidigare skede, att innebära en accentuerad efterfrågan på kortsiktig konjunkturlägesbeskrivning och -bedömning. Blä kom IUI då att inleda traditionen att författa de årliga konjunkturlägesbeskrivningar som inflöt i principalernas årsberättelser.

3 Upplýsningsverksamheten

Upplýsningsuppgifterna i det första arbetsprogrammet

Upplýsningsverksamhetens plats i det IUI som etablerades i februari 1939 kom att bli betydligt mera framskjuten och annorlunda än vad som avsågs i de beslut och dokument som kan sägas utgöra institutets ”kontraktuella” eller ”konstitutionella” grundvalar.

Den tidigare framställningen har pekat på de viktigaste orsakerna till att så blev fallet. Det klarlades som mycket sannolikt att det hela främst kan tillskrivas Sigfrid Edströms inflytande. Som ordförande i den kommitté som hade att ombesörja IUIs start och som ordförande i IUIs styrelse kom hans ord och åsikter att väga betydligt tyngre än de hade gjort under den tidigare utdragna tillblivelseprocessen, där så många intressenter reellt och formellt kom att beröras.

Beträffande arbetsprogrammets allmänna inriktning förefaller det som om det främst blev Söderlunds syn på vad IUI borde vara som fått ge vika. I dess inledning uppges att det upprättats på basis av det kommittéförslag som gemensamt lades fram av Edström, Lundvik och Söderlund den 22 oktober 1937. Däremot nämns inte de sk Söderlunds riktlinjer, som sattes upp i januari 1938. De senare var ju explicit tillkomna för att reglera just institutets upplýsningsuppgifter, om vilka inget hade sagts i kommittéförslaget. Sålunda anammades i arbetsprogrammet endast de anvisningar från institutets tillblivelseprocess som utfärdats beträffande den rena utredningsverksamheten.

Det faktum att man vid etableringen kom att få så stora och politiskt inriktade uppgifter kan således ses som resultatet av en vid själva etableringen eller strax dessförinnan tillstötande influens. Att Edströms roll därvid blev viktigare än tidigare var naturligtvis inte den enda faktorn. Det snabbt framväxande krigshotet spelade också en viktig, kanske avgörande, roll.

För att kunna anföra något mera specifikt beträffande den roll upplysningsverksamheten fick vid institutets etablering behöver ett parti ur själva texten i arbetsprogrammet citeras:

Upplysningsverksamheten torde ej från början böra få ett alltför framträdande rum i organets verksamhet. Den bör växa fram utan att den yttre apparaten alltför starkt markeras. Nära kontakt bör emellertid sökas med ledande pressorgan och varje möjlighet att sprida saklig upplysning om industriens förhållanden och dess synpunkter på aktuella problem tillvaratagas. Utgivandet av broschyrer och småskrifter bör planeras. En möjlighet till en mera ingående och saklig behandling av industriens frågor, ur de synpunkter som organet skall företräda, erbjudes genom artiklar i tidskrifts- och fackpressen.

Innehållet i ovanstående förtjänar en ytterligare kommentar. Den första meningen antyder att man till att börja med inte avsåg att närmare beakta upplysningsuppgifter som någon särskilt viktig angelägenhet. Försättningen av texten röjer emellertid att man dock på sikt önskade att den skulle få en central position. Det ligger givetvis något i sig anmärkningsvärt i detta och man frågar sig varför man inte redan från början kunde få lägga större vikt vid upplysningsverksamheten, om den nu ansågs vara så betydelsefull att den skulle få bli större. Om motivet var en resursfråga finns det anledning att ifrågasätta direktivet att upplysningsverksamheten skulle få "växa fram utan att den yttre apparaten alltför starkt markeras". Detta är naturligtvis en ganska uppseendeväckande formulering i den mån den kan tolkas som att upplysningsverksamheten skulle få expandera utan att institutets resurser i samma mån utökades. Den skulle således kunna komma att på sikt tränga tillbaka de andra huvuduppgifterna.

Att man vid arbetsprogrammets uppläggning i själva verket sett på upplysningsverksamheten som något redan från början ganska viktigt, framgår av det inskjutna ordet "emellertid", följt av den ganska detaljerade föreskriften om hur den skulle bedrivas. Institutet förväntades aktivt sprida information, inte bara med hjälp av ledande pressorgan och genom av institutets medarbetare författade artiklar i periodiska skrifter. Det skulle även självt publicera information. Det tycks som om det endast beträffande denna sista punkt gavs en viss respekt. Det bör noteras att informationen anbefalldes bli saklig men det kan också noteras att den information som skulle spridas inte utsades böra explicit kopplas till de egna utredningar som institutet

skulle göra. Men utan eget underlag kunde institutet givetvis inte gå i god för hållbarheten i den information som spreds.

Upplysningsverksamheten under Anderson och Sundén och Svenilsons saneringsaktion

Med tanke på den framträdande plats som upplysningsfunktionen fick i arbetsprogrammet är det viktigt att rapportera att kriget länge kom att undertrycka denna verksamhet. Det följande återger det lilla som protokollen från styrelsesammanträdena har att berätta om denna sida av institutets verksamhet.

Frågan kom upp först vid styrelsesammanträdet den 20 juni 1939. Då förde Anderson särskilt fram frågan om pressinformationen och det beslöts att han tillsammans med Söderlund och Lundvik skulle försöka anskaffa lämplig kraft att leda denna del av upplysningsverksamheten. Detta lyckades man dock uppenbarligen inte med. Där- emot fick man snart till stånd det tidigare nämnda samarbetet med Radiotjänst. Redan till hösten 1939 var en serie radioprogram plane- rade. Dessa fick dock anstå på grund av krigsutbrottet och genomför- des inte förrän ett år senare.

Vid styrelsemötet den 26 februari 1941 rapporterades om det första resultatet av det ovan nämnda samarbetet med Radiotjänst. Höstens radioföreläsningar förelåg nu i tryck. I samband med detta uttalade styrelsen sitt intresse för tanken att institutet skulle lägga upp en sär- skild skriftserie i aktuella ekonomiska frågor. Lämpliga ämnen för- slogs.

Dessa två protokollreferat relaterar i stort sett allt som kom upp i upplysningsfrågan vid styrelsemötena under Andersons och Sundéns perioder. Men all upplysningsverksamhet vid institutet under dessa år kom naturligtvis inte upp till behandling i styrelsen. Vid ett extra styrelsemöte i november 1941 strax efter sitt tillträde som chef läm- nade Svenilson en redogörelse för institutets hittillsvarande arbete på detta område under fem punkter, som följer:

1. utgivande av publikationer i olika näringsfrågor,
2. tjänstemännens medverkan såsom föredragshållare,
3. biträde vid utarbetandet av föredrag hållna av representanter för näringslivet,
4. bearbetning av utredningsmaterial för artiklar företrädesvis av le- dande karaktär i dagspressen,
5. medverkan till anordnande av föredragsserier och reportage i ra- dio.

Även om institutet under Anderson och Sundén aldrig kom att dras in i något tyngre upplysningsarbete, upplevde Svenilson den punkt i

arbetsprogrammet som gjorde upplysningsverksamheten till en viktig uppgift som ett hot mot utredningsverksamheten. Han kom därför att, som en av sina första åtgärder som chef, avveckla denna uppbindning av institutet såväl formellt som reellt.

Det var en anmärkningsvärt snabbt igångsatt aktion. Operationen genomfördes sedan med energi och viktiga resultat nåddes redan efter drygt ett halvår.

Att aktionen kunde bli så framgångsrik hänger möjligen samman med att Svennilson under förhandlingarna före sitt tillträde ställde villkor just om en sådan bortoperation av onödig verksamhet. I detta kan han ha fått uppbackning av sin chef på Industrikommissionen, dvs Gustaf Söderlund, mannen bakom riktlinjerna från 1938. Men naturligtvis hade det hela inte gått att genomföra om han inte också förmått övertala Lundvik och i synnerhet Edström. Att han lyckades med detta hänger samman med att han kunde erbjuda bättre lösningar beträffande de verksamheter som nu separerades bort från utredningsinstitutet. Bortopererandet av upplysningsuppgifterna ingick samtidigt i en bredare saneringsoperation, där även annan perifer verksamhet rensades ut.

”Saneringsfrågorna” togs upp till utförlig diskussion vid det nämnda styrelsemötet i november 1941. Tre punkter stod på dagordningen. Deras behandling kan ses som förspel till de stora beslut som sedan följde. En första mindre fråga gällde en planerad korrespondenskurs för industriarbetare. Avtal om en sådan hade nyligen ingåtts med ett privat reklamföretag – Wilhelm Beckmans Propaganda AB. Vid det tillfället hade styrelsen även ställt sig bakom ett förslag att samarbete skulle ske med ABF. Man beslöt nu att bryta detta avtal och att avveckla institutets medverkan. Man lämnade dock sitt medgivande till att institutet under andra former skulle få medverka till att främja upplysningsverksamhet bland industriarbetare.

Det som nu bröts kan naturligtvis förefalla vara en ganska kuriös typ av verksamhet vid ett utredningsinstitut och får kanske anses mera ha hört hemma på Industriförbundet. Just ”folkbildningsverksamhet” var ju en Lundvik-vurm.

En andra fråga som togs upp vid det extra styrelsemötet var skattekonsultarbetet. Ärendet hade väckts av Lundvik, vars bekymmer främst gällde den behandling skattefrågorna fick vid Industriförbundet. Där erhöll de enligt Lundvik en alltför ensidigt fiskal belysning. Det var för att bereda större utrymme för såväl allmänekonomiska som privatekonomiska synpunkter på beskattningen som Lundvik ville låta IUI ta hand om dessa frågor. Skatteutredningar och remissarbete beträffande skattelagstiftningen av just den typ Lundvik efterlyste hade bedrivits vid institutet såväl av Anderson som av Sundén, men efter Sundéns avgång hade denna kompetens inte förnyats. Det krävdes därför nu att en expert på dessa frågor knöts till institutet.

Styrelsen var enig i uppfattningen, att vid institutet borde anställas en högt kvalificerad skatteexpert. Redan vid nästa styrelsemöte, den 5 februari 1942, kunde man i protokollet skriva att man den 1 februari anställt kammarrättsrådet Einar Sivert för en tioårsperiod. Siverts uppgift blev att verkställa utredningar på skattelagstiftningens område samt att vara föredragande och sekreterare inom Näringslivets Skattedelegation.

Från Svenilsons sk saneringssynpunkt var den lösning som uppnåddes i skattefrågan kanske inte särskilt tillfredsställande. Vad som hade hänt var nämligen att just den juridiske experten på skattefrågor på Industriförbundet hade flyttats över till institutet. Det kan visserligen noteras att Sivert formellt inte anställdes vid IUI, utan av de två huvudorganisationerna direkt. Han skulle emellertid i tjänstehänseende vara underställd styrelsen för IUI. Svenilson fick finna sig i att Sivert kom att placeras i samma lokaler som IUI och således i sin verksamhet kom att betraktas som något av en medlem av institutet.

Upplyningsfrågornas slutliga ordnande

Den tredje punkten på dagordningen vid styrelsemötet i november 1941 gällde upplysningsverksamhetens ordnande och var betydligt större och svårare än de två just nämnda. Efter att ha lämnat en redogörelse för institutets hittillsvarande arbete på området noterade Svenilson att direkta kostnader för upplysningsverksamhet icke redovisades i institutets räkenskaper, trots att arbete av denna art i betydande utsträckning tog personalens tid och krafter i anspråk. Svenilson framhöll vidare att redan med hänsyn till faran av alltför stor splittring i den nuvarande personalens arbetsuppgifter, men framför allt på grund av önskvärdheten att kunna bedriva upplysningsverksamheten på ett effektivare och mer systematiskt sätt, vore det motiverat att anförtro densamma åt särskilda krafter. Den kunde på detta sätt särskiljas från, men alltfört bedrivs i nära kontakt med utredningsverksamheten.

Därefter höll Lundvik ett långt anförande dock utan att ta upp de tidigare kontroverser han haft i upplysningsfrågan med bl a FUIF. Här hade Lundvik, som vi kanske erinrar oss, följt en mera återhållsam linje där han hävdade Industriförbundets revir när det gällde den opolitiska upplysningsverksamheten, men samtidigt hade han kraftigt tagit avstånd från all politiskt inriktad upplysningsverksamhet. En anledning till att FUIF inte längre omnämndes torde ha varit att det anförande Lundvik höll uppenbarligen var skrivet av Iveroth, som ej kunde ha några egna personliga minnen av vad som försiggått före IUIs start.

Anförandet innebar i stort sett samma ställningstagande som tidi-

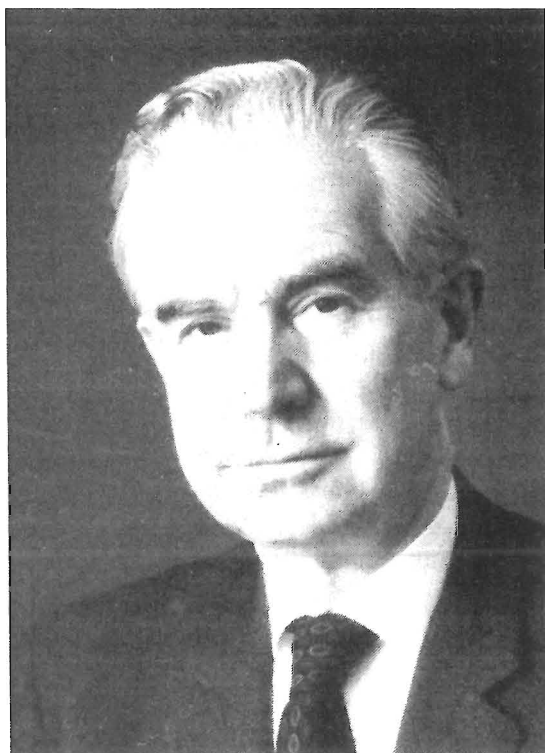
gare men innehöll även förslag. Det anfördes att två slags upplysningsarbete lämpligen borde ifrågakomma. Det första kunde karakteriseras såsom näringspolitisk propagandaverksamhet. I syfte att ernå en för näringslivet gynnsam opinionsbildning borde denna verksamhet bedrivas huvudsakligen med dagspressens hjälp i form av slående artiklar om industrin och dess utvecklingssträvanden, systematisk ledareagitation för speciella industripolitiska synpunkter osv. För denna uppgift krävdes en verkligt framstående journalist, ekonomiskt kunnig med stilistisk talang och goda förbindelser med pressen.

Det andra slaget av upplysningsarbete, varav behov förefunnnes, gällde enligt anförandets text den allmänna, opolitiska spridningen av kunskap om näringslivets uppgift och funktion. Framför allt borde man inrikta sig på att få fram lättillgänglig litteratur om samhällets ekonomiska struktur samt att åstadkomma god publicitet i tidskrifter, radio och film kring företagare, företag och arbetsförhållanden inom industrin. En förutsättning för resultatgivande arbete vore god kontakt med folkbildningsorganisationerna, exempelvis Arbetarnas Bildningsförbund och nykterhetsrörelsen. Trots att korrespondenskursprojektet gått i stöpet hölls ändå en utsträckt hand fram mot arbetarrörelsen. Viktigt syntes vara, att denna allmänna upplysningsverksamhet inriktades på att nå skolungdomen, såväl ungdomen i de lägre klasserna, där ämnet hembygdkunskap kunde givas ett mer aktuellt och intresseväckande innehåll, som ungdomen på högre skolstadier, där den ekonomisk-geografiska undervisningen med hjälp av en lämplig lärobok i ämnet – som för närvarande saknas – borde kunna göras mera färgrik och fängslande. För uppgiften att leda upplysningsverksamheten på denna front skulle sålunda krävas en skicklig pedagog med publicistisk erfarenhet och goda förbindelser med folkbildningsarbetet på skilda håll.

I det fortsatta anförandet pläderades för anställandet av en journalist för den mera politiskt orienterade upplysningsverksamheten och en pedagog för den mera opolitiska. Dessa borde inte sammankopplas institutionellt. Där avstyrktes framför allt all sammankoppling av den rent politiska agitationen med institutets utrednings- och forskningsarbete och föreslogs att en för detta ändamål särskild byrå behövde upprättas.

Till slut fördes ett förslag om en rationalisering av näringslivets tidskriftsväsende fram. Man borde eftersträva, att genom samverkan mellan organisationerna skapa en auktoritativ tidskrift för svenskt industriellt näringsliv. Av olika anledningar kunde det synas lämpligt att därvid bygga på Svenska Arbetsgivareföreningens tidskrift *Industria*.

Frågorna om upplysningsverksamheten kom inte helt överraskande att falla på sekreterarens, Iveroths, bord. Denne arbetade fram en promemoria i ärendet som förelades nästa styrelsemöte i feb-

Axel Iveroth

ruari 1942. Den återges in extenso i Appendix L. I denna promemoria hade Iveroth tagit fasta på det förslag Lundvik lagt fram, men vilket, som nämnts, Iveroth själv skrivit. Iveroths promemoria innebar därför bara en ytterligare artikulering och konkretisering av det tidigare utvecklade förslaget. Den innehöll skisser för två olika institutioner, dels en "Industriens Presstjänst" för den industripolitiska propagandan, dels en "Industriens Upplysningstjänst" för den opolitiska upplysningsverksamheten.

Styrelsen anslöt sig i princip till dessa förslag. Även tanken att skapa en gemensam industritidskrift fann styrelsen borde övervägas. Den ansågs dock icke genomförbar förrän i samband med kommande byte av chefredaktör för *Industria*.

Den fråga som fick den snabbaste praktiska lösningen var upprättandet av Industriens Upplysningstjänst. En tjänsteman vid Radiotjänst, dess bibliotekarie Harald Nordström, åtog sig redan under våren 1942 att leda detta organs verksamhet, som kunde initieras redan den 1 maj. Nordström hade samarbetat med IUI i utgivningen av de tidigare nämnda radioföreläsningarna under 1940/41. Han var en nitisk pedagog som tog sin uppgift på allvar. Ett av hans stora intressen som radioman gällde folkbildningsverksamheten. Han anställdes av Svernilson med uttryckligt medgivande att hans arbete även skulle

knyta an till folkbildningsarbetet. Det var således inte bara Lundvik som hade intresse för sådant. Svennilson själv torde ha haft en positiv inställning genom sin egen bakgrund i sådan verksamhet, bl a som medverkande i de studentkristliga kretsarna vid Stockholms Högskola och som en av grundarna till St. Olofsgården i Gamla stan m m.

Upprättandet av Industriens Presstjänst tog betydligt längre tid än upprättandet av Industriens Upplysningstjänst och samma fördröjning drabbade tidskriftsfrågan. Tidskrifts- och presstjänstfrågornas långsamma avancemang kan följas i protokollen. Svennilson rapporterade redan den 24 april 1942 att försöken att finna en lämplig man för handhavandet av Industriens Presstjänst dittills varit resultatlösa. Det hade visat sig föreligga en påtaglig brist på kvalificerade krafter för en sådan befattning. Han föreslog därför att man till att börja med finge nöja sig med att försöksvis pröva olika personer. Iveroth utsågs därvid att hålla kontakt med ett antal rutinerade ekonomiska journalister. Den 24 november samma år uttalade styrelsen att frågan om upprättandet av Industriens Presstjänst skulle studeras vidare och anslog ett belopp som kan anses ha motsvarat en årslön för en kvalificerad journalist för att möjliggöra en utvidgad, försöksvis bedriven pressverksamhet. Därefter teg protokollen ganska länge i denna fråga. Saken togs upp igen först den 24 maj 1944 och den 29 november detta år meddelar så protokollet att styrelsen godkände att redaktör Per Laurén, som tills vidare tjänstgjort som pressombudsman vid Sveriges Industriförbund, uppfördes på Institutets budget.

Den upplysningsfråga som tog allra längst tid att lösa var dock tidskriftsfrågan. Dess utveckling har ett speciellt intresse på grund av den roll Iveroth kom att spela. När frågan diskuterades den 5 februari 1942 hade styrelsen beslutat att avvakta ett eventuellt kommande yte av chefredaktör för *Industria*, som ju var den publikation som kom att stå i centrum i denna fråga. Frågan tycks därefter, trots vissa försök, inte ha avancerat vidare förrän hösten 1943. Då diskuterade styrelsen ånyo frågan i anslutning till en promemoria författad av Iveroth. Man beslöt till slut tillsätta ett särskilt utskott för att behandla frågan vidare. Till medlemmar i detta utskott utsågs herrarna R. Rausing, G. Settergren, I. Svennilson, F. Söderbäck, T. Vinell samt till sekreterare A. Iveroth.

Därefter fick ärendet mera fart. Till styrelsesammanträdet den 24 maj 1944 hade Iveroth och utskottet framlagt en promemoria med förslag om att upprätta en tidskrift kombinerad med det förslag som avsåg att lösa presstjänstfrågan. Förslaget i tidskriftsfrågan gick ut på att lägga om *Industria* till en gemensam tidskrift för SAF och Industriförbundet. Styrelsen ansåg emellertid att detta förslag borde ytterligare klarläggas och uppdrog åt Iveroth att i samråd med berörda intressenter förete en kompletterande utredning.

Hur mycket Iveroth hann med av detta är oklart. Strax därpå åkte

han till USA för en längre studievistelse, finansierad av ett anslag från IUI. Under hans frånvaro kom ärendet upp vid två styrelsemöten under hösten 1944. SAF ställde sig tveksam till att helt lägga ned *Industria* eller låta den gå upp i en publikation med annat namn. Däremot var man öppen för olika typer av reformer. Men man menade dock att problemet angående omläggningen av *Industria* till en allmän industritidskrift i sista hand vore en fråga om lämplig redaktör för tidskriften. De personer som tillfrågats hade inte kunnat ställa sig till förfogande. Först i februari 1945 kom frågan återigen att röra sig framåt. Då framförde direktör Söderlund, som nu trätt i Skandinaviska Bankens tjänst, förslaget att Iveroth skulle hemkallas från Amerika och få i uppdrag att genomföra den planerade reorganiseringen av *Industria*.

Till det styrelsesammanträde som ägde rum den 28 juni 1945 hade Iveroth kommit hem. Han hade till detta tillfälle arbetat ut en ny plan för omläggningen av *Industria*. Samtidigt som det tillkännagavs att han från den 1 juli skulle frånträda sin tjänst som sekreterare vid IUI meddelades det att han fått i uppdrag av SAF att omorganisera dess organ *Industria* till ett organ för hela det svenska näringslivet.

När Lundviks av Iveroth utformade förslag togs av IUIs styrelse i början av 1942, var det ett accepterande inte bara av att upplysnings- och propagandaverksamheterna skulle organiseras som separata avdelningar utan också av förutsättningen att de inte skulle underordnas IUI. Emellertid kom de att ställas under samma styrelse som IUI. Det föreslogs då att styrelsen skulle ändra namn, exempelvis till "Näringslivets Samarbetsdelegation".

Det är oklart hur sistnämnda förslag kom att förverkligas. Något formellt dokument eller beslut har inte kunnat påträffas. Men IUIs styrelse kom i praktiken att bli en styrelse med denna karaktär. Det kom att få en viss betydelse för IUIs självständighet och allmänna utveckling att dess styrelse vid sina sammanträden kom att engageras i många fler och vidare frågor än just i dem som berörde IUI.

4 Service- och bevakningsverksamhet

Utlandsbevakning

När Ivar Anderson avgick upphörde den intensiva veckorapportering om riksdagshändelser och annat som ingick i den löpande bevakning som institutet fick som extra uppgift efter krigsutbrottet. Därmed upphörde dock inte utlandsbevakningen. Denna fick genom anställandet av Erik Heinertz en central position vid institutet under dess första år. Heinertz rapporterade om världshandeln och produktions-

utvecklingen på olika områden och om de varierande typer av nymerkantilistiska regleringar som olika länder infört redan mot trettiotalets slut.

Heinertz mest intressanta rapporter och analyser gällde den tyska krigsekonomin. Redan på sommaren 1940, efter den tyske ekonomiministern Funks deklaration den 25 juli, hade Dag Hammarskjöld anmodat IUI att sammanställa en rapport om hur tyskarna själva såg på sitt framtida "Neuropa". Tyskarna hade då börjat tala om "det tyska ekonomiska storrummet" utan att invänta utfallet av slutstriden mot engelsmännen och tycks ha fortsatt med detta trots att luftslaget blev en avgörande motgång för dem. Efter det tyska storanfallet mot Sovjetunionen, operation Barbarossa, som inleddes midsommaren 1941, var den tyska euforin kring denna föreställning om Neuropa ännu mera utvecklad. Den torde ha nått sin topp tidigt under hösten 1941 då det bara tycktes vara en tidsfråga innan Moskva och Leningrad skulle vara i tyska händer. Tyskarna deklarerade då att de hade segrat i öst lika snabbt som i väst. Några mera ingående analyser av hur den kommande fredsekonomin skulle se ut gjordes dock aldrig. Det bör dock nämnas, att Heinertz vid slutet av 1940 presenterade en tämligen utförlig rapport om det "storrumsprogram" som lagts fram av Funk.

Det är intressant att notera hur man, under påverkan av krigsläget och tysk propaganda, mycket snabbt kunde vänja sig vid tanken på en slutlig seger för axelmakterna. Sålunda spekulerade Sundén, redan i sin tidigare nämnda promemoria från augusti 1940, om riktlinjerna för Europas nydaning efter kriget. Han anförde att tyska ekonomer hävdade att "rationell arbetsfördelning" skulle genomföras efter principen om de olika ländernas "naturliga förutsättningar" som högsta norm.

Man behövde för att få svar på sina frågor studera den tyska ekonomin på ort och ställe. Under den långa perioden då Sverige var inneslutet i den tyska sfären kom flera studiedelegationer från Sverige att besöka Tyskland, som länge besparades den förstörelse man själv åstadkommit i andra länder.

I början av 1941 reste Sundén, von Euler och Iveroth dit. De två förstnämnda fortsatte även till Schweiz för att få jämförelsematerial beträffande Sveriges ekonomiska läge. Iveroth, som reste ut på ett stipendium från Kommerskollegium, använde däremot hela sin tid till ett intensivt studium av hur det tyska ekonomiska systemet fungerade. Hemkomna redovisade man en hel del lärdomar. Sundén uttryckte sig tämligen uppskattande om tyskarnas effektivitet och uppmärksammade särskilt det hösten 1939 tillkomna sk "Sofort"-programmet för rationalisering och ansåg att den tyska priskontrollen haft ett verksamt stöd av denna kostnadssänkande rationalisering. I samband med detta rapporterade von Euler om hur tysk företagseko-

misk vetenskap utvecklat branschtäckande normer för kostnadsredovisning.

Under hösten 1941 skedde emellertid en markant ändring i förväntningsläget beträffande krigets slutliga utfall, men osäkerheten om hur det slutligen skulle bli vidmakthöll naturligtvis länge, trots den starka antipatin mot nazismen, ett stort intresse vid institutet för den tyska ekonomin. Ännu sent i november 1941 kunde man inte utesluta en slutlig tysk seger. Japanernas attack mot Pearl Harbour på Hawaii i december bidrog sannolikt kraftigt till pessimism om de allierade. Man trodde på vissa håll att även en tysk ekonomisk ordning efter en tysk seger dock till slut skulle innebära en ”tillbakagång för den autarkiska princip”, som hade satt sin prägel på den internationella handelspolitiken sedan slutet av 1920-talet.

Efter det att den tyska offensiven under 1942 kört fast i den ryska leran och snödrivorna och i Nordafrikas ökensand, dog det sista intresset för den hägrande tyska nyordningen och för den tyska krigsekonomin alltmera bort. Man förundrade sig dock på svenskt håll i fortsättningen länge över tyskarnas synbarliga ekonomiska effektivitet. Nästan in i det sista uppfyllde de sina avtalade leveranser av kol, bensin m m.

Utlandsbevakningen kom även under något år efter Svennilsons tillträde att skötas av Erik Heinertz. Denne insamlade och bearbetade inom institutet kontinuerligt tidnings- och tidskriftsmaterial och följde upp den bevakning rörande förhållandena utomlands han initierat redan före Svennilsons ankomst till institutet. Under 1942 redovisade han i institutets meddelandeserie två rapporter om sin bevakning av utländsk industripolitik, det område av utlandsbevakningen som prioriterades redan i institutets koncipieringsdokument. Den ena studien gällde koncentrationsåtgärder inom engelsk industri. Den andra berörde motsvarande koncentrations- och rationaliseringsåtgärder inom den tyska industrin. En sammanfattning av dessa undersökningar redovisades sedan i tryck i *Teknisk Tidskrift* 1943.

Av skäl som inte närmare kunnat fastställas kom dock Heinertz anställning vid IUI att relativt snart upphöra. Han upptas vid 1942 års slut i budgeten för 1943 med en månadslön som ställde honom på samma nivå vid institutet som dess sekreterare Iveroth. Han förekommer emellertid ej därefter i de kvartalsrapporter som under året utgavs med upplysningar om verksamheten. Visserligen medverkade han i publikationen *Industriproblem 1943* med en uppsats om den ekonomiska omställningen i Sydamerika men i denna medverkade även andra som ej var direkt knutna till institutet. Man kan således dra slutsatsen att hans anställning upphörde någon gång under årets tidigare del. En brevförfrågan till honom under senare delen av året antyder att han möjligen insjuknat.

Vissa tecken tyder på att Svennilson kommit att se Heinertz arbets-

insatser som alltmera försumbara. Under 1943 skiftade krigssituationen så snabbt att en löpande bevakning av utländsk industripolitik knappast kunde anses vara särskilt intressant. När fredsutsikterna under det efterföljande året blev alltmer påträngande och utlandsbevakningen snabbt återfick sin prioriterade ställning, tycks Heinertz verksamhet vid IUI i stort sett ha upphört och uppgiften att bevaka utvecklingen föll på nya krafter.

Belysningen av IUIs utlandsbevakning väcker frågan om Exportföreningens (i dag Exportrådet) förhållande till institutet. Som tidigare nämnts hade förslag att Exportföreningen skulle utgöra en av institutets huvudmän väckts redan före institutets tillblivelse. Tanken hade framkastats av Gustaf Söderlund vid den stora diskussion som ägde rum i mars 1937 och som ledde till att den kommitté tillsattes ur vilkens förslag IUI sedan föddes fram. Kommittén tog dock aldrig upp frågan närmare och inget sades om Exportföreningens möjliga roll i bilden när institutet sedan sattes upp. Föreningen tycks själv aldrig ha drivit någon dylik kandidatur. Den hade en egen byrå för utlandsfrågor och var på så vis kanske oberoende av institutets utlandsbevakning. Som vi erinrar oss kom ju även denna byrå i skottfältet för den kritik som Götaverkschefen Ernst Hedén riktade mot IUI och Industriförbundet.

Exportföreningen drogs emellertid åter in i bilden efter Svennilsons tillträde. Redan hösten 1941 när upplysningsverksamheten diskuterades anfördes det, att Exportföreningen borde medverka till en lösning av den sk tidskriftsfrågan. Det framhölls även som föga rationellt att ha två kalendrar över svensk industri, *Industrikalendern* och *Exportkalendern*. En enklare och mera effektiv anordning vore att man utgäve en kalender även innehållande en exportlista. Därefter fick Exportföreningen en plats i den kommitté som beslöts i februari 1942 med uppgift att arbeta fram ett förslag för upplysningsverksamhetens organisation. Exportföreningens representant i denna kommitté blev SCA-chefen Torsten Hèrnod. Redan vid nästa styrelsesammanträde den 24 april vidgades de formella banden mellan Exportföreningen och IUI ytterligare. IUIs styrelse beslöt då att i avvaktan på frågans formella vidare lösning i fortsättningen kalla handelsrådet Torsten Vinell, då nybliven chef för Exportföreningen, och Torsten Hèrnod till institutets styrelsemöten. Redan vid detta tillfälle var Hèrnod närvarande. Hans medverkan i styrelsen kunde givetvis motiveras även av den roll han spelade som den ledande industrimannen bakom norrlandsutredningen.

Under hösten 1942 fördes förslaget ytterligare framåt. Edström hade fått styrelsens uppdrag att närmare undersöka frågan om Exportföreningens medverkan i institutet. Vid styrelsemötet den 24 november ansåg man att det formella arrangemanget att göra Exportföreningen till en tredje huvudman för IUI skulle kunna vidtas redan

under 1943, medan däremot anslagsfrågan ansågs böra anstå till 1944. Men därefter tycks frågan ha kört fast. Efter det att IUIs styrelse hösten 1943 beslutat höra med Exportföreningen om den skulle kunna bidra till institutets verksamhet med 10 000 kronor försvann Exportföreningen ur bilden. Under 1944 och senare är inte längre annat än undantagsvis några representanter för Exportföreningen närvarande vid styrelsemötena.

Det var naturligtvis inte IUIs anslagsanhållan som sådan som orsakade att Exportföreningen drog sig tillbaka. Anledningen till att förslaget om Exportföreningens överinsyn över IUI inte ledde till något var Exportföreningens halvofficiella karaktär. Genom att föreningen mottog ett statligt bidrag ansåg den sig förhindrad att ingå i huvudmannaskap för en organisation som helt tillhörde det privata näringslivet. Trots att den inte formellt gick in bakom IUI kom den dock att innesluta institutet i sin intressesfär. Den kom bl a att beröras av de efterkrigsutredningar IUI drogs in i som förberedelser för den kommande freden, där exportutsikterna naturligtvis var en fråga i Exportföreningens fokus. Föreningen medverkade i planläggningen av en av de tre enkäter som IUI gjorde 1943 som en av exekutörerna av de offentliga efterkrigsutredningarna. Frågor ställdes här om industriföretagens kapacitet samt sysselsättning speciellt med exportproduktion (se vidare s 172–181).

Således försvann inte Exportföreningen helt ur bilden. Även om formellt samröre inte längre ägde rum hölls uppenbarligen underhandskontakt mellan de två organen och detta fortsatte även under Svennilsons senare period.

Serviceverksamhet

Efter Svennilsons tillträde som chef blev de politiska sekretariat- och kansliuppdragen mera sällsynta. Det var kanske delvis en följd av att såväl principalerna som statliga krisorgan i allt högre grad klarade dessa uppgifter själva, men det var delvis också ett resultat av Svennilsons troligen medvetna linje att hålla sådana uppdrag undan från institutet. Det synes vara uttryck för hans allmänna strävan att ”sänna” verksamheten och prioritera utredningsverksamheten. Institutet kunde dock inte heller efter Svennilsons tillträde helt slippa undan sina serviceuppdrag. Sådana ålåg institutet enligt de ursprungliga riktlinjer som lagts upp för dess verksamhet och denna punkt tycks ha fått starkt bekräftelse i den reviderade formulering Iveroth avgav 1943 (se s 95–96 och Appendix M). Institutet måste självfallet liksom tidigare stå till förfogande för sina huvudmän för remisskrivande och dylikt. Institutets tjänstemän kom dessutom även i fortsättningen att anlitas av statliga myndigheter för kortsiktiga uppgifter. Remisskrivanden och expertutlåtanden blev naturligtvis därmed tidvis störande inslag

för de större utredningsuppdragen men tycks dock i allmänhet ha hållits på en tolerabelt låg nivå.

Institutet belades dock i fortsättningen trots Svenilsons bemödanden med uppgifter, som ofta var av en ganska "artfrämmande" karaktär. Det kom t ex att i viss mån fungera som ett forum för det forsknings- och utredningsarbete som självständigt bedrevs av industriföretagen. Till sådan serviceverksamhet kan t ex räknas norrlandsutredningens publicering av en vetenskaplig undersökning rörande skogsarbetets teknik utförd av vissa värmländska bolag. Något större besvär torde just denna publikation dock inte ha vållat. Den kan ses som ett utnyttjande av den kompetens som utvecklades inom norrlandsutredningen. Liknande service till enskilda industriföretag utvecklades naturligt som biprodukter även av andra utredningsuppdrag, särskilt de som var inriktade på enskilda branschers problem. Även om de innebar en avsevärt ökad arbetsbelastning och kostnader var sådana uppdrag dock inte helt negativa för institutet. Ofta kunde sådan branschriktad uppdragsverksamhet föra detsamma i kontakt med problem som visade sig vara mera allmänt förekommande i industrin och därmed ge det insikter och utgångspunkter för bredare, mera systematiskt upplagda undersökningar. Samma synpunkt kan nog anläggas beträffande institutets allmänna rådgivnings- och serviceverksamhet. Denna växte under Svenilson. En avsevärd del av institutets resurser kom att bindas till dessa aktiviteter, som med tiden fick en något kanslimässig rutinkaraktär och kom att bedrivas närmast som en löpande verksamhet, alltså just sådant som vid institutets koncipiering ansågs inte höra till dess egentliga uppgifter. Emellertid kom mycket av sådan löpande verksamhet att verka inte bara kompetensupprätthållande utan var också en kompetensutvecklingsfaktor. Inte minst blev den av betydelse för institutets möjligheter att rekrytera utredare på lägre kompetensnivå för att sedan som en form av intern utbildning slussa dem vidare mot mera kvalificerade uppdrag.

Vad som dock främst gjorde att den löpande verksamheten kunde bli ett stöd för utredningsverksamheten var att den innebar en bevakning av marknaderna och det ekonomiska livet och därigenom skapade en sorts utredningsberedskap. Den upprätthöll inte bara kompetens för olika typer av utredningsuppdrag utan kom också att fungera som ett "scanning"organ – ett "early warning" system – vilket bidrog till att institutet fick kläm på problem och kom till problemformuleringar före de större organisationerna och framför allt de statliga myndigheterna. Därigenom upprätthöll man ett problemformuleringsinitiativ som naturligtvis var utomordentligt värdefullt för industrin ur politisk synvinkel. Genom detta kunde näringslivet aktivt påverka många av de debatter i samhällsekonomiska frågor som ledde fram till lagstiftning och andra statliga ingripanden och därmed tillgode även industrins intressen. Det var ju denna roll man djupast sett

ville att institutet skulle spela. Utan en sådan löpande kontakt med och "karteringverksamhet" av den ekonomiska verkligheten skulle ett aldrig så kvalificerat utredningsorgan inte bli annat än ett passivt kompani av akademiskt medaljerat folk, som inte kunde förväntas ha den nödvändiga framförhållningen. Svennilson var eminent lyhörd för just sådana krav på institutet och förstod vilken vital roll en framförhållningsupprätthållande löpande bevakning av det ekonomiska livet spelade. Han kom också att göra några av sina mest betydelsefulla insatser som institutionschef just i sådana sammanhang.

Konjunkturbevakning

Den löpande bevakningen av den inhemska svenska utvecklingen kom efter Svennilsons tillträde till stor del att sammanfalla med den konjunkturrapportering som initierats av Sundén och sedan letts och övervakats av denne. Den hade på kort tid utvecklats till en av institutets viktigaste uppgifter som en ifyllnad av det vakuum som skapades när Konjunkturinstitutet lades i malpåse (se s 120). En av Svennilsons första uppgifter blev att finna någon som efter Sundén kunde ansvara för denna bevakningsuppgift. Läget var bekymmersamt. Rapportering om företagens redovisade vinster ombesörjdes när Svennilson tillträdde tidvis av von Euler, men dennes återkommande militärtjänst nödvändiggjorde tillfälliga handläggare som säkerligen inte var lika kompetenta. Investeringsanalysen hade redan av Sundén lagts ut på Carsten Welinder, men när dennes rapport inflöt uppstod det vissa problem. Welinder hade förutsatt att hans arbete skulle publiceras. Detta motsatte sig emellertid Svennilson, som menade att underlagsmaterialet var för dåligt. Han ansåg dessutom att en publicering skulle vara för känslig med tanke på vissa stora företags dominans i bilden. Det hela slutade med att Welinder i fortsättningen inte kom att ägna sig åt denna uppgift.

Det är mot bakgrunden av det närmast krisartade läge som uppstod beträffande IUIs konjunkturbevakning man har att förstå Svennilsons ansträngningar att knyta Arthur Montgomery till denna uppgift. Dennes namn har tidigare nämnts och dök upp i IUIs annaler redan i juni 1940 när Ivar Anderson avgick. Han kan möjligtvis ha varit en av dem som varit påtänkt som chef för IUI efter Anderson. Montgomery hade då efter 18 år lämnat sin professur vid Åbo Akademi. Ehuru just dessförinnan knuten till Handelshögskolan i Stockholm hade han kanske kunnat fås som ledare för institutet om detta inte varit så hårt engagerat i politiska dagsfrågor.

Vid det styrelsemöte i juni 1940, då Sundén fick sitt förordnande att tillsvidare leda institutets verksamhet, beslöt styrelsen att förhandlingar skulle ske med Montgomery rörande möjligheten att

knyta honom till institutet. Dessa förhandlingar fördes av Lundvik, vilken kan sägas ha varit den näringslivsman som kanske mest uppskattade Montgomerys kvaliteter. De slutfördes först i februari 1941, samtidigt som Sundén fick formell ställning som ordinarie chef för IUI. Att dessa två händelser sammanföll bevisar inte att de hade med varandra att göra men möjligheten att Sundén fick tjänsten efter det att Montgomery slutgiltigt sagt nej kan kanske inte uteslutas.

Dessa tidigare förhandlingar med Montgomery hade lett till en överenskommelse om att denne skulle stå till institutets förfogande såsom rådgivare i ekonomiska frågor. För detta skulle han få ett årligt arvode om 8000:- kronor, vilket får anses vara en god dusör för en arbetsinsats som tycks ha blivit ganska begränsad. Man återfinner honom därefter bl a vid norrlandsutredningens allmänna möten, och han framträdde också vid olika arrangemang och konferenser ordnade av institutets huvudmän. Som en av sina främsta IUI-uppgifter hade han också stått för de konjunkturlägesrapporter som inflöt i dessa organisationers årsberättelser. Ett föredrag vid Industriförbundets årsmöte i april 1941 visar att han särskilt uppmärksammade den statsfinansiella utvecklingen och dess betydelse för landets makroekonomiska balansförhållanden. Men Montgomery tycks aldrig ha varit någon lätt disponibel resurs. Att han varit nödbedd för mera extensiva uppdrag antyds av att uppgiften att analysera inflationstendenserna kom att läggas på Heinertz, vars kompetens för detta kanske var en smula tveksam. Vidare blev det Carsten Welinder som våren 1941 tog över den av Sundén tidigare ombesörjda investeringsanalysen.

Inför sina uppenbarligen ändå inte utsiktslösa förhandlingar med Montgomery satte Svennilson, den 20 december 1941, upp en promemoria till styrelsen angående Montgomerys möjliga konjunkturbevakningsuppgifter. Där infördes:

Det föreligger för närvarande som bekant betydande svårigheter att orientera sig rörande utvecklingen på penning- och kapitalmarknaden i dess samband med den statliga finanspolitiken. Bland sådana nu aktuella frågor kunna nämnas följande:

Hur utvecklas den statliga upplåningen? Hur reagerar i samband därmed kapitalmarknaden? Vilket resultat ha förändringarna i skatetrycket och skatteformerna givit för statskassan? Hur påverka dessa förändringar den enskildes och näringslivets ekonomiska ställning? Hur påverkas dess likviditet och utlåningspolitik visavi näringslivet? Vilket inflytande ha förändringarna i utrikeshandeln på penningmarknaden och bankväsendet? Vilken roll spelar kreditgivningen till utlandet? Hur utvecklas inkomsterna för anställda och företag under inflytande av förändringar i sysselsättningsgraden, skördeutfall och kompensationsavtal? Hur balansera alla dessa faktorer mot den minskade varutillgången? Hur förändras risken för en inflation med monetärt ursprung?

Det skulle utan tvivel vara av största värde för Utredningsinstitutet i dess arbete liksom för dess uppdragsgivande organisationer att fortlöpande hållas orienterade rörande utvecklingen av dessa förhållanden. Dessa översikter skulle ju icke ha karaktären av en anhopning av statistiskt material i stil med vissa bankers månadsrapporter utan borde i möjligaste mån ge en *analys och syntes av läget*.

Såvitt jag förstår skulle det vara av största värde för näringslivet om professor Montgomery regelbundet, exempelvis månadsvis, kunde lämna en sådan översikt, som i stencilerat skick kunde distribueras till de närmaste intresserade personerna inom näringslivet och då främst presidierna inom Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen.

Resultatet av Svennilsons förhandlingar med Montgomery blev en överenskommelse om att Montgomery skulle göra vissa utredningar berörande penning- och finanspolitiken. Men protokollet från ifrågasvarande styrelsemöte den 5 februari 1942 belyser hur svårt det var att dra Montgomery till altaret för att viga honom vid en uppgift för institutet. Vid diskussionen med Montgomery underströk samtliga styrelsens ledamöter vikten av att utvecklingen beträffande penning- och finanspolitiken fortlöpande följdes och uttryckte sin tillfredsställelse med att Montgomery velat ställa sig till förfogande för denna uppgift. Montgomery själv förblev dock reserverad och gav i sitt svar inga löften beträffande vad han skulle åstadkomma. Han framhöll att uppmärksammandet av penning- och finanspolitikens utveckling och förutsättningar knappast kunde ge tillräckligt material för en regelbunden redovisning av problemställningar på området. Styrelsen vidhöll dock önskemålet om regelbundna rapporter rörande läget och att därvid huvudvikten skulle fästas vid den rapport som lämnades vid kvartalsskiftet på hösten varje år. Det ansågs för övrigt såsom högst väsentligt att bevakningen av inträdande förändringar åvilade särskild person. Montgomerys utfästelse blev till slut dock bara att i enlighet med dessa riktlinjer "tills vidare på försök" åta sig uppdraget.

Det kom sedan inte mycket från Montgomerys håll. Redan under våren 1942 skulle Svennilson vara på jakt efter ytterligare nationalekonomisk sakkunskap att knyta till institutet. I sitt sökande efter en akademiskt skolad kraft som skulle kunna fylla det akuta behov som förelåg vid institutet såväl för investeringsanalysen som för bolagsvinstundersökningen, och på det hela taget för hela konjunkturbevakningen, kom han genom Erik Lindahls förmedling snart att stanna inför Erik Dahmén. Denne var just då licentiand i nationalekonomi under Johan Åkerman i Lund och sedan flera år en ledande personlighet i den grupp av yngre ekonomer som Åkerman under 30-talets slut där hade knutit till sig.

Dahmén hade, påverkad inte bara av Åkerman utan även av Lindahl, kommit att tillägna sig en nationalekonomisk teorisyn och vision av samhällsutvecklingen som skulle kunna betraktas som en syn-

tes av österrikisk "konceptualism" och amerikansk "empiricism". Där fanns inflytanden från såväl Hayek som Veblen. I denna eklektiska absorption av mot varandra stridande synsätt kom den nödvändiga sammansmältningen att möjliggöras i den uppläggning som Schumpeter givit teorin. Inflytanden från såväl Schumpeter som från Åkerman och Lindahl gjorde att Dahmén tidigt kommit att intressera sig för det konjunkturteoretiska problemet i Wicksells efterföljd och han kom i synnerhet att ägna sig åt investeringsteorin, där han tidigt uppmärksammade felinvesteringarnas betydelse. Insatt i en Schumpeteriansk ram ledde Dahmén studium av felinvesteringarna fram till den unikt Dahméniska idén om utvecklingsblockens roll för konjunkturförlopp på kort sikt och för långsiktigare tillväxtprocesser. Detta begrepp kom att utgöra ett centralt inslag i den licentiatavhandling Dahmén avlämnade i början av 1942. Det var efter det att Svennilson läst denna licentiatavhandling som han förstod att han funnit sin man.

Dahmén verksamhet vid institutet inleddes hösten 1942 och han kom under de närmaste åren att i huvudsak ägna sig åt konjunkturbevakning och konjunkturanalyser. Hans uppgifter kom att beröra i stort sett alla moment i denna bevakning, således såväl bolagsvinstanalysen som investeringsundersökningarna.

Dahmén insatser beträffande investeringsanalysen blev innovativa redan från början. Han tog här över de uppgifter som Welinder tidigare ägnat sig åt. Arbetet igångsattes redan hösten 1942 baserat sig på av Kommerskollegium insamlat material. Resultatet redovisades i Konjunkturinstitutets B-serie i publikationen *Inkomstutveckling och köpkraftsöverskott under krigsåren*, som utkom i juni 1943. I denna rapport redovisade Dahmén en bild av kapitalbildningen under de gångna krigsåren såväl för hela industrin som för de olika industrigrenarna. Han försökte urskilja och hålla isär verkningarna av avspärrningen från verkningarna av försvarsansträngningen och även få grepp om den del av kapitalbildningen som kunde bindas till långsiktiga förväntningar om tex en kommande fred. Efterföljande år följdes denna analys upp i en rapport i Konjunkturinstitutets A-serie (*Konjunkturläget, Våren 1944*). I denna behandlades den industriella utvecklingen i dess helhet för åren 1940–43.

Båda rapporterna strävade efter att få fram en bild av de aktuella tendenserna. Översikten från 1944 är särskilt intressant genom att den kan sägas utgöra en sammanfattning och syntes av de olika bevakningsmomenten i Dahmén tidigare konjunkturundersökningar rörande krigsperioden. Däri redogjorde han således för utvecklingen av industrins nettovinster och utdelningar för hela krigsperioden sådana de framkommit ur de sk bolagsvinstundersökningarna. Där redogjorde han även för resultatet av en undersökning om kapitalinvesteringarnas finansiering i några större industrigrenar.

Utöver en bild av det aktuella konjunkturen i olika industrigrupper lämnade Dahmén avslutningsvis även en översikt över möjligheterna till ökad självförsörjning med industrivaror efter kriget genom de kapacitetsökningar kriget skapat. Detta var en del av institutets stort upplagda undersökningar om den ekonomiska "fredsberedskapen" som vi skall beröra närmare längre fram (se s 163). Av särskilt intresse är den bedömning som Dahmén här gjorde av produktionsläget för de varaktiga konsumtionsvarorna. Av stort intresse är också Dahmén bedömning av det aktuella "strukturen". Här gav han självförsörjningsmöjligheterna på längre sikt beträffande industriella produkter en central roll. Dahmén försökte särskilja en strukturell komponent i bilden från en konjunkturell. Hans huvudslutsats av denna analys var att kriget lett till en strukturell förskjutning av produktionen i riktning mot ökad självförsörjning men han noterade också att Svennilson tidigare konstaterat att en sådan utvecklingstendens funnits redan före kriget. Att det fanns en långsiktig trend i denna riktning bevisades enligt Dahmén av att självförsörjningstendensen varit särskilt stark för den produktionsutveckling som skett under den allra senaste krigsfasen, då fredsperspektiven kommit att dominera företagens framtidsförväntningar. Hela denna utveckling ansåg han skulle leda till en ökning av "det internationella utrymmet" för en mera självständig svensk ekonomisk expansionspolitik.

5 Utredningar

Översiktligt

De två utredningar, småindustriutredningen och norrlandsutredningen, som initierades under Ivar Andersons tid hade vissa rötter i de agendor som gjordes upp och diskuterades under de olika momenten av IUIs förberedelseprocess. Båda reflekterade dock främst näringspolitiska frågor i den aktuella ekonomiska debatten. De initierades före krigsutbrottet och i den promemoria Anderson skrev inför de industripolitiska förhandlingarna kunde båda åberopas som bevis för industrins vilja och förmåga att själv städa i sitt bo. Utredningarna hade även i övrigt många beröringspunkter med varandra. De kom dock att bedrivas på olika sätt och vara varandra ganska olika. Inte minst skilde de sig från varandra i storlek. Småindustriutredningen var en enmansutredning som slutfördes inom en treårsperiod, medan norrlandsutredningen blev en mångmannautredning som växte till en underavdelning inom IUI, tidvis omfattande tre fjärdedelar av dess budget för utredningar och kom som nämnts inte att slutföras förrän efter nästan ett decennium.

Olikheterna mellan utredningarna yttrade sig bl a i olika anknytningar till institutets första arbetsprogram. Båda kom visserligen att

genomföras och redovisa resultat som gör att de faller in under institutets primära uppgift, som i arbetsprogrammets formulering var att göra "utredningar på längre sikt".

Denna förankring kan dock bara ses som indirekt. Småindustriutredningens explicita anknytning till det första arbetsprogrammet var i själva verket mera kortsiktig än långsiktig. Frågan om småindustrins ställning tillhörde de "aktuella uppgifter som organet bör vara berett att taga befattning med utan att mera djupgående utredningar påkallas". Vad som gjorde att småindustriutredningen kan sägas i huvudsak ha blivit en långsiktig utredning var dess beröringspunkter med norrlandsutredningen. Även dennas tillkomst får emellertid anses vara ett resultat av dagsaktuella frågors samspel.

Under Ragnar Sundéns chefsperiod togs inga nya utredningsinitiativ utan det blev först med Svennilson som utredningsverksamheten återigen sköt fart. En del av denna nya utredningsverksamhet kan dock sägas bygga på verksamheter som redan tidigare initierats men som inte kommit att läggas upp som utredningsarbete utan i stället blivit en del av institutets löpande verksamhet. En del var även ett uttryck för institutets fortsatta engagemang i dagsaktuella frågor. En sådan utredning, som skall presenteras i det följande, var den om industrins arbetarbostäder som genomfördes under 1942–45 och som kan sägas vara industrins motsvarighet till den stora Bostadssociala utredningen som under Alf Johanssons ledning drevs i offentlig regi under två decennier (1933–53).

Större delen av den utredningsverksamhet som initierades under Svennilson var dock resultat av uppslag och idéer som Svennilson förde med sig från sin tidigare verksamhet vid den statliga Industrikommissionen och dessförinnan vid Konjunkturinstitutet. Den första och viktigaste av dessa utredningar var undersökningen av textilindustrin som skall belysas närmare i det följande. Den följdes sedan av en utredning av sko- och läderindustrin. Båda dessa var branschutredningar som naturligt lät sig infogas i det allmänna arbetsprogram som institutet fått redan vid sin start. Branschutredningar kan anses ha intagit en dominerande plats i de utredningsuppgifter som angavs på institutets ursprungliga agenda. De utgjorde kärnan i institutets studier i samband med engagemanget i de dagsaktuella frågorna, särskilt de industripolitiska förhandlingarna, men de var framför allt det centrala i institutets primära, långsiktiga uppgift som angivits ovan.

Nedanstående tablå ger en översikt över utredningsverksamhetens finansiella kostnader.

Budgeterade utredningskostnader

	Norrlands- utredningen	Industri- bostads- utred- ningen	Bransch- struktur- utred- ningar	Övriga utred- ningar	Totalt	varav för tryckning
1939						
1940					17 000 ^a	
1941	27 000			8 000	35 000	
1942	40 000	10 000	20 000	6 600	76 600	10 000
1943	42 000	22 000	10 000	23 800	97 800	37 000
1944	42 000		30 000	21 000	93 000	30 000
1945	31 000	20 000	23 000	21 000	95 000	54 000

^a Denna siffra avser faktiska utgifter.

Anm. I de redovisade beloppen är ej kostnaden för utredningsarbete utfört av institutets fasta personal medräknad.

Norrlandsutredningen

Eftersom en närmare redogörelse för norrlandsutredningen redovisas i en separat framställning (se Henriksson, Rolf G.H., 1990, *Den stora Norrlandsutredningen vid IUI 1939–1948*, IUI Working Paper nr 269) ges här en mycket kortfattad orientering om denna fram till det tidsavhugg som gjorts vid 1943. Redovisningen av denna utredning fram till denna tidpunkt kompletteras dock av material i Appendix N.

Norrlandsutredningen var, som tidigare nämnts, Andersons mest specifika utredningsinsats för institutet. Han tycks själv ha varit den som tog initiativet till denna. Frågan fanns inte med i institutets startprogram utan väcktes under våren 1939 i samband med förberedelserna för de tidigare nämnda industripolitiska förhandlingarna.

Den dominerande industrin i Norrland var skogsindustrin. Denna befann sig i en ekonomiskt betydligt brydsammare situation än tidigare. Man stod inför en besvärande råvarubrist och stigande råvarukostnader för sin produktion. För att motverka ett räntabilitetsfall var bolagen i växande utsträckning nödsakade att rationalisera sin produktion. Denna typ av rationalisering var emellertid en politiskt och socialt extra känslig fråga i de norrländska skogsindustridistrikten. Det var nödvändigt att finna sådana lösningar att inte arbetslöshet och social nöd förvärrades i ett område vilket redan tidigare, mer än andra områden i Sverige, led av sådana problem. Det var naturligtvis alldeles särskilt angeläget att de lösningar som valdes inte gav regeringen ammunition i de instundande industripolitiska förhandlingarna. Det är därför ej förvånande att det var den norrländska skogsindustrin som mer än någon annan industri upplevde det socialdemokratiska hotet och även kanske i viss mån oberoende av detta alltmer kände av sitt sociala samvete. Så torde ha varit fallet beträf-

fande Torsten Hèrnod, chefen för det största svenska skogsföretaget, SCA. När denna fråga fördes på tal i Hèrnods kontakter med Ivar Anderson väcktes därför förslaget om att SCA finansiellt skulle ställa sig bakom en utredning vid institutet om vad skogsindustrin i Norrland skulle kunna göra för att bättre axla sitt ansvar i den anda som höll på att växa fram i samband med de industripolitiska förhandlingarna.

Förslaget presenterades formellt av Ivar Anderson vid institutets styrelsesammanträde den 20 juni 1939:

Styrelsen beslöt på hemställan av undertecknad, att institutet skall igångsätta och leda en utredning rörande de norrländska skogsindustriernas aktuella problem, med hänsyn särskilt till råvarukrisen för sågverksindustrien. Byråchefen E. Lindeberg i Domänstyrelsen skulle anmodas att uppgöra en plan för utredningen, vars syfte skulle vara att klargöra, om och på vilket sätt industrien själv kan lösa de anpassningsproblem, som uppstått för de norrländska skogsindustrierna. Cellulosabolaget har förklarat sig berett att svara för huvudparten av kostnaderna för denna utredning.

När beslutet att göra denna utredning togs, saknades, som framgår av citatet, ännu en projektplan. Utarbetandet av en sådan tog närmare ett år och blev klart först i mars 1940. Omedelbart därefter kom dock utredningsarbetet igång med överdirektören Erik Lindeberg som ordförande och med professor Torsten Streyffert vid Skogshögskolan som sekreterare. Den arbetsplan som då lades upp återges som bilaga till Appendix N. Utredningens omfång var mycket ambitiöst men den tänktes ändå vara färdig efter blott något år. Så blev det emellertid inte. Norrlandsutredningen kom att fortsätta ända till 1948 och står i institutets annaler som dess största och mest glamorösa utredning någonsin.

Anledningarna till att norrlandsutredningen växte ut var såväl internt branschpolitiska som externt industripolitiska och regionalpolitiska. Krigets ankomst, förlopp och upphörande försköt hela tiden de faktorer som styrde utredningen. Under sitt livsförlopp tvingades den två gånger till stora anpassningar till statliga norrlandsutredningar. Detta innefattade bl a ett skifte i dess ledning, då den först utnämnde Erik Lindeberg hösten 1941 byttes ut mot Ivar Högbom. I samband med alla dessa "störningar" kom den att förändras såväl i målsättning som i fråga om organisation och arbetssätt.

Utredningens tidsförlopp kan med referens till dessa "störningar" indelas i tre huvudskeden. Det första skedet kan sägas omfatta Sundéns chefsperiod från juli 1940 till hösten 1941. Det andra skedet kan sägas ha varat fram till medio 1944, då den andra statliga norrlandsutredningen tillsattes. Tredje skedet är så avslutningsperioden fram till 1948.

Den redovisning av läget inom utredningen ca juni 1943, som ges av Högbom i Appendix N, ger kontentan av arbetet under de två första perioderna. Här skall bara tilläggas att bilden av Sundéns insats blivit något tunn. Det var under hans tid som norrlandsutredningen kom igång på allvar. Sundén gjorde en aktningvärd organisatorisk insats och bidrog verksamt till att utredningens målsättning anpassades till de dagsaktuella frågor som krigsläget drev fram, vilket var en förklaring till att utredningen kom att överleva sin första fas. Det var vidare närmast Sundén som fick ombesörja det kanske något ömtåliga ledarskiftet.

Svennilsons tillträde betydde för norrlandsutredningens del avsevärda såväl organisatoriska som arbetsmässiga förändringar. Den hade dittills varit en närmast självständig underavdelning inom IUI. I viktiga avseenden kom den nu att bli en med institutets övriga utredningsverksamhet mera integrerad del än tidigare. Samtidigt tycks arbetet ha kommit att bedrivas i mera effektiva former. Med Svennilsons tillträde som chef återställdes vidare norrlandsutredningens karaktär av långsiktighet och en bättre anknytning till det första arbetsprogrammets direktiv för långsiktiga utredningar skedde.

I ett viktigt avseende kom dock norrlandsutredningen att bevara sin säregna karaktär. Den hade redan från början fått en regionalekonomisk inriktning och detta tycks även Svennilson ha omhuldat. En sådan aspekt hade inte fått särskilt stor uppmärksamhet i de agendor som diskuterades under institutets tillblivelseprocess och den anfördes endast ytterst perifert i institutets första arbetsprogram. Trots att denna regionalekonomiska orientering bibehölls även under Svennilsons period, kan den dock genom dennes övertagande av ledningen för institutet sägas ha fått en mera nationalekonomisk framtoning från att tidigare haft en närmast ekonomisk-geografisk karaktär.

Småindustriutredningen

Det första utredningsinitiativ som togs vid IUI gällde småindustrin och hantverket. Som institutets första utredning förtjänar den en något utförligare belysning.

Ekonomisk-historisk forskning har påvisat med vilken virulens småföretagsamheten i respons till elektrifiering och bilisering grep omkring sig under mellankrigstiden – i synnerhet efter depressionen. Denna utveckling mötte dock ofta svårigheter som ledde till olika typer av offentliga stödåtgärder. Till en början var det främst fråga om kommunala insatser och stöd från landsting och hushållningssällskap men relativt tidigt drogs även statliga myndigheter på länsnivå in i denna stödverksamhet och det dröjde inte länge förrän även centrala statliga myndigheter tvingades ta ställning till frågan om generella stödformer till småföretagarverksamhet. Småföretagarproblemet var

starkt förknippat med den fortsatta industrialiseringens regionala differentiering. Det blev särskilt akut i Västerbottens län som enligt Johan Åkerman uppvisade mellankrigstidens högsta industriella uppsvingsindex. Det var från detta län som ropen på statligt stöd först kom. Frågan togs om hand av socialdepartementet och handlades där av Elis Bosæus, som var dess sakkunnige i industriella låneärenden. Denne kom därvid efter engelsk förebild att föreslå att man för statligt stöd åt småföretagarverksamhet skulle sätta upp länsvisa företagarföreningar. Detta förslag vann snabbt politisk uppslutning och från och med 1937 kom företagarföreningar att sättas upp i olika län, främst i Norrland.

Denna statliga stödverksamhet kom att ses med oro i näringslivets politiska instanser. Man fruktade att socialdemokraterna med detta småindustristöd skulle vinna politiska sympatier och försvaga näringslivets antisocialistiska frontbildning. Detta bekymmer blev därmed snart ett ärende för Industriförbundet. Historiskt hade förbundet vuxit fram som de stora och medelstora företagens organisation och dess förankring i småindustrin var påfallande svag. Denna hade sina egna organisationer som stod relativt självständiga i förhållande till den större industrins branschorganisationer och till Industriförbundet. När därför Industriförbundets chef Vilhelm Lundvik 1938 tog upp ärendet blev det själva organisationsfrågan som blev den centrala angelägenheten. Uppgiften var att tvinga småindustrin och dess organisationer närmare in under Industriförbundets paraply.

Upptakten förefaller ha varit en lunch som Lundvik i Industriförbundet hade med direktör Edvard Miltopeus, som var redaktör för tidningen Möbelvärlden. Att just Miltopeus kom att bli företrädare för småindustrin i detta sammanhang hänger troligtvis mindre samman med dennes ställning i möbelbranschen än med att han tidigare varit direktörsassistent i Industriförbundet och en person som Lundvik lärt känna i samband med arbetet i olika kommissioner och handelsförhandlingar under första världskriget. Efter att ha varit direktör för en möbelindustri i Bodafors under ett decennium hade Miltopeus dock en gedigen erfarenhet som småindustriföretagare. Korrespondensen mellan Lundvik och Miltopeus ger en närmare belysning av vad frågan gällde.

Broder!

Jag borde för länge sedan ha återkommit till frågorna vid den angenäma lunchen i december, men dels tillbragte jag jul och nyår i Italien, dels blev jag vid hemkomsten hårt upptagen bl.a. av en utbildningskurs inom möbelbranschen.

Frågan om en särskild sammanslutning under industriförbundets vingar av småindustrin har en del sidor, vilka vi icke hunno närmare beröra vid vårt samtal. – Efter vad jag kan finna har behovet av sam-

manslutning bland småföretagarna särskilt uppkommit därför att något måste göras för avsättningen av deras produktion. De äro i regel händiga yrkesmän, som kunna konsten att leva på en mycket enkel nivå, men sakna kapital för att driva sin rörelse affärsmässigt, d.v.s. med kontor och ordnad försäljning. Den hjälp de behöva är – såvitt jag kan finna – ett slags centralkontor med folk, som kan stå till tjänst med viss organisation samt praktisk hjälp vid försäljningsarbetet. Ett sådant kontor bör ligga centralt i förhållande till dessa företagens geografiska läge. Då de äro koncentrerade till Småland och Västergötland, kan man nog knappast finna bättre belägen ort än Jönköping.

Dessa typer av företagare, som äro stora karlar om de komma upp emot 10.000 kronors årsförtjänst, ha själva mycket små anspråk på komfort och trivas säkert endast i en organisation, som är mycket enkelt och spartanskt upplagd. Jag tror att de äro "rädda" för stora förnäma sammanslutningar i gedigna lokaler o.s.v. Och även tror jag att de icke känna någon samhörighet med storindustriens mäktige. Hur det skall gå till att få dem in i Industriförbundsgemenskapen är nog mest en fråga om vem som får hand om saken.

Jag tror att det är en mycket delikat uppgift för en man, som både måste ha erfarenhet om förhållanden hos småproducenter, vara tekniskt kunnig och samtidigt försäljningsvan. Framför allt bör han vara tillräckligt ung för att ha den rätta entusiasmen för en dylik sak. – Det vore ju värdefullt för Industriförbundet att genom en ekonomisk uppoffring kunna uppnå att ha dessa kategorier på sin sida istället för att riskera att då och då ha dem emot sig. Hur det skall gå till, när verksamheten lämpligast måste förläggas till annan ort än Stockholm, det menar jag är en personlig övertygelsesak hos den verkställande och ingenting annat. – Möbelindustrien t.ex. är halvstor, den känner knappast gemenskap med dessa mycket små och har f.ö. redan ganska god specialorganisation. Jag tror mer på branschorganisationernas betydelse än på en allmän organisation, när det gäller de små.

Ja, det här var mest negativt, men Du sätter nog också värde på att få höra sådant.

Din tillgivne
E. Miltopeus

Stockholm den 23 januari 1939.

Broder,

Hjärtligt tack för Ditt brev av den 21 ds och för de intressanta synpunkter, Du däri framfört! Givetvis är frågan om småindustriens lämpliga organisation mycket svår och även delikat. Som Du säger ha småindustriens män förmodligen en viss misstro till storindustrien och skulle naturligtvis känna sig ganska främmande i en miljö, där storindustrien naturligt nog kommer att spela den dominerande rollen. Ett försök till inlemmande av småindustrien i Industriförbundets nuvarande organisation tror jag är dömt att misslyckas dels på grund av nyss påpekade förhållande, dels också på grund av att denna organisation, vars allmänna industripolitiska betydelse knappast lär tillräckligt

vinna uppskattning hos de små industrimännen, icke kan ge dem den personliga service till billigt pris, som de behöva. För närvarande förhåller det sig ju så, att småindustriens organisatoriska problem i viss mån tagas om hand av Sveriges Hantverksorganisation, men jag har observerat, att man i småindustrikretsar synes anse, att småindustrien har speciella problem skilda från hantverkets. I vad mån småindustriens riksförbund i Jönköping är ett tjänligt organ undandrar sig mitt bedömande. Mina försök att få kontakt och samarbeta med detta förbund ha, som jag nämnde för Dig vid vårt senaste sammanträffande, misslyckats. Skulle det visa sig att behov föreligger att skapa ett nytt organ för småindustrien, kan detta väl ske antingen genom upprättandet av ett fullt självständigt organ eller genom skapandet av ett relativt fristående organ, som dock i vissa hänseenden anknytes till Industrieförbundet. Det senare alternativet skulle förmodligen förutsätta att en särskild ombudsman och några experter, bl.a. en för småindustriens avsättningsförhållanden, tillsattes samt att småindustrierna grupperades antingen ortsvis eller branschvis. De bidrag, som kan väntas från småindustriens eget håll torde ej bliva tillräckliga för att skänka en sådan organisation nödig effektivitet. Frågan uppstår då, huruvida storindustrien skulle vara villig att tillskjuta det belopp, som därutöver erfordras.

Detta några i hast neddikterade synpunkter, som det skulle vara intressant att få närmare dryfta och utveckla, om Du någon gång har tid och lust.

Med hjärtlig hälsning förblir jag
Din tillgivne
V. Lundvik

Brevväxlingen ger en viss konkret illustration av hur småindustrins branschorganisationsfråga mera allmänt kunde se ut liksom även hantverkets. Problemet fördes för IUIs del på tal redan i det arbetsprogram som presenterades vid institutets start. Det anfördes där att "frågan om småindustrins ställning bör noga uppmärksammas i syfte att hindra att denna näringsgren mobiliseras för speciella syften och spelas ut mot storindustrin".

Som en utredningsuppgift för IUI kom småindustriutredningen att bli Iveroths speciella angelägenhet. Det var ett uppdrag för vilket hans särskilda ekonomisk-geografiska inriktning låg väl till. Han genomförde den undersökning som ansågs påkallad på mindre än ett halvt år. Den beslöts vid det första styrelsemötet den 9 februari och rapporterades som påbörjad vid nästa styrelsemöte den 20 juni 1939 och den rapporterades vara slutförd vid styrelsemötet den 24 november. En stor stencilerad rapport presenterades redan den 1 september.

Redan före sommaren hade en avsevärd del av arbetet blivit undangjort efter studieresor till de typiska småindustriområdena i Sju-

häradsbygden och i Småland. Genom att Iveroth därefter tvingades skrinlägga sina planer på studier i industriell organisation vid Columbiauniversitetet i New York, för vilka han fått ett stipendium, kom han att fortsätta arbetet med småindustriundersökningen även under sommaren. Dessa sommarundersökningar utsträcktes till Norrlands kustland. Han kom därigenom in på frågor som skulle behandlas i norrlandsutredningen. I denna blev han på så vis också indragen och spelade även där en viktig roll.

Korrespondensen med en av svensk sågverksindustris verkliga karlaktarlar vid denna tid, disponenten Axel Enström i SCA-företaget Holmsunds AB i Holmsund, ger inblickar i Iveroths arbete. Denne kontaktades redan i maj.

22 maj 1939.

Herr Disponenten A. Enström,
Holmsunds A.B.,
Holmsund.

Undertecknad har erhållit i uppdrag att inom Industriens utredningsinstitut verkställa en undersökning av vissa frågor berörande småindustriens ställning och möjligheterna för ny företagsamhet av detta slag. Med stort intresse har jag fått kännedom om de försök, som vid Holmsunds Aktiebolag gjorts, att genom understödjande av vissa slag av småindustri bereda sysselsättning åt arbetskraft, som frigjorts från sågverket, och har genom välvilligt tillmötesgående från Cellulosabolagets sida fått taga del av en skriftlig redogörelse för denna gren av Edert företags hjälpverksamhet under år 1937.

Jag skulle emellertid gärna vilja få kännedom om de erfarenheter, som sedan dess vunnits av verksamheten. Därför vågar jag tillskriva Eder med en förfrågan, huruvida Disponenten ville ha besväret och vänligheten att meddela mig några upplysningar i detta hänseende. Jag tar mig friheten att framställa följande frågor:

- 1) Hur ha sedermera försöken utfallit vad beträffar den stödverksamhet, som ägde rum 1937. Av intresse är därvid att få kännedom om hur försöket med anslaget till förhöjd timlön åt de arbetare, som anställdes vid Holmsunds Metallgjuteri, utfallit? Kan företaget numera betala dessa full timlön? Samma frågor gälla beträffande Gothnells möbelfabrik i Spöland. Likaledes vore det av stort intresse att få veta, hur den snickerifabrik utvecklats, till vilken anslogs Kr. 10.000. – Har S. Lindgrens Konstsmidesverkstad visat förutsättningar till bestånd?
- 2) Har sedan 1937 någon liknande aktion vidtagits eller varit ifrågasatt? Ämnar Holmsund framdeles överväga ett återupptagande av stödverksamhet i någon liknande form?

Det har från bl.a. Småindustriens Centralförbund gjorts gällande, att i Umeå-trakten en stödverksamhet ägt rum, som skulle resulterat i att ett mindre träförädlingsföretag tack vare subvention utvidgat sin rö-

relse på bekostnad av ett annat företag i trakten, vilket arbetade i samma bransch. För den händelse Centralförbundets uppgifter skulle hänföra sig till någon del av Eder hjälpverksamhet, vore det av stort värde för mig att få del av Eder syn på denna sak. Jag vore mycket tacksam för de upplysningar i ovan berörda hänseenden och även för de uppgifter därutöver av intresse, som Disponenten ville ställa till mitt förfogande.

Med utmärkt högaktning
(Axel Carlson)

De vidare planerna för norrlandsresan utkristalliserades i början av juli. Det brev Iveroth – som hette Carlson innan han tog namnet Iveroth vid utgången av 1941 – då avlät till Enström löd:

Herr Disponenten A. Enström,
Holmsunds A.B.
Holmsund

Jag ber att få tacka för de mycket intressanta uppgifter rörande Holmsunds Aktiebolags hjälpverksamhet för utrationaliserade arbetare, vilka Disponent Enström haft vänligheten översända och som äro av stort värde för vår utredning. Industriens utredningsinstitut, som arbetar i nära anslutning till Sveriges Industriförbund, söker, såsom framgått av mitt föregående brev, bidra till att belysa småindustriens ställning inom det svenska näringslivet. I syfte att insamla material härför har undertecknad företagit studieresor genom några särskilt karakteristiska småindustribygder inom södra och mellersta Sverige. Det arbete, som nedlagts på att befrämja småindustrien i Norrlandslänen och vilket i hög grad intresserar vårt institut, har jag emellertid ännu icke i tillräcklig utsträckning kunnat taga del av, om jag därvid undantager det material, som Disponent Enström och Cellulosa-bolaget välvilligt ställt till förfogande. För att på nära håll få en inblick i dessa förhållanden har jag för avsikt att i början och mitten av augusti företaga en resa utefter Norrlandskusten. Det vore av särskilt stort värde för mig, om jag i samband därmed finge räkna på förmånen av ett samtal med Disponent Enström rörande dessa frågor, så att jag kunde få taga del av Edra ytterligare synpunkter på problemen.

Jag ber att få referera till institutets direktör, ledamoten av riksdagens andra kammare, Fil. Dr. Ivar Anderson, och i förhoppning att Disponent Enström ville ha vänligheten meddela mig, huruvida ett sammanträffande är möjligt, och i så fall vilken tid som är den lämpligaste, tecknar jag

med utmärkt högaktning
(Axel Carlson)

Huvudtexten i brevet till Enström upprepades samma dag även i stort antal andra brev till platschefer vid olika såväl stora som små industriella verk och anläggningar längs hela Norrlandskusten ända upp till

Luleå. Den genomförda turnén torde ha blivit ett gott substitut för den uteblivna Amerikaresan.

När utredningens start anmäldes vid styrelsemötet den 20 juni 1939 hade följande tagits till protokollet:

Denna utredning kan väntas ge, utöver vissa resultat av praktiskt värde, en önskvärd kontakt mellan storindustrins organisationer och småindustrins.

I båda hänseenden får resultatet av institutets och Iveroths första utredning sägas ha varit framgångsrikt. Den genomförda undersökningen hade emellertid endast inneburit en första penetrering av det fängslade ämnet. Vid redovisningen i november diskuterades frågan om småindustrins organisationsformer ånyo och man beslöt uppenbarligen att undersökningarna och kontakten med småindustrin skulle fortsätta. En ny frågeställning hade emellertid uppenbarat sig på grund av krigsutbrottet. Den förändring av det handelspolitiska läget som detta medförde gav snabbt varsel om de olika brister som snart skulle inträffa på olika varumarknader och det blev genast aktuellt att undersöka vilka olika inhemska substitut som kunde finnas för import som bortfallit eller skulle kunna bortfalla. Med utgångspunkt från importstatistiken genomförde Iveroth samma höst en undersökning av de importsstitutionsmöjligheter som förelåg för i synnerhet småindustrin. Denna typ av kunskapsinhämtning hade naturligtvis i det dåvarande läget stort praktiskt värde och kom även senare att upprepas.

Efter arbetet med småindustriutredningen hösten 1939 låg Iveroth en längre tid inkallad i militärtjänstgöring. Han låg dock inte längre bort än vid försvarsstabens upplysningsdetalj i Stockholm, vilket innebar att han även under denna tid kunde hålla kontakt med institutet. Han återkom till fortsatt utredningsarbete om småindustrin våren 1940, då han förordnades att vara sekreterare i 1940 års statliga hantverks- och småindustriutredning. Detta utredningsuppdrag tog ett år och slutfördes i och med att kommittén avlämnade sin rapport till handelsminister Domö den 17 april 1941 (SOU 1941:14). Därefter kom flera av förslagen att framläggas i proposition som antogs vid 1941 års riksdag. Propositionstexten avfattades av Axel Iveroth. Förslagen gällde dels lånestöd till hantverk och småindustri, dels även visst stöd för konsulentverksamhet.

Det statliga utredningsuppdraget innebar inte att Iveroths arbete med IUIs småindustriutredning låg nere. Tvärtom kom det senare att befruktas av det förra. Bland de frågor som även nu särskilt togs upp var givetvis den som hela tiden stått i centrum, nämligen småindustrins organisatoriska förhållanden.

Liksom Iveroths första undersökning kom även denna fortsättning

att särskilt beröra den norrländska småindustrins problem och liksom tidigare kom även nu ett antal studieresor att genomföras. En viktig fas i utredningsarbetet var den konferens som under medverkan av IUI ordnades den 10 september 1940 med representanter för Sveriges Industriförbund och företrädare för småindustrin. Resultatet av denna konferens blev att man skulle försöka åstadkomma en samverkan mellan hantverk och småindustri.

Efter en framställning från de två organisationerna på området, Sveriges Hantverksorganisation och Småindustrins Centralförbund, uppsattes en kommitté med representanter för Sveriges Industriförbund och IUI som förmedlande parter. Som ett resultat av detta förhandlingsarbete kom från och med årsskiftet 1941/42 Sveriges Hantverksorganisation att omorganiseras på två sektioner, en för hantverk och en för småindustri och i samband därmed uppdrogs nya riktlinjer för organisationens praktiska arbete, särskilt till småindustrins fromma.

Iveroths bearbetningar av det insamlade materialet rörande Sveriges småföretagare kom sedan att arbetas ut i mera lättillgänglig form och publicerades 1943 under titeln *Småindustri och hantverk i Sverige*. Det blev därmed även en av institutets första tryckta utredningar och har förblivit en av dess mest uppmärksammade forskningsrapporter.

Dessa konkreta resultat som övertygande demonstrerade Iveroths kapacitet var dock kanske inte de allra viktigaste sett ur IUIs synvinkel. Med sin småindustriutredning utvecklade Iveroth ett kontaktnät och en grundläggande kännedom om svenskt näringsliv som gjorde honom till en nyckelresurs för institutet även i dess övriga verksamhet, inte minst dess övriga utredningar. Han kan även sägas ha varit den som främst tog fasta på den under institutets konstitueringsprocess grundläggande idén att dess utredningsverksamhet skulle ske i samverkan med industrin. Iveroth blev den främste att praktiskt utveckla den metodiska IUI-traditionen att inhämta information och fakta genom personliga kontakter med näringslivets män. Vidare kan hans personliga driftighet sägas ha inlett den servicetradition som länge kom att karakterisera institutet. Som typiskt exempel på Iveroths uppslagsrikedom i detta avseende kan nämnas att han som en biprodukt i sin småindustriutredning kom att utarbeta en NKI-kurs i bokföring, kalkylering, driftsorganisation, försäljningsteknik m m för småföretagare.

En för IUIs del särskilt intressant sidoaspekt av småindustriutredningen var att den förde in Erland Waldenström som medarbetare till Iveroth. Denne vid denna tid 30-årige son till Grängesbergschefen Martin Waldenström hade efter några års arbete som träkemist vid Korsnäs AB nyligen anställts vid Industriförbundet som dess sekreterare för tekniska frågor. Han drogs därmed in i IUIs utredningsverk-

Erland Waldenström

samhet. För småindustriutredningen kom han att undersöka frågan om leveranser från småindustrin till den större industrin. Denna undersökning var en pendang till de fortsatta importsstitutionsundersökningar som Iveroth genomförde efter det akuta försörjningsläge som uppstått genom avspärningen efter de dramatiska händelserna i april 1940. Det blev dock främst genom sin viktiga insats inom norrlandsutredningen som Waldenström kom att utveckla sina kontakter med Iveroth och IUI.

Industribostadsutredningen

Förslaget om industribostadsutredningen, som var det ena av de två utredningsinitiativ som presenterades vid Svennilsons första styrelsesammanträde den 7 november 1941, emanerade inte från Svennilson själv. Tanken på en sådan utredning kan föras tillbaka till den diskussion och de förhandlingar som föregick institutets tillblivelse och torde närmast kunna tillskrivas Edström. Denne uppges i varje fall vara den som efter starten aktualiserade frågan. Impulsen torde främst ha utgått från de diskussioner som ägde rum inom Industriförbundets produktionskommitté som sattes upp under sensommaren 1940 för att koordinera de åtgärder industrin skulle vidta för att i samverkan med den statliga Industrikommissionen motverka de arbets-

löshetstendenser som då blivit synliga inom näringslivet (se s 122). Dessa arbetslöshetstendenser var särskilt märkbara inom byggnads- och anläggningsverksamheten och det fanns därför skäl att sätta in motåtgärder just i sådan verksamhet, men tanken att företagen skulle investera mera i egen byggnation av personalbostäder var även ett sätt att försöka motverka en mera allmänt utbredd arbetslöshet.

Förslag om en dylik utredning var uppe till diskussion i IUIs styrelse den 25 september 1940. Diskussionen ledde dock bara till att man beslöt att ärendet åter skulle tas upp ”i ett mera allmänt sammanhang, t ex i anslutning till en generell utredning av de industriella investeringsplanerna”. En undersökning av investeringsplanerna genomfördes dock redan i november samma höst i form av en statistisk enkät under ledning av Ragnar Sundén, som sedan redovisade resultatet i en bilaga till Konjunkturinstitutets publikation *Konjunkturläget hösten 1940 (A:7)* (se även s 122). I denna enkät hade man även inhämtat uppgifter om de planerade investeringarna i industrins personalbostäder. Emellertid kom detta material inte att då närmare bearbetas utan utredningsuppgiften kom att bli del av ”den ingående balansen” på Svennilsons uppdragskonto, när denne tillträdde chefsposten vid IUI efter Sundén.

Anledningen till att Svennilson så kvickt kom till skott i denna fråga tycks ha hängt samman med den kontakt han hade med sin förre lärare, docenten i nationalekonomi och chefen för den statliga byggnadslånebyrån, Alf Johansson. Denne ledde sedan 1933 den sk Bostadssociala utredningen, vilken tillkommit på Myrdals initiativ. Denna utredning syftade till att utarbeta ett bostadspolitiskt program men den ägnade stor uppmärksamhet åt att beskriva och analysera bostadsförsörjningsläget. Man såg nu ett tillfälle att få en del av detta arbete genomfört med hjälp av IUI. Protokollet relaterar utförligt hur ärendet presenterades vid styrelsemötet den 7 november 1941.

Frågan om bostadsbebyggelsen i industriorter upptogs till behandling.

Herr Svennilson meddelade, att Bostadssociala utredningen hade gjort en hänvändelse till Institutet för att få ämnet diskuterat. Från utredningens sida hade därvid klargjorts, att bostadsförhållandena å särskilt de mindre industriorterna vore svåra att komma åt med de allmänna statliga åtgärder till förbättring av bostadsstandarden, som utredningen komme att föreslå. Att fördenskull förorda speciella statliga stödformer för sådana fall funne utredningen icke lämpligt. Utredningen vore dock intresserad av att på andra vägar stimulera intresset för en lösning av industriorternas bostadsfråga. Man syntes inom utredningen för det första böjd föreslå, att industriföretag skulle kunna jämföras med kommuner, när det gällde förmedling och fördelning av statliga bidrag och lån till enskilt bostadsbygge. Det förefölle ej heller otänkbart, att utredningen kunde komma att förespråka direkt avskrivningsrätt för subventioner till bostadsbyggande. Utredningen

komme emellertid på grund av frågans speciella art men även till följd av tidsnöd i det stora hela att endast flyktigt behandla industriernas bostadsproblem. Det omfattande material rörande bostadsbeståndet, som samlats av utredningen, kunde exempelvis icke bearbetas annat än stickprovsvis. Det syntes sålunda angeläget, att mera allsidigt än som utredningen ansett möjligt belysa de frågor, som sammanhånga med industribefolkningens bostadsförhållanden. Även från industrihåll hade uttalats önskemål, att en utredning på detta område borde företagas, och styrelsen hade vid tidigare tillfällen diskuterat förutsättningarna härför.

Under diskussionen framhölls, att det vore av särskilt värde att skapa ökad klarhet rörande de lämpliga formerna för finansiering av bostadsbygge och upplåtelse av bostäder vid industriföretagen. Det vore även av vikt att få en överblick över de behov av nya bostäder på industrierna som nu förelåge. En inventering av denna byggnadsreserv skulle kunna bli av betydelse vid en eventuellt kommande kris, då det på en gång skulle komma att föreligga ett behov av att finna sysselsättning för byggnadsämnesindustrierna i deras ordinarie verksamhet och att få till stånd extra sysselsättningstillfällen vid företag inom övriga branscher.

Vid framförandet av ärendet åberopade Svennilson sålunda att man från industrihåll redan tidigare hade framfört önskemål om en utredning på detta område och att styrelsen redan tidigare haft frågan uppe. Under diskussionen framhölls i respons till en av punkterna, att det vore särskilt värdefullt att nu få ökad klarhet om finansieringsproblematiken. Det underströks också att det var viktigt att få en överblick över bostadsbehovet på industrierna och att en inventering av "byggnadsreserven" var av stor betydelse inför en eventuellt kommande sysselsättningskris.

Efter föredragningen och diskussionen ansåg styrelsen det önskvärt att utredningen "snarast" igångsattes. Dess ordförande Edström fick i uppdrag att i samråd med IUI-chefen Svennilson utse en kommitté som inom institutet skulle ombesörja utredningen. Resultatet av detta samråd blev att länsarkitekten Jöran Curman i Uppsala utsågs att leda utredningen och till sin hjälp skulle han utöver medverkan från institutets egen personal även få knyta olika experter. Han skulle emellertid bakom ryggen ha ett råd bestående av särskilt utvalda representanter för industrin. Ordförande i detta råd blev chefen för Skånska Cement, Ernst Wehtje, som vid denna tid även inträtt i IUIs styrelse. Även om Edström givetvis hölls underrättad om arbetet med förberedelserna och därefter troligtvis fick löpande information om hur själva utredningsarbetet fortskred, blev det närmast Wehtje som stod för den mest aktiva industriöverinsynen av utredningen.

Wehtjes särskilda engagemang för utredningen kan naturligtvis

föras tillbaka på hans intressentställning och på de kunskaper han hade som chef för ett ledande företag i byggbranschen. Det förefaller som om hans insatser för utredningens genomförande var en viktig faktor bakom att denna utredning får anses vara en av IUIs mest lyckosamma. Naturligtvis underlättades Wehtjes möjligheter att bistå utredningen, särskilt under dess slutfas, sedan han efterträtt Edström som ordförande i IUIs styrelse fr o m den 1 juli 1943.

Det blev emellertid tillsammans med Curman det väsentliga förberedelsearbetet gjordes. Ett program för dennes arbete blev klart i början av december 1941 och själva utredningsarbetet tycks ha kommit igång omgående. När styrelsen den 5 februari ställdes att godkänna uppläggningsplanen var arbetet uppenbarligen redan under väg.

Arbetet som planerades bli slutfört under loppet av 1942 tänktes bli genomfört i tre etapper. I en första etapp, som skulle vara klar under april, skulle material insamlas. Detta skulle sedan under maj-juli bearbetas och utgöra underlaget för ett industrins bostadsprogram. Innan detta slutgiltigt formulerades skulle dock följa en tredje etapp fram till årets slut, där de tekniska och ekonomiska formerna för programmets realiserande skulle behandlas.

Det grundläggande materialet för arbetet skulle insamlas i två enkäter. I den första, där frågeformulär utsändes till alla industriföretag på alla industriorter, sökte man få överblick över det aktuella läget och belysa

... om man kan särskilja olika typer av bostadsbehov för en permanent arbetarstam, för konjunktur- eller säsongbetonade arbetare tillskott, för en övervägande ogift kvinnlig arbetskraft, för skiftesarbetare eller för pensionärer, om och på vad sätt industrien hittills engagerat sig för sina arbetares bostadsfråga genom tomtupplåtelse, lån, lönebostäder, etc. Erfarenheter härav, även beträffande ev. engagemangs bokföring och taxering. Löneavtalens inverkan på bostadsformerna, de nuvarande bostäderna storlek och utrustning. Övriga uppgifter till vägledning i frågan.

Jämsides med denna första rundfråga skulle man med hjälp av experter undersöka hur bostadsfrågan berördes av löneavtal och skattesystemet. När detta insamlade material bearbetats skulle en andra enkät gå ut till vissa företag utvalda efter en bedömning av de förutsättningar de hade att lämna värdefulla svar. Frågorna i den enkäten skulle

avse mera konkreta och detaljerade spörsmål, som ligga nära problemets kärna, såsom lämpliga rumsstorlekar, utrustning, erfarenheter rörande olika finansieringsformer etc. Ev. kan ett frågeformulär direkt till arbetarna själva genom fackföreningarnas medverkan visa sig värdefullt.

Sedan svaren på dessa frågor bearbetats och ett preliminärt slutgiltigt förslag till bostadsprogram utarbetats, skulle en rundresa genom landet företas till de mest intressanta platserna för besiktning och konferens med industrimännen och arbetarna på orten. Därefter skulle så utarbetandet av bostadsprogrammet slutföras under medverkan av olika experter.

Samtidigt som styrelsen fick ta del av detta genomtänkta arbetsprogram uppbadades Edström att presentera det för pressen. Därmed gavs programmet god publicitet.

Det var en lyckosam start som följdes av ett lika framgångsrikt genomförande. Visserligen kunde tidsschemat inte hållas men det får ändå anses vara en anmärkningsvärt väl genomförd utredning som redovisades den 11 september 1944. Den mottogs i styrelsen inte utan entusiasm.

Arbetets förlopp har inte kunnat följas i bevarat arkivmaterial men slutrapporten – Jöran Curman, *Industrins arbetarbostäder*, Stockholm 1944 – ger vittnesbörd om dess omfång i de olika etapperna och särskilt om de arbetsinsatser som gjordes av IUIs egen forskarstab.

En grundläggande arbetsinsats för utredningens enkätdelar gjordes av aktuarien fil.lic. Gösta Ahlberg. Denne fick uppenbarligen detta som sin första arbetsuppgift när han i februari 1942 fick anställning vid institutet som dess statistiker. Här gjordes också en särskilt betydelsefull arbetsinsats av institutets första kvinnliga forskare, fröken Elisabet Wiberg som dock bara var anställd under ca sex månader. En mera långvarig arbetsinsats gjordes av Bitti von Vegesack, som anställdes den 1 juni 1942. Utöver att hon stod för lejonparten av det sekreterarjobb som utredningen nödvändiggjorde och dessutom gjorde en viktig redaktörsinsats för den publicerade volymen genomförde hon också en egen utomordentligt intressant studie av arbetarbostäders inredning. Ett utdrag ur ett av hennes brev kastar ljus över såväl hennes som Curmans studieobjekt i denna del av studien.

den 22 juni 1943.

Disponent Bj. Colbjörnsen,
Sthlms Superfosfat Fabriks AB,
Stockviksverken,
Sundsvall

Jag återkommer härmed med den utlovade orienteringen rörande avsikten med bostadsvaneundersökningen vid Stockviksverken.

Arkitekt Curman har under sitt utredningsarbete rörande industriens arbetarbostäder kommit till vissa slutsatser angående hur en arbetarebostad på 2 rum och kök lämpligen bör se ut. De äro i huvudsak följande. Eftersom familjerna äta i köket bör det finnas ett rymligt kök, men helst med köksavdelningen för spis, diskbänk etc., avskild så att husmodern kan stänga igen om smutsig disk och matos. De övriga

rummen böra helst vara ungefär lika stora. Om rummen äro olika stora placeras man nämligen alltid finrumsmöbeln i det största rummet och använder det knappast. Det mindre får bli sovrums och där trängs hela familjen om nätterna. För att sovrumsrummet skall bli så stort som möjligt måste alltså båda rummen göras lika.

Som disponent Colbjörnsen kanske redan märkt, så överensstämmer denna planlösning i stort sett med den, om kommit till utförande vid Stockviksverken. Det är därför av stort intresse för arkitekt Curman att få se, om arbetarefamiljerna vid Stockviksverken använda sina bostäder i överensstämmelse med hans teorier.

Undersökningen vid Stockviksverken skall dessutom utgöra ett exempel på de nuvarande bostadsvanorna i en viss bostadstyp. Arkitekt Curman har även samlat en del andra exempel, dels genom en bostadsutredning, som för närvarande utföres av Sveriges Arkitekters Riksförbund och Svenska Slöjdföreningen; dels har även ASEA på initiativ av arkitekt Curman utfört en bostadsvaneundersökning i en del nya bostadshus för barnrika familjer. Det av dem använda frågeformuläret jämte en P.M., som vi utarbetat, medsändes.

Jag bifogar också en kopia av det frågeformulär, som vår medarbetare skall använda vid Stockviksverken. Det är emellertid inte meningen att familjerna skola se detta formulär. Som vi bestämde i telefon, kommer vår medarbetare, fru Lena Larsson, att anlända till Stockviksverken torsdagen den 1 juli på morgonen. Hon torde komma att stanna omkring 10 dagar.

Vi vore tacksamma om Ni ville förbereda arbetarna på undersökningen. Är det några ytterligare upplysningar Ni önskar erhålla, stå vi gärna till tjänst.

Med utmärkt högaktning
(B. von Vegesack)

Utredningens betydelse begränsades inte till en värdefull publikation och det bostadsprogram som näringslivet därmed kunde ställa sig bakom. Den ledde till direkt praktiska åtgärder från industrins sida. En sådan var det initiativ som togs redan före utredningens avslutning att föra Industriförbundet och LO samman i ett gemensamt projekt för att ordna upplysningsverksamhet om bostädernas rationella utformning och inredning. LO inbjöds till IUI för överläggningar i frågan den 12 januari 1944. Initiativet tycks ha lett till att man beslöt att även Svenska Slöjdföreningen skulle få medverka och den 29 juni 1944 berättar ett protokoll att en Svenska Slöjdföreningens bostadskommitté hade bildats med Sveriges Industriförbund och Landsorganisationen som finansiärer.

Vid IUIs styrelsesammanträde den 11 september 1944 redogjorde sekreteraren Tore Browaldh för sagda inredningskommittés konstituerande. I detta sammanhang anmälde han också ett annat evenemang. I anslutning till publiceringen av Bostadsutredningens rapport planerades två "bostadsdagar". Dessa ägde rum den ena i Stockholm

den 18 januari och den andra i Sandviken nästa dag. "Nachspiel" vid Sandviken var ett studiebesök för att bese hur Sandvikens Jernverk hade ordnat bostadsfrågorna för sin personal. Mötet i Stockholm var däremot en konferens med föredrag bl a av Curman och Alf Johansson.

Stockholmsmötets viktigaste punkt var dock förhandlingarna kring ett förslag att bilda en industrins bostadsförening. När utredningen om industriarbetarbostäderna avslutades var det tänkt att Jöran Curman skulle knytas till IUI på halvtid för att handlägga det bostadspolitiska program som utredningen lagt en grund till. Emellertid kom han i stället att engageras av Uddeholmsbolaget för att reda upp detta företags bostadsproblem. Förslaget att sätta upp en industrins bostadsförening tillkom därför uppenbarligen som en organisatorisk lösning för att även i fortsättningen kunna utnyttja Curmans sakkunskap och tjänster.

Som sekreterare i föreningen utsågs Bitti von Vegesack. Hon blev sedermera denna förenings verkställande direktör och slutligen hedersmedlem. Föreningen kom att fortleva fram till 1982. Den utförde ett dokumenterat imponerande arbete för bebyggelseutvecklingen på många industriorter. (Westerlind, Ann Mari, *Industribostäder i bruksorter*, Stockholm 1989.)

Branschutredningar

Svennilsons andra utredningsinitiativ vid sitt första styrelsesammanträde den 7 november 1941 var, till skillnad från bostadsutredningen, hans egen idé och förslag. Ur protokollet kan följande saxas:

Herr Svennilson föreslog, att vid sidan av de allmänna utvecklingslinjerna speciell uppmärksamhet skulle ägnas åt förhållandena inom vissa hemmamarknadsindustrier, främst textil- och läderindustrierna. Ett värdefullt statistiskt material till belysning av dessa frågor hade insamlats av Industrikommissionen. En överenskommelse mellan Institutet och Industrikommissionen torde kunna uppnås, varigenom detta material ställdes till Institutets förfogande.

Innan Svennilson tillträdde som chef för IUI hade han, som tidigare nämnts, sedan 1940 varit chef för Industrikommissionens utredningsbyrå. Hans befattning med dennas arbete kom inte helt att upphöra i och med att han blev IUI-chef utan fortsatte ytterligare en längre tid. Dessa kvarvarande band möjliggjorde de utredningsinitiativ han nu tog. Han kunde med den först nämnda av de föreslagna utredningarna inte bara utnyttja det material som nämns i protokollet utan även låta Industrikommissionen släppa till den utredningsman som skulle leda arbetet. Det blev Folke Kristensson som varit sekreterare vid dess utredningsbyrå under Svennilson sedan starten i maj 1940.

Kristensson, som genomgått Handelshögskolan 1932–34, hade efter några år av praktiskt arbete och fortsatta studier, som även innefattade en lång stipendieperiod i USA, kommit att ägna sig åt distributionsekonomiska frågor. Han tycks särskilt ha uppmärksammat det då framväxande intresset inom nationalekonomin för analyser av marknader som karakteriserades av imperfekt och monopolistisk konkurrens. Han ledde under Ohlins överinsyn sedan hösten 1938 diskussionskurser i pristeori vid Handelshögskolan och deltog även vid de högre nationalekonomiska seminarierna vid dåvarande Stockholms Högskola.

Under tiden vid Industrikommissionen kom hans fortsatta studier att inriktas mot en ekonomie licentiatexamen, vilken just vid denna tid infördes som en möjlighet för Handelshögskolans studenter. Samtidigt torde hans inriktning alltmer ha gått åt det företagsekonomiska hållet. Vid denna tid blev företagsekonomi alltmer intellektuellt lockande för den yngre generationen av nationalekonomer. Dessutom tycktes ämnet öppna vissa möjligheter att nå akademisk tjänst inom den ekonomiska vetenskapen. Ämnet hade då börjat marschera fram vid Handelshögskolan. Gerhard Törnqvist hade 1934 fått skolans andra professur i ämnet. Därmed vitaliserades även det Afärssekonomiska Forskningsinstitutet (AEF; sedermera FFI = Företagsekonomiska Forskningsinstitutet, i dag EFI = Ekonomiska Forskningsinstitutet), som sedan 1928 var en viktig del av den institutionella basen för företagsekonomins utveckling till en akademisk vetenskap. Ett avgörande moment i detta instituts utveckling var när den yngste av de nationalekonomiska påläggskalvarna, Sune Carlson, 1941 tog steget helt över till företagsekonomi och blev chef för AEF. Kristenssons orientering mot företagsekonomi kan mot denna bakgrund ses som ett naturligt uttryck för en allmän "trenddrift".

IUIs styrelsebeslut i november 1941 att initiera en textilindustristudie följdes under resten av hösten upp med olika förberedelser. Ett anslag för ändamålet sattes upp i budgeten för 1942 och det var uppenbarligen ursprungligen tänkt att Kristensson skulle övergå till IUI omedelbart. Emellertid kom starten att försenas genom att Kristensson under första halvåret 1942 kom att sitta som chef för Textilregleringsbyrån vid Industrikommissionen. Han tycks dock i viss mån ha kunnat utnyttja denna position för sin forskning. I april 1942 presenterade han uppläggningsplanen av den tilltänkta studien, men arbetet tycks därefter inte ha kommit igång förrän under sommaren. En bidragande anledning till detta var troligen att han från och med april och fram till årets slut även var sekreterare i 1942 års järnvägskostnadsutredning.

Arbetet med utredningen har inte kunnat följas. Kristensson genomförde i stort sett utredningen som en enmansutredning, även om han uppenbarligen fick logistisk uppbackning av staben på IUI. Bl a

tycks den 1944 anställda fru Ruth Wiklund-Ellestad ha utfört ett stort arbete liksom även Gösta Ahlberg och Rune Hellberg. Den voluminösa rapport som slutligen redovisades var en mycket imponerande prestation. Den innebar inte bara en bearbetning av det material som Industrikommissionen samlat in utan också mycket ytterligare materialinsamlingsarbete. I syftesdeklarationen angav Kristensson att en första viktig uppgift var att få fram en "kartläggning" av textilbranschen. En sådan skulle tillgodose ett önskemål från branschens egna företagare och representanter. Det var dock inom Industrikommissionen man främst behövde en överblick av denna stora och heterogena sektor av det svenska näringslivet. Textilbranschen sysselsatte vid denna tid ca 150 000 personer och omfattade ca 1 300 företag med minst 10 anställda samt ungefär 5 000 hantverkare. Antalet "företagsenheter" som antingen tillverkade eller distribuerade textilvaror kunde uppskattas till 50 000.

Kristenssons grepp om uppgiften var oerhört synpunktsrikt. Den mest intressanta infallsvinkeln var hans ambition att studera sambandet mellan produktionen och distributionen. I tidigare nationalekonomiskt upplagd forskning tenderade distributionsledet att komma i skymundan. Det betraktades endast som ett sista led i produktionen och fick i allmänhet en alltför summarisk statistisk behandling som dolde kausalsammanhangen. Uppmärksamheten i den nationalekonomiska traditionen var alltför starkt inriktad mot den tekniska och ingenjörsmässiga sidan och försummade de organisatoriska och institutionella aspekterna.

Arbetet tycks i stort ha blivit färdigt under 1944 och Kristensson kom från våren 1945 att inneha en befattning som direktörsassistent vid ett av de ledande företagen i branschen. Denna tjänst kan ha varit anledningen till att publicerandet fördröjdes, men under hösten 1946 lades dock den slutliga utredningsprodukten fram som akademiskt specimen. För studiens inledande delar fick Kristensson ut en ekon.lic.examen den 7 november och den 14 december disputerade han för ekonomie doktorsgrad på hela studien.

Detta var en notabel händelse i flera avseenden. Kristensson blev den förste innehavaren av "graden" i ekonomiämnet vid Handelshögskolan och i Sverige. Men han var också IUIs första formellt akademiska produkt och inledde den långa tradition av vetenskapligt erkänd forskning, som sedan förblivit IUIs särskilda strävan parallellt med dess huvuduppgift att tillgodose näringslivets behov av utredningar. Studiens betydelse i sistnämnda avseende står ingalunda tillbaka för den vetenskapliga, även om det var den vetenskapliga aspekten som fick störst uppmärksamhet. Studien ledde till att författaren omedelbart fick en docentur och utnämndes till chef för AEF och redan 1949 fick han en professur vid Handelshögskolan. Sin antagligen största praktiska betydelse fick studien genom att den redan från bör-

jan lades upp i samråd med och under överinsyn av branschorganisationerna. Den tillgodosåg dessas behov av att få vissa särskilt viktiga branschfrågor belysta. Att denna sida av studien blev så väl ombedsörjd var delvis ett resultat av Kristenssons eget intresse för saken men också ett resultat av Svennilsons bemödanden. Denne ägnade stor uppmärksamhet och energi åt att få ett råd tillsatt av samma typ som tillsatts för de övriga utredningarna, norrlandsutredningen och bostadsutredningen. Denna Svennilsons insats var ett uttryck för den tidigt etablerade traditionen att allt utredningsarbete vid IUI skulle ske i nära samarbete med branschfolk. Följande utdrag ur ett brev från Svennilson till Industrikommissionens chef Gustaf Söderlund den 25 juni 1942 röjer Svennilsons specifika motiv till rådets tillsättande.

Jag hoppas, att en utredning av detta slag skall kunna bli till verklig nytta främst med tanke på de problem, som även för denna industri måste uppstå efter kriget. Min tanke har varit, att man icke minst genom samarbetet med branschens egna män skall kunna få till stånd ett underlag för en effektivisering av produktionen och distributionen genom samverkan inom branschen. Det svåra praktiska problemet är givetvis, hur en sådan samverkan skall kunna komma till stånd, då den sannolikt måste gå ut över vissa enskilda intressen. Men detta är ju en *cura posterior*.

Svennilson anknyter med dessa ord till det tema som var centralt före krigets utbrott och som nu under 1942 började vinna återinträde i debatten. Det gällde frågan om samarbetet mellan företagen inom branscherna. Denna "branschrationaliseringsfråga" hade före kriget fått sin tillspetsning som en industrins reaktion mot statens uppenbarade intentioner att under politisk effektivitetstäckmantel få kontroll över näringslivet. Under krigets inledningsskede och sedermera högforsvagades denna reaktion kraftigt, eftersom krigsläget krävde att man samarbetade med de statliga myndigheterna, men omkring 1942 började den annalkande freden alltmer besätta sinnena, och den gamla aversionen mot statens inblandning i produktionslivet började åter bli stark. Men samtidigt återvände även konkurrensandan. Den sistnämnda faktorn var något som komplicerade tillsättandet av det branschråd som skulle följa IUIs utredning av textilbranschen. Kristenssons studie blev i nämnda avseende lärobringande. Man kunde dra nytta av dessa "rådserfarenheter" även vid uppläggningsstudier av andra branschstudier.

Även i andra avseenden kom Kristenssons studie att vägleda och påverka IUIs fortsatta utredningsverksamhet. Den blev till nytta för den studie av läderindustrin som beslöts vid samma styrelsesammanträde hösten 1941, som då textilutredningen beslöts. Läderutredningen kom inte igång förrän under hösten 1943 och kom i

sitt arbete att ligga en fas efter textiltredningen. Den genomfördes under ledning av Richard Elinder med Bertil Lundell som assistent och utgör ett ytterligare intressant steg i utvecklingen av en utredningstradition som enligt protokollet av den 7 november 1941 "allt-ifrån institutets tillblivelse betraktats som en av dess huvuduppgifter".

Det kanske metodiskt mest intressanta med Kristenssons studie sedd som pilotstudie var paradoxalt nog att den utgjorde en närmast negativ utgångspunkt för den stort upplagda forskning som från 1946 leddes av Erik Dahmén. Denne, som var opponert vid Kristenssons disputation, ansåg att branschstudier måste genomföras med ett annat, djupare och mera explicit teoretiskt perspektiv än det Kristensson använt. Det var naturligtvis ett Schumpeterianskt grepp Dahmén efterlyste. Ur rent metodisk synvinkel såg han därför Kristenssons studie närmast som en negativ modell för den fortsatta IUI-forskningen om den industriella utvecklingen. Rent praktiskt saknade Kristenssons studie dessutom en systemanalytisk förankring som skulle ha gjort den mera ekonomisk-politiskt intressant. Ur rent vetenskaplig synvinkel bidrog studien dock till att det fortsatta utredningsarbetets förutsättningar bättre kunde klarläggas. Vetenskapen går framåt genom att pröva vad olika metodiska grepp kan ge.

Sedermera kom branschutredningar av Kristenssons typ att ifrågasättas av mera politiska skäl. Efter kriget kom de att ligga farligt nära den typ av branschstudier som även den planhushållningsorienterade statsapparaten ville få till stånd och i fortsättningen kom de därför inte att bli ett så dominerande inslag på IUIs agenda som man hade anledning att vänta.

6 IUI inför freden

Fredsförväntningarna och IUIs första reaktion

Det har tidigare noterats hur fredsförväntningarna påverkade institutets bevakningsverksamhet, såväl utlandsbevakning som konjunkturbevakning, samt att de även spelade stor roll i uppläggnings- och utredningarna. Detta var naturligtvis ett uttryck för det allmänna ekonomisk-politiska diskussionsläget i landet. Men från Svennilsons tillträde kom fredsfrågan att bli en av IUI alldeles särskilt omhuldad frågeställning. För industrin blev frågan om vad freden skulle innebära snart den viktigaste av alla och aktualiserades av IUIs huvudmän innan offentliga myndigheter hunnit ägna den någon uppmärksamhet.

IUIs utredningsverksamhet om industrins fredsproblem är ett av de mest intressanta kapitlen i institutets historia och ger även en nyckel till förståelse för vad Svennilsons tillträde som chef betydde

för institutet i dess transformation till ett vetenskapligt forskningsinstitut.

Frågan om, hur en kommande fred skulle te sig, fanns ständigt i bakgrunden i den ekonomisk-politiska debatten redan från krigets början. Under krigets korta inledningsskede, då det tyska stormanloppet tycktes krossa allt motstånd, hade den, som vi sett tidigare, för en tid en dagsaktualitet stark nog att driva fram spekulationer även på IUI kring vad det skulle innebära för Sverige att dess näringsliv i framtiden vore, om inte införlivat i, så åtminstone inneslutet i ett tyskt "storrum", "Neuropa". Något egentligt utredningsarbete hann emellertid aldrig komma igång. Krigets fortsatta förlopp kom snart att skapa ett läge som för lång tid gav ringa fingervisning om hur det hela skulle sluta. Den allmänna inställningen under 1941 tycks ha varit att kriget skulle bli långvarigt och att alla spekulationer kring hur ett fredsläge skulle se ut var fåfänga. När Svennilson tillträdde under hösten tycktes "the daily business of war" ge mycket litet underlag för någon framförhållning i utredningsarbetet. De tyska offensivernas uppbromsning mot årets slut ändrade inte nämnvärt bedömningsläget. Amerikas aktiva indragande i kriget genom japanernas angrepp på den amerikanska marinbasen Pearl Harbour på Hawaii innebar inte någon omedelbar tyngdpunktsförskjutning till förmån för de allierade. Tvärtom kom USAs ansträngningar att bistå mot tyskarna att för en tid försvagas när kriget vidgades från ett i huvudsak europeiskt krig till ett världskrig. När sedan den japanska offensiven bromsades upp i maj 1942 och det omedelbara hotet mot Australien avvärjts hade tyskarna ånyo samlat krafter för en fortsatt offensiv i Europa. Det var inte förrän under hösten 1942 som det stod helt klart att axelmakterna kommit i underläge. Men inte ens då kunde man vara säker på att de inte ånyo skulle kunna återvinna initiativet och vända på tendensen.

Trots denna osäkerhet kom Svennilson redan från början av sin chefsperiod att hålla långsiktsperspektivet för IUIs utredningsverksamhet uppe. Han fick här visa sin särskilda talang att politiskt tolka det historiska läget. Det är mycket intressant att Svennilson, i den rapport han lämnade hösten 1941, förmodade att en möjlig kommande fred skulle bli en väpnad fred och att ett krigsläge skulle fortsätta även efter freden i form av vad som senare kallades ett "kallt" krig.

Men Svennilsons tidigare långsiktsperspektiv vid Konjunkturinstitutet innebar att han även var unikt metodiskt rustad att göra ekonomiska fredsprognoser. Problemläget innebar därvid närmast "ett rop på Svennilson". Man skulle kanske paradoxalt nog kunna säga att den fundamentala osäkerheten om hur och när kriget skulle sluta, just då tvingade fram ett extraordinärt långt framtidsperspektiv, som handlade om hur de sekulära utvecklingsfaktorer Svennilson tidigare stu-

derat, såsom befolkningsutveckling, naturtillgångar och teknisk utveckling, skulle komma att determinera svensk industriell utveckling oavsett vilken sida som vann kriget.

Svennilsons allmänna förhållningssätt till framtiden kom till uttryck redan vid hans första styrelsesammanträde den 7 november 1941. Svennilson framförde då enligt protokollet

förslag till utredningar rörande industriens utvecklingstendenser i stort och på längre sikt samt rörande industriens nuvarande läge, särskilt vad gäller dess effektivitet och konkurrensläge i förhållande till utlandet.

Detta förslag anger två frågeställningar inför freden. Den första gäller, som utsågs, utvecklingen på längre sikt. Den andra kan sägas gälla en mera kortsiktig problematik. Ingen av dessa två utredningslinjer var dock, för Svennilsons del, enbart en framförhållning inför en kommande fred. Det var kring frågor av denna typ Svennilsons egen grundforskning hade kretsat sedan lång tid tillbaka.

Bakom det andra av utredningsförslagen dolde sig den empiriska forskning Svennilson bedrivit beträffande sambandet mellan produktivitet och produktionsvolym, som i dag går under benämningen Verdoorns lag.² Som redan Erik Lundberg i den dödsruna han publicerade i *The Swedish Journal of Economics* (1972) påpekat, är det egentligen Svennilson som först demonstrerade detta samband empiriskt. Den tidigaste fullt genomförda redovisningen kom 1944 i festskriften till Eli Heckscher. Denna redovisning kan ses som en vetenskaplig resultatrapportering om den forskning Svennilson föreslog den 7 november 1941. I själva verket går dock denna forskning ännu längre tillbaka. Det var ett av de grundforskningsprojekt Svennilson hade med sig i bagaget när han kom till IUI. Han hade arbetat med denna frågeställning, inte bara under sin tid vid Industrikommissionen utan även under sin tidigare period vid Konjunkturinstitutet. Vi finner frågeställningen och Verdoornhypotesen i det bidrag Svennil-

²Enligt denna "lag" är tilltagande avkastning det regelmässiga empiriska sambandet mellan de två nämnda variabelerna. Som teoretisk idé utgår lagen från Adam Smiths välkända tes om de effektivitetsvinster som härrör från den ökade "division of labour" som medföljer en utökad "extent of the market". Idén har därefter elaborerats av många, där bl a F. Lists och A. Youngs namn brukar nämnas. Empirisk verifiering av sambandet lät dock länge vänta på sig. Svennilson synes här ha väl så goda anspråk på "förstlingsrätt" som P.J. Verdoorn, en holländsk ekonom som diskuterade det nämnda skalavkastningssambandet i en italiensk uppsats 1949. Verdoorn kan för övrigt kanske ha påverkats av Svennilson när de båda arbetade vid FN:s Ekonomiska Europakommission i Genève under Myrdals ledning. Med i denna arbetsgrupp var också Nicholas Kaldor. Det är närmast denne som senare i sin "Inaugural lecture" 1966 förde fram detta skalavkastningssamband i den moderna debatten.

son då skrev till Befolkningskommissionens slutrapport (SOU 1938:57).

Befolkningskommissionsbidraget omnämndes redan i den tidigare berörda "Svennilsonska punkten" i IUIs första arbetsprogram (se s 88). Det utgör Svennilsons utgångspunkt även för det första av de två ovan nämnda utredningsförslag han förde fram den 7 november 1941. Liksom det perspektiv Svennilson utvecklade i befolkningskommissionsrapporten är perspektivet här närmast sekulärt. Uppgiften att "studera industrins utvecklingstendenser i stort och på längre sikt" knyter sålunda även an till det centrala i 1939 års "Svennilsonska punkt" som gällde den svenska industrins utvecklingsmöjligheter och förutsättningar för ny industriell verksamhet. Det hette där

Denna utredning bör söka ge svar på frågan, i vad mån farhågorna för minskad aktivitet och bristande initiativ inom den svenska industrien äro berättigade samt klargöra orsakerna till den minskade benägenheten att ikläda sig företagarerisker. Särskild uppmärksamhet bör ägnas åt de faktorer, som påverka industriens normala expansion samt åt de naturliga förutsättningarna för upptagandet av ny industriell verksamhet.

Vad som i denna formulering träder fram allra klarast torde vara stagnationsperspektivet. Men det är ändå ett dynamiskt grepp som anges och som pekar framåt mot den "utredning på längre sikt" Svennilson initierade på IUI hösten 1941. Detta dynamiska grepp är vad som i dag skulle kallas "transformationsteoretiskt". Troligen påverkad av Schumpeter är Svennilson dock här betydligt mera Schumpeteriansk än Schumpeter själv ännu var. Hans grepp är kreativt och får anses utgöra hans andra viktiga grundforskningstema.

Med den grundforskningsförankring de Svennilsonska utredningsförslagen av den 7 november 1941 hade är det särskilt intressant att se närmare på de praktiska och ekonomisk-politiskt relevanta resultat dessa utredningar ledde till. Beträffande denna rapportering kan sägas att resultaten till en del redan förelåg när utredningarna föreslogs. Redan samma höst gjorde Svennilson en fredsframåtblick och bedömning av det långsiktiga läget som byggde på det perspektiv och den analys han utvecklat före kriget. Men mera utvecklad och förankrad i en analys av den aktuella utvecklingen är den rapport som Svennilson lämnade ett år senare. Han publicerade i september 1942, med Erland Waldenström som medförfattare, en 68-sidig pamflett med titeln *Till frågan om det industriella framåtskridandet i Sverige*, där den fredsförväntan som allt starkare brutit in över den svenska ekonomin artikulerades på ett mycket uppmärksammat sätt.

Bokens lätta stil och pamflettartikelskaraktär visar att den tillkommit ganska hastigt. Vid styrelsemötet den 24 april 1942 berättade

Svennilson att man hade planer på en broschyr med arbetsrubriken "Effektivisering i samverkan". Detta måste givetvis ha varit embryot till den bok vi nu diskuterar. I ett senare brev till Söderlund sade Svennilson att skriften författats under sommaren.

Boken blev betydelsefull genom den styrning den gav åt den aktuella diskussionen. Annonserad som ett diskussionsinlägg synes boken inte bara ha initierat den svenska fredsberedskapsdebatten utan också auktoritativt ha gett den utgångspunkter och riktlinjer. Den säkerställde näringslivets problemformuleringsföreträdare över den fredsplanering som regering och socialdemokrater först ett år senare kom igång med. Boken gav dessutom de svenska bedömare av den kommande utvecklingen en verklighetsförankring som skulle visa sig mera hållbar än de något ideologiskt uppbyggda utopier som skissades på många andra håll i världen. Bl a gav boken den fortsatta svenska näringspolitiska debatten ett strukturrationaliseringsbegrepp som saknas i andra länders näringspolitiska debatter, i synnerhet den anglo-amerikanska.

Industripolitiken inför freden

Pamfletten var i sitt omedelbara syfte närmast taktisk. Svennilson var mån om att den skulle ligga rätt i det politiska kraftfält som då rådde. Han inhämtade bl a Ivar Andersons bedömning om detta. Denne ansåg att något hinder för publicering ej borde föreligga. Han delade Svennilsons uppfattning att det utåt och särskilt gentemot staten skulle göra ett starkt intryck att industrin genom ett av sina organ hade tagit upp framtidsproblemen och underkastat dem en allvarlig diskussion. Så mycket mindre anledning borde då staten ha att "lägga sin näsa i blöt" när det gällde industrins efterkrigsproblem. I samma syfte inhämtade Svennilson också Gustaf Söderlunds reaktioner.

Broder,

Sänder Dig härmed i korrektur en liten skrift rörande industriens efterkrigsproblem, som jag utarbetat i sommar jämte ingenjör Waldenström, som står för kapitlet om den tekniska forskningen.

Jag har givetvis för avsikt att underställa Institutets styrelse frågan om publiceringen av skriften. Det är emellertid självklart, att jag, respektive Waldenström helt svara för våra synpunkter, vilket skall markeras i ett särskilt förord, som ännu ej är skrivet. Nu ville jag, innan jag visar skriften för styrelsen i övrigt, först gärna höra Din mening. Jag är medveten om, att sista kapitlet kanske kan väcka anstöt på något håll, men detta bör ju enligt min mening, om det sker i vällovligt syfte, höra till Institutets uppgift.

Det nämnda sista kapitlet, som skrevs av Waldenström, anknöt till de branschutredningar om textil- och läderindustrin som just då initie-

rats och behandlade vad som sedan kom att benämnas strukturrationaliseringsfrågor. Det kontroversiella här kan ha varit den starka betoning som gavs åt ett av de samband Verdoorn-effekten handlade om, nämligen stordriftsfördelarna i industriell produktion. För att få skalvinster av "de långa seriernas ekonomi" måste inte bara företagens inre organisation, redovisningssystem, kalkylmetoder etc. effektiviseras. Det krävdes också att branschernas struktur "rationaliserades". Detta innebar att företagen gick in i ett samarbete som inte bara gällde teknisk grundforskning och förhållanden till myndigheter och fackföreningar, utan även ett "produktions-samarbete" som innebar konkurrensbegränsning beträffande produktdifferentiering och andra faktorer som förhindrade serieproduktion. Boken förordade standardisering genom enhetlig utformning av halvfabrikat och begränsning av antalet typer av färdiga varor. Vidare föreslogs en ökad specialisering av produktionen vid de enskilda driftsenheterna samt en koncentration av produktionen till ett mindre antal driftsenheter.

För att detta betonande av skalfördelarna av stordrift inte skulle bli alltför kontroversiellt hölls dock vissa argument inne. I ett brev till Torsten Hèrnod – chef för SCA och Exportföreningens representant i IUIs styrelse – redogjorde Svennilson efter bokens publicering för de revideringar han gjort i det ursprungliga manuskriptets text som följde av de synpunkter Hèrnod givit honom:

Just därför att jag icke reservationslöst gett stordriften företräde, har jag vid diskussionen av de långa seriernas ekonomi icke tagit hänsyn till utspridningen av fasta kostnader, som ju i hög grad just sammanhänger med övergången till stordrift. För tydlighets skull har jag även i det avsnitt sid. 63 ff. där jag talar om alla de svårigheter, som möta en samverkan av föreslagen art, tillagt en mening på sid. 65 till förmån för de mindre företagen.

Svennilson var, som synes, angelägen att understryka att utökad stordrift inte nödvändigtvis innebar en utveckling mot storföretag utan att de skalvinster som en branschrationalisering skulle kunna ge tvärtom var förenlig med ett bibehållande av småföretag och att det i själva verket till stor del var via sådan branschrationalisering som småföretagen skulle kunna hävda sig. Man kom också in på den betydelse som distributionsformerna i en bransch hade för dess företags- och produktstruktur. En samverkan i produktionsfrågor skulle därmed nödvändigtvis även kräva en samverkan när det gällde distribution och försäljning.

Vad som här fördes fram var kartelliseringsidéer av mycket känslig karaktär. Att de då kunde föras fram så öppet berodde naturligtvis delvis på kriget och "Hitlers existens", vilket gjorde att alla inom de olika industribranscherna satt i samma båt. Det fredsperspektiv som

utmålades kom därmed att betona överlevnadsvillkoren. Samarbete framstod som önskvärt inför riskerna att det framtida konkurrensläget annars skulle innebära att branscherna sanerades via marknadsprocessens mera brutala utslagningsmekanismer, vilket också skulle innebära stora risker för statliga ingripanden.

Problemet "stat och näringsliv" fanns således med i det motivkomplex ur vilket författarnas framställning flutit. Denna anknytning till den debatt och de förhandlingar som före krigsutbrottet fördes i dessa frågor hölls dock något undan i texten. Man hade velat mera direkt rikta industrins uppmärksamhet på vilka åtgärder som nu kunde komma ifråga. Pamfletten riktade sig därmed främst till näringslivets egna kretsar. Författarna förefaller även ha anat hur farligt nära socialistiska branschsocialiseringstankegångar man låg och anteciperade reaktioner av den typ som mötte t ex textilindustristudien.

Optimistisk pessimism och "turberedskap"

Emellertid tog pamfletten också upp frågeställningar av en räckvidd vida utöver de snävare branschperspektiven. Industrins och näringslivets i djupare mening vitala intressen sammanföll i hög grad med hela samhällets. Författarna kom därmed in inte bara på industrins effektivitetsfrågor utan också på jordbrukets, skogsbrukets och alla andra näringars. De anlade därmed en helhetssyn på det ekonomiska livets och arbetslivets framtidsutsikter.

Bokens centrala budskap inför freden var något paradoxalt; en "på pessimism grundad optimism". De dystra uttalandena i boken var många och tunga och tycktes inte ge anledning till någon optimism. I sin analys av utsikterna fann Svennilson inget "gripbart" på vilket ljusa framtidsförväntningar kunde baseras. Själva omställningen från krigs- till fredsekonomi skulle i sig innebära större påfrestningar än den tidigare motsatta omställningen från fredsekonomi till krigsekonomi, eftersom den även skulle kräva en administrativ demobilisering och inväntan av marknadssystemets "institutionella respons". Det blev självklart en ökad förväntningsosäkerhet när det ekonomiska livets anpassning innefattade institutionella moment jämfört med den anpassning som skedde inom en fast och given institutionell ram. Skulle örnungen, "det fria näringslivet", verkligen kunna flyga om man puttade den över bokanten? Många "ansvarskännande" tyckte, som vi nu efteråt vet, att det nog var bäst att låta den stanna i boet, dvs behålla de regleringar som kriget bragt åstad, ty om ungen sedan flög så var den ju dessvärre snart en stor örn.

Efter "fredschocken" skulle näringslivet anpassa sig till den långsiktiga utvecklingstrenden, men enligt Svennilson skulle detta innebära en anpassning till helt andra förhållanden än de som gällt under mellankrigstiden. Själva långsiktstrenden skulle nu vara en annan.

Under mellankrigstiden hade just befolkningens åldersstruktur verkat som en viktig stimulans. Efterkrigsperioden skulle i detta avseende innebära det motsatta. Det var ännu för tidigt att konstatera den ökning i födelsetalet som frammanats av kriget, men den skulle naturligtvis ha kunnat avfärdas som temporär och utan nämnvärd betydelse för den demografiska långsiktutvecklingen. Beträffande dess mera omedelbara effekt på efterkrigsläget skulle man dessutom ha kunnat anlägga en negativ syn och hävdat att den främst innebar en ökning av de produktiva åldrarnas försörjningsbörda.

Till det negativa i bilden hörde fortfarande utrikeshandeln. Dess framtidsutsikter föreföll i själva verket ännu mörkare än före kriget. Svennilson kunde naturligtvis anföra att ovissheten om krigets utgång och följder framför allt gjorde "ekvationen full av handelspolitiska obekanta". Ändå var hans bedömning inte ett handelspolitiskt minimi- eller noll-alternativ. Han utgick trots allt ifrån att exporten, om dock med stort besvär, skulle kunna återupprättas efter kriget, oavsett vilket ekonomiskt "storrum" man skulle hamna i. I brevet till Hèrnod anfördes om detta:

Det är riktigt, att jag inriktat min diskussion på möjligheten av en fortsatt industriell expansion. Jag har ansett det lämpligt inte minst ur handelspolitisk synpunkt att i detta avseende sätta målet högt. Vad som sagts i skriften har ju emellertid i stor utsträckning tillämpning även på ett stillastående näringsliv. Jag har genom tillägg något dämpat det stycke, som behandlar möjligheten att sysselsätta folk med bostadsbyggande under en efterkrigskris.

Trots de negativa förutsättningarna hyste Svennilson således en viss optimism inför freden. Den förhoppningen vilade på en tanke han i själva verket utvecklat redan före kriget (se s 93), nämligen att själva svårigheterna skulle väcka de initiativ och handlingar som primärt skulle sätta en expansiv process igång. Denna skulle sedan bäras av ett eget endogent moment, som skulle kunna vara av samma typ som den standardhöjning som gav utvecklingen under 30-talsexpansionen dess dynamiska momentum.

Men Svennilson räknade förvisso inte med en sådan positiv utveckling som något som med nödvändighet eller mekaniskt skulle komma. I sin bedömning av den svenska mellankrigsutvecklingen hade han vid upprepade tillfällen betonat att den i hög grad måste anses ha varit resultat av "en god portion tur" och av en rad exceptionellt gynnsamma yttre förutsättningar som i stor utsträckning voro av engångsnatur.

Den viktigaste faktorn var den tekniska utvecklingen. Rent principiellt var denna, enligt Svennilson, ofta något som på företagsnivå inte kunde förutses och som därför alltid mer eller mindre kom som

en överraskning. När man därför i ett givet läge skulle bedöma utvecklingsbetingelserna baserat på vad företagen själva ansåg vara gripbara och förutsägbara faktorer, kom man gärna lätt till en alltför pessimistisk syn. I efterhand hade utvecklingen på aggregerad nivå vanligen gått bättre än man väntat sig. Men detta var ett samlat resultat av att vissa företag eller vissa branscher gått framåt genom ny teknologi. Samtidigt med att vissa verksamheter på detta vis var expanderande var andra stagnerande eller rentav i vikande faser. Just genom att den tekniska utvecklingen alltid ägde rum endast på vissa punkter i systemet föredrog Svennilson generellt att diskutera utvecklingsmöjligheterna under den förutsättningen att några mera revolutionerande tekniska framsteg inte skulle ske. Även detta synsätt hade kommit till uttryck i hans analyser redan före kriget men fick sin mest tydliga formulering i pamfletten från 1942.

I sin överföring av dettas synsätt på den kommande utvecklingen efter freden formulerade Svennilson sig på följande sofistikerade vis:

Mot denna dystra belysning av efterkrigstidens industriella förutsättningar kan nu invändas, att de tekniska och kommersiella händelser, som tid efter annan möjliggöra en nydanande utveckling av industrien, i regel komma som överraskningar. Det var sålunda under föregående världskrig givetvis inte möjligt att förutse de händelser, som möjliggjorde den snabba expansionen under mellankrigsperioden.

En sådan parallell utgör måhända ett nyttigt korrektiv mot en alltför pessimistisk syn på framtiden. Man bör givetvis icke bortse från möjligheten, att vi även efter kriget kunna följas av tur i form av överraskande tekniska framsteg eller oväntade marknadsförbättringar. Men just den omständigheten, att framåtskridandet efter kriget i hög grad måste byggas på nya faktorer, gör det sannolikt, att industrien då kommer att ställas inför svåra anpassningsproblem. När vissa av de krafter, som tidigare burit upp utvecklingen, icke längre kunna påräknas, synes det också motiverat att, trots uppgiftens svårighet, se sig om efter nya utvecklingsmöjligheter och fråga sig, vad som kan göras för att förverkliga dem.

Det synes vara angeläget, att man vid en diskussion av dessa problem icke ställer frågan så: Hur skall den svenska industrien kunna försvara sina nuvarande positioner? Stillastående medför på det industriella området risk för tillbakagång i effektivitet och i konkurrensförmåga. Ur denna synpunkt är en fortsatt industriell expansion önskvärd.

Citatet behöver kanske ingen längre uttolkning. Utvecklingen efter första världskriget var i själva verket bara ett av många exempel på att det som regel alltid sett dystrare ut *ex ante* än vad utfallet blivit *ex post*. Svennilson antydde därför, men varnade också för, att vetskapen om denna systematiska *ex ante* underskattning av utvecklingsmöjligheterna skulle kunna tjänstgöra som ett korrektiv mot alltför

pessimistiska prognoser och således även när det gällde att förutse efterkrigsutvecklingen.

Men även denna eftergift till rätten att vara optimistisk satt trångt. Själva det faktum att man räknade med turen innebar inte att det tursamma utfallet i sig skulle vara mera väntat. I samma mån som en tursam utveckling var överraskande var den som undfick densamma oförberedd och att ta tillvara det uppkomna läget. Turen innebar därmed ej alltid en lätt anpassningsuppgift. Han ansåg därför att det skulle vara rationellt om man inom svensk industri strävade efter att skapa

förutsättningar, som skola möjliggöra för industrin att på bästa sätt utnyttja gynnsamma tekniska och kommersiella händelser om och när sådana inställa sig och att i motsatt fall på bästa sätt bemästra en svår situation.

Det var denna flexibilitet, skickligheten i att ha tur, som skulle kunna utvecklas som ett led i den branschrationalisering och andra former av samarbete, som var hans och Waldenströms huvudbudskap. Man skulle väl kunna säga att det var denna förmåga som gradvis kom att förbättras efter det andra världskriget och blivit ett systematiskt inslag i, om inte branscherna så i varje fall i de stora företag som visat sig kunna överleva. Att denna förmåga att utnyttja turen skulle kräva en fortlöpande allokering av resurser till upprätthållande av sådan "turberedskap" eller "skicklighet i att ha tur" var Svennilson naturligtvis medveten om. Det var just denna typ av grundforskning och tekniskt samarbete branscherna lättast skulle kunna ordna.

Fredsprognosen

Med de förskjutningar i krigsläget som under hösten 1942 alltmer pekade mot en allierad seger kom fredsfrågan i förgrunden som en praktisk fråga även i den ekonomiska debatten. Men offentliga myndigheter och organ som ansvarade för den ekonomiska politiken hade händerna fulla av dagsaktuella problem och kom att reagera ganska långsamt inför den förändring i läget som nu var under väg. Det blev i stället näringslivskretsar som snabbast kom till beslut och handling.

Frågan om vad den annalkande freden avkrävde IUI var uppe till behandling i institutets styrelse den 11 februari 1943. Svennilson framlade i en promemoria en översikt över den problemställning som nu måste prioriteras. Det var inte längre fråga om att bedöma den industriella utvecklingen på längre sikt. I stället gällde det att få grepp om kortsiktsutvecklingen.

För det första gäller det att fastslå, i vilken grad industrien nu kännetecknas av med kriget sammanhängande förhållanden, som icke

kunna beräknas bestå under fredstid (rustningsproduktion, ersättningsproduktion av ren kriskaraktär, inkallelser, prissystem, försummade investeringar).

Nästa fråga blir i vilken takt de krisbetonade inslagen i näringslivet kunna komma att avvecklas. I detta sammanhang uppstår frågan, i vad mån för att mildra en efterkrigs-kris avvecklingen bör bromsas genom sådana åtgärder som prisreglering, råvarukontroll, fortsatt upprustning eller stimulans åt ersättningsproduktion.

Dessa frågor måste ställas i samband med de fredliga produktionsuppgifter, som kunna komma att erbjuda sig. Ju snabbare exporten kan komma igång och ju förr en ny efterfrågan från hemmamarknaden gör sig gällande, desto snabbare kan också krigshushållningen avvecklas utan att någon allvarigare kris uppstår i näringslivet. Den fråga man bör söka göra klar för sig är sålunda, vilka fredliga produktionsuppgifter som kunna komma att erbjuda sig i krigsproduktionens ställe. Måhända komma vissa av de fredspräglade behoven att göra sig gällande med sådan styrka, att de måste hållas tillbaka.

Slutligen uppstår frågan, hur den allmänna närings- och handelspolitiken bör inriktas för att befrämja en smidig övergång från krigs- till fredshushållning.

Ur dessa allmänna frågeställningar utvecklade Svennilson i sin promemoria en lång rad potentiella undersökningsuppgifter för IUI.

Styrelsens ställningstagande till Svennilsons promemoria togs till protokollet som följer:

Diskuterades på grundval av av docenten Svennilson framlagd P.M. frågan om utredningar rörande efterkrigsproblem. Styrelsen var enig i uppfattningen, att industriens beredskap för den väntade efterkrigs-krisen erfordrade, att detta utredningsarbete snarast igångsattes. Det borde ledas och sammanhållas i institutet men bedrivas i samverkan med branschorganisationerna och krisorganen. Erforderlig förstärkning av institutets personal finge vidtagas. Styrelsen uppdrog åt docenten Svennilson att till sammanträde den 24 februari inkomma med förslag, hur utredningsarbetet borde organiseras.

Den plan för utredningar rörande industrins efterkrigsproblem som Svennilson utarbetade och som godkändes vid styrelsemötet den 24 februari utvecklades på den explicit angivna premisen att det gällde att så långt som möjligt klarlägga i vad mån den stora omställning som freden skulle innebära kunde komma till stånd "genom industrins fria utveckling". Det var framför allt sysselsättningen som måste tryggas. Man skulle därvid naturligtvis undersöka även statens roll, men direkta sysselsättningsskapande ingrepp från statens sida ville man undvika. Man borde i stället beakta "statsmakternas möjligheter att stimulera denna utveckling (= industrins fria utveckling) genom sådana åtgärder som exportkrediter, skattelättnader eller omskolning av arbetskraft".

Endast om en "restpost" av icke sysselsatt arbetskraft kvarstod efter det att sådana stimulerande åtgärder vidtagits, kunde behov av "arbetskapande åtgärder från samhällets sida" anses föreligga.

Utredningen skulle främst inriktas på att fastställa hur stor del av industrins sysselsättning som var beroende av den krigsekonomi som vuxit fram och undersöka möjligheterna till fredlig sysselsättning av denna arbetskraft inom industrin efter kriget. Den förstnämnda uppgiften innebar en kartläggning av sysselsättningen vid rustningsföretagen och i den "ersättningsproduktion" som krigsläget manat fram. Denna studie ansågs med fördel böra genomföras i samarbete med Statens industrikommission, "där alla uppgifter om dessa förhållanden i stort sett redan torde föreligga".

Den andra uppgiften var mera krävande och förutsatte medverkan av branschorganisationerna och enskilda företag. Man kunde för denna typ av frågor givetvis endast få hypotetiska svar, där förutsättningar måste göras beträffande ett stort antal viktiga förhållanden, särskilt vad beträffar utrikes- och handelspolitiken. Antaganden måste göras beträffande exportmöjligheterna och om hur under kriget eftersatta behov hade ackumulerats. Vidare var upprustningens och ersättningsproduktionens upphörande i sig osäkra variabler.

Det underströks att en självklar utgångspunkt för utredningen var "att uppgiften icke är att uppgöra planer för industrins utveckling efter kriget". På sin höjd kunde det bli fråga om att fastställa utgångsläget samt att klargöra vissa förutsättningar för fortsatt utveckling.

I anvisningarna beträffande hur utredningsarbetet borde organiseras framhölls följande:

Såsom vid alla större utredningsuppgifter torde även i detta fall institutets ledning behöva samråda med en kommitté av industrimän, vilken följer utredningsarbetet. Med hänsyn till den ifrågavarande utredningens aktuella näringspolitiska betydelse torde det emellertid vara lämpligt, att institutets styrelse närmare än eljest är brukligt följer utredningsarbetet, anger riktlinjer för dess inriktning samt tar ställning till uppkommande näringspolitiska frågor. Förslagsvis skulle därför styrelsen vid behandlingen av denna fråga kunna konstituera sig som en kommitté under ordförandeskap av någon av dess ledamöter.

Såsom en allmän inledning till utredningsarbetet kunde det vara lämpligt att sammankalla ett antal representanter för industrien och näringslivet i övrigt till en orientering och diskussion i ämnet. En sådan krets synes kunna i huvudsak sammansättas på samma vis som det tidigare Näringslivets Råd. Förhandlingarna kunde förslagsvis förläggas till Saltsjöbaden. Programmet borde vara ägnat att giva en allsidig belysning av frågeställningarna. En huvudpunkt borde förslagsvis vara en översikt över de finans-, skatte- och penningpolitiska spörsmålen. Även frågan om staten och näringslivet synes böra upptagas till behandling vid ett sådant tillfälle.

Båda dessa citerade önskemål kom att effektueras. IUIs styrelse konstituerade sig uppenbarligen omgående under Gustaf Söderlunds ordförandeskap som "Industrins efterkrigskommitté". Den föreslagna konferensen kunde däremot inte sammankallas lika snabbt. Först den 20 april utsändes en inbjudan till en dylik att äga rum den 20 maj i Saltsjöbaden. Den var med en "manande handstil" undertecknad av Sigfrid Edström och utsänd till ett 75-tal personer. Utöver de förhandlingar som var konferensens huvudsyfte skulle man också få åhöra föredrag av professorn i nationalekonomi i Uppsala, Erik Lindahl, och av handelsrådet Torsten Vinell. Den förre skulle behandla penning-, valuta- och finanspolitiken, medan den senare skulle ta upp handelspolitiken.

Men i ingressen till inbjudan stod:

Regeringen har som bekant beslutat upptaga utredningar angående de ekonomiska och sociala efterkrigsproblemen. Industrin kommer därvid att lämna sin medverkan genom utredningar rörande industrins omställning från krigs- till fredsvillkor, vilka skola utföras av Industriens Utredningsinstitut.

Efter IUIs styrelsemöten och Svennilsons promemoria i februari hade staten till slut vaknat till liv. Kanske inte helt oberoende av det initiativ IUI tog i februari kom finansminister Wigforss att redan den 1 mars inbjuda Svennilson att medverka i de förberedelser för behandling av efterkrigsproblemen som skulle äga rum i statsrådsberedningen den 9 mars. Trots ärendets omfång kom man efter denna diskussion till ett konseljbeslut redan den 19 mars. I den långa konseljsakt som redogör för hur staten skulle lägga upp sina utredningar inför övergången till fredsekonomi är resultatet av Svennilsons närvaro vid statsrådsberedningens handläggning av ärendet mycket synligt. Man noterar inte bara den framskjutna roll IUI skulle få för den del av utredningsarbetet som gällde industrin, utan också att utredningens såväl anda som konkreta inriktning låg långt från den planhushållningslinje man kanske kunde väntat av en socialistisk finansminister, trots att regeringen var en samlingsregering.

De uppdrag IUI här fick av staten får anses vara dess första större offentliga utredningsuppdrag och är att betrakta som föregångare till de långtidsutredningsuppdrag man senare länge blev traditionell handläggare av. Något material, som kan belysa hur näringslivet och IUI internt diskuterade frågan hur man skulle ställa sig till Wigforss inbjudan, har inte påträffats. Det är sannolikt att man hälsade den med glädje, dels därför att man ju därmed fick vara med och utöva inflytande och styra fram beslutsunderlaget för den statliga näringspolitiken och övrig ekonomisk politik, dels därför att de uppdrag man fick i stort var just de utredningar man själv planerat genomföra. Ge-

nom det statliga uppdraget kunde nu dessa genomföras med större resursuppbackning och även med större auktoritet när det gällde materialinsamling osv. Så länge man fick tillfälle att påverka innehållet i de utredningsdirektiv staten gav var det troligen inga större betänkligheter i IUIs styrelse mot engagemanget.

I det svar som Söderlund, i egenskap av ordförande i industrins efterkrigskommitté, avlät till Wigforss den 22 april accepterades i stort de direktiv Wigforss givit, men han gjorde inledningsvis – och man anar Svennilsons penna – en del viktiga förbehåll.

Det ligger i sakens natur, att utvecklingen av sysselsättningen på olika industriella områden under omställningsperioden icke med någon större grad av exakthet nu låter sig förutberäknas. Detta följer redan av det förhållandet, att möjligheterna för det internationella handelsutbytet efter kriget, vare sig det gäller import eller export, nu icke kunna överblickas. De alternativ, som därvidlag erbjuda sig, äro även alltför många för att kunna i detalj analyseras. Den tekniska utvecklingen kan vidare öppna nya, nu icke påräknade ekonomiska perspektiv. Dessa omständigheter påverka i sin tur exempelvis den industriella anläggningsverksamheten. De komma även att öva inflytande på den statliga ekonomiska politiken, som i sin tur är grundläggande för industriens utvecklingsmöjligheter. På grund av dessa omständigheter måste man redan från början göra klart för sig, att det nu icke är möjligt att för den industriella omställningen efter kriget ställa en mera preciserad prognos och knappast heller att uppställa ett begränsat antal alternativ. Utredningsarbetet kan därför enligt institutets uppfattning icke taga sikte på annat än att analysera och sammanställa så många som möjligt av de förutsättningar, som i sista hand måste påverka utvecklingen, hur denna än i övrigt kan komma att gestalta sig. Institutet har ansett sig redan från början böra klargöra, att man icke bör ställa större krav, än vad här angivits, på resultatet av de föreslagna utredningarna.

Arbetet kompliceras ytterligare därav, att näringslivets olika delar äro inbördes beroende av varandra liksom av statens åtgärder på det penning-, finans-, social- och handelspolitiska området. Så länge dessa näringspolitiska förutsättningar icke äro kända, är det givetvis omöjligt att helt överblicka de industriella utvecklingsmöjligheterna. Institutet förutsätter emellertid, att under det allmänna utredningsarbetets gång större klarhet successivt skall vinnas om näringspolitikens målsättningar.

Därefter utvecklade Söderlund i mera detalj den utredningsplan institutet ämnade följa. Han passade därvid på att klargöra i hur hög grad olika redan tidigare igångsatta IUI-utredningar skulle komma att involveras. Såväl norrlandsutredningens som bostadsutredningens resultat och resurser skulle komma att utnyttjas, likaså de investeringsenkäter som nu blivit en återkommande uppgift för IUI. Det

hade varit svårt för IUI att genomföra sitt offentliga uppdrag om inte dessa tidigare utredningar funnits.

IUIs arbete med efterkrigsutredningarna blev mycket vidlyftigt. Arbetet kom givetvis främst att inriktas på att ta fram siffror för branscherna på riksnivå. Emellertid kom utredningen även att genomföra lokala intensivundersökningar. För dessa kom främst Iveroth att ansvara. Liksom många tidigare av Iveroths uppdrag kom även detta att innebära en rundresa till olika utvalda orter. Bl a skulle Boliden besökas i slutet av augusti.

Ett brev från Svennilson till Bolidenbolaget den 4 september ger en viss inblick i hur dessa lokala intensivundersökningar gjordes men upplyser först även om vad utredningsarbetet i övrigt innebar.

Herr Direktör Erik Bengtson,
Bolidens Gruv AB,
Skelleftehamn.

Broder,

Tyvärr blir jag inte i tillfälle att följa med på Arbetsmarknadskommissionens och Institutets gemensamma besök hos Dig i Boliden. Sekreterare Iveroth kommer att representera Institutet. Inspektör Granath kommer från Arbetsmarknadskommissionen. De beräkna att anlända till Skellefteå på onsdag middag och komma då att sätta sig i förbindelse med Dig.

Jag är ledsen att inte kunna följa med och ber att nu brevlades få orientera Dig något rörande utredningsprogrammet. Utredningen rörande industriens efterkrigsproblem har ju av regeringen anförtrotts åt Institutet. Vi avse söka avsluta en första etapp av utredningarna före årets slut och räkna då med att kriget slutar instundande vinter. Vi ha även uppställt ett antal andra relativt godtyckliga förutsättningar om krigets slut och konjunkturen efter kriget. Detta har skett i samråd med finansdepartementet och jag skall inom ett par dagar översända den P.M. rörande denna fråga, som just nu färdigställts.

Utredningen av efterkrigsproblemen inom olika industrigrenar har överlämnats åt vederbörande branschorganisationer. Boliden intar ju emellertid en sådan särställning, att det vore lyckligast om direkt kontakt kunde etableras mellan utredningen och bolaget. Som Du vet har jag vid min sida Direktör Söderlund som ordförande i en Industriens efterkrigskommitté. Det bästa vore, om Du vid nästa besök i Stockholm kunde sätta Dig i förbindelse med en av oss, så att vi kunde få en överläggning om hur Bolidens efterkrigsproblem skola behandlas i det större sammanhanget.

Vid sidan av dessa branschvis upplagda utredningar förberedas emellertid även vissa lokala intensiva undersökningar rörande sysselsättningsproblemen efter kriget. Dessa utredningar ledas av Arbetsmarknadskommissionen och vi medverka endast som rådgivare. Avsikten med dessa lokala undersökningar är att särskilt inventera frågan rörande behovet av omflyttning resp. omskolning av arbetskraften ef-

ter kriget, sålunda problem som i främsta rummet ankommer på Arbetsmarknadskommissionen att lösa. Granaths och Iveroths besök avser endast sistnämnda problem, som i första hand äro Arbetsmarknadskommissionens. Önskvärt vore att Du kunde ge dem någon orientering om vilka problem av nämnt slag, som kunna uppstå och hur motsvarande förhållanden bäst skola kunna kartläggas. Dessa problem gälla ju icke endast Boliden utan i samma mån hela den av Boliden påverkade omgivande bygden.

Jag hoppas, att jag med dessa rader för Dig kunnat klargöra utredningens uppläggning och vilka specialfrågor, som besöket i nästa vecka närmast avser. Du har sålunda icke anledning att i det sammanhanget annat än ytterst allmänt komma in på Ditt bolags som jag förstår i många avseenden mycket ömtåliga och invecklade utvecklingsproblem.

Med hjärtliga hälsningar
Din tillgivne
IS

Brevets belysning av de lokala intensivundersökningarna talar för sig själv. Den bild som ges av de rikstäckande branschstudierna kräver dock en viss komplettering. Trots reservationerna i Söderlunds svar till Wigforss kom detta arbete inte att begränsas till en beskrivning av sysselsättningsläget utan det kom att läggas upp i syfte att åstadkomma en prognos, den första i IUIs utredningshistoria. Denna prognos skulle baseras på en under hösten genomförd enkätundersökning om den sysselsättning företagen beräknade efter krigsslutet. Det var denna enkät Svennilson syftar på i brevets inledande del. Den promemoria som Svennilson talar om blev klart några dagar senare och angav de förutsättningar som de enkätbesvarande företagen ombads ta hänsyn till. Med tanke på att vi har att göra med IUIs första prognos är det av intresse att ta del av hur enkätsvaren på detta vis styrdes. De till de utsända frågeformulären bilagda konfidentiella anvisningarna hade följande utformning:

5.10.1943.

Efterkrigsperioden Utredningarna skola avse utvecklingsmöjligheterna inom respektive branscher under en tidrymd av två år efter ett vapenstillestånd i Europa.

Krigets utgång En första etapp av utredningsarbetet beräknas avslutat under innevarande år. Som utredningspremiss gäller under denna etapp att allmänt vapenstillestånd i Europa inträder under stundande vinter.

Handeln på fjärran Östern antages fortsättningsvis komma att ligga nere.

Det antages slutligen, att Sverige går ur krigsperioden utan att anfallas.

Det internationella ekonomiska läget

Beträffande det internationella läget efter vapenstilleståndet förutsättes, att ett återuppbyggnadsarbete på den europeiska *kontinenten* relativt snart igångsättes och att en omfattande efterfrågan för sådana ändamål framträder. Efterfrågan på varor för andra ändamål antages fortsättningsvis bli relativt begränsad.

Även kontinentens leveransförmåga antages bli begränsad. Det antages vidare, att möjligheter relativt snabbt öppnas till handel västerut. Beträffande konjunkturutvecklingen i *England* och *USA* räknas som huvudalternativ, att en viss omställning till fredsproduktion genomföres relativt snabbt samt att stark efterfrågan framträder på varor för återuppbyggnad och andra civila ändamål. Andra alternativ och kompletterande förutsättningar kunna uppställas efter fritt val.

Hemmakonjunkturen

Sveriges antages efter vapenstilleståndet behålla i huvudsak samma rörelsefrihet beträffande sin inre ekonomiska politik som före kriget samt komma att eftersträva ett återupptagande av import och export i normal omfattning.

Den inhemska prisutvecklingen styres på ett sådant sätt, att en finansiell kris inom näringslivet av samma typ som åren 1920–21 undviks. En eventuell försämring av den svenska exportindustriens kostnadsnivå i förhållande till utlandet antages bli motvägd genom justering av växelkurserna.

Inkomstvolymen beräknas variera inom relativt trånga marginaler. För att erhålla en enkel utredningspremiss göres i detta sammanhang det antagandet, att inkomstvolymen blir i huvudsak oförändrad.

Utbyggnaden av försvaret genomföres i huvudsak enligt den nu gällande femårsplanen.

Tonnagetillgången

Tonnagetillgången antages icke lägga hinder i vägen för en eljest möjlig export. (Visserligen kan utvecklingen bli en annan, men en motsvarande reduktion av sysselsättningsmöjligheterna torde då relativt lätt kunna fastställas.)

Bränsle och råvaror

Industriens försörjning med *fossilt bränsle* antages bibehållen vid nuvarande nivå. En successiv avveckling av vedlagren antages samtidigt äga rum.

Importen av *råvaror* antages bliva tillräcklig för att i förening med den inhemska råvaruproduktionen möjliggöra full sysselsättning av industriföretagen. Tillförseln av råvaror från fjärran Östern antages dock i enlighet med tidigare gjort antagande utebliva.

Enkätsvaren hade begärts in till den 1 december och sammanställningen av resultaten genomfördes under december. Detta arbete tycks ha genomförts raskt, ty redan den 28 januari 1944 organiserades ett informationsmöte som sedan dokumenterades i en IUI-publication med titeln *Näringslivet inför freden*. Vid detta möte medverkade finansdepartementets statssekreterare Dag Hammarskjöld, Arthur Thompson i Arbetsmarknadskommissionen, Gustaf Söderlund m fl på talarlistan. Vid informationsmötet överlämnades utredningens rapport till finansdepartementet. Den kom i tryck som *Industrins sysselsättning under åren närmast efter kriget*, IUI, Stockholm 1944.

Sålunda hade IUI dokumenterat sin kapacitet att genomföra utredningar även på det offentliga uppdrag. Därmed grundlades det förtroende man sedan åtnjöt och som ledde till att man i framtiden vid återkommande tillfällen fick göra ytterligare offentliga utredningar. Den profil beträffande institutets utredningsverksamhet, som t ex Söderlund månat särskilt om, hade därmed uppnåtts. Genomförandet av fredsprognosen demonstrerade slutgiltigt att IUI var ett utredningsinstitut vuxet de mest krävande uppgifter och institutet torde därmed ha erövrat den förstarangsställning i svensk ekonomisk utredningsvärld som det än i dag innehar.

Epilogiskt kan tilläggas att denna position redan tidigare under 1943 fått sin symboliska markering samtidigt med att det offentliga utredningsuppdraget genomfördes. Detta skedde vid den konferens i Saltsjöbaden som omnämndes i IUIs planering för detta utredningsarbete (se ovan s 174).

Denna konferens i Saltsjöbaden hade programenligt avslöpt den 20 maj. Den förtjänar att särskilt uppmärksammas, eftersom den var IUIs första egentliga konferens. Visserligen hade den sk norrlandsutredningen avhållit flera stora konferenser av liknande typ alltsedan hösten 1940 men, som belyses närmare i framställningen om denna utredning (se s 143) var den ej helt integrerad i IUIs verksamhet.

IUI som arrangerade Saltsjöbadskonferensen lät sig även företrädas i själva förhandlingarna. Vinell höll visserligen sitt föredrag som representant för Exportföreningen, men denna var just då representerad i IUIs styrelse. Den IUI-anknytningen var således ganska god. Arthur Montgomery som gjorde ett föredragslångt inlägg om Lindahls anförande var dock IUIs främste representant. Vid denna tid var dock Montgomery på väg bort från sin IUI-anknytning. Han

torde nu ha varit på väg mot ett uppdrag för Bankföreningen som en av huvudskribenterna i snart startade *Ekonomisk Revy*.

Montgomery kom främst att uppehålla sig vid valutafrågan. Han visade sig vara ganska kritisk mot Lindahl, som han menade hyste alltför stor tillit till vad man skulle kunna åstadkomma med regleringar. Montgomery kunde som ekonomhistoriker stödja sin argumentation med belysande historiska exempel. Han hade just då avslutat en ingående analys av de svenska konjunkturerfarenheterna efter det första världskriget och varnade för att upprepa den irrationella valutapolitik Sverige då fick genomlida.

De stabiliseringspolitiska frågorna var dock nu på väg bort från IUIs bord. I fortsättningen kom dessa frågor att närmast sortera under det samma år återuppväckta Konjunkturinstitutet. Men genom att stå som arrangör av Saltsjöbadskonferensen hade IUI definitivt erövrat den centrala position i svensk ekonomisk-politisk debatt institutet sedan permanent kommit att inta.

Exkurs: IUI och Affärsekonomiska Forskningsinstitutet

En viktig fråga i IUIs första arbetsprogram var frågan om industrins förhållande till handeln. Trots att det vid Handelshögskolan fanns ett företagsekonomiskt forskningsinstitut, Affärsekonomiska Forskningsinstitutet (AEF), som kunde anses lämpligt för behandlingen av denna fråga, ansågs det vara en fråga som även IUI borde ägna ”ständig uppmärksamhet”.

AEF var det äldre av de två forskningsinstitutet. Det hade efter sin start 1928 utvecklat ett forskningsprogram som i princip inte utslöt något av företagsekonomins områden men kom i praktiken givetvis att styras av de företagsekonomiska professorernas forskningsfokus. En tidigt utvecklad gren av AEFs verksamhet under Oskar Siléns ledning var givetvis området redovisning och kostnadsanalys. Här var anknytningen till IUI ganska svag, även om en viss koppling måste ha funnits genom Ragnar Sundén, vilken som led i sin bevakning av det ekonomiska läget kom att ägna betydande uppmärksamhet åt bolagens bokslut och resultatredovisning.

Den viktigaste beröringspunkten mellan IUI och AEF blev dock den som gällde distributionsekonomiska frågor. Gerhard Törnqvist lade här grunden till den starka sammankoppling mellan instituten som senare skedde genom Folke Kristenssons textilbranschundersökning. Ytterligare sammankopplingar kom att ske även inom norrlandsutredningens ram genom att Bengt Söör genomförde denna utrednings betydelsefulla transportekonomiska studier. Kontakten mellan instituten kan föras tillbaka särskilt till 1941, då Sune Carlson utsågs till föreståndare för AEF i samband med att AEF samtidigt

fick något av en rekonstituering och utvidgning av sitt forskningsprogram. Ragnar Sundén, som då var IUI-chef, medverkade i april 1941 vid det möte på Handelshögskolan då AEFs framtida verksamhet upplinjerades och bl a gränsdragningen till IUI diskuterades.

En anledning att ta upp denna gränsdragningsfråga var den rent finansiella. Industriförbundet hade stött AEFs tidigare verksamhet men detta stöd hade upphört i och med etablerandet av IUI. Stödbeloppet var dock blygsamt och den rent utredningstekniska avgränsningsfrågan var den primära. Sune Carlson hade visserligen i en underlagspromemoria till mötet klart markerat att IUI, KI och nytillkomna forskningsinstitutioner inte kunde ersätta AEF i dess verksamhet och understrukt att förekomsten av dessa i stället erbjöd möjligheter till fruktbringande informationsutbyte, men principiella demarkationslinjer på forskningens områden kunde ej alltid upprätthållas i det praktiska forskningsarbetet. I protokollet från dessa diskussioner noterades också synpunkten att institutets verksamhet i framtiden inte borde begränsas till enbart distributionsekonomiska frågor, som nu var dess huvudsakliga revir, utan i samarbete med IUI skulle en mängd industriella och allmänekonomiska problem kunna upptas till behandling. Som exempel nämndes industrins kostnads- och finansieringsförhållanden, näringslivets skattebelastning, konsumtionens inriktning och sparsamhetens utveckling.

Det är av intresse att notera att de diskussioner som fördes om AEF som vetenskaplig institution kom in på samma frågeställningar rörande detta instituts autonomi i förhållande till sina finansiärer och uppdragsgivare som tidigare varit och fortfarande även var aktuella för IUI. Carlson ville att AEF, liksom det dittills varit, skulle vara ett "fristående forskningsinstitut", vars nytta och opartiskhet skulle garanteras bl a genom att dess undersökningar skulle offentliggöras. Liksom för IUI framhölls även den "pedagogiska" uppgiften. Genom att upprätta en forskarstab som ständigt skulle förnyas skulle institutet bidra till att ge yngre ekonomer teoretisk och praktisk träning för utredningsuppgifter. En annan, kanske just i detta sammanhang något perifer, men ändå anmärkningsvärd parallell till IUI var den protokollförda synpunkten att AEF i sin distributionsforskning inte fick anlägga ett för kort tidsperspektiv. Man fick inte bara beakta den nuvarande krissituationen och dess speciella förhållanden utan borde även bereda sig för en framtida fredskris. Denna synpunkt i april 1941 får anses vara en framförhållning som t o m överträffade IUIs. Men det var kanske IUIs representant, Sundén, som stod för den.

IV Avslutning

1 Den institutionella basen

IUIs verksamhet tog sin början i februari 1939. Institutet fick sina lokaler i en av våningarna ovanför gatuplanet vid Malmtorgsgatan 8, i Industriförbundets dåvarande hus vid Brunkebergs torg. Olika filialverksamheter förekom tidvis vid andra lokaler i innerstaden, men Malmtorgsgatan kom att förbli institutets fasta punkt ända fram till 60-talets början, då man tillsammans med Industriförbundet flyttade in i det nuvarande Industrihuset på Östermalm. Dit har man efter en lång uteliggarpå period på Grevgatan i dag blivit återbördad.

Följande tablåer om institutets finansiering och kostnader torde tala för sig själva. De parentessatta siffrorna är faktiska utgifter, me-

Tablå 1

	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
SIF-anslag	25 000	45 000	65 000	110 000	160 000	160 000	182 000
SAF-anslag	25 000	45 000	65 000	110 000	160 000	160 000	182 000
Näringslivets skattedelegation				12 000	12 000	12 000	12 000
IB (saldo)				10 000		10 000	
Summa	50 000	90 000	130 000	242 000	332 000	342 000	376 000
Industriens Utredningsinstitut	50 000	90 000	110 000	185 000	240 000	250 000	265 000
Industriens Upplysningstjänst			20 000	20 000	42 000	47 000	50 000
Skattesakkunniga				(30 700)	35 000	40 000	40 000
Pressverksamhet					15 000	15 000	15 000
Övrigt				37 000			
Summa	50 000	90 000	130 000	242 000	332 000	352 000	370 000

Tablå 2

	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Löner och pensioner		(52 000)	55 000	78 400	113 800	120 000	131 000
Omkostnader			900	38 500	30 700	37 000	39 000
Hyror och värme		(4 700)	4 000	7 000	8 200	12 000	10 000
Inventarier		(6 900)	8 400	8 500	1 000	2 000	2 000
Bibliotek		(700)	600	2 000	1 500	2 000	4 000
Kontorsomkostnader				15 000	12 000	15 000	17 000
Resor		(3 600)	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000
Utredningar		(17 000)	35 000	66 600	78 800	93 000	95 000
IUI	(76 000)	(84 900)	110 000	185 000	240 000	250 000	265 000

Anm. De inkonsistenser som kan noteras i Tablå 1 hänger sannolikt samman med oklarheter i budgeteringen av tryckningskostnaderna.

dan övriga siffror avser budgeterade belopp. Vi kan först avläsa vilka belopp de två fadderorganisationerna och från 1942 även Näringslivets skattedelegation anslag till gemensamma verksamheter. Det kan noteras att IUI-verksamheten från 1941 hålls isär från upplysningsverksamheten, och att det därefter tillkommer ytterligare verksamheter vid sidan av IUI. 1943 får dessa sidogrenar mer än en fjärdedel av de totala anslagen.

Emellertid växte de totala anslagen starkt och tillät även en kraftig ökning för IUIs del. Den totala budgeten för IUI mer än fördubblades från 1941 till 1943 men ligger sedan relativt oförändrad under de två efterföljande åren. Det är således under Svennilsons första år som den starkaste expansionen äger rum. Poster som bibliotek, inventarier, hyror och värme varierar visserligen en del. Den stora kontorsomkostnadsposten för 1942 hänger samman med den ombyggnad av lokalerna som genomfördes det året. Lokalinvesteringarna var naturligtvis ett uttryck för att institutet växte, men denna utveckling kom dock främst till synes i den starka ökningen i löneutgifterna och i anslaget till utredningar. Den starka höjningen i omkostnadsposten från 1941 till 1942 är uttryck för att publikationsverksamheten då kom igång på allvar.

Lönepostens utveckling är en konsekvens i första hand av ökningen i personalstyrkan. Från att i starten och fram till Svennilson tillträde som chef ha utgjort endast ett femtal personer växte den därefter snabbt. 1943 hade en tredubbling skett. En avsevärd nyrekrytering av forskare hade nu ägt rum. Ännu hösten 1941 bestod forskarstaben, vikarier oräknade, endast av 4 personer men enbart under 1942 nyanställdes ytterligare 5 forskare. Denna expansion nödvändiggjorde även en expansion av kontorsstaben som växte från 2 till 5–6 personer.

Några matriklar har inte återfunnits i arkivmaterialet och det är därför inte lätt att bilda sig en precis uppfattning om hur personalstyrkan på kontorsidan växte och förändrades. Under den första månaden tycks, av räkenskaperna att döma, institutet för sina utskrifter ha använt en skrivbyrå. Från och med mars 1939 finns dock en fröken H. Berg på lönelistan. Hon var stenograf och maskinskriverska men torde under hela sin anställningstid, som varade fram till den 30 juni 1940, ha fått vara något av en allt i allo. Hennes plats tycks från den 1 september 1940 ha fyllts av fru Ester Wennerholm. Senare under hösten 1940 anställdes en ytterligare stenograf, fru Ida Malm. Hon stannade till sommaren året därpå och fick som sin efterföljare en fröken B. Erics. Denna kom att bli institutet trogen i nästan två år och lämnade institutet i juni 1943, alltså ungefär samtidigt som Edström avgick ur styrelsen.

På stenograftjänster liksom på de flesta andra uppgifter på kontorsidan förefaller personalomsättningen således ha varit hög. Fru Wen-

Bitti von Vegesack

nerholm blev dock ett undantag. Hon kom att förbli institutet trogen i 25 år och slutade inte förrän 1965. Med anställningstid och ålder nådde hon till slut en särställning på institutet, men avgörande var dock hennes skicklighet, samt hennes auktoritativa och vinnande sätt. Redan tidigt under Svennilsons tid blev hon dennes personliga sekreterare, vilket var en viktig förtroendeposition på institutet.

Ehuru bortom strecket för denna redogörelse kan parentetiskt nämnas att en annan av institutets trotjänare, fru Ruth Wiklund-Ellestad, som snabbt avancerade till kamrer, anställdes vid institutet 1944. Hennes anställning kom tidsmässigt att överstiga t o m fru Wennerholms. Hon gick i pension först 1975 och var således i institutets tjänst i trettio år. Fru Wennerholms anställningstid var "bara" 25 år.

Följande uppställning redovisar hur institutets fast anställda personal våren 1943 var organiserad enligt ett schema uppställt av Axel Iveroth i institutets årsbok *Industriproblem 1943*.

Ingvar Svennilson och Ester Wennerholm

Chef: Doc. I Svennilson
Skr: A. Iveroth

Statistisk avdelning	Sekretariat	Forskningsassistenter
Aktuarie G. Ahlberg	Fil. kand. B.v. Vegesack	<i>Allmänt:</i>
H. Rosell	3 stenografer	Fil. lic. E. Dahmén
R. Hellberg	Arkivbiträde	N. Jern
Räknebiträde	Kartriterska	<i>Utlandet:</i>
	Springpojke	Dr. phil. E. Heinertz

De namngivna forskarna har redan tidigare presenterats (se sid 99–103). Som synes har von Euler nu slutat, men däremot figurerar Heinertz fortfarande som medlem av IUI. Folke Kristensson hade vid denna tid ännu sin verksamhet förlagd till Industrikommissionen.

2 Styrelsen

Den styrelse som den 26 april 1938 genererats ur institutets utdragna konstitueringsprocess kom att utgöra fem personer. Utöver den "skapande" trion bestående av Söderlund, Lundvik och Edström med den

sistnämnde som ordförande, insatte de två principalorganisationerna varsin ytterligare representant. För SAF tillkom således utöver Söderlund även Jernkontorschefen Wiking Johnsson och för Industriförbundet Sandvikens disponent K.F. Göransson. Denne hade då efterträtt W. Ekman som ordförande i Industriförbundets styrelse.

Från hösten 1940 vidgades denna styrelsekets ytterligare. SAF satte då in sin styrelseledamot Fritjof Söderbäck och Industriförbundet satte in SKFs Uno Forsberg. Styrelsen hade därmed vuxit till sju personer. Från och med våren 1942 insattes även två representanter för Exportföreningen (i dag Exportrådet). Det var en senkommen respons till den propå Söderlund redan 1937 fört fram om att även detta centrala näringslivsorgan skulle ställa sig bakom etablerandet av institutet. Exportföreningens representanter blev SCA-chefen Torsten Hèrnod och handelsrådet Torsten Vinell. Därmed var medlemsantalet i styrelsen uppe i nio, ett tal som sedan stod sig fram till Edströms avgång. Fram till dess skedde dock en viss förnyelse i styrelsen, när först chefen för Skånska Cement, Ernst Wehtje, hösten 1941 inträdde efter avlidne Forsberg. Ett annat viktigt tillskott var bergsingenjören och chefen för Hälsingborgsföretagen Förenade Superfosfat och Reymersholm, Sven E. Lundberg. Denne, som också var riksdagsledamot, tog platsen efter Göransson, som lämnade sin styrelsepost våren 1942 i samband med att han också lämnade posten som ordförande för Industriförbundets styrelse. Både Lundberg och Wehtje kom in som representanter för Industriförbundet, vars representation i styrelsen också kom att ändras när Lundvik, som 1941 utnämns till landshövding i Älvsborgs län, efterträddes av nye industriförbundschefen Gustaf Settergren. Lundvik kom dock att närvara vid flera ytterligare styrelsesammanträden, eftersom han var den styrelseledamot som främst hade överinsyn över den sk upplysningsfrågan, som då fick sin slutliga organisatoriska lösning. SAF-representanten i den ursprungliga styrelsetrion, Söderlund, satt däremot hela tiden kvar i styrelsen, trots att han från 1940 genom sitt chefskap för den statliga Industrikommissionen knappast längre kan anses ha representerat främst SAF. SAFs huvudrepresentant i styrelsen blev därmed i stället Söderbäck som blivit t.f.VD i SAF när Söderlund gått till Industrikommissionen.

Vid tiden för Edströms avgång ur styrelsen våren 1943 kan följande schema sättas upp för IUIs ledningsstruktur.

Svenska arbets- givareföreningen	Sveriges Allmänna Exportförening	Sveriges Industriförbund
Styrelsen (Näringslivets samarbetsdelegation)		
ordf: J. S. Edström v.ordf: E. Wehtje		
F. Söderbäck W. Johnsson		G. Settergren S. Lundberg
G. Söderlund T. Hèrnod (T. Vinell)		
Skatte- expert E. Sivert	Industriens Utredningsinstitut chef: I. Svenilson sekr: A. Iveroth	Industriens Upp- lysningstjänst H. Nordström

Schemat försöker tydliggöra vad som redan sagts men tillför dessutom en del ytterligare information. Exportföreningen har insatts som tredje principal och har försetts med streckmarkering för att visa att den som principal inte har samma dignitet som de två andra. Exportföreningens mindre framskjutna ställning berodde naturligtvis inte bara på att den så sent kommit in i bilden utan var snarast en konsekvens av att dess finansiella bidrag till den gemensamma verksamheten var så blygsamt. Det skulle också inom några år visa sig att Exportföreningens position som en av institutets principaler inte kunde upprätthållas.

På grund av Exportföreningens något tveksamma ställning har den ene av dess två representanter i styrelsen satts inom parentes. Det bör också noteras att Söderlunds ställning som Industrikommissionschef föranlett att han placeras i en mera neutral mittposition än de två övriga SAF-representanterna, liksom att Wehtje lyfts upp från Industriförbundsflygeln i diagrammet till en vice ordförandeposition under Edström. Bilden visar därmed att en viss balans rådde mellan de två tunga huvudmännens, SAFs och Industriförbundets, representation i styrelsen.

Schemat försöker också åskådliggöra den viktiga förändring som inträffat genom Svenilsons två "saneringsaktioner". Det visar att han lyckats bryta ut upplysningsverksamheten ur IUI och gjort den till en egen organisation under ledning av H. Nordström, samt att han också åtminstone i huvudsak lyckats få skatteexperten E. Sivert satt på liknande undantag. Styrelsen var dock fortfarande gemensam för

IUI och dessa utbrutna verksamheter och det var därför tal om att den skulle kallas Näringslivets Samarbetsdelegation. Denna benämning kom senare uppenbarligen att accepteras även om någon formellt konstituerande akt i något sådant ärende inte kunnat påvisas. Överhuvudtaget var och förblev IUIs organisatoriska struktur liksom även den organisatoriska strukturen kring institutet formellt sett ganska löslig. IUI fick t ex inga formella stadgar förrän 1948.

Beträffande IUIs egen ledning försöker schemat illustrera att sekreterarposten fått en mera formell innebörd än tidigare. Sundén hade varit sekreterare under Ivar Andersons cheftid i någon mån formellt men tycks under sin egen cheftid inte ha haft någon på denna post. Det var därför en betydande formell åtstramning av institutets organisation, när Axel Iveroth utsågs till sekreterare samtidigt som Svennilson utsågs till ny chef efter Sundén. Sekreterarpstens från och med denna tidpunkt mera upphöjda status markerades av att sekreteraren kom att närvara även vid styrelsemötena. Tidigare var det bara IUI-chefen som representerade IUI vid dessa möten och den som satte upp protokollet.

Genom att sekreteraren tilläts närvara vid styrelsemötena stärktes IUIs ställning i förhållande till styrelsen. Även om sekreteraren inte hade "yttrande- och rösträtt" vid mötena torde han, om han hette Iveroth, ha kommit att utöva ett visst inflytande på de beslut styrelsen tog. IUIs ställning i förhållande till styrelsen stärktes även av att styrelsen nu blivit ganska stor, vilket tillsammans med det utvidgade huvudmannskapet ökade möjligheterna till interna motsättningar inom den. Genom att styrelsens revir dessutom sträckte sig bortom IUIs angelägenheter kom dessa inte i samma fokus som tidigare. I den mån som IUI var operativt i näringslivets tjänst som förhandlings- och remissorgan var det lätt för styrelsen att följa vad som föresiggick. Men i den mån som IUIs verksamhet alltmera inriktades mot utredningar, och allt större och tidsutdragna sådana, blev det svårare för styrelsen att få insyn samtidigt som dess intresse för verksamhetens olika sidor säkerligen sjönk. Edström sökte parera denna utveckling genom att tillse att IUI från och med våren 1942 kontinuerligt avlämnade kvartalsrapporter. Hans ställning i styrelsen var fortfarande sådan att hans önskemål omedelbart fick en servitris. Visserligen närmade Edström sig vid denna tid det åldersstreck då en persons krafter väntas avta men det finns inget som tyder på att hans dominans i styrelsen ens mot slutet av hans ordförandeperiod skulle ha avtagit. Snarare stärktes den när styrelsesekretsen vidgades. Edströms position i styrelsen torde dessutom ha stärkts när Lundvik lämnade den. Men den andre kvarvarande av den ursprungliga trion, Söderlund, torde ha bjudit en viss avbalansering mot Edström.

Som denna studie dokumenterat hade Söderlund med sina "riktlinjer" spelat en avgörande roll vid IUIs etablerande. Visserligen hade

Edström till synes fått sista ordet och i viss mån fått som han ville i institutets första arbetsprogram, där upplysningspunkten alls inte var så undanstoppad som de Söderlundska direktiven torde ha krävt. Men genom kriget bortföll länge det "upplysningsbehov" Edström velat tillgodose. Det började emellertid åter bli aktuellt när Svennilson blev chef. I så måtto borde nu den gamla motsättningen mellan Edströms önskemål och de Söderlundska riktlinjerna återigen ha kommit i dagen. Det är möjligt att Söderlunds utbalansering av Edströms inflytande tog sig uttryck just i den "saneringsaktion" som Svennilson iscensatte omedelbart efter sitt tillträde som IUI-chef. Svennilson kan givetvis utan påtryckning ha sett behovet av de åtgärder han vidtog. Emellertid kan han ju just därför ha blivit i hög grad Söderlunds man vid det sökande efter ny chef som måste ha igångsatts när Sundén avgick.

Det finns emellertid inga bevis för att Edström längre skulle ha hävdad eller velat hävda den linje som var hans före kriget. I den utredningsverksamhet han själv var närmast att tillskynda, den om industrins personalbostäder, finns visserligen ett visst press- och propagandapåslag men det tycks främst ha tillkommit på andras initiativ. Edström tycks inte ha motsatt sig de Svennilsonska aktionerna utan kanske rent av månat om deras genomförande. Denna tolkning motsägs inte av vad Iveroth sade om Edström när han harangerade Svennilson på dennes 50-årsdag.

Det var roligt att vara med om uppbyggnaden av Institutet. Många vet väl vilken roll Sigfrid Edström spelade för Institutets tillkomst, men jag tror knappast att alla har klart för sig, vilken aktiv kraft han var i arbetet att befästa dess ställning. Minns Du ASEA:s kontor på Klarabergsgatan, där han med oss före budgetsammanträdena gick igenom anslagskraven och hjälpte oss att räkna upp dem ordentligt med motiveringen att "kommer vi väl upp så är det inte så lätt att komma ner igen". Förståelsen för behovet av medel för ekonomisk forskning och "teoretiker" har aldrig varit särskilt utbredd på företagarsidan. Sigfrid Edström insåg forskningens samhällliga betydelse. Dessutom förstod han att man inte kan använda sig av samma metoder för resultatvärdering i organisations- och forskningsarbete som i ett företag som tillverkar motorer eller konservburkar.

Detta citat bekräftar också att Edström trots allt, och troligen fram till sin avgång, förblev den helt dominerande gestalten i styrelsen. Inte minst i budgetfrågor tycks det som regel ha blivit som Edström ville.

Edström efterträddes fr o m den 1 juli 1943 som ordförande i IUIs styrelse av Wehtje. Chefsskiftet förrättades vid styrelsemötet den 12 maj. Edströms sista förrättning som styrelseordförande ägde rum den 20 maj vid den konferens om Ekonomiska efterkrigsproblem som IUI arrangerade i Saltsjöbaden.

Konferenssessionernas formella höjdpunkt var dess avslutande moment vars innehåll bäst relateras med ett citat från Edströms anförande.

Jag går nu att avsluta detta sammanträde. Det har som herrarna kunnat finna varit mycket givande och nyttigt. Det är första gången som IUI håller ett sammanträde av detta slag och jag är övertygad om att det kommer att återupprepas flera gånger i framtiden att man så här skall kunna utbyta tankar till fördel för oss alla och till fördel för vårt näringsliv. Det är nu sista gången jag för klubban här. Jag ber nu att få lämna den till min efterträdare, direktör Wehtje. Här har Du den, Du behöver inte hålla tal. Tack skall ni ha.

Men ett tal blev det dock. Vid den efterföljande middagen anförde direktör Ernst Wehtje:

Det brukar sägas om människan, när hon blir äldre, att hon når de aftonens svala höjder, från vilka jorden kan överblickas. I bokstavlig mening har Sigfrid Edström länge befunnit sig på denna utsiktspunkt, men inte i aftonens svalka utan i det sjudande livets, närings- och samhällslivets mittpunkt.

Det är som om allt vad Du uträttat endast har ökat Din kraft att göra mera. Länges ha vi också ägt förmånen och glädjen, att Du ägnat Ditt intresse åt ledningen av Industriens Utredningsinstitut, som Du för mer än sju år sedan tog initiativet till. Nu söker Du en välförtjänt vila och Du lämnar därför denna uppgift i andra händer.

År 1936 ansåg Du – jag citerar Dina egna ord – att vad som hittills saknats på industriellt håll var ett mera fast grepp om det industriella produktionslivets samhällsliga och socialpolitiska sidor, en på egna utredningar och erfarenheter grundad åsiktsbildning om hur utvecklingen bör dirigeras samt en positiv vilja att på egen hand genomföra de reformer, som betingas av tidens krav och som förr eller senare bli nödvändiga. I dag säger den svenska arbetarrörelsens huvudtidsskrift med adress till Amerika: "För världens framtid vore det kanske bättre, om U.S.A. hade företagare med svensk företagarinstinkt, social anpassningsförmåga och framtidsblick". Vi veta alla, att vi leva i en brytningstid även för den fria företagsamheten och att starka krafter stå den emot. Men otvivelaktigt har under senare år en omsvängning i den allmänna synen på företagsamheten och dess problem ägt rum, och jag vet ingen som med personliga insatser i så hög grad medverkat till detta som Sigfrid Edström. Kämpar man för en sak, så bestå alltid de starkaste argumenten i att praktiskt handla som man lär. Din gärning som industriman är helt ett bevis för den fria industriella företagsamhetens ekonomiska och tekniska funktionsduglighet, men den är också ett starkt uttryck för den förnyelse av den sociala ansvarskänslan, som svensk industri sedan länge visat prov på. Om vi äro ense om målet, ett högre välstånd för vårt folk, är det kanske den betydelsefullaste insatsen för ett fritt näringsliv, att företagen förverkliga de sociala re-

formkraven från egen utgångspunkt. Socialstaden Västerås är ett föredöme i denna strävan. Från Din verksamhet som praktisk företagare går en rak linje till det initiativ, som är ursprunget till Industriens Utredningsinstitut. Visserligen vill Du ge Per Albin Hansson en del av äran för dess tillkomst – i vilken mån han tjänstgjort som utlösningsfaktor för Dina idéer, blir väl svårt att konstatera, men vi veta, att båda herrarna äro kända som goda taktiker.

Det har varit vägledande för institutets senare verksamhet att det grundades i förvissning om att man inte kommer långt enbart med tillhyggen. Industrien är institutets uppdragsgivare, men institutet skall vara en obunden vetenskaplig forskningsinstitution. Såsom storföretagare med vana att ta och fördela ansvar har Du i Ditt ledarskap för institutet skapat bestående trygghet för att denna princip skall upprätthållas.

Det har också under uppbyggnadsperioden varit av oskattbart värde för institutet att lita till det förtroende som Ditt namn har i industri-kretsar. Institutet har i flera fall kunnat yvas över en sensationellt hög svarsprocent på sina rundfrågor till företagen – det är tydligt, att inte bara Din bjudande stämma i styrelsen utan även Din manande underskrift på frågeformulären uppfordrat till svarsresultatet och till själva svaret.

Den metod för gemensam utredning och diskussion i fråga om industriens utvecklingsproblem, som här har skapats, är en insats av förblivande värde för det industriella näringslivets och samhällets utveckling. Vi äro förvissade om att den fria industriella företagsamheten är den viktigaste hävstången för ökat välstånd, men vi äro också eniga i uppfattningen, att samverkan emellan fria företag kan ge väsentliga nya impulser till stegrad effektivitet i produktionen. Vi ha också en klar insikt om att företagen, enskilt och i samarbete, kunna ge positiva bidrag till att organisera det sociala välstånd, för vilket de själva skapa förutsättningar. Industriens ekonomiska forskning öppnar perspektiv icke endast mot ytterligare samverkan inom industrien för att lösa dess produktionsuppgifter, utan också för att samla industrien till insats i samverkan med det politiska i samhället, med staten.

I den fasta övertygelsen att Du genom den fond för forskningsverksamhet, som Industriens Utredningsinstitut utgör, skapat en betydelsefull grundval för fortsatt industriellt och socialt framåtskridande, tacka vi Dig i dag för Dina insatser för svensk industri, och som ett uttryckligt bevis för vår tacksamhet och som ett minne från den tid, Du lett institutets öden, ber jag få överlämna ett i praktband inbundet första exemplar av den verksamhetsberättelse som Industriens Utredningsinstitut för helt kort tid sedan utgivit och som tillägnats initiativtagaren till utredningsinstitutet och den förste ordföranden i institutets styrelse, han som under åren 1939–1943 lett institutets öden. Jag ber att få framföra vårt hjärtliga tack för Dina insatser här.

Talets framförande uppfyllde säkerligen alla ceremoniella förväntningar, men troligen var det en och annan som helt riktigt anade att det var Iveroth som skrivit talet.

3 Sammanfattning och slutsatser

Bakgrunden till IUIs formella etablerande 1939 har bjudit en intressant historisk spegling av den problematik som alltid varit och än i dag är institutets centrala "identitets"fråga. Vilka skulle institutets uppgifter vara? Vilka krav beträffande institutets "nytta" för näringslivet skulle därvid ställas? Hur pass självständigt skulle institutet få bli visavi sina huvudmän? Hur långt skulle institutets uppgifter underordnas industrins politiska intressen?

Den principiella lösningen på denna problematik utformades 1938 inför institutets start i de Söderlundska riktlinjerna. Dessa fick dock inte omedelbart genomslag i institutets arbetsprogram och verksamhet. Den konkreta uppläggningsen svarande mot de Söderlundska intentionerna kom till stånd först efter Svennilsons tillträde som chef. Lösningen innebar att institutets verksamhet som utredningsorgan lades på vetenskaplig grund. Rent praktiskt innebar detta att IUI vid sidan av sin avnämraförankring i industrin även kom att söka akademisk anknytning.

Presentationen av det vetenskapligt oberoende forskningsinstitut, i vilket dagens IUI har sitt embryonala ursprung, skedde först i publikationen *Industriproblem 1943*. Det har därför befunnits lämpligt att låta år 1943 stå som det reella avslutningsåret för institutets tillkomstprocess. Genom att följa tillblivelsen, inte bara fram till den formella starten 1939 utan också bortom denna, fram till "självständighetsdeklarationen" 1943, har framställningen inte stannat vid att endast ge en historisk spegling av dagens IUI. Den har även blivit direkt framåtpekande genom att klarlägga rötterna till det nutida institutet och belyst de krafter som uppenbarligen även senare format dess utveckling.

Även om liknande institut sedermera stått att finna i några andra länder, har IUI länge varit utan motstycke internationellt. Institutet kan ses som uttryck för en unikt svensk organisatorisk konfliktlösningstradition. Det är i huvudsak en produkt av samma historiska krafter som skapat den svenska modellen. Saltsjöbadsandan blev sålunda avgörande för institutets konstitueringsprocess och dess fortsatta utveckling har påverkats av samma influenser som på 50-talet ledde fram till Rehn-Meidner-modellen och på 70-talet till EFO-modellen. Men som kompromisskapelse har institutet även härbärgerat inflytanden från historiska faktorer som visat sig underminera den svenska modellen. Det är sålunda också en produkt av det konfrontationsklimat mellan höger och vänster som rådde i landet under de första åren efter det stora regimskiftet 1932/33 innan det efter valet 1936 förbyttes i folkhemsmodellens samarbetsklimat. I institutets koncipieringsprocess vägde detta länge mellan att sätta upp en mot industrin inåtvänd utredningsbyrå eller en mera utåtvänd upplys-

nings- och propagandacentral, avsedd att befrämja industrins politiska intressen. Trots att det nämnda politisk-ideologiska klimatotslaget innebar att den bredare institutionella lösning som representerades av IUIs rival FUIF inte kom till stånd, kom dock IUI att i sig inkorporera väsentliga delar av FUIFs program.

Genom att sålunda omfatta hela det spektrum av institutionella reaktioner näringslivet uppvisade inför krängningarna i den svenska samhällsutvecklingen har institutet visat sig bli mycket robust. Den stabiliserande förankringen i två varandra historiskt motsatta moment var avgörande för institutets förmåga att överleva den kataklysmiska situation som det andra världskriget beredde under de kritiska första verksamhetsåren. Den medförde även att institutet efter de första krigsåren ganska snart kunde inte bara rekonstrueras som ett utredningsinstitut utan även utvecklas vidare till ett forskningsinstitut. Det centrala elementet bakom detta slutresultat tycks ha legat förborgat redan i institutets första arbetsprogram. Den utredningsverksamhet som var grogrunden för framväxten av forskningsinstitutet gavs där en central position. Där namngavs till och med den person, Ingvar Svennilson, som skulle komma att bli den katalyserande faktorn.

Men varken den nämnda utredningsverksamheten eller Svennilson kom att under de allra första åren prägla eller forma institutets utveckling. Under den förste chefens, Ivar Andersons, tid från februari 1939 till juli 1940 kom institutet närmast att fungera som ett näringslivets politiska sekretariat. Detta var ett led i den dramatiska institutionella omstöpningsprocess som omvärldsutvecklingen då tvingade den svenska ekonomin till. Denna period innefattade krigets öppningskede, då det totalchockade svenska politiska systemet drevs till en kraftig mobilisering och omstrukturering. Utredningsverksamheten blev därmed en något perifer verksamhet vid institutet.

Utredningsverksamheten satt trångt även under den efterföljande chefens, Ragnar Sundéns, tid från juli 1940 till september 1941. Då kom institutet att vara en förlängning av Arbetsgivareföreningens och Industriförbundets kanslier och fungerade som ett hjälporgan till näringslivet i dess involvering i de olika krisorgan som tillsattes under krigets inledningskede. Institutet belastades även med flera löpande bevakningsuppgifter som absorberade resurser vilka annars kunnat användas för utredningsverksamhet.

Även om viktig utredningsverksamhet kom igång redan under Andersons tid och sedan fortsatte under Sundéns tid, var det först efter Svennilsons tillträde som chef som institutet frigjorde sig ur de påtvungna banden och kunde hävda sin självständighet. Redan tidigt under Svennilsons styre fick dess forskningsverksamhet den vetenskapliga prägel som blivit nyckeln till dess senare framgångsrika arbete.

I IUIs tillblivelseförlopp hävdade sig flera enskilda personers visio-

ner och viljekraft på ett dirigerande sätt. Sigfrid Edström framstår dock som den viktigaste drivande faktorn på denna nivå. Det var Edström som initierade tillblivelseprocessen 1934 och det var hans taktiska dispositioner som blev de bärande momenten bakom institutets formella start 1939 och han utövade som styrelseordförande ett centralt bakgrundsinflytande även på utvecklingen därefter, fram till sin avgång medio 1943.

Edströms specifika betydelse för institutets verksamhet gällde utredningsuppgifter, vilka formulerats under hans direkta överinsyn redan före institutets etablering. Det kan noteras att Edström bl a hade ett stort intresse för industrisociala frågor, men framför allt kom han att se kampen mot den socialistiska vänsterns planhushållningsideologi som institutets centrala uppgift. Det var denna senare angelägenhet som fick honom att lägga särskild vikt vid upplysningsfunktionen. Det var främst Edström som under institutets tillblivelseprocess kämpade för att en av näringslivet sponsrad utredningsverksamhet skulle kompletteras med en upplysningsverksamhet. Samtidigt som han insåg behovet av en utredningsverksamhet som närmast skulle betjäna industrins egna behov av information och kännedom om sin utveckling och sina betingelser, ville han få till stånd en upplysningsverksamhet tänkt att vara ett mera utåtriktat vapen för att påverka den politiska processen i landet. Edström ville således skapa ett organ som utöver utredningar även ägnade sig åt informationsverksamhet riktad såväl till de politiska beslutsfattarna som till den allmänna opinionen. Han spelade därvid en stor roll i den mycket utdragna och intrikata process där föreningen FUIF under en tid fördes fram som en lösning med utrednings- och upplysningsfunktionerna organisatoriskt integrerade. Han stod sålunda under en tid emot de krafter som ville hålla dessa två funktioner institutionellt isär. Edström kom emellertid till slut att stå fadder till den kompromiss IUI innebar. Genom att vara ordförande såväl i FUIF, som drev den integrativa lösningen, som i den kommitté vars majoritet drev den duala linjen kom han att ha nyckelrollen i den process som ledde fram till att IUI konstituerades.

Genom Edström kom IUI att sättas upp inte bara som en utredningsbyrå utan också som ett informationsorgan med upplysningsuppgifter. Men dessa begränsades dock genom de Söderlundska riktlinjerna till opolitisk och pedagogisk kunskapsspridning om industrin och dess förutsättningar och betydelse för landet. Dessa strängare och mera restriktiva Söderlundska riktlinjer kom att dominera institutet efter Svennilsons tillträde som chef, då upplysningsverksamhet och andra verksamhetsgrenar som inte hörde hemma på ett forskningsinstitut togs bort från IUIs agenda. Att Edström kunde vara med på detta hänger samman med att dessa verksamheter inte försvann utan blott lades parallellt vid sidan av IUI som fristående institutioner under en med IUI gemensam styrelse, Näringslivets samar-

betsdelegation. Edström fick därmed ändock till slut reellt som han ville, i all synnerhet som han som taktiker kanske rent av drev vissa önskemål särskilt hårt endast i akt och mening att ha reträttutrymme tillbaka till den nivå han kanske egentligen siktat mot.

Utvecklingen fram till 1943 möjliggjordes av att man hårt band sig för att utredningsverksamheten skulle ombesörjas av forskare med högsta möjliga akademiska kompetens. Detta skulle borga för att utredningsresultaten skulle kunna offentliggöras som sakliga och objektiva sanningar.

Den linje FUIF stod för hade troligen inte kunnat medge en sådan utveckling. En utredningsverksamhet som ställdes i den kortsiktiga politiska kampens tjänst skulle bli tvångsbeskuren av de förutfattade meningar som ofta bar upp de politiska positionerna och skulle aldrig vara lätt förenlig med ett vetenskapligt förhållningssätt. Framstående vetenskapsmän skulle knappast kunna lockas till sådana uppgifter. I en sålunda politiserad miljö skulle en vetenskapsman snart degenereras.

Å andra sidan skulle ett renodlat utredningsinstitut, som ej avsåg att via offentliggörande av sina resultat nå fram till politiskt ansvariga instanser och den allmänna opinionen, inte kunna bli annat än en intern utredningsbyrå för näringslivet. Underordnat ett mestadels praktiskt informationsbehov skulle det inte avkrävas mera djupgående och vetenskapligt upplagda undersökningar och därför inte heller kunna sysselsätta vetenskapsmän och ge incitament till vetenskaplig forskning.

Institutets överlevnad i 50 år visar att och hur vetenskap och politik låter sig förenas. Det cementerande elementet i den organisatoriska lösning som blev IUI var tilliten till att man hade sanningen på sin sida, en sanning som dock inte alltid lät sig uppdagas utan långsiktig och tålmodig forskning. Med denna tillit följde plikten att föra ut de vunna kunskaperna i samhällsdebatt och ett ansvar för att de fick effekt i den politiska processen. Endast med ett sådant credo – en gång framburet av Eli Heckscher – har IUI som rent näringslivsfinansierat vetenskapligt forskningsinstitut kunnat hållas igång under ett halvsekel.

Appendix A Österbergs förslag om ett samhällsforskningsinstitut (23 november 1935)

P.M. angående bildande av ett Institut för samhällsforskning

I en sådan politisk utveckling, som för närvarande pågår i vårt land, är det av synnerlig vikt, att den borgerliga demokratien icke håller sig i efterhand, då det gäller att utstaka riktlinjer för det samhälleliga framåtskridandet. Det är tvärtom ytterst betydelsefullt, att den genom framsynta och fruktbara initiativ ställer sig i spetsen för att därigenom samla omkring sig alla dem, som väl inse behovet av ett oavslutligt reformarbete, anpassat efter tidens krav, men som icke vilja följa med i de socialdemokratiska planerna för samhällets gradvisa omdaning enligt socialistiska grundsatser.

Ur denna synpunkt är det en påfallande brist i den borgerliga demokratiens utrustning, att den icke äger tillgång till några fast organiserade krafter för utredning av de samhälleliga problemen som grundval för nya initiativ och förslag.

Enligt den nuvarande ordningen äger den verkställande statsmakten som bekant ett dominerande inflytande över initiativen till åtgärder för samhällsutvecklingens dirigerande. Regeringen har förvaltningsmaskineriet i sin hand och äger tillgång till av riksdagen anvisade medel för tillfälliga kommittéutredningar. Den kan också genom sina direktiv till utredningsorganen leda arbetet in på sådana linjer, som med hänsyn till bristen på allsidighet och objektivitet kunna vara för samhällsutvecklingen farliga. I den mån som regeringen företräder en viss klass eller arbetar på vissa klassbetonade politiska mål, är det fara för att utredningsarbetet får en ensidig prägel. Såsom på senare tiden varit fallet hava utredningarna och utarbetandet av förslag också i hög grad forcerats. Materialets omfattning och förhållandenas svarbedömlighet har gjort det omöjligt för den enskilde riksdagsmannen att på den korta tid, som stått till buds, genomtränga förslagens verkliga innebörd och överblicka deras konsekvenser. På grund härav har icke sällan hänt, att avgörandena fått karaktär av genomtruffade hastverk, vilka — sedan de en gång omsatts i verkligheten — icke varit lätta att undanröja eller göra till föremål för ändringar.

På senare tid har tillkommit en omständighet, som i detta sammanhang påkallar särskild uppmärksamhet. Såsom något helt i sin ordning praktiseras alltmera att universitetslärare med officiell partipolitisk etikett i betydande omfattning ställa sina krafter till regeringens förfogande för initiativ och utredningar. En person i dylik ställning bör naturligen icke vara berövad rätten att i sin mån bidra till den samhälleliga utvecklingen även på annat sätt än genom lärarverksamheten och den i samband därmed stående objektiva forskningsverksamheten. Men det kan med fog göras invändning mot att detta forsk-

ningsarbete inom universitetsinstitutens ram gives en politiskt ensidig och starkt subjektiv prägel liksom ock mot att sådant institut överhuvud används såsom basis för utredningar med ganska påtagligt partipolitiskt syfte. I sådan mening kan man hysa en berättigad farhåga för universitetsutbildningens och högskoleforskningens politisering.

Initiativ till samhällsreformer kunna också framkomma motionsvis i riksdagen. Oavsett polemiken i dagspressen, är ju detta den form, som oppositionen har att anlita för att giva uttryck åt sin uppfattning. Detta motionsarbete är emellertid nära nog helt oorganiserat. Ofta få motionärerna själva låta ombesörja erforderliga utredningar och själva ombestyr motionernas avfattning. I någon mån bedriva partierna ett mera systematiskt arbete, i det att man inom resp. partiledningar anordnar någon form av beredning före riksdagarna. Härvid tages under övervägande, huruvida och på vilka punkter initiativ skola tagas genom framläggande av motioner. Ibland sker då utarbetandet av motionerna – oftast i största hast – genom partiorganisationernas försorg och med anlitan av tillfälliga medhjälpare.

Nu angivna förhållanden framstå ur den borgerliga oppositionens synpunkt som särskilt betänkliga inför den hotande socialdemokratiska majoriteten. Gentemot regeringens utredningsapparat – som under den nuvarande regimen också målmedvetet och effektivt utnyttjas – har denna opposition att sätta endast sporadiska försök att lägga upp planer och att taga initiativ. Saknaden av ett utrednings- och forskningsorgan av mera permanent karaktär och arbetande efter borgerligt demokratiska linjer, är därför – såsom inledningsvis framhölls – en allvarlig brist i den borgerliga oppositionens politiska utrustning.

Hur skall då denna brist kunna avhjälpas? I det följande göres ett försök att draga upp riktlinjer för en organiserad samhällsforskning, avsedd till tjänst för praktisk politik. Förslaget utmynnar i att för ändamålet skulle bildas ett särskilt forskningsinstitut, förslagsvis benämnt "Institutet för samhällsforskning".

Institutets syfte skulle vara:

att genom fortlöpande forsknings- och undersökningsarbeten analysera den aktuella samhällsutvecklingen på det konstitutionella, sociala och ekonomiska området;

att med ledning av utvecklingstendenserna söka angiva riktlinjer för en sund och måttfull framstegspolitik på borgerligt demokratisk grund;

att i samarbete med ledande personer inom det politiska livet söka utnyttja arbetsresultaten för praktisk politik, samt

att genom lämplig upplysningsverksamhet arbeta för befastande och spridning bland medborgarna av borgerligt demokratiska samhällsidéer.

Vid institutet bör lämpligen fast knytas två, eventuellt tre för själv-

ständigt forskningsarbete kvalificerade personer, representerande statsvetenskap, sociala frågor och ekonomi. Dessa böra äga anlita yngre krafter som medhjälpare, varigenom en gynnsam utgångspunkt även erhålles för rekrytering av kvalificerade och kunniga borgerliga politiker.

Institutet bör ledas av en styrelse, så sammansatt, att säkra garantier vinnas för tillgodoseende av de med institutet förenade politiska syftena. Emellertid synes knappast lämpligt att låta ledningen enbart komma i händerna på de borgerliga politiska partierna såsom sådana. Mera ändamålsenligt vore, om styrelsen finge utgöra en syntes av de krafter, som representera huvudfaktorerna i nationens strävanden att på borgerligt demokratisk grund föra utvecklingen framåt. Utom de politiskt arbetande personerna och partierna, tänker man på näringslivets representanter, vetenskapliga och kulturella kretsar samt dagspressen. Genom att på dylikt sätt engagera även de två förstnämnda grupperna för hithörande frågor skulle man möjligen kunna stimulera dem till ökat intresse för de samhällsliga frågornas politiska sida och för det politiska arbetet överhuvudtaget.

Skulle man inte kunna tänka sig, att det bildades en för nysnämnda grupper representativ krets av personer, vilka skulle ha till uppgift dels att utgöra ett "råd" åt institutet för överläggning om viktigare spörsmål, dels att välja institutets styrelse. Till detta råd blir strax tillfälle att närmare återkomma.

Styrelsen bör lämpligen utgöras av fem av rådet valda personer, helst företrädande skilda arbetsområden. Eventuellt böra de fast anställda forskarna även göras till styrelseledamöter. Styrelsen skall ha till uppgift att anställa forskare, att bestämma om arbetets huvudsakliga läggning och att omhänderhava institutets ekonomi. Revisorer böra utses av rådet, som bör äga bestämma om ansvarsfrihet för den ekonomiska förvaltningen.

Rådet bör utgöras av exempelvis 30-50 medlemmar dels valda av skilda korporationer, vilka äro så vitt möjligt fristående i förhållande till staten, dels utsedda av rådet självt. Förslagsvis må angivas följande valkorporationer:

Sveriges Industriförbund	2
Sveriges allmänna lantbrukssällskap	4
Sveriges bankförening	2
Sveriges grossistförbund	2
Sveriges köpmannaförbund	2
Sveriges hantverksorganisation	2
Sveriges allmänna sjöfartsförening	2
Svenska arbetsgivareföreningen	2
Allmänna valmansförbundet	2
Folkpartiet	2

Bondeförbundet	2
De anställdas centralorganisation	2
Svenska Högerpressens förening	2
Vänsterpressens organisation	2
Bondeförbundspressen	2

Härtill skulle komma högst 10 av rådet självt utsedda ledamöter.

Rådet bör kunna inbjuda andra organisationer än de nyssnämnda att låta sig representeras i detsamma.

Institutet bör äga en fullt självständig ekonomisk ställning. Då en dylik icke kan anses säkerställd, därest institutets ekonomi helt skulle baseras på årsbidrag eller andra mera tillfälliga understöd, synes nödvändigt att från början hopbrunga ett så pass stort kapital att avkastningen därav förslår till att täcka åtminstone de ofrånkomliga grundkostnaderna. Dessa kunna beräknas som följer:

Forskare 2 st. à 15.000:-	30.000:-
Medhjälpare och biträden	15.000:-
Lokaler	5.000:-
Böcker, tidningar, expenser	5.000:-
Tryckningskostnader och upplysningsverksamhet	10.000:-
Diverse	5.000:-
	<i>Kronor</i> 70.000:-

Med utgångspunkt från 3 1/2% kapitalavkastning skulle alltså för ändamålet erfordras c:a 2 mill. kronor. Detta kapital skulle utgöra en stiftelse under institutsstyrelsens förvaltning. Tillfälliga bidrag kunde tänkas utgå dels från de politiska partierna, dels från andra håll.

För att få till stånd ett utredningsorgan av nu avsett slag gäller det alltså först att orientera sig om huruvida det angivna kapitalbeloppet står att uppbrunga. Beloppet är visserligen relativt betydande, men måste dock betecknas som litet i förhållande till de fördelar, som borgerlig politik skulle ur många synpunkter kunna draga av att äga tillgång till ett institut av dylikt slag.

Stockholm 11 nov. 1935
S.E. Österberg

Appendix B Edströms motion till Industriförbundets styrelsemöte den 18 december 1936

P.M. angående utredning om vissa socialt industriella problem m m

För de sociala och politiskt-ekonomiska problemen, vilka såsom utvecklingen gestaltar sig i allt högre grad påkalla uppmärksamhet inom näringslivet äga de ledande krafterna inom svensk industri numera en vaken förståelse. Genom sina speciella intresseorganisationer – Industriförbundet m.fl. – giva också industrimännen sin mening tillkänna inför statsmakterna rörande framkommande reformförslag. I många fall har detta otvivelaktigt medfört fördelaktiga verkningar för industriens vidkommande. Men vad som hittills saknats på industriellt håll är ett mera fast grepp om det industriella produktionslivets samhälleliga och socialpolitiska sidor, en på egna utredningar och erfarenheter grundad åsiktsbildning om hur utvecklingen bör dirigeras samt en positiv vilja att på egen hand planera och genomföra de reformer, som betingas av tidens krav och som förr eller senare bliva en nödvändighet.

Nu anförda förhållande måste otvivelaktigt anses utgöra en svaghet hos det praktiskt arbetande näringslivet, som enligt sakens natur ligger i en fortlöpande intressekonflikt med de politiska maktfaktorerna. Redan förut var denna svaghet till olägenhet och skada, eftersom det praktiska livets målsmän därigenom själva satte sig i efterhand, då det gällde att påverka utvecklingen. Men efter det politiska genombrottet vid höstens val till Andra kammaren, då maktcentrum på ett avgörande sätt förskjutits åt vänster, bliva riskerna av en dylik "efterhands"-politik från näringslivets sida än mera iögonfallande. I det läge, som nu uppkommit och som sannolikt torde komma att bestå under en följd av år, måste från oppositionens sida arbetas med helt annan kraft och målmedvetenhet än som hittills varit fallet, där est icke de makthavande klasspartiernas intressesynpunkter skola bliva helt dominerande. Industrin måste själv skapa sig ett positivt handlingsprogram på viktigare aktuella punkter, baserat på djupgående utredningar av teknisk, organisatorisk och ekonomisk innebörd. Det måste ses till, att de krav och önskemål samt de positiva uppslag, som sålunda framkomma, samtidigt och effektivt göras gällande från oppositionens sida. Och det måste slutligen nedläggas en intensiv omsorg på att genom lämpliga medel åstadkomma en stark och utbredd opinionspåverkan till förmån för de lösningar av förekommande problem, som ur industriens egen synpunkt skulle vara acceptabla. Endast på denna väg kan man med någon förhoppning om framgång gå att möta de makthavandes strävanden efter ytterligare utökat statligt tvång över näringslivet och alltför långt gående

eller olämpligt anordnade sociala eftergifter. Det är otvivelaktigt endast en på dylikt sätt "kvalificerad" opposition, som kan väntas öva något inflytande i gynnsam riktning på de politiska avgörandena i hithörande ämnen.

Att åstadkomma ett dylikt handlingsprogram av social och politiskt-ekonomisk innebörd måste i nuvarande läge betecknas som en angelägenhet av utomordentlig betydelse för svensk industri.

Nu åsyftade arbete kan läggas på en bredare bas i avsikt att få fram ett fylligt underlag för att uppdraga riktlinjerna för den närmaste framtidens ekonomiska politik i allmänhet. Arbetet skulle då gå ut på en analys av utvecklingen och läget i skilda hänseende i avsikt att få fram ett verkligt perspektiv för bedömning av de aktuella företetserna och de framkommande reformprojekten. Det ligger i sakens natur, att ett dylikt arbete åtminstone på vissa punkter måste bli ganska omfattande samt av nog så djupgående och vittsyftande innebörd. Planer hava sedan någon tid varit å bane att få till stånd en dylik större utredning av hithörande problem och man synes kunna hysa vissa förhoppningar om att dessa strävanden icke skola bli resultatlösa.

Emellertid kan man fristående härifrån och eventuellt jämsides med nyssnämnda arbete naturligen också gå fram efter mera begränsade linjer genom att taga upp en del specialfrågor av särskild aktualitet. Som exempel på dylika spörsmål, vilka för dagen synes vara av speciellt intresse för industriens vidkommande, må nämnas följande.

Den tekniska rationaliseringen och arbetslösheten: Här synes främst komma ifråga, att genom framdragande av exempel på tekniska rationaliseringsåtgärder klart åskådliggöra dessas förutsättningar, innebörd och ändamål, så att dimbildningen kring rationaliseringsbegreppet och rationaliseringens förhållande till sysselsättningsproblemet bringas ur världen. Klart är att tyngdpunkten därvid bör läggas på att bevisa rationaliseringens direkt sysselsättnings-ökande egenskaper. Det bör sörjas för att en kraftig opinionspåverkan igångsättes med ledmotiv, att man snarare bör tala om "in"-rationaliserade än – som hittills skett – om "ut"-rationaliserade arbetare. Å andra sidan bör vid utredningen jämväl beaktas olika möjligheter och utvägar att tillvarataga den genom rationaliseringsåtgärderna temporärt och lokalt frigjorda arbetskraften.

Driftskoncentrationer och produktionsomläggningar: Till väsentlig del är detta spörsmål sammanfallande med det föregående. Endast så till vida kan ett specialproblem här sägas föreligga, som en driftskoncentration kan gå ut på totalt nedläggande av rörelsen vid visst arbetsställe. Även om dylik åtgärd till sin egentliga innebörd givetvis är en rationalisering i vanlig mening, medför den dock till sina verkningar så pass vittgående konsekvenser ifråga om arbetslösheten och vederbörande kommuns ekonomi att den kräver särskild uppmärksamhet.

Den principiella fråga, som här i särskilt hög grad kräver beaktande, är en avvägning av kapitalets intressen mot den mänskliga arbetskraftens. Vad som från industriens egen sida därvid kan åtgöras torde i första hand avse en utjämning av svårigheterna genom anordnande av övergångsperiod och lämpligt avvägda ersättningar. Därvid bör också beaktas, på vad sätt kommunernas ekonomi kan konsolideras till mötande av den ekonomiska påfrestningen av här avsedda åtgärder.

Förberedelser för lågkonjunktur i syfte att säkerställa arbetare och kontorsanställda: Detta problem är av naturliga skäl synnerligen ömtåligt i vad det avser att åstadkomma några allmängiltiga normer för produktionens planering och produktionsapparatens utbyggnad under bättre konjunkturer i syfte att säkerställa en någorlunda jämn arbetstillgång under sämre konjunkturer. Utredningen på denna punkt synes böra gå ut på att påvisa, att någon produktionsplanering genom tvångsregler från statens sida icke är möjlig eller lämplig. Vad som kan göras i positiv riktning torde emellertid vara att utforma några grunder beträffande ordningen för entledigande av arbetskraft samt att söka genomföra en allmänt gällande uppsägningstid av skäligen längd i syfte att bereda de anställda en övergångstid.

Arbetarpensioneringen: Detta problem bör dryftas med utgångspunkt från att dylika pensioner så vitt möjligt böra ordnas. Därvid bör tillses, att en bolagspension icke minskar den statliga pensionen, liksom ock tvärtom att förekomsten av statspension icke utesluter eller förminskar bolagspensionen. Möjligheten att åstadkomma regler för förtidspensioneringen bör undersökas. Det bör beaktas, att detta spörsmål intimt sammanhänger med rationaliseringsfrågan, eftersom undanskaffandet av äldre arbetskraft ofta är en förutsättning för effektivt utbyte av en teknisk rationalisering.

Fonderings- och konsolideringsbehovet i belysning av de ovan berörda spörsmålen: Det är naturligt, att frågan om företagets konsolidering intimt sammanhänger med ifrågavarande spörsmål. I och med konsolideringsfrågan är man också inne på skattepolitiken, beträffande vilken viktiga principiella avgöranden nu äro på väg, sedan i ämnet pågående statliga utredningar slutförts.

Avskrivningsrätten vid deklaration: Detta spörsmål har ju tidigare vid ett flertal tillfällen framförts inför statsmakterna av näringslivets organisationer. Frågan bör ytterligare belysas och åtgärder böra vidtagas för att påverka allmänna opinionen i en för näringslivet gynnsam riktning.

Samverkan för att motarbeta statens ingripande på företagarområdet genom planhushållning i form av kontroll, subvention och monopol: Detta spörsmål är av övervägande politiskt principiell betydelse. Emellertid är att märka tvenne omständigheter, som äro ägnade att underlätta en vidgad statsverksamhet och på vilka industrien själv

kan öva inflytande. Den ena ligger däri, att strävandena till planushållning, sådana de gestaltat sig i vårt land, främst synas gå ut på att åstadkomma stora företagsenheter eller sammanslutningar mellan skilda företagsenheter för att såmedelst låta ifrågavarande företagsområde " mogna " för ett statsingripande. Den andra omständigheten, som här åsyftas, är näringslivets egen benägenhet att anropa statsmakterna om ekonomiskt stöd då trångmål uppstår ("näringsföretagarnas understödsanda"). I båda nu angivna hänseenden synas näringslivets representanter genom lämplig samverkan böra söka förhindra, att förutsättningen för statsingripande uppkommer. Hur så skall kunna ske, bör närmare undersökas och utredas.

De i det föregående angivna utredningsspörsmålen utgöra självfallet icke någon uttömmande uppräknig utan äro endast några nära till hands liggande arbetsuppgifter.

Otvivelaktigt kunna jämväl andra frågor anses vara av betydelse och intresse i detta sammanhang, vartill kommer att ytterligare problem efter hand kunna aktualiseras under arbetets gång och tarva ett närmare studium.

För verkställande av hithörande utredningar torde särskild expertis böra anlitas. Dessa experter torde böra ställas under ledning av ett utskott av framstående industriledare, vilket utskott även skulle ha till uppgift att närmare precisera ett på utredningarna baserat handlingsprogram och att tillse att detta, så långt möjligt är, omsättes i praktisk politik.

Stockholm den 18 december 1936.

J.S. Edström

Appendix C Utkast till arbetsprogram för FUIF (19 februari 1937)

Arbetet bör bedrivas efter tre linjer:

- I/ Utredningsverksamhet
- II/ Upplysningsverksamhet
- III/ Ekonomisk bidragsverksamhet

I. *Utredningsverksamheten*. Enligt utkastet till stadgar skulle utredningsverksamheten avse ekonomiska, sociala och politiska förhållanden av betydelse för den industriella produktionen. Målet för detta arbete bör vara att ifråga om den industriella produktionens samhällseliga och socialpolitiska sidor söka åstadkomma underlag för ett positivt handlingsprogram. Även om ett dylikt arbete av förklarliga skäl till en början endast kan resultera däri, att industrien själv på viktigare aktuella punkter bildar sig en egen positiv mening om lämpliga åtgärder, synes mycket vara vunnet. Det är självfallet, att utredningsarbetet bör bedrivas i nära samarbete och intim kontakt med näringsorganisationerna.

Till belysande av vad som avses torde kunna framhållas följande. I årets remissdebatt påpekade statsministern såsom något "lustigt", att den borgerliga oppositionen efterlyste en mera klar precisering av de principiella utgångspunkterna för regeringens politik. Oppositionen hade aldrig själv preciserat sig, därför att man ej tyckte sig behöva det. Vi hade ett bestående samhälle, en kapitalistisk samhällsordning. Hade den icke visat sig duga? Inte behövde väl de borgerliga ange någonting rörande deras principiella syn på den kommande utvecklingen! I själva verket medgåvo också de borgerliga, sade statsministern, att samhället behövde ingripa för att sörja för människornas frihet och trygghet. Socialdemokraterna hade aldrig sagt, att vi under alla förhållanden måste ha statsägda företag, att vi måste socialisera. De hade gjort gällande, att det och det måste göras, för att allmännas intressen skulle tillgodose. Om det funnes en annan metod än socialiseringen för att lösa de problem, som den tekniska utvecklingen efter hand skapar, så hade socialdemokraterna därvidlag icke några fördomar. De hade aldrig förnekat att det kapitalistiska systemet under sin tillvaro mäktigt ökat möjligheterna för människornas utkomst. Men det kunde icke sägas, att detta system på samma sätt ökat människornas trygghet.

Statsministerns ifrågavarande uttalanden synas otvivelaktigt belysa en väsentlig lucka i den borgerliga politiken. Såvitt angår den industriella produktionens förhållande till de samhällseliga problemen av ekonomisk och social innebörd bör det vara en angelägen uppgift för industrien själv att prestera det alternativ till den statliga planhushåll-

ningen och kontrollen, som socialdemokraternas ledare åsyftade i sitt nyss återgivna uttalande.

II. *Upplysningsverksamheten.* Politiska och näringspolitiska reformivrare ha lätt för att skapa slagord, och propagandan för sina idéer bedriva de både skickligt och intensivt. Denna sida av det samhälleliga arbetet – propagandan – har efter hand fått allt större betydelse. Det torde icke kunna förnekas, att näringslivet endast i ganska ringa utsträckning gjort något för att möta för detsamma skadliga opinionsbildningar. På sin tid var exempelvis "den kapitalistiska utsugaren" ett omtyckt slagord, som utan tvivel hade en stark opinionsbildande verkan. Men man kan knappast säga, att kapitalismen å sin sida gjort något väsentligt, för att med effektiva reklam- och propagandametoder uppvisa kapitalets arbets- och utkomstskapande möjligheter. Under årtal har industrien förföljts av slagordet "utrationaliserade" arbetare. Vore det inte på sin plats, att genom en intensiv propaganda i olika former påvisa, att de tekniska förbättringar, som rationaliseringen innebär, i själva verket är en irrationalisering, som efter hand skapat tusentals nya arbetstillfällen och berett försörjning åt en stigande folkmängd. – Så som förhållandena utvecklats har det blivit en ofrånkomlig nödvändighet att till befrämjande av sina syften använda sig av en kraftig opinionspåverkan. Denna arbetsuppgift bör omhändertagas av den nya organisation, som nu behandlas.

III. *Ekonomisk bidragsverksamhet.* Den nutida arbetarrörelsen förfogar över högst betydande ekonomiska resurser för att främja sina politiska och klassbetonade syftemål. Medlen tagas också i anspråk för sådana ändamål i avsevärd omfattning och ekonomiskt stöd lämnas såväl till den politiska partiorganisationen som till andra strävanden, vilka behöva erhålla hjälp för ett effektivt befrämjande av partiets idépolitik.

Inom borgerliga kretsar hava de ekonomiska bidragen för motsvarande syften varit av mera tillfällig karaktär och ha i huvudsak förekommit omedelbart före de politiska valen. Betydande belopp hava visserligen då ställts till förfogande särskilt från näringslivets sida. Men det hela har mera skett i blindo och för många bidragsgivare har säkerligen framstått som ett angeläget önskemål, att mera ordnade och rationella former åstadkommes för lämnande av ett effektivt ekonomiskt stöd till befrämjande av borgerlig politik såväl vid valtillfällen som under tiden däremellan.

Den nya organisationen skulle bli ett dylikt centralorgan för ekonomiskt stöd från näringslivets sida till sådana samhälleliga strävanden, som synas verksamt kunna främja en sund och livskraftig utveckling av det svenska näringslivet.

Stockholm den 19 febr. 1937

S.E. Österberg

Appendix D Lundviks promemoria (30 mars 1937)

Förberedandet inom Industriförbundet av yttranden i anledning av remisser från Konungen, myndigheter eller riksdagsutskott sker sedan snart två år tillbaka i regel på följande sätt. Sedan remisshandlingarna – som ofta äro alltför omfattande för att styrelsens ledamöter eller i saken intresserade förbundsmedlemmar skola hinna studera dem in extenso – inkommit, gör Förbundets kansli en sammanfattning av dem. Härjämte utarbetas i förekommande fall en P.M. i ärendet innehållande synpunkter av vikt för besvarande av remissen. I denna P.M. lämnas särskilt redogörelse för Förbundets tidigare ståndpunkt till de frågor remisserna avse. De inom Förbundets kansli sålunda utarbetade handlingarna utsändas till styrelsens samtliga ledamöter samt till enskilda medlemmar och ibland branschsammanlutningar, som kunna förutsättas ha intresse i saken, med hemställan att de inom utsatt tid måtte delge Förbundet sina önskemål beträffande remissernas besvarande. Efter förloppet av denna tid upprättas förslag till yttrande, som ävenledes utsändes till styrelsens samtliga medlemmar med anhållan att de måtte antingen skriftligen delge Förbundet sina erinringar eller framföra dessa vid det sammanträde med arbetsutskottet, då ärendet kommer före. Ofta utarbetas yttrandeförslagen av särskilda kommittéer, exempelvis i skattefrågor av näringslivets skattedelegation och i trafikfrågor av Förbundets representanter i Järnvägsrådet. Ibland tillsätts tillfälliga kommittéer bestående av sakkunniga industrimän. När så behövs anlitas experters hjälp vid förslagens utarbetande. Vid handläggning av ärenden, som beröra även andra industriorganisationer, sker samarbete med dessa. Även med Stockholms handelskammare och med Bankföreningen samarbetas ofta. (I näringslivets skattedelegation äro båda dessa organisationer företrädda). Ibland avger Förbundet yttranden gemensamt med en eller flera andra organisationer. Ibland är det lämpligare att Förbundet avger separat yttrande även om samarbete ägt rum med andra organisationer vid ärendets beredning.

För beredning av remissärenden av mindre vikt förfäres naturligt nog på ett enklare sätt. Tyvärr måste så ibland ske även beträffande viktigare ärenden till följd av alltför korta remisstider.

Hittills har Industriförbundets industripolitiska verksamhet tagit sig offentligt uttryck framför allt i dess utlåtanden i anledning av remisser. Det innebär ett erkännande från det allmännas sida av Förbundets betydelse att dess mening uti frågor, som falla inom dess verksamhetsområde, i regel inhämtas. Och det är av synnerlig vikt att Förbundet ägnar remissärendena all omsorg. Men därmed har För-

bundet endast fyllt en av sina uppgifter som bevakare av industriens allmänna intressen gent emot statsmakterna.

Då ett ärendes beredning fortskridit så långt, att förslag redan utarbetats och utremitterats, är det ofta för sent att åstadkomma ändring av detta förslag genom remissyttranden. Större möjligheter finnas att påverka frågornas lösning i önskad riktning, om man redan på utredningsstadiet kan göra sin stämma hörd. Även med nuvarande politiska konstellation kan industrisynpunkter, omdömesgillt framförda och energiskt förfäktade, på detta stadium vinna beaktande, åtminstone i någon mån. Här har Industriförbundet även en viktig uppgift. Hur fyller Förbundet nu denna?

Vid besvarandet av den fråga skall först erinras om att Förbundet är representerat i järnvägsrådet och rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap. I en del kommittéer och utredningar har Förbundet även språkrör, ehuru det icke är formellt företrätt. Sålunda äro flera ledande industrimän och Förbundets verkst. direktör ledamöter av 1932 års handelskommitté. I traktatberedningen är verkst. direktören vice ordförande. I rationaliseringsutredningen sitter, jämte Arbetsgivareföreningens verkst. direktör, en av ledamöterna i Industriförbundets arbetsutskott. Förbundets vice direktör var ledamot i den s.k. Epakommittén och är vice ordförande bland näringsorganisationssakkunniga. Detta endast nämnt som exempel. Vidare har det under senare år rätt ofta förekommit att Förbundet genom inhämtade utlåtanden från dess styrelse, genom inbjudan till hearings eller på annat sätt fått tillfälle att på ett förberedande stadium framlägga sin uppfattning. Exempelvis kan nämnas att kommunalskattesakkunniga gav Förbundet tillfälle att framföra sina önskemål beträffande reformering av kommunalbeskattningen och därmed sammanhängande spörsmål, samt att Förbundet varit inbjudet av den s.k. Mammututredningen och av rationaliseringsutredningen att representera sig vid av dem anordnade hearings.

I fall där Förbundet icke på nu angivna sätt kan få sina synpunkter framförda på utredningsstadiet, återstår möjligheten att under hand söka kontakt med kommittéledamöter, som kunna förutsättas vara lyhörda för dem.

Hittills har berörts Förbundets verksamhet i förhållande till den statliga utredningsapparaten. Denna verksamhet handhas väl i stort sett på ett tämligen tillfredsställande sätt. Anses det att Förbundets kansli brister härutinnan – anmärkningar härom ha dock icke till mig framförts – så lär den saken kunna avhjälpas utan att härför fordras förändring eller utvidgning av Förbundets organisation. Önskligt vore att styrelsens medlemmar hade tillfälle att ägna mera intresse åt För-

bundets verksamhet överhuvud och särskilt på nu berörda område. Så oerhört tyngda av allsköns andra betydelsefulla uppgifter som de ledande industrimännen, bland vilka styrelsen rekryteras, så gott som undantagslöst äro, hör väl denna önskan till de fromma. Då det emellertid synes nödvändigt att de aktiva industrimännen i ökad utsträckning engageras i Förbundets verksamhet, får man för att uppnå detta mål söka finna andra vägar. Till den frågan skall jag återkomma längre fram i denna P.M.

För fyllande av sin industripolitiska uppgift måste Förbundet emellertid vara verksamt även på andra områden och i andra former än de ovan berörda. Den stora förtjänsten hos det av Direktör Edström framlagda förslaget ligger uti framhållandet av detta. Det är under den politiska och ekonomiska omstöpningsperiod, vari vi befinna oss, nödvändigt att Förbundets kansli systematiskt följer den politiska utvecklingen inom- och utomlands på de områden, som beröra industrien, och håller styrelse och medlemmar au courant med denna utveckling. Det är även nödvändigt, att inom Förbundet urkristalliseras en ståndpunkt till aktuella frågor, även om sådana frågor icke remissvägen hänskjutas till Förbundet, samt att Förbundet även i sådana fall verkar för att dess åsikter anammas av statsmakterna och av den allmänna opinionen. (Härom skulle jag vilja säga som Thyrén i ett annat sammanhang: Jag vet icke om det är möjligt, men jag vet, att det är nödvändigt).

Hur är nu Förbundet skickat att i aktuella politiska frågor sköta denna upplysande och åsiktsbildande verksamhet inåt och driva propaganda för sina idéer utåt? Svaret måste enligt min uppfattning, åt vilken jag även tidigare gett uttryck, bliva att det icke är bra, som det är, Förbundets nuvarande organisation räcker icke till för att fullgöra dessa uppgifter under nuvarande krävande förhållanden, då så oerhört många betydelsefulla problem uppställas och kräva ingående studium. Både direktörernas och sekreterarnas tid upptas i så hög grad av handläggningen utav löpande ärenden och andra med tjänsten förenade sysslor att de icke kunna så metodiskt och grundligt ägna sig åt nu ifrågavarande uppgifter som är behövt.

En utbyggnad av organisationen erfordras alltså. Såvitt jag kan förstå skulle detta bäst ske genom anställandet av en person med uppgift i första hand att systematiskt följa utvecklingen inom landet men även utomlands på de områden som ha intresse för Förbundet. Vidare skall han i samarbete med verkst. direktören och vice direktören i promemorior, artiklar i Förbundets meddelanden och på annat sätt hålla Förbundets styrelse, de olika kommittéerna (se nedan) samt medlemmar underkunniga om resultatet av sina studier och rön. För styrelsen, kommittéerna och verkst. direktören skall han verkställa utredningar, när så behövs. (Hans tid får dock icke så upptas av specialutredningar, att han icke hinner med huvuduppgiften, den all-

männa industripolitiska orienteringen). Och slutligen bör han anskaffa material för Förbundets presspropaganda och även i övrigt hjälpa till med denna. För dessa uppgifter fordras en person med mycket höga kvalifikationer: omfattande kunskaper särskilt på det ekonomiskt-politiska området, gott omdöme, receptivitet, förmåga att gå med egen motor, levande intresse. I första hand torde man böra söka en lämplig kandidat för befattningen i nationalekonomernas krets. Många av de yngre nationalekonomerna lära visserligen ha en sådan inställning, att de icke skulle passa för Förbundet. Men alltid finnas väl några som skulle kunna lämpa sig för sysslan.

Jämte den nu skisserade utvidgningen av Förbundets kansli bör övervägas huruvida icke Förbundets arbetsformer böra omläggas i syfte att starkare engagera industrimännen själva i dess arbete. Av skäl, som ovan berörts, kan man knappast göra anspråk på att styrelsens ledamöter skola ägna mera tid åt Förbundets angelägenheter. På sätt som Dr Almgren föreslog vid arbetsutskottets sammanträde den 12 mars, får man i stället söka intressera framstående yngre krafter, som ännu icke belamrats med allehanda uppdrag, i aktivt arbete för Förbundets syften. För olika grupper av frågor böra härvid särskilda personer utses, så att mångsyssleri med ty åtföljande kraftsplittring undviks. M.a.o. ett kommittéväsen bör införas.

Som ovan framhållits i samband med redogörelsen för remissärendenas behandling, har Förbundet redan nu ett par fasta kommittéer, nämligen näringslivets skattedelegation tillsammans med Bankföreningen och Stockholms handelskammare samt industrirepresentanterna i Järnvägsrådet, vilka visserligen icke formellt konstituerats som en Förbundets kommitté för trafikfrågor men till gagnet bilda en sådan kommitté. Dessa båda kommittéer böra naturligtvis bibehållas måhända kompletterade med yngre krafter. I stället för de tillfälligt och formlöst tillsatta kommittéer, vilkas hjälp nu plägar anlitas i förekommande fall, bör i den mån det låter sig göra ständiga kommittéer utses. Detta kunde exempelvis ske för följande ämnesområden: frågor rörande industriellt rättsskydd och skydd mot illojal konkurrens, undervisningsfrågor (möjligen behövs en särskild kommitté för den högre tekniska undervisningen), sådana sociallagstiftningsfrågor, som icke helt falla under Arbetsgivareföreningens verksamhetsområde, frågor rörande civilt luftskydd. Jag understryker, att detta endast är en exemplifiering. Även om ett antal fasta kommittéer tillsätts, kommer nya kommittéer med mera bestående eller tillfälliga uppgifter att behövas för nya frågor eller grupper av frågor. Av vikt synes mig vara, att kommittéerna formellt tillsätts av styrelsen, att styrelsen för varje kommitté utser en person till ordförande och sammankallande samt att denne ansvarar i förhållande till styrelsen för kommitténs arbete.

Varje kommitté bör uppmärksamt följa de frågor, som höra till

dess verksamhetsområde. För att underlätta arbetet skall Förbundets kansli och särskilt den nya kraften, jag kallar honom i brist på bättre benämning, för referenten – utan särskild anmodan förse ordföranden och ledamöterna med studiematerial. Frågor, som av styrelsen hänskjutas till kommittéerna, skola av dem utredas. De skola även upprätta förslag till framställningar och till remissyttranden. Kommittéerna böra, när de finner det påkallat, taga initiativ, som hänskjutas till styrelsen. De böra stå i intim rapport med kansliet och särskilt med verkst. direktören samt naturligtvis av Förbundets tjänstemän erhålla all erforderlig utrednings- och sekreterarehjälp. Efter samråd med verkst. direktören böra de ha rätt att anlita bistånd av särskilda experter. När ärende, som faller inom viss kommittés arbetsområde, behandlas i styrelsen, bör åtminstone kommitténs ordförande vara närvarande.

Med ovan föreslagna åtgärder tror jag att Förbundets inre verksamhet kommer att bli organiserad på ett tillfredsställande sätt. Jag övergår nu till frågan, huru Förbundet skall sättas i stånd att mera effektivt bevaka sina intressen och driva propaganda för sina idéer utåt. Lämpligt synes mig vara att härvidlag skilja mellan den verksamhet, som avser aktuella politiska frågor, å den ena sidan, och allmän, opolitisk upplysningsverksamhet, å den andra,

I den förra verksamheten spelar naturligtvis Förbundets officiella uttalanden i remissyttranden, framställningar som icke föranletts av remisser och andra uttalanden, en särskilt framskjuten roll. Till denna verksamhet hänföres också det arbete, som av Förbundet självt och av Förbundet närstående personer utföres för att framföra industriens synpunkter och tillvarata dess intressen i statliga utredningar och kommittéer. Härom torde vara tillräckligt ordat i det föregående. Vad som här skall närmare beröras är Förbundets förhållande till de politiska partier, som åtminstone till de viktigaste ekonomiska principfrågorna kunna förutsättas ha en med Förbundet kongenial inställning, alltså högern och folkpartiet, ävensom till pressen.

Svårigheterna för Förbundet att skaffa sig anknytningar i riksdagen har varit mycket stora redan av den anledningen att så ytterst få industrimän äro riksdagsmän. Efter de senaste valen har antalet ökat åtminstone något. De nya industrimännen i riksdagen ha också visat sig intresserade för ett knyta förbindelse med Förbundet. Men från partiledningens sida borde man kunna påräkna större villighet härtill. Högers ledning har under senaste år, åtminstone vid ett par tillfällen, kallat ett antal ledande industrimän, anslutna till Förbundet, till konferenser. Önskligt vore att folkpartiets ledning gjorde något liknande. Personliga relationer mellan ledande personligheter inom

Förbundet och inflytelserika riksdagsmän existera naturligtvis och kunna användas till främjande av Förbundets syften. Det är, såvitt jag förstår, genom stärkande och utvidgande av sådana relationer och icke genom organisatoriska åtgärder som man har att gå fram, när det gäller att påverka parlamentariska kretsar. Inför den konstaterade svårigheten för aktiva industrimän att även vara aktiva politiker har ibland den tanken framkastats, att man borde fostra andra för industrien intresserade, skickliga personer till politiker och bereda dem ekonomiska möjligheter att åtaga sig riksdagsmannaupdrag. Denna utväg lär ha försökts i England av Federation of British Industries men den lär icke ha visat sig lämplig. Den skulle förmodligen icke heller passa för oss; och mot dess tillgripande synes mig ett ganska vägande skäl kunna anföras. I varje fall är det uppenbart, att Industrieförbundet som sådant icke bör engageras för saken.

Sådana som de parlamentariska kraftparallelogrammen för närvarande ter sig här i landet äro möjligheterna att direkt i riksdagen vinna beaktande för industrisynpunkter, eller kanske mera exakt uttryckt, industriella företagsynpunkter, mycket beskurna. Så mycket viktigare är det då, att söka påverka den politiska opinionen genom pressen. Att i detta syfte skapa en särskild tidskrift för Förbundet har – efter vad jag tror med fog – icke ansetts lämpligt. Frågan härom var avförd långt innan jag tillträdde min befattning i Förbundets tjänst. Den har sedermera vid ett och annat tillfälle tagits upp från utomstående håll men med hänsyn till styrelsens tidigare fastslagna ståndpunkt av mig avfärdats. När jag tillträdde min befattning hade Förbundet tillsammans med vissa andra industriorganisationer en journalist anställd med uppgift att driva presspropaganda. Hans arbete var mycket litet effektivt och styrelsen belöt därför för några år sedan att indraga anslaget för ändamålet. I stället gjordes försök att förvärva en framstående tidningsman men som bekant strandade detta försök. Emellertid har Förbundet för närvarande goda förbindelser med pressen, och dessa böra kunna bättre och mera metodiskt utnyttjas, om Förbundet inrättar den ovan föreslagna ”referent”-befattningen. Beträffande de stora ledande tidningarna bör man sträva efter att inspirera ledare. Den mindre betydande landsortspressen måste som regel förses med färdiga artiklar. Cirkulärledare lära kunna användas i viss utsträckning. Förbundets remissyttranden och andra officiella uttalanden pläga genom referat till T.T. delges pressen, och referaten intas rätt allmänt i tidningarna. Emellertid bör man sträva efter att i propagandasyfte mer effektivt använda det värdefulla material, som dessa uttalanden utgöra.

Hittills har berörts den på aktuella politiska frågor inställda propagandan. Den allmänna, opolitiska upplysningsverksamheten kan lämpligen behandlas som ett fristående spørsmål. Denna verksamhet bedriver Förbundet för närvarande i ganska begränsad omfattning.

Dit hänföra sig framförallt *Svenska industrien vid kvartssekelskiftet* och den till hugfästade av Förbundets 25-åriga tillvaro utgivna boken *Sveriges Industri*. Båda hava varit mycket uppmärksammade; och med den stora spridning de fått ha de säkerligen bidragit till att öka kännedomen om och förståelsen för den svenska industrien. Även en del andra av Förbundet utgivna publikationer torde i viss mån ha varit till nytta i sådant hänseende, ehuru de utgivits för att tillgodose vissa speciella syften.

Skulle Förbundet upptaga en mera omfattande allmän upplysningsverksamhet på sitt program, synes det mig att denna framför allt bör inriktas på att väcka det uppväxande släktets intresse för ekonomiska frågor och självfallet särskilt för vår industri. För skolungdom avsedda mindre skrifter om industrien borde utarbetas. Skolöverstyrelsen borde intresseras för att för det lägre stadiet i ämnet hembygds-kunskap intaga elementär undervisning om industrien samt för det högre stadiet i ämnet geografi ägna större uppmärksamhet åt undervisningen härom. Demonstrationer av industrier för skolungdom borde införas. För både skolungdom och äldre borde filmen (en mängd utmärkta industrifilmer finnas redan) och radion användas i industripropagandans tjänst. Likaså populärvetenskaplig föreläsningverksamhet. Anknnytning till A.B.F. (Arbetarnas bildningsförbund) och andra institutioner med liknande syften har Förbundet redan, men den kunde göras fastare. Det anförda visar tillräckligt att här föreligger ett stort fält att bearbeta. Men odlingskostnaderna äro stora och man skall icke vänta sig att skörden mognar förrän sent. Anser styrelsen att Förbundet bör taga på sig uppgiften, kunde man kanske uppdraga åt en tillfälligt anställd person att lägga upp ett program för verksamhetens bedrivande.

Stockholm den 30 mars 1937.

Vilhelm Lundvik

Appendix E Protokoll från FUIFs styrelsemöte i Göteborg den 9 juli 1937

Närvarande:

Herrar Edström, Prytz, Faulkner och Lindén samt styrelsesuppleanterna Forsberg, Hellstedt och Sahlin. Därjämte voro närvarande föreningens revisor herr Sterner samt ombudsmannen Österberg.

§ 1.

Justerades protokoll från styrelsens sammanträde den 20 maj 1937.

§ 2.

Arbetsprogram.

Ombudsmannen föredrog det föreliggande förslaget till arbetsprogram för föreningen, vilket diskuterades punkt för punkt. Härfter godkändes programmet med vissa mindre justeringar, vilkas formulering uppdrogs åt ombudsmannen. /Bil.A/ [Återges i det följande endast i sammanfattning; författarens anm.]

§ 3.

Informationsmaterial.

Beslöts, att utredningar av mera allmän betydelse, som komma styrelsens ledamöter tillhanda från andra sammanslutningar, skulle – i den mån de kunde antagas vara av intresse för FUIF-s verksamhet – översändas till ombudsmannen, och skulle i första hand styrelsens ordförande ha sin uppmärksamhet härå.

§ 4.

Näringslivets beskattning.

Beslöts uppdraga åt ombudsmannen att träda i förbindelse med riksdagsmannen d:r Roos och kammarrättsrådet d:r Kuylenstierna.

§ 5.

Upplysningsverksamheten.

Beslöts anställa en särskild person såsom ledare av upplysningsverksamheten /presskontaktman/. Det uppdrogs åt ombudsmannen att härför träda i förbindelse med ingenjören Bertil Traneus, dock att ombudsmannen skulle äga frihet med avseende å personvalet.

§ 6.

Socialpolitiska frågor.

Beslöts uppdraga åt ombudsmannen att rörande dessa frågor träda i förbindelse med före generaldirektören Gunnar Huss.

§ 7.

Extra bidrag m.m.

Ordföranden herr Edström föreslog, att varje bolag skulle såsom medlem i föreningen inbetala ett extra tillskott av 100.000 kronor. Efter diskussion beslöts uppdraga åt ombudsmannen att låta genom särskilda experter undersöka dels dylika gåvors skatterättsliga karaktär, dels FUIF-s egen ställning i skattehänseende.

§ 8.

Arbetets organisation.

Ombudsmannen föredrog ett förslag till organisationsplan och utgiftsstat /Bil.B/. Förslaget godkändes till sina huvudgrunder, och uppdrogs åt ombudsmannen att vidtaga erforderliga åtgärder för organisationsplanens realiserande.

§ 9.

Inval av ytterligare medlemmar.

Efter förslag av invalsnämnden beslöts göra hänvändelse till följande bolag angående inträde i föreningen, nämligen:

Svenska Tändsticksaktiebolaget /vidtalas av herr Prytz/,
Svenska Cellulosa Aktiebolaget /vidtalas av herr Sahlin/,
Hälsingborgs Gummifabriks aktiebolag /vidtalas av herr Forsberg/,
Sandvikens järnverksaktiebolag,
Korsnäs A/B,
Nitroglycerin A/B,
Borås Väveri A/B
/de sistnämnda skulle vidtalas av herr Edström/.

Justeras:
J.S. Edström

Vid protokollet:
S.E. Österberg

Bilaga A. Sammanfattning av arbetsprogram

I Utredningsarbetet

- A. Socialpolitiska frågor.
Ökad trygghet för arbetare och anställda.
Industriens ställning till arbetslösheten.
Arbetarskydd och välfärdsanstalter.
- B. Industrien, företagarekapital och kreditgivarna.
Företagarekapital och företagareinitiativ.
Industrien och företagarekapitalet.
Eget och främmande kapital.
- C. Den statliga planhushållningspolitiken.
- D. Rationaliseringen.
- E. Näringslivets beskattning.
Hur skola skatterna kunna begränsas.
Skatteprogressiviteten och näringslivet.
Bolagsbeskattningen.
Skattekinseriet.
- F. Organisationsväsendet.

II Upplysningsverksamheten.

1. Allmän propaganda angående industrin.
2. Specialpropaganda om aktuella frågor.
3. Publicitet kring verkställda utredningar.

III Den ekonomiskt stödjande verksamheten.

Bilaga B: Organisation och utgiftsstat

Den sammanhållande kraften i föreningens arbete bör vara ombudsmannen. Han bör i den mån så visar sig erforderligt, beredas biträde av en yngre akademiker såsom sekreterare.

Utredningsarbete: Några ämnen utväljas ur arbetsprogrammet för att först upptagas till bearbetning. För vardera ämnet tillsättes en studiedelegation på förslagsvis tre personer. Dessa adjungera med sig speciellt sakkunniga experter för verkställande av beslutade utredningar.

Upplysningsarbete: För att detta arbete skall kunna bliva av erforderlig effektivitet, behöver anställas en särskild propagandachef tillika presskontaktman. Han skall upprätta en närmare plan för verksamheternas bedrivande och vara föredragande i styrelsen för hithörande frågor. Eventuellt utses inom styrelsen ett särskilt propagandautskott för att tillsammans med propagandachefen sköta detta arbete.

Den ekonomiskt stödjande verksamheten och det därmed förenade arbetet för koncentration av bidragsgivandet omhänderhaves närmast av ombudsmannen, liksom också underhandsförbindelserna med de politiska partierna.

I enlighet med ovanstående skulle kunna angivas följande ungefärliga *utgiftsstat*:

Arvoden till ombudsman och sekreterare.	Kronor 10.000:-
Propagandachef	5.000:-
Experter	15.000:-
Skrivbiträde	2.400:-
Tryckning m.m.	2.600:-
Kontor, expenser, tidningar, litteratur m.m.	5.000:-
	<hr/>
	Kronor 40.000:-

Appendix F Kommittéförslaget (22 oktober 1937)

Till Sveriges Industriförbund.

Vid sammanträde med styrelsen i Sveriges Industriförbund den 18 december 1936 väcktes av undertecknad Edström förslag om utredning av vissa socialt industriella problem m.m., närmare utvecklade i en av förslagsställaren åberopad promemoria. Förslaget har framlagts även inför Svenska Arbetsgivareföreningen. Sedan Förbundets styrelse beslutat uppdraga åt arbetsutskottet att utse en kommitté för att närmare överväga förslaget, behandlades ärendet ånyo vid gemensamt sammanträde med arbetsutskottet i Industriförbundet och i Arbetsgivareföreningen den 12 mars 1937. Därvid beslöts att åt undertecknade uppdraga att ägna det föreliggande förslaget en närmare undersökning.

I anslutning till herr Edströms förslag har undertecknad Lundvik upprättat en den 30 mars 1937 dagtecknad promemoria rörande Industriförbundets verksamhet och uppgifter jämte vissa förslag till ändring av Förbundets organisation m.m., till vilken promemoria här hänvisas [Appendix D i denna volym].

Till fullgörande av det oss lämnade uppdraget få vi efter överläggning i saken anföra följande.

Såsom närmare utvecklats i undertecknad Edströms promemoria ställes industrien, under den brytningsperiod vi nu genomleva, inför en mångfald nya problem av allmän räckvidd och genomgripande betydelse. Dessa problem kunna ej av industrien avvisas. Av ren självbevarelsedrift måste industrien göra dem till föremål för sin synnerliga uppmärksamhet och på grundval av ingående studier söka finna vägar till deras lösning på sådant sätt att industriens intressen i möjligaste mån tillgodoses eller åtminstone så litet som möjligt skadas. Denna allmänna industripolitiska verksamhet åvilar i främsta rummet industriens centralorganisationer, Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet, och dessa organisationer ha också på grund av utvecklingens gång under senare år kommit att mer än förut ägna sig däråt. Vad Arbetsgivareföreningen beträffar har utvidgningen av dess utredande uppgifter föranlett inrättandet av en särskild utredningsavdelning, som jämte en del löpande arbete har att verkställa för föreningens behov erforderliga utredningar av social och industriell-ekonomisk natur. Tjänstemännen å denna avdelning ha hittills i frågor, som äro gemensamma för Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet, haft att svara för samarbetet med de utredande organen inom sistnämnda organisation. Det kan förutsättas, att arbetet med dylika uppgifter kommer att alltmer ökas inom båda organisationerna. Enligt vår mening skulle det vara till fördel, om utredningen av större frågor, som beröra både Arbetsgivareföreningens och Indu-

striförbundets verksamhetsområden, kunde omhänderhavas av ett gemensamt organ med personal, som utvalts med hänsyn speciellt till sådana uppgifter. För utredningsuppgifter i övrigt torde organisationernas egen för detta ändamål avsedda personal fortfarande bliva behövlig. Denna personal kan emellertid icke i den utsträckning, som förhållandena fordra, få tid att syssla med större utredningar, vilka ju ofta äro synnerligen tidskrävande, och härtill kommer, att vid personalens anställning andra kvalifikationer i regel varit bestämmande ände, som äro behövlige för nu ifrågavarande verksamhet.

För att sätta organisationerna i stånd att fylla de skärpta krav, som i nu ifrågavarande hänseende ställas på dem, anse vi därför att förstärkning av deras arbetskrafter bör ske, så att till dem knytes personal, som äger särskild kompetens för utredande och liknande uppgifter av mera kvalificerad art och som hålles frikopplad från löpande rutinarbete. Det synes oss lämpligt, att man i främsta rummet inriktar sig på att förvärva personal med grundlig nationalekonomisk skoling. Arbetsuppgifterna torde bli så mångskiftande och omfattande, att anställandet av mer än en person kommer att visa sig nödvändigt, men antalet ordinarie anställda behöver icke beräknas bliva stort. I vissa fall kan man lämpligen tillgodose behovet av arbetskraft genom att anlita utomstående experter i likhet med vad Industriförbundet ej sällan gjort.

Med hänsyn till att det här gäller större frågor, som i allt väsentligt berört båda organisationernas uppgiftsområden, föreslå vi, att befattningarna inrättas såsom en för Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet gemensam utredningsavdelning. En sådan anordning synes oss i flera hänseenden praktisk och därigenom skulle lättare kunna skapas det erforderliga ekonomiska underlaget för en verksamhet i den omfattning och av den kvalitet, som vi förutsätta. Naturligtvis är det ett villkor, att den gemensamma utredningsavdelningen uppehåller ett intimt samarbete med Arbetsgivareföreningens och Industriförbundets egna utredande organ och vice versa. Det torde ofta bliva en praktisk fråga, hur utredningsarbetet mellan dem skall fördelas.

Organisationsmässigt skulle enligt detta förslag det nya utredningsorganet komma att hava en självständig karaktär med bägge huvudorganisationerna som principaler. Frågor sådana som antagande av tjänstemän, bestämmande av deras löneförmåner och fastställande av utgiftsstat i övrigt skulle lämpligen kunna avgöras av Arbetsgivareföreningens och Industriförbundets arbetsutskott gemensamt. För det löpande arbetets inriktning och organisation skulle föreningens och förbundets verkställande direktörer gemensamt svara.

Vi övergå nu till det utredningsprogram, som skisserats i promemorian bil. A, och följa härvid promemorian uppställning och rubricering.

*Den tekniska rationaliseringen och arbetslösheten.
Driftskoncentrationer och produktionsomläggningar.*

Dessa problem äro – såsom ock i förslaget framhålles – med hänsyn till de sociala verkningarna nära sammanhängande. Som bekant äro hithörande frågor f.n. föremål för övervägande av den s.k. rationaliseringskommittén, i vilken såväl Industriförbundet som Arbetsgivareföreningen äro representerade, varjämte kommittén berett industrien tillfälle att under utredningens gång framföra sina synpunkter i olika frågor. Med hänsyn härtill torde ifrågavarande problem f.n. knappast påkalla någon specialutredning. Emellertid synes det oss, att hithörande frågor böra inom den nya utredningsavdelningen med uppmärksamhet följas och studeras i syfte att för industrien underlätta en effektiv kritik av kommitténs utredningsresultat, då detta i sinom tid föreligger.

Förberedelser för lågkonjunktur i syfte att säkerställa arbetare och kontorsanställda. Uppgiften för en blivande utredning säges i förslaget vara att påvisa, ”att någon produktionsplanering genom tvångsregler från statens sida icke är möjlig eller lämplig.” En utredning i sålunda angivet syfte genom den nya avdelningens försorg synes böra övervägas. Enligt vad för oss upplysts kommer att å instundande Arosmässa behandlas ett närliggande ämne, varvid uppslag av värde för denna utredning måhända kunna framkomma.

Arbetarepensioneringen. Denna fråga – som nyligen varit föremål för remissyttrande från både Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet – sysselsätter även eljest båda organisationerna, vilka tillhandagå sina delägare resp. medlemmar med råd och upplysningar i hithörande spörsmål. Industriförbundet biträder dessutom sina medlemmar i de närliggande frågor, som angå anpassning från företagens sida efter den nyantagna lagen om aktiebolags pensions- och andra personalstiftelser. Någon särskild utredning av pensionsfrågor genom den blivande avdelningens försorg synes med hänsyn till det nu anförda icke f.n. påkallad.

Fonderings- och konsolideringsbehovet i belysning av de ovan berörda spörsmålen. Då detta ämne, såsom ock i förslaget framhålles, nära sammanhänges med andra i förslaget berörda spörsmål, bör i den mån dessa spörsmål bli föremål för behandling inom den nya avdelningen denna därvid uppmärksamma jämväl detta ämne.

Avskrivningsrätten vid deklaration. Frågan har såsom i förslaget erinras vid flerfaldiga tillfällen varit föremål för uppmärksamhet och initiativ från näringslivets sida. Uttalanden i frågor i fördelaktig riktning ur näringslivets synpunkt återfinnas i arbetslöshetsutredningens samt i den s.k. mammututredningens betänkanden. I den mån ytterligare åtgärder här till äventyrs äro påkallade, hör ämnet närmast till näringslivets skattedelegations område.

Samverkan för att motarbeta statens ingripande på företagarområdet genom planhushållning i form av kontroll, subvention och monopol.

Hela detta i hög grad aktuella och centrala frågekomplex förtjänar naturligen alldeles särskilt industriens uppmärksamhet och torde komma att erbjuda viktiga uppgifter åt det tilltänkta utredningsorganet. Icke minst på förevarande område synes det angeläget, att detta organ håller kontakt med utvecklingen även inom främmande länder.

Efter denna korta översikt av de i förslaget framkastade problemen få vi här anföra ytterligare några frågor, vilka synts oss förtjänta av närmare undersökning. Självfallet kunna än ytterligare spörsmål fogas till de här uppräknade.

Handelspolitiska frågor. Av hithörande frågor, som påkalla närmare intresse från den nya utredningsavdelningens sida, kan t.ex. nämnas det från socialdemokratiskt håll framkastade projektet om inrättandet av statligt monopol för utrikeshandeln, ett projekt som vid inträffande lågkonjunktur kan befaras få aktualitet.

Penningpolitiska frågor. Dessa frågor, som för industrien självklart äro av den allra största betydelse, böra av det nya utredningsorganet följas med uppmärksamhet.

Industriens förhållande till handeln på olika områden är ytterligare en fråga, som synes förtjänt av undersökning genom utredningsavdelningens försorg.

Vid sidan av hittills skisserade uppgifter, som vi ansett böra tillkomma utredningsavdelningen, vilja vi fästa uppmärksamheten på ytterligare en nära till hands liggande uppgift, för vilken f.n. icke torde vara tillräckligt sörjt. Vi åsyfta att avdelningen – även på andra områden än i det föregående antytts – bör så långt möjligt söka följa utvecklingen även i främmande länder och detta särskilt i de frågor, som beröra förhållandet mellan statsmakt och industri.

Stockholm den 22 oktober 1937.

J.S. Edström

Gustaf Söderlund

Vilhelm Lundvik

Appendix G Österbergs promemoria om FUIF (11 december 1937)

Vissa industriföretag, som äro medlemmar både av Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen, hava – i medvetande om att något måste göras från industriens sida på det nu ifrågavarande området – sistlidna sommar bildat en särskild organisation för bearbetning i mera organiserad form av hithörande utomordentligt viktiga arbetsuppgifter. Organisationen, som kallats "Föreningen för undersöknings- och upplysningsverksamhet om industriella förhållanden", har nyligen börjat sin verksamhet.

Denna organisation har till syfte att bedriva såväl utredningsarbeten angående näringspolitiska och socialekonomiska problem som ock en energisk upplysningsverksamhet med det syfte, som nedan angives.

Då allt dubbelarbete bör undvikas, synes oss angeläget, att ett nära samarbete inledes mellan den ifrågavarande organisationen och den nu av kommitterade föreslagna nya utredningsavdelningen.

En lämplig arbetsfördelning synes vara att själva utredningsarbetet i huvudsak ombesörjes av de båda riksorganisationerna, vilket likväl icke bör utesluta att värdefulla bidrag kunna, efter samråd om arbetets utförande, komma från den nya organisationen.

Vad däremot angår upplysningsverksamheten synes det utan tvivel mest ändamålsenligt att denna ombesörjes av ett mera fristående organ.

Så som den politiska utvecklingen i vårt land gestaltat sig under senare tid hava de socialpolitiska problemen och – i tyvärr allt för stor omfattning – också vissa ensidiga klassbetonade synpunkter kommit att bliva dominerande. Propagandan från socialdemokratiskt håll bland de breda lagren och inte minst bland ungdomen skötes både skickligt och intensivt. Nyligen har man i pressen sett notiser om att miljonbelopp ställts till förfogande av den fackliga arbetarrörelsen för reorganisation och utvidgning av den socialdemokratiska provinspressen.

Under denna starka ökning av den social-politiska, socialdemokratiska och klassbetonade propagandan är det icke att förvånas över, att kunskapen om vad vår industri såsom enskild företagarverksamhet betytt och i allt högre grad betyder för vårt framåtskridande och vårt välstånd blivit minst sagt grumlad. De gamla slagorden om kapitalistiska utsugare osv ha kanske i viss mån förlorat sin udd och kvarstå blott i den enklare vulgäragitationen. Men ingen torde väl ändock kunna påstå, att det i tillräcklig omfattning göres klart för ungdomen och de breda lagren, vad det enskilda initiativet och den enskilda företagsamheten såsom arbetsskapande faktor betyder för vårt samhällsliv.

Den av den nya organisationen planerade upplysningsverksamheten skall uppläggas efter breda linjer, som en intensiv allmän propaganda för industriens samhälleliga betydelse och den enskilda företagsamhetens värde för vårt lands ekonomiska framåtskridande.

Upplysningsverksamheten bör bedrivas efter två huvudlinjer. Å ena sidan skall lämnas en på tillgängliga fakta av ekonomiskt, tekniskt och statistiskt innehåll grundad information om den industriella produktionen och den enskilda företagsamheten. För detta ändamål skall man begagna sig av olika förekommande informationsmedel: pressen, föredrag, skrifter, radio, film, utställningar o s v. Man har för avsikt att söka rikta informationen såväl till allmänheten i gemen som särskilt till ungdomen och har därför tänkt sig ett nära samarbete med olika slag av bildningsinstitutioner. Detta arbete är redan påbörjat. Kontakt har vunnits med en betydande krets landsortstidningar och underhandlingar med film- och radiointressena hava inletts. I övrigt pågår planlägningsarbetet för det hela.

Å andra sidan skall jämsides med nyssnämnda "pedagogiska" upplysningsarbete bedrivas en information av mera politiskt-tendentiös natur. Dess syfte skall vara dels att i dagspolitiska frågor söka på ett bättre sätt få fram industriens speciella synpunkter, dels att ifråga om den politiska utvecklingen på lång sikt söka skapa opinion mot ökat statsingripande och för betydelsen utav den enskilda fria företagsamheten. Denna informationsverksamhet får i stor utsträckning bedrivas mera under hand genom utnyttjande av personliga förbindelser inom pressen och de politiska partierna. Men det är givet, att de båda slagen av information också i stor utsträckning skära in i varandra, varav följer, att arbetet i stort sett är ett odelbart helt.

Det torde vara obestridligt, att en brett lagd upplysningsverksamhet av det slag, som nu angivits, kan skötas bättre genom ett fristående organ. En institution som Industriförbundet bör icke få misstänkas för en verksamhet i politiskt tendentiöst syfte; ett för ändamålet speciellt avsett organ har också större förutsättningar att koncentrera sig på den omfattande arbetsuppgift, som denna upplysningsverksamhet utgör.

Det kan i detta sammanhang nämnas, att man i England sedan flera år tillbaka har ett särskilt organ, "Economic League", för hithörande arbetsuppgifter, vilket organ arbetar fristående vid sidan av engelska industriförbundet.

Men det är också både naturligt och nödvändigt, att verksamheten bedrivs under nära samarbete såväl med Industriförbundet som Arbetsgivareföreningen. Att arbetet i huvudsak sköts av ett fristående organ bör naturligen icke utgöra något hinder för att dessa båda organisationer anordnar och bedriver sådan upplysningsverksamhet, som befinnes önskvärd med hänsyn till dessa organisationers arbetsuppgifter.

Appendix H SAFs beslut beträffande industriens gemensamma utredningsbyrå (27 januari 1938)

Transumt ur protokoll hållet vid sammanträde med Svenska Arbetsgivareföreningens styrelse å föreningens lokal i Stockholm torsdagen den 27 januari 1938.

— — — — — 3. Upptogs till fortsatt behandling frågan om inrättandet av en industrins gemensamma utredningsbyrå.

Verkställande direktören (Gustaf Söderlund) erinrade om, att styrelsen vid sitt senaste sammanträde (den 29/12 1937) beslutat att för detta ändamål anslå ett belopp av kr. 25.000:- för innevarande år, samt anförde vidare: Man hade först haft att noggrant överväga, vilka uppgifter skulle tilldelas denna byrå. Enighet hade därvid rått om att företrädesvis större utredningsuppgifter skulle överlämnas till byrån. I samband härmed hade fråga uppstått, huruvida byrån även skulle driva propaganda i en eller annan form. Verkställande direktören hade utarbetat en P.M. i saken (Bil.) och hade därvid ansett sig böra särskilt understryka vikten av att byrån icke gjordes till ett organ för något visst politiskt parti. Å andra sidan vore det naturligt, att ett organ av denna natur publicerade resultaten av sin verksamhet på ett eller annat sätt. För närvarande bedreves som bekant en fortlöpande ekonomisk propaganda under ledning av doktor K. Hildebrand, vilken för detta ändamål åtnjöte visst årligt anslag från Arbetsgivareföreningen.

Utan att i detta sammanhang söka bedöma nyttan av denna propaganda vore det ostridigt, att man därigenom lyckats i landsortspres- sen fästa uppmärksamheten på ekonomiska och andra problem av skiftande slag. Enligt verkställande direktörens uppfattning måste man hålla industriens gemensamma utredningsbyrå fri från varje slag av partipolitisk propaganda. Detta vore nödvändigt, om byrån skulle tillvinna sig den respekt, som vore önskvärd. Vad anginge byråns organisation borde densamma ställas under överinseende av en gemensam delegation, bestående av arbetsutskottet i Arbetsgivareföreningen och Industriförbundets presidium. Verkställande direktören hemställde, att styrelsen ville uppdraga åt arbetsutskottet att representera Svenska Arbetsgivareföreningen i denna delegation och å styrelsens vägnar i delegationen deltaga i fattande av beslut om byråns verksamhet. Byråns verksamhet vore avsedd att snarast igångsättas med anlitan- de av de medel, som för ändamålet anslagits. Man finge dock räkna med att ytterligare medel framdeles kunde bliva erforderliga.

Under den härpå följande diskussionen anslöt sig *herr Malmros* till verkställande direktörens uttalande samt underströk särskilt vikten

av att byrån hålles fri från varje politisk verksamhet. Dess uppgift borde bliva att endast framlägga fullt sakliga utredningar. Därest ytterligare medel erfordrades för byråns verksamhet, torde Arbetsgivareföreningen framdeles böra tillskjuta sådana.

Herr Tranchell instämde med herr Malmros samt framhöll, att man knappast kunde tillräckligt varna för, att byrån ägnade sig åt politisk propaganda. Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet måste i vissa hänseenden framstå såsom opolitiska institutioner. De ytterligare medel, som kunde bliva erforderliga för detta ändamål, finge naturligen anslås, men det vore av vikt, att man härutinnan ginge fram med viss försiktighet, så att byråns budget icke svälde ut för mycket.

Styrelsen beslöt i enlighet med verkställande direktörens hemställan.

Bilaga: Söderlunds riktlinjer

Genom organisationer av skilda slag söker näringslivet hävda sina intressen såväl i förhållande till andra intressegrupper som i förhållande till statsmakten. I allt dylikt arbete gäller det att skaffa övertygande argument. De olika näringsorganisationerna hava följaktligen i olika ämnen fått verkställa utredningar och därpå grunda en argumentation till förmån för näringslivets intressen, var organisation inom sitt verksamhetsområde. Materialet har begagnats vid förhandlingar med andra intressegrupper, vare sig enskilda eller offentliga, i skriftliga framställningar och yttranden, vid deltagande i kommittéer och utredningar, genom upplysnings- och propagandaverksamhet.

I. Utvecklingen efter kriget har medfört en allmän benägenhet inom snart sagt alla länder att låta politik och statsmakt gripa allt djupare in i det privata näringslivets organisation och verksamhet i syfte att fördela dess ekonomiska resultat i andra och jämnare proportioner än som skulle bliva följderna under ett system av full frihet. Syftet anges tillika vara att göra näringslivet mera effektivt och anpassningsdugligt. Politiska och statliga organ hava på detta sätt mer och mer kommit att syssla med näringslivets problem, icke blott yrkesvis och ämnesvis utan jämväl ur principiell och allmän synpunkt (planhushållning). Överallt gör sig en tendens gällande att reglera och dirigera, subventionera och beskatta, förhindra och påbjuda, allt eftersom staten anser ett "allmänt" eller "samhälleligt" intresse fordra det. På så sätt har det dominerande problemet kommit att bliva näringslivets förhållande till staten.

Till detta allmänna problem hava näringslivets organisationer gång på gång haft att taga ställning i sammanhang med de särskilda frågor, som kommit under deras behandling. Främst gäller detta de större organisationerna, Svenska Arbetsgivareföreningen, Sveriges Indu-

striförbund och Sveriges Allmänna Exportförening. Men även andra arbetsgivareorganisationer, branschsammanlutningar och yrkesföreningar hava kommit i beröring med problemet. Det har i alla sådana fall gällt att söka ernå ett i huvudsak enhetligt uppträdande och en principiellt lika bevisföring. Även om ett samarbete i sådant inte under de senaste åren regelmässigt förekommit mellan de större organisationerna, så framstår det likvisst som ett behov att få till stånd, åtminstone för industrin, ett gemensamt utredningsorgan med uppgift att undersöka de större frågorna ur alla synpunkter och på sådana undersökningar grunda en argumentation, som kan vara representativ för näringslivet som helhet. Den för Svenska Arbetsgivareföreningen och Sveriges Industriförbund gemensamt beslutade utredningsbyrån är avsedd att bliva ett sådant organ.

II. När det gäller att närmare bestämma det nya utredningsorganets uppgifter (och personal), bör följande beaktas.

Organets egentliga uppgift skall enligt det föregående vara att verkställa utredningar av viktigare näringspolitiska frågor och på sådana utredningar uppbygga en så övertygande argumentation som möjligt. Lämpligen kunna vissa sådana utredningar bedrivas på ett tidigt stadium, så att vid en viss frågas aktualisering underlag redan finnes för en samlad ståndpunkt från näringslivets sida. Därefter må det ankomma på Arbetsgivareföreningen respektive Industriförbundet, eventuellt även näringslivet i övrigt, att för sina behov och syften nyttiggöra utredningsresultaten.

Att grundliga utredningar och övertygande argumentering äro behöfliga för tillvaratagande av industrins intressen i förhållande till statsmakten är beroende på att industrin icke besitter någon politisk makt av betydelse. De, som äga den avgörande politiska makten i ett samhälle som vårt, äro de många individerna, särskilt de stora organiserade yrkes- eller intressegrupperna, vilka kunna samla en säker majoritet av röster vid de politiska valen. Även majoriteten behöver visserligen i ett demokratiskt samhälle underlag och argument för sina ståndpunkter, men i sista hand kunna brister härvidlag alltid ersättas av maktbefogenheter. Och ju större eller säkrare majoriteten är, desto mera brukar ett sådant utbyte av sakliga argument mot diktatoriskt handlande bliva följden. Desto bättre utredningar och argument behöver då minoriteten i syfte att kunna på intellektuell väg övertyga de makthavande. Desto effektivare apparat för argumenteringens utförande genom upplysning och propaganda behöver den också.

Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet hava båda under de sista två decennierna bedrivit viss upplysningsverksamhet och propaganda på det industriella och allmänt ekonomiska området. Men det brister otvivelaktigt härvidlag. Den pressverksamhet, som Arbetsgi-

vareföreningen bekostar, har visserligen en utmärkt representant i *Industria*, men i övrigt är det klen beställt. Den stora allmänheten måste nås genom dagspressen, eventuellt genom broschyrer, böcker och föredrag. Ekonomisk upplysning och propaganda i dagspressen förekommer, men den är torftig och behöver utan tvivel förbättras. Inom såväl Arbetsgivareföreningen som Industriförbundet har frågan härom länge varit under övervägande. Spörsmålet är nu, huruvida dessa uppgifter lämpligen böra åläggas den nya utredningsbyrå eller bibehållas inom huvudorganisationerna.

Ytterst beror spörsmålets besvarande på hur upplysningen och propagandan böra vara beskaffade. Att byrån bör kunna verka för spridning på olika sätt av sina utredningsresultat samt göra propaganda för sina slutsatser och åsikter är fullt naturligt; dess åtgärder härvidlag stå ju i sista hand under kontroll av principalerna. Man kan tänka sig olika vägar för en sådan åsiktsspridning: dagspressen, broschyrer, föredrag och offentliga diskussioner. Därvid måste man utan någon på förhand given, stel regel kunna begagna olika medel och fördela uppgifterna på lämpliga personer. Huruvida byrån också bör sköta en fortlöpande ekonomisk upplysningsverksamhet i dagspressen, är mera tveksamt med hänsyn till byråns huvuduppgift, men det synes icke finnas något principiellt hinder att så sker.

I den hittillsvarande pressverksamheten har emellertid också ingått propaganda av mera allmänt politisk (partipolitisk) art. Utgångspunkten har därvid varit kommunismens bekämpande, men härifrån har verksamheten med tiden övergått till att bli en propaganda för "borgerlig" åskådning gentemot socialistisk, varvid dagsaktuella politiska frågor och händelser tagits under behandling. Den politiska propagandan har stått på ett skäligen lågt plan, men den har det oaktat fått en alltjämt ökad spridning i landsortspressen. Vad den gjort för nytta är svårt att säga. Möjligen har den här och var medverkat till att kvarhålla väljare inom politiskt borgerliga partier, kanske också till att värva en eller annan proselyt. Så till vida har den varit ett led i det partipolitiska arbetet. En dylik verksamhet är uppenbarligen nödvändig för de politiska partierna, som måste kämpa för att bevara och stärka sitt inflytande över valmännen och om möjligt erövra den politiska makten. Men den är av ett annat slag än den sakliga upplysningsverksamhet och objektivt argumenterande propaganda, som en ohjälplig minoritet måste begagna sig av för att hos de makthavande få gehör för sina synpunkter. Om industrin lägger sig till med partipolitisk propaganda, som icke kan undgå att här och var bli inobjektiv, förespeglade, hållningslös och bedräglig, så riskerar den att förlora även det inflytande, som objektiv bevisföring dock alltid besitter i ett demokratiskt samhälle. Den nya utredningsbyrå bör icke taga på sig en sådan risk. Vilja företagarna stödja partipolitisk verksamhet och propaganda, må de göra det i andra former och lämna åt de parti-

politiska organisationerna att bedriva arbetet.

Här går alltså enligt min mening gränsen för den nya byråns verksamhet. Detta bör klargöras för byråns blivande chef, och det bör ankomma på byråns styrelse att vaka över att verksamheten icke flyter ut på områden, som tillkomma de partipolitiska instanserna. Att rikt-punkten bör vara industrins intressen, så som företagen i stort se dem, är en given sak, men argumentationen måste vara saklig och dess underlag pålitligt, om det avsedda inflytandet skall kunna tillkomma utredningsbyrån. Den måste ha frihet att hävda sina utredningsresultat och sina åsikter, hur de än korrespondera med de politiska partiernas ståndpunkter.

Stockholm i januari 1938.

Gustaf Söderlund.

Appendix I Lundviks uttalande om Industriförbundets ställningstagande till en särskild utredningsavdelning gemensamt med SAF (30 mars 1938)

Till Medlemmarna av Sveriges Industriförbund.

Vid sammanträde i förra månaden har Industriförbundets arbetsutskott beslutat föreslå instundande årsmöte – som kommer att hållas den 26 april – en sådan ändring av Förbundets stadgar, att vid sidan av nu utgående, på arbetareantalet baserade medlemsavgift till Förbundet skall liksom f.n. uttagas en årlig firmaavgift, för vars beräkning emellertid ändrade grunder skola tillämpas. Arbetsutskottet har föreslagit, att firmaavgiften skall – förutom den nuvarande om 20 kronor – bestämmas i förhållande till aktiekapitalet och därvid förordad en uttaxering av 10 kronor för varje fullt 100 000-tal kronor, varmed medlems aktiekapital överstiger 1 miljon kronor. Företag, som icke drabbas av en på detta sätt beräknad firmaavgift, erlägger liksom f.n. ett fast belopp av 20 kronor. Förslag till härav betingad stadgeändring bilägges.

Rörande anledningen till ifrågakvarande beslut tillåta vi oss meddela följande.

Inom Förbundet har på senare tid erfarits ett allt mer framträdande behov att intensifiera Förbundets verksamhet på vissa arbetsområden och även att utsträcka denna verksamhet till vissa nya arbetsuppgifter. Tyngdpunkten i Förbundets arbete, såvitt detta varit inriktat på industriens förhållande till statsmakterna, har hittills legat i de framställningar och yttranden, som Förbundet avlåter till myndigheterna i lagstiftnings-, beskattnings- och andra frågor av olika slag. Utvecklingen, icke minst på de sista åren, har emellertid givit vid handen att avgörandet i dessa, för industrien ofta synnerligen betydelsefulla frågor kommit att mer och mer dikteras av det politiska maktläget. Detta är fallet icke blott med ärendenas slutliga avgörande hos regering och riksdag utan även med deras förberedande behandling hos offentliga kommittéer och sakkunniga. På de områden där denna tendens gör sig gällande är det uppenbart, att industriens möjligheter att påverka besluten i en för industrien gynnsam – eller åtminstone icke alltför ogynnsam – riktning allt mer reducerats till följd av industriens numera ringa politiska inflytande.

För att söka motverka de allvarliga faror för industrien, som de antydda förhållandena medföra, ha många industrimän ansett önskvärt, att industrien söker skaffa sig en på egna utredningar grundad, möjligast ingående och allsidig kännedom om de mera betydelsefulla frågor, av näringspolitisk och annan art, som äro eller kunna förväntas

bliva av aktuellt intresse för industrien. Som exempel på sådana frågor, som på detta sätt borde bli föremål för utredning från industriens sida, må endast nämnas: hela det komplex av problem, som brukar inbegripas under termen planhushållning, konjunkturspörsmålen, fonderings- och konsolideringsfrågor inom industrien, handelspolitiska frågor, etc. Genom en sådan utredningsverksamhet från industriens sida skulle möjligheterna ökas för industrien att, i den mån olika frågor aktualiseras antingen av statsmakterna eller på industriens egen tillskyndan, ge det större eftertryck åt industriens uppfattning och åsikter, som sakliga utredningar och sakliga argument under alla förhållanden böra skänka. Om med denna utredande verksamhet förenades en på lämpligt sätt bedriven upplysnings- och därmed jämförlig verksamhet på det industriella och allmänt ekonomiska området med huvudsakligt syfte att bibringa allmänheten en rätt förståelse för industriens förhållanden och behov kunna förhoppningar hysas, att industriens intressen skola i högre grad än f.n. är fallet röna beaktande under den kommande utvecklingen.

Dylika överväganden ha lett till att Förbundets styrelse ansett det nödvändigt att vidtaga en väsentlig utbyggnad av Förbundets organisation. Såsom ett led i detta program har styrelsen vid sammanträde den 14 december 1937 redan beslutat att gemensamt med Svenska Arbetsgivareföreningen upprätta en särskild utredningsavdelning för sådana större frågor, som beröra båda organisationernas verksamhetsområden. Detta beslut har sedermera biträttts av Arbetsgivareföreningen för dess vidkommande. De båda organisationerna skola med hälften vardera bestrida utgifterna för avdelningen.

En utvidgning av Förbundets nuvarande verksamhet efter ovan skisserade linjer kommer självfallet – om önskvärda krav på effektivitet skola uppfyllas – att betinga en betydande kostnad, för vars täckande Förbundets nuvarande inkomster icke äro tillräckliga. I anledning härav har Arbetsutskottet fattat sitt inledningsvis berörda beslut angående medlemsavgiften.

Med hänsyn till den vikt, som den föreliggande frågan erbjuder för Förbundet, ha vi härmed velat redan före årsmötet orientera Eder i densamma.

På styrelsens uppdrag
V. Lundvik

Stockholm den 30 mars 1938.

Appendix J IUIs första arbetsprogram (februari 1939)

I anslutning till den av herrarna Edström, Lundvik och Söderlund den 22/10 1937 avgivna P.M. angående inrättandet av ett för Arbetsgivarföreningen och Industriförbundet gemensamt utredningsorgan framlägges följande preliminära plan för det nya organets verksamhet:

Organets uppgift är *dels* att genom utredningar på längre sikt göra industrin bättre rustad att möta de problem och uppgifter, som utvecklingen på de politiska, ekonomiska och sociala områdena kan komma att framkalla, *dels* att biträda vid behandlingen av aktuella industripolitiska uppgifter, dels slutligen att bedriva upplysningsverksamhet för att främja de syften, som motiverat organets inrättande. Bland den mångfald av problem, som påkalla uppmärksamhet och böra bli föremål för organets verksamhet, må följande framhållas:

1. Förhållandet mellan staten och näringslivet.

Till denna fråga, som omsluter en rad av industriens aktuella problem, torde en väsentlig del av det nya organets verksamhet bli koncentrerad. De närmaste uppgifterna äro: att utarbeta en sammanfattande redogörelse för utvecklingen i Sverige och utlandet, att analysera de erfarenheter som vunnits av statsingripanden och att kritiskt belysa de argument som framkomma för ytterligare sådana samt att framlägga motargument mot en statsocialistisk och etatistisk politik. Tyngdpunkten bör läggas på de praktiska argumenten mot statens ingripande i näringslivet, men även de konstitutionella och rättsliga frågorna skola upptagas. Industriens "självhjälpsproblem" böra utredas i syfte att finna praktiska argument mot statsingripanden och för att belysa vådorna av att industrien själv i onödan påkallar statens hjälp. Hittills vunna resultat av sanerings- och konsolideringssträvanden från industriens sida belysas. Arbetslöshetsfrågan, penningpolitiken och tullpolitiken ägnas särskild uppmärksamhet.

Fortlöpande rapporter om utvecklingen utomlands ifråga om förhållandet mellan staten och näringslivet utarbetas och tillhandahållas organisationernas medlemmar samt publiceras eventuellt i lämplig form. För den händelse att överläggningar komma till stånd mellan regeringen och industriens organisationer skall organet biträda med de speciella utredningar, som kunna erfordras.

Utredningsarbetet i denna fråga bör bedrivas i ständig kontakt med industriens organisationer. Önskvärt är, att tillfällen beredas till överläggningar med intresserade industrimän. För att hålla industriens män i kontakt med de industripolitiska frågorna böra organets tjänstemän stå till förfogande för föredrag och diskussioner i industriens organisationer, ingenjörssammanslutningar m.m.

2. En utredning på längre sikt, som organet bör planlägga och förbereda, men som torde böra uppdragas åt en särskilt person, gäller frågan om den svenska industriens utvecklingsmöjligheter och förutsättningarna för ny industriell verksamhet.

Denna utredning bör söka ge svar på frågan, i vad mån farhågorna för minskad aktivitet och bristande initiativ inom den svenska industrien äro berättigade samt klargöra orsakerna till den minskade benägenheten att ikläda sig företagarerisker. Särskild uppmärksamhet bör ägnas åt de faktorer, som påverka industriens normala expansion samt åt de naturliga förutsättningarna för upptagandet av ny industriell verksamhet. Mot bakgrunden härav bör den faktiska expansionen under senare år och det nuvarande läget bedömas. Docenten I. Svennilsons utredning om "det nationalekonomiska underlaget för vår framtida folkförsörjning" i Befolkningskommissionens slutbetänkande (kap. IV, sid. 73 ff.) bör uppmärksammas.

Utredningen skall omfatta bl.a. finansieringsproblemet, förhållandet mellan banker och industri, emissionsverksamheten, arbetareproblemet, lokaliseringsfrågan, den tekniska forskningen och skatteproblemet. På åtskilliga punkter får utredningen anledning att belysa de politiska ingripandenas och de sociala reformernas återverkan på industriens utvecklingsmöjligheter.

Sedan en plan utarbetats bör en mindre kommitté av industrimän anmodas att biträda med utredningen. En lämplig person att leda denna torde vara dr. Sune Carlson.

3. Den av Industriförbundet planerade undersökningen av arbetareungdomens inställning till de ekonomiska problemen kan möjligen överflyttas till organet, som för denna uppgift skulle anlita särskilda krafter. Under alla förhållanden bör i organets uppgift ingå att följa diskussionen i arbetarepressen och uppmärksamma de tendenser, som där framträda.

4. Bland aktuella uppgifter, som organet bör vara berett att taga befattning med utan att mera djupgående utredningar påkallas må nämnas frågan om *arbetarepensioneringen*, som torde få behandlas i samarbete med Arbetsgivareföreningen. Vidare granskning av det väntade *förslaget från organisationssakkunniga och rationaliseringsutredningens* kommande betänkande. Frågan om *småindustriens ställning* bör noga uppmärksammas i syfte att söka hindra att denna näringsgren mobiliseras för speciella syften och spelas ut mot storindustrien. Även *industriens förhållande till handeln* är en fråga, som bör ägnas ständig uppmärksamhet.

Aktuella uppgifter erbjuda slutligen *skattefrågorna*. Inom närmaste tiden bör en undersökning göras om den nya bolagsbeskattningens verkningar. Frågan om skattelättnader för riskvilligt kapital bör av organet behandlas i anslutning till väckta förslag och i samarbete med näringslivets skattedelegation.

I organets uppgift skall även ingå att uppmärksamma *riksdagsfrågor*, som beröra industrien, samt förbereda och föreslå sådana åtgärder, som ur industriens synpunkt befinnas påkallade. Vid årets riksdag bör särskilt uppmärksammas de förslag till fullmaktslagar, som torde komma att framläggas. Dessa böra granskas även ur den synpunkten att de kunna vara utslag av en tendens att med krigshushållningen som motivering genomföra en långt gående statskontroll över näringslivet redan i fredstid.

5. Upplýsningsverksamheten torde ej från början böra få ett alltför framträdande rum i organets verksamhet. Den bör växa fram utan att den yttre apparaten alltför starkt markeras. Nära kontakt bör emellertid sökas med ledande pressorgan och varje möjlighet att sprida saklig upplýsning om industriens förhållanden och dess synpunkter på aktuella problem tillvaratagas. Utgivandet av broschyrer och småskrifter bör planeras. En möjlighet till en mera ingående och saklig behandling av industriens frågor, ur de synpunkter som organet skall företräda, erbjudas genom artiklar i tidskrifts- och fackpressen.

Appendix K Österbergs tillbakablick (17 november 1939)¹

P.M. angående de fem största verkstadsbolagens samarbete i vissa frågor

Samarbetet mellan ledarna för dessa bolag – A.S.E.A, Elektrolux, L.M. Ericsson, Separator och S.K.F. – påbörjades år 1933. Redan året därpå upptogs – närmast i samband med bidragsgivningen till de politiska partierna – frågan om industrins möjligheter att göra sig gällande i politiskt avseende. Särskilt underströks behovet av andra organ än de dittills bestående för tillvaratagande av industriens politiska intressen. Det uppdrogs åt ett par av medlemmarna i samarbetskretsen att närmare utreda saken. I det yttrande, som av dem avgavs, tillstyrktes att nu angivna problem skulle ägnas närmare studium och föreslogs, att en för ändamålet lämplig kraft skulle knytas till samarbetskretsen för att sammanhålla arbetet och förbereda de nu angivna frågornas behandling.

I maj 1935 framlade undertecknad, som för ändamålet engagerades i egenskap av samarbetskretsens sekreterare, en första P.M. angående de politiska frågorna, avsedd såsom ett diskussionsunderlag. I de överläggningar i ämnet, som därefter följde, deltog också herrar Almgren, Heckscher och Lundvik. Det uppdrogs åt sekreteraren att verkställa en närmare utredning i ämnet efter vissa riktlinjer. Utredningen skulle avse dels en analys av det politiska läget ur konstitutionella, sociala och ekonomiska synpunkter, dels ett program för politiska reformer omfattande de grundläggande konstitutionella och organisatoriska problemen.

Resultatet av detta utredningsarbete framlades i november 1935. Däri angivna riktlinjer godkändes. Det fortsatta arbetet, vid vilket även vissa tillkallade experter medverkade, utmynnade i ett utkast till en motion, avsedd att framläggas vid 1936 års riksdag som underlag för de borgerligas valrörelse hösten 1936. Motionsutkastet förelades ledarna för högern och folkpartiet vid en konferens som samarbetskretsen anordnade med dem den 20 december 1935. Förslaget tilldrog sig otvivelaktigt stort intresse, men ledde tyvärr icke då till avsett resultat. Sekreteraren erhöll uppdrag att fortsätta utredningsarbetet.

Strävandena inriktades nu närmast på att få Industriförbundet intresserat för saken. Herr Lundvik tog beredvilligt del av de gjorda utredningarna och anordnade sammanträffande med industrimän för frågans dryftande. Efter 1936 års val framstod visserligen i än högre grad nödvändigheten utav ett mera positivt borgerligt handlingsprogram samt av en opinionspåverkande upplysningsverksamhet. Men

¹ Referenser till bilagor har utelämnats.

för att få saken upptagen av Industriförbundet ansåg man sig böra begränsa densamma till sådana problem, som mera direkt avsåge tekniskt-industriella och industriellt-organisatoriska spörsmål. På grundval av en i ämnet gjord specialutredning upptogs så denna fråga i Industriförbundets styrelse. Detta ledde, efter ytterligare utredning, till att Industriens Utredningsinstitut sedermera tillskapades (1938).

Under tiden hade emellertid undertecknad fortsatt arbetet med att söka åstadkomma en mera brett lagd politisk programutredning och hade i detta avseende rönt uppmuntran från flera enskilda industrimän.

I anslutning till behandlingen av frågan om ytterligare ekonomiska bidrag till de politiska partierna framlades så i februari 1937 förslag om bildande av en särskild organisation, som skulle ha till uppgift dels att bedriva undersöknings- och upplysningsverksamhet rörande ekonomiska, sociala och politiska förhållanden av betydelse för den industriella produktionen dels att utgöra en centralpunkt för ekonomiskt stöd åt sådana strävanden, som syftar till att stärka förutsättningarna för en gynnsam industriell utveckling. Förslaget vann anslutning och denna organisation bildades den 19 april 1937 under namn av Föreningen för undersöknings- och upplysningsverksamhet om industriella förhållanden (F.U.I.F.). Arbetsprogram fastställdes i juli 1937.

Sedan därefter beslut fattats om bildande av Industriens Utredningsinstitut beslöts av Föreningen F.U.I.F:s styrelse, att man skulle ställa sig något avvaktande ifråga om utredningsarbetet. Däremot skulle upplysningsarbetet bedrivas efter uppgjord plan. Denna har också i mån av tillgängliga resurser fullföljts. En regelbunden press-tjänst upprätthålles i förbindelse med ett flertal landsortstidningar. Vidare har i 100.000 ex. utgivits upplysningsbroschyren *Den drivande kraften*. En tidskrift *Teknisk Revy* har övertagits och försök har gjorts att genom denna nå särskilt ungdomen och arbetarkretsarna. Förberedelser hava gjorts för att söka få till stånd en film enligt nya linjer för upplysning på detta område.

I anledning av regeringens uttalanden om önskvärldheten av samverkan med näringslivet (1938 på hösten) upptogs ånyo de politiska frågorna till behandling och en konferens hölls bl.a. med direktör Gustaf Söderlund. Undertecknad framlade en analys av hithörande spörsmål, vilken tillhandahölls Industriförbundets och Arbetsgivareföreningens ledningar.

Utöver nu angivna spörsmål hava speciella delar av hithörande ämnen upprepade gånger dryftats inom samarbetskretsen. Senast har upptagits frågan om rekryteringen av industriens ledarepersonligheter och om nödvändigheten att finna anordningar för industriens deltagande i det politiska livet genom därtill lämpliga representanter.

Då Föreningen F.U.I.F. grundades var tanken att ytterligare repre-

sentanter för industrien skulle inbjudas till medverkan i arbetet. Hänvändelse i detta syfte har också gjorts till några av de större industri-företagens chefer. Ehuru dessa förklarar sig intresserade av saken, hava de likväl hittills icke inträtt som aktivt medverkande krafter.

Stockholm den 17 november 1939

C.E. Österberg

Appendix L Förslag om industriens upplysningsverksamhet

Stockholm den 7 januari 1942

Styrelsen för Industriens Utredningsinstitut, Stockholm

Vid sammanträde med Utredningsinstitutets styrelse den 14 nov. 1941 uppdrogs åt undertecknad att med biträde av Sekreteraren Iveroth upprätta en promemoria rörande industriens upplysnings- och propagandaverksamhet. Denna promemoria, som härmed överlämnas till Institutets styrelse, grundar sig på vissa allmänna synpunkter, som jag tidigare framfört dels muntligen, dels i en den 30 mars 1937 daterad promemoria. Sekreterare Iveroth har i samråd med mig närmare utvecklat dessa synpunkter och konkretiserat mina mera löst skisserade förslag i ämnet.

Jag ber att den nu överlämnade promemorian måtte betraktas icke såsom ett definitivt förslag utan fastmera som ett diskussionsunderlag. Jag ber också få understryka, att det i promemorian framlagda programmet är ett maximiprogram och att det icke behöver realiseras i ett sammanhang. Viktigast synes vara, såsom även i promemorian framhållits, att åtgärder omedelbart vidtagas för att organisera rapporten med dagspressen (*C. Industriens presstjänst*).

Med utmärkt högaktning
(s) Vilhelm Lundvik

P.M. angående industriens upplysnings- och propagandaverksamhet

Arbete i syfte att sprida upplysning om det industriella näringslivet har sedan länge bedrivits. En betydande insats för att hos breda folklager vidga kännedomen om industrien har åstadkommits genom de båda publikationerna *Svenska industrien vid kvartssekelskiftet* och *Sveriges industri*. Det senare arbetet, som utgavs i anledning av Sveriges Industriförbunds 25-åriga tillvaro, har försålts i omkring 20.000 exemplar. Vid sidan av dessa översiktsverk har *allmänt upplysningsarbete* mestadels endast förekommit sporadiskt i form av föredrag, tidskrifter och tidningsartiklar.

Den *industripolitiska informationsverksamheten* har haft två sidor. Dels har den omfattat omedelbar påverkan på politiska instanser genom det arbete, som organisationerna och enskilda industrimän utfört för att framföra industriens synpunkt och tillvarataga dess intressen i samband med offentliga utredningar (remissyttranden och framställningar) och riksdagsbehandling av viktiga näringsfrågor (motioner). Dels har den haft karaktären av tidskriftsjournalistik huvudsakligen i näringslivets egna organ. En systematiskt upplagd propaganda

i dagspressen för att skaffa gehör för industriens synpunkter i den politiska åsiktsbildningen kan knappast sägas ha förekommit, utan man har särskilt från organisationernas sida inskränkt sig till att i förekommande fall skriva eller inspirera ledare och andra artiklar.

Ett organ för det utredningsarbete, som skall bilda underlag för industriens politiska ställningstaganden, har skapats i Industriens Utredningsinstitut. Syftet med Institutets inrättande har varit att med dess hjälp industrien skall äga möjlighet ligga en hästlängd före det statliga utredningsmaskineriet. Det är lättare att påverka den ekonomiska politiken, om man kan göra sina på sakliga och vederhäftiga utredningar grundade synpunkter gällande redan innan de politiska instansernas projekt föreligga i utformade förslag. Även med nuvarande politiska konstellation kunna industrisynpunkter, omdömesgillt framförda och energiskt förfäktade, därvid vinna beaktande.

Det material, som Institutet framskaffar, kan i stor utsträckning, ehuru i annan form, läggas till grund även för det allmänna upplysningsarbetet. Så har även skett efter förmågan av Institutets krafter. Institutet har efter sin tillkomst vid sidan av det ordinarie utredningsarbetet i någon mån kunnat avhjälpa bristen på en central och systematiskt bedriven upplysningsverksamhet om industrien. Sålunda har Institutet uppbyggt goda förbindelser med dagspressen och därigenom medverkat för att få till stånd reportage och artiklar om industrien ävensom till att på ledande plats få framförda industriens synpunkter på näringspolitiska frågor. Icke ringa arbete har av Institutets personal även nedlagts i vad gäller föredragsverksamhet, däri inbegripet assistans åt föredragshållare utom Institutet. Institutet har i samarbete med AB Radiotjänst lagt upp föredrags- och reportageserier. Slutligen har Institutet utgivit ett flertal skrifter med upplysnings- och undervisningsvärde, exempelvis föredragssamlingarna *Vår folkförsörjning I och II* samt *Industrien och Norrlands folkförsörjning*.

Oaktat upplysningsarbete sålunda i avsevärd och växande grad bedrivits, har detta lidit av uppenbara svagheter. Det har framför allt saknat enhetlig ledning. Tidskriftsverksamheten har i hög grad haft karaktären av aktivitet på skilda fronter, och viktiga arbetsfält såsom exempelvis folkbildningsarbetet ha kommit att ligga så gott som helt obrukade. Vikten av kraftigare insatser har också vid flera tillfällen understrukits i industrikretsar. Ehuru såsom nämnts Institutet till följd av dessa förhållanden i väsentlig mån måst påtaga sig de arbetsuppgifter, för vilka en central instans saknas, kan denna anordning i längden icke befinnas lämplig. Med Institutets nuvarande personalorganisation lider det ordinarie utredningsarbetet avbräck genom den betydande tid upplysningsarbetet kräver. Samtidigt kan icke heller upplysningsarbetet bedrivas i den omfattning och med den effektivitet, som skulle önskas.

Det föreligger sålunda ur flera synpunkter anledning att ingå på frågan, vilka åtgärder för organisation av industriens upplysnings- och propagandaverksamhet, som böra vidtagas. Det synes lämpligt, att i en dylik allmän översyn inbegripa även de centrala organisationernas tidskriftsväsende för att på en gång ernå en rationell fördelning av de publicistiska arbetsuppgifterna.

Målsättningen för upplysningsverksamheten bör vara att dels sprida kännedom om industriens och den enskilda företagsamhetens betydelse i näringslivet och samhället, dels på denna grund söka vinna förståelse för och anslutning till en näringspolitik, som står i samklang med det industriella näringslivets utvecklingskrav. Redan i detta konstaterande ligger en distinktion mellan två arbetsuppgifter: å ena sidan en opolitisk, allmän upplysnings- eller undervisningsverksamhet om näringslivets funktion och uppgifter, å den andra en aktiv industripolitisk propagandaverksamhet. Beroende på vilken publik man avser att nå, måste man dessutom välja olika vägar för informationsarbetet. 1) Den breda publiken, arbetar- och medelklassen måste man söka kontakt med via folkbildningsarbetet och vidare söka påverka genom reportagematerial i de stora dagstidningarna, artiklar i veckopressen och genom filmen. 2) Företagarekåren och tjänstemännen i förtroendeställning når man genom facktidskrifter och organisationernas organ. Indirekt kan man genom dessa även komma i kontakt med bredare folklager, då dagspressen ofta klipper fackartiklar därur. 3) Den politiskt inflytelserika och aktivt verksamma publiken måste framför allt bearbetas genom dagstidningarnas ledarespalter och genom auktoritativa föredrag.

Av dessa tre huvudområden för informationsarbetet, vilka i det följande närmare skola behandlas, har det under 2) angivna hittills blivit bäst tillgodosett. Den brett lagda upplysningsverksamheten (1) har ägnats någon, ehuru långt ifrån tillräcklig uppmärksamhet. Mest försummad är utan tvivel den renodlat politiska agitationen (3).

Den opolitiska allmänna upplysningsverksamheten synes i första rummet böra inriktas på samarbete med *folkbildningsorganisationerna* såsom Arbetarnas Bildningsförbund, nykterhetsrörelsens olika organisationer, Folkbildningsförbundet, kursverksamheten vid Stockholms Högskola, korrespondensinstitut såsom Brevskolan. Anknäytning till vissa av dessa bildningsorgan ha åtminstone Industriförbundet och Institutet redan, men förbindelserna kunna göras fastare. En uppgift med avseende på den populärvetenskapliga föreläsningverksamheten bör vara att anskaffa goda föredragshållare och ge dem uppslag och material. I samråd med nämnda organisationer planeras föreläsningsserier, kurser och studiecirkelsarbete. Vikt bör läggas vid att denna undervisning erhåller en utformning, som anknyter till lokala förhållanden och arbetsintressen. För att skola studiecirkelledare och etablera närmare kontakt med arbetet i fältet borde i sam-

band med uppläggningsprogrammen kunna anordnas studieledarekurser i samverkan med exempelvis Arbetsledareinstitutet. Särskild uppmärksamhet är det anledning ägna korrespondensundervisningens möjligheter. Företagen böra därvidlag kunna intresseras att låta utarbete kurser av allmänt innehåll för sin arbetarrestam rörande företaget, dess organisation, arbetets teknik, produkternas avsättning o.s.v. I detta sammanhang må erinras om den allmänna kurs om arbetaren, företaget och samhället, som Institutet planerat att i samarbete med Arbetarnas Bildningsförbund och Brevskolan utföra.

I samverkan med folkbildningsorganisationerna böra även kunna åstadkommas populära skrift- eller broschyrserier i industri-, ekonomi- och näringsfrågor.

Betydelsefullt är även, att upplysningsarbetet tager sikte på *skolundervisningen*. "Det finns i våra skolor ett ämne som heter hembygdkunskap: där får man lära sig märkliga ting om sällsynta växtarter, om besynnerliga stenar och bomärken, som finnas i hembygden. Men man får veta mycket litet om den industri, på vilken befolkningen i alla fall skall leva." Lämpligt skulle vara, att i samråd med skolmyndigheterna upplägga kursplaner till avsnitt av ämnet hembygdkunskap eller liknande ämnen inom den lägre skolundervisningen. Man bör även kunna tänka sig, att från industriens sida lämnades assistans vid anordnande av studiebesök vid industrier. Inspelning av "skolfilmer" bör även stödjas. Behovet av handledning för yrkesval synes i visst hänseende kunna tillgodoses genom översikter över näringslivets struktur och arbetskraftsbehov liksom över yrkeskolanstalter och yrkesutbildningsväsendet inom industrien.

Även den högre skolundervisningen och de fortsatta ekonomiska studierna böra vinna beaktande. För närvarande saknas en lärobok i Sveriges ekonomiska geografi! För gymnasieungdomen är likaså yrkesvalssynpunkten väsentlig. Särskilt bör eftersträvas att söka leda strömmen av tekniskt intresserade åt rätt håll. Samverkan med Svenska Industriens Praktiknämnd är önskvärd.

Goda medel för upplysningsarbetet utgöra även *radion och filmen*. Med radion bör ett intimt samarbete kunna etableras med avseende på uppläggningsprogrammen av föredragsserier och reportage. En tidigare framförd tanke att bygga upp en serie föredrag om svenska stormän och föregångare på näringslivets område bör sålunda bland mycket annat kunna förverkligas. En variant på de traditionella industrireportagen bör kunna bli krönikespel om företag (Sandviken, Bergslaget, Aga, Bofors etc.) eller skildringar av industribygder med insprängda reportageintryck (skinnindustrien i Malung, Eskilstunaindustrien, skoindustrien i Närke etc.). Från fackföreningshåll har gjorts framställning att för fackföreningsrörelsen få disponera någon timme av radions söndagsmorgonsprogram. Möjligt är, att en regelbundet åter-

kommande programpunkt av upplysningskaraktär skulle kunna komma till stånd genom samverkan mellan L.O. och industrien (diskussioner o.dyl.). Anspråk synes vidare kunna resas att i radionämnden erhålla representation för industriorganisationernas upplysningsarbete.

Skolfilmen har tidigare nämnts såsom en av de vägar på vilka skolgungdomen kunde bibringas närmare kontakt med näringslivets verklighet. Filmen kan även för en mognare publik göras till en värdefull upplysningsfaktor. Medan för skolfilmen i stor utsträckning smalfilmen torde utgöra den lämpliga tekniska formen, måste man emellertid för den mera allmänna upplysningsfilmen framför allt använda normalfilm. Det bästa sättet att nå en större publik förefaller nämligen vara kortfilmen i anslutning till bioografernas dramatiska långfilmer. Fackföreningsrörelsen har redan byggt upp en finförgrenad filmpropaganda (Filmo) med användande av Folkets Husbioograferna och ambulerande tältbiografer. Lämpligt för industrien kan möjligen vara att söka anknytning till AB Svensk Filmindustri, som äger både inarbetad inspelningsapparat och en landsomfattande biograforganisation. Gentemot Folkets Husbioograferna, som framför allt torde spela roll på landsbygden, torde S.F:s biografer i de större samhällena erbjuda en bättre kontakt med industriarbetarepubliken. Att rekommendera vore därför att till viss del avlöna en speciell industrifilmregissör hos S.F., vilken i samråd med industriens upplysningstjänst hade att planera kortfilmer. Även aktuellt journalmaterial om industrien (invigning av semesterhem, Exportföreningens och Industrieförbundets årsmöten etc.) torde i större utsträckning än hittills kunna åstadkommas. Från industriens sida kan givetvis även tänkas medverkan till filmpropaganda i annan form. Långfilmer äro oerhört dyrbara företag. Mindre kostsamt behöver det bli att i filmer med motiv från svensk vardag, vilka inspelas utan direkt åsyftad propagandaverkan, i största möjliga utsträckning samtidigt giva en rättvisande och sympatisk bild av industriens och näringslivets verksamhetsformer. Ett föreslaget samarbete med S.F. kunde även i detta hänseende giva resultat.

Det andra stora propagandaområdet utgöres av *organisationernas tidskriftsväsende*, där man i första hand har att räkna med näringslivets män såsom publik. En viktig uppgift fyller de fackbetonade tidskrifterna även såsom underlag för dagspressens ekonomiska journalistik. Den senare synpunkten är väsentlig i detta sammanhang och torde tidigare i viss mån ha förbisetts.

Vad beträffar branschorganisationernas tidskrifter synas dessa i princip icke böra omfattas av här förda diskussioner. Dessa rikta sig så gott som uteslutande till fackmännen. De centrala organisationernas publikationer, de allmänna industritidskrifterna, ha däremot intresse. Såsom i det föregående framhållits, saknas ett gemensamt

auktoritativt industriorgan. Mycket synes vara att vinna genom att skapa ett dylikt. Det vore en rationaliseringsåtgärd, välkommen ur både kvalitets- och ekonomisk synpunkt. Lämpligt torde vara att bygga ett nytt organ på Svenska Arbetsgivareföreningens *Industria* och att därjämte söka införliva *Svensk Utrikeshandel*, *Industritidningen Norden*, *Industriförbundets meddelanden* och eventuellt vissa andra något mera speciellt inriktade tidskrifter såsom *Från Svenska Bruk*, *Verkstäderna* etc. En närmare utredning rörande tidskriftsväsendets nuvarande organisation och ekonomi samt de lämpliga formerna för en sammanslagning synes böra företagas.

Den nya, gemensamma tidskriften, som förslagsvis kunde givas namnet *Svensk Industritidning*, skall vara ett auktoritativt industripolitiskt organ. Den skall hävda en industriens, näringslivets egen linje. Ämnesområdet bör omfatta aktuella näringsfrågor sammanhängande exempelvis med skattepolitiken, handelspolitiken, tullfrågor, förhållandet mellan staten och näringslivet, forskning och utbildning, finansiering, finanspolitik, o.s.v.

Tidskriften bör innehålla en ledande artikel, vidare signerade artiklar i näringsfrågor, njutbara referat av remissyttranden etc., organisationsspalt, rationaliseringsrevy, recensioner. Den utgives förslagsvis var 14:e dag, varigenom varje nummer kan göras fylligare och mera genomarbetat. Lämpligen bör det industriella näringslivet växelvis ägnas uppmärksamhet ur olika synpunkter. Sålunda bör till exempel med vissa mellanrum ett helt nummer kunna ägnas exportindustriens läge och utrikeshandeln, ett annat på samma sätt hemmamarknadsindustrien och den inhemska avsättningen. Möjligen kan även tänkas, att man till exempel halvårsvis utger särskilt representativa specialnummer, vilka även översättas till främmande språk och spridas i utlandet.

Tidskriften bör redigeras så att den tillika erhåller ett nyhetsvärde, detta med tanke på att hålla dagspressens intresse för densamma vid liv. Vikt bör exempelvis fästas vid händelserna utomlands, världsekonomin efter kriget etc. Avtryck av redan hållna föredrag o.dyl. undvikas.

Om planerna på en gemensam tidskrift förverkligas, kan ifrågasättas, huruvida de olika organisationerna i fortsättningen behöva utge publikationer av samma art som *Industriförbundets meddelanden*. Arbetsgivareföreningen torde dock även i fortsättningen behöva ett särskilt organ för behandling av arbetsmarknadsfrågor och andra till föreningens speciella verksamhetsområde hörande spörsmål.

Dagspressen erbjuder det tredje stora arbetsfältet för ett aktivt informatoriskt och framför allt opinionsbildande arbete från industriens sida. Det torde kunna ifrågasättas om icke behovet av omedelbara åtgärder är mest trängande på detta område. Visserligen pläga remissyttranden och officiella uttalanden genom referat till T.T. del-

givas pressen. De intas rätt allmänt men vanligen på ganska undanskydd plats, vilket är naturligt med hänsyn till deras knapphet. Mycket skulle kunna göras enbart genom ett i propagandasynpunkt mer effektivt användande av detta i sig själv värdefulla material. Likaså framskaffar Institutet material, som på samma sätt bättre kunde nyttiggöras. Den rent politiska propaganda, vi här avse, kräver dock andra krafter och medel än de informationsuppgifter, som tidigare diskuterats.

Viktigast synes vara, att man upprättar en pressservice för såväl stockholms- som landsortspressen. Den förstnämnda är av dessa i sin tur givetvis den angelägnaste. Den bör ha till uppgift att inspirera och även utarbeta ledare för de stora dagstidningarna. En dylik press-tjänst skall även organisera pressbesök och anordna intervjuer kring tilldragelser, som ur propagandasynpunkt förtjäna allmän uppmärksamhet.

En service för landsortspressen bör inrymma i första hand en systematisk beaktningsmetod medels cirkulärledare. Man kan här tänka sig periodiskt utsändande av ledare, vilka variera vissa huvudsynpunkter på näringsliv och enskild företagsamhet, intensiv ledareagitation för speciella synpunkter inom vissa distrikt och intensivbearbetning över hela fältet med ledande synpunkter av aktuellt allmänt intresse. Till landsortspressen bör även spridas cirkulärreportage av allmänt intresse, utarbetade av eller på föranstaltande av presstjänstens personal. För att göras aptitliga böra dessa artiklar förses med bilder (särskilt iordningställda matriser). Även kan man tänka sig, att specialreportage av lokalt intresse äro lämpliga att ordna.

Service åt föredragshållare är ytterligare en uppgift för det aktiva propagandaarbetet. Det är härvidlag fråga om förberedande av aktuella inlägg i den näringspolitiska debatten. Arbetet gäller såväl materialinsamling och materialbearbetning som stilistisk utformning av uttalanden för artiklar och föredrag av näringslivets representanter. För anskaffande av material är det därvid nödvändigt, att Institutets och industriorganisationernas hjälp erhålles.

Vill man fullständiga den plan för upplysnings- och propagandaverksamhetens ordnande, som ovan skisserats, kan man till de övriga arbetsuppgifterna även föga en viss *förlagsverksamhet*. Det kan i många fall vara ekonomiskt fördelaktigt att i egen regi ordna förlags- och distributionsarbetet. Institutets skrifter (utgivna av Institutet, förslagsvis under samlingsrubriken "Meddelanden från Industriens Utredningsinstitut") skulle exempelvis kunna spridas på detta sätt. Vidare kunde på eget förlag utgivas de publikationer med upplysnings- och undervisningsvärde, som i samband med folkbildningsarbetet kunna befinnas lämpliga att trycka.

Vid organisation av en industriens förlagsverksamhet kan man

lämpligen bygga på de erfarenheter, som inom Industriförbundet samlats på detta område.

Utgivandet av en gemensam industrikalender skulle även innebära en rationalisering och besparing och kunde lämpligen anförtros "Industriens förlag". Det synes föga rationellt att såsom för närvarande är fallet utgiva två kalendrar över svenska industriföretag, *Industrikalendern* och *Exportkalendern*. Dessa skulle med stor fördel kunna sammanslås till en enhetlig Industrikalender, som innehölle en exportlista.

För att giva en åskådlig bild av de uppgifter på upplysnings- och propagandaområdet, som enligt den gjorda redogörelsen kunna anses föreligga, lämnas nedan i sammandrag en översikt över arbetsfältet.

A. Industriens Upplýsningstjänst.

1. *Upplysningsverksamhet i samarbete med folkbildningsorganisationerna.*
Föredragshållare, föreläsningsserier, studiecirkelkurser, korrespondensundervisning, populära skriftserier.
2. *Upplysningsarbete inriktat på skolundervisningen.*
Kursplaner, studiebesök, skolfilmer, läroböcker, praktikförmedling.
3. *Upplysningsarbete genom radio och film*
Föredragsserier och reportage i radio. Kortfilmer, journalbilder, arbetsbilder i långfilm.

B. Industriens Tidskrifter

1. *"Svensk Industritidning"*
Auktoritativ industritidskrift. Utkommer var 14:e dag. Ledande artikel, artiklar i aktuella näringsfrågor, organisationspalt, rationaliseringsrevy. Särskilt representativa halvårsnummer.
2. *"Arbetsgivarerörelsen"*
Speciellt arbetsmarknadsorgan. Utkommer var 14:e dag. Motsvarighet till "Fackföreningsrörelsen", lönefrågor, organisationsfrågor.

C. Industriens Presstjänst.

1. *Service för stockholmspressen.*
Uppslag och material för ledare. Pressbesök. Intervjuer.
2. *Service för landsortspresen.*
Cirkulärledare, cirkulärreportage, lokala pressbesök.

3. *Service åt föredragshållare i näringspolitiska ämnen.*
Materialbearbetning, materialinsamling, stilistisk formulering av uttalanden.

D. Industriens Förlag.

1. *Skriftserier och broschyrer.*
Institutets skrifter, föredragssamlingar, kursböcker.
2. *Industrikalendern.*
Årlig industrikalender med exportlista.

Personvalet för de olika arbetsuppgifterna är avgörande för verksamhetens framgång. Endast mycket högt kvalificerade krafter böra ifrågakomma. Vad beträffar *Upplysningstjänsten* (A), bör för detta arbetsområde söka förvärvas en person med goda förbindelser åt folkbildningsarbetet. Han skall äga pedagogisk skicklighet, vara uppskattad i både företagare- och arbetarekretsar och helst äga praktisk erfarenhet om industrien. Politisk hemvist spelar mindre roll. Till en början torde mer än en kraft på detta område icke behövas. Löneanspråken torde kunna uppskattas till cirka 15.000 kronor. Med skrivhjälp och resekostnader torde utgifterna för denna sektor kunna beräknas till cirka 30.000 kronor.

Personalbehovet för *tidskriften* (B 1) är på ett förberedande stadium svårt att fastställa. Personalorganisationen måste även i viss utsträckning bli beroende av den form avvecklingen av de gamla tidskrifterna kommer att taga. I den mån icke åldersskäl el.dyl. lägga hinder i vägen, kan personalen övertagas av den nya tidskriften. En eller ett par nya krafter, varav för ledningen av tidskriften en verkligt framstående ekonomisk journalist, synas dock böra anställas. Kostnaderna för tidskriften böra kunna hållas inom en förhållandevis begränsad ram, om man räknar med att annonsinkomsterna för en tidning skola kunna hållas betydligt högre än för vardera av *fyra à fem*. Redigeringen kommer dock för det representativa organ, det här är fråga om, att kräva avsevärda kostnader. Dessutom kommer antalet gratisexemplar att bli högst betydande, eftersom tidskriften skall tillställas ett flertal organisationers medlemmar. Lägre än till 50.000 kronor synes därför icke rådligt att anslå utgifterna för tidskriften.

Presstjänsten (C) kräver en utomordentligt väl kvalificerad kraft. Han skall ha goda politiska förbindelser liksom även nära kontakt med pressen. Stilistisk talang och smidighet skola höra till hans personliga egenskaper, nationalekonomisk skolning liksom ingående kännedom om näringslivets förhållanden böra ingå i hans kunskaper. Han är sålunda närmast att söka bland politiskt verksamma tidningsmän. Löneanspråken torde icke kunna sättas lägre än till 25.000 kronor. Han behöver antagligen en assistent, varför kostnaderna inklusive skrivhjälp torde nå upp till lägst 40.000 kronor.

Enligt dessa kalkyler skulle sålunda behöva nyanställas sammanlagt fyra à fem personer och kostnaderna för verksamheten inalles uppgå till cirka 120.000 kronor om året.

Vad beträffar den organisatoriska uppläggningsen av verksamheten synes man böra utgå från, att gemensamma insatser från Sveriges Industriförbund, Svenska Arbetsgivareföreningen och Sveriges Allmänna Exportförening kunna påräknas. Den detalj, som ur ovanstående program bör särskiljas och helt läggas under viss organisation, är arbetsmarknadsorganet (B 2), vilket bör utgivas av Arbetsgivareföreningen. Vidare torde vara lämpligt, att Industriens Förlag (D), med hänsyn till det förlagsarbete, som Industriförbundet redan bedriver, lägges direkt under denna organisation. De återstående grupperna, Industriens Upplysningstjänst (A), Svensk Industritidning (B 1) och Industriens Presstjänst (C), synas med hänsyn till den föreslagna verksamhetens gemensamma karaktär icke böra direkt underställas någon av de tre organisationerna allena. Skäl tala även mot att dessa tre verksamhetsformer förenas under en hatt till ett självständigt "upplysningsinstitut". Det opolitiska upplysningsarbetet skulle svårligen låta sig förena med presstjänsten, d. v. s. den rent industripolitiska verksamheten. Denna kunde möjligen tänkas sammankopplad med tidskriftens redigering, ehuru icke heller detta förefaller vara en lycklig lösning. De två arter av journalistik det här är fråga om skilja sig avsevärt från varandra med avseende på metoderna. Presstjänsten måste arbeta med andra medel än tidskriftsarbetet, som skall ligga på ett nära nog lika objektivt plan som upplysningstjänsten (A). Invändningar borde kanske därför icke med samma styrka kunna resas mot en samordning av upplysningstjänsten och tidskriftsverksamheten. Detta är emellertid icke heller att förorda, då det ur personalorganisatorisk synpunkt skulle bli mycket svårt att lösa. Lämpligaste formen för upplysningsarbetets bedrivande synes därför bli, att upplysningsarbetet organiseras på tre av varandra oberoende avdelningar, med var sin chef. Huvudman för samtliga skall dock vara Industriförbundet, Arbetsgivareföreningen och Exportföreningen gemensamt. Förslagsvis bilda presidierna i de tre organisationerna styrelse för varje avdelning. I vardera styrelsen ingår därjämte lämpligen chefen för Utredningsinstitutet.

För att icke betunga styrelsen med många sammanträden kan antingen en sådan anordning vara lämplig, att chefen för varje avdelning alltefter arten av förekommande frågor rådgör med verkställande direktören inom respektive huvudorganisation. Tänkas kan också, att styrelsen inom sig periodvis utser en jourhavande ledamot, till vilken avdelningschefen har att vända sig. Den jourhavande ledamoten finge därvid själv besluta i uppkommande ärenden eller hänskjuta viss fråga för avgörande till någon av organisationerna eller till den gemensamma styrelsen. Vid tillfällen, då frågor berörande de

olika avdelningarna äro av den vikt, att de böra dragas inför styrelsen, kunna sammanträdena ordnas samtidigt som styrelsen för Institutet samlas till överläggning.

Det är viktigt, att de tre press- och upplysningsavdelningarna upprätthålla nära förbindelser med Institutet. Inom detta kommer alltfortfarande att bedrivas det grundläggande utredningsarbetet rörande näringslivets utveckling och den ekonomiska politikens förutsättningar, vilket skall underbygga de centrala industriorganisationernas ställningstaganden och åtgärder. För att sålunda framkomna synpunkter och positiva uppslag effektivt skola kunna utnyttjas i opinionsbildande syfte, är det betydelsefullt, att stimulerande kontakt vidmakthålles mellan utrednings- och upplysningsverksamheten. Viktigt torde därför vara att skapa lokal samhörighet mellan respektive organ.

Stockholm i januari 1942.

Appendix M Iveroths uttalande om IUIs uppgifter och organisation (maj 1943)

Industriens Utredningsinstitut grundades i februari år 1939 av Sveriges Industriförbund och Svenska Arbetsgivareföreningen. Sedermera har även nära kontakt upprättats mellan institutet och Sveriges Allmänna Exportförening. Industrien är sålunda genom sina organisationer institutets uppdragsgivare, men samtidigt intar institutet så till vida en oberoende ställning, som det inom ramen för sitt arbetsprogram obundet bedriver sitt arbete efter vetenskapliga linjer.

Varje industriföretag är insatt i ekonomiska och sociala sammanhang, vilka det ofta har svårt att överblicka, men bland vilka det måste orientera sig för att kunna fylla sin uppgift i samhället. Här må endast pekats på förskjutningarna i de olika branschernas sammansättning och produktionsinriktning, på de allmänna konjunkturväxlingarna, på industriens förhållande till övriga näringsgrenar samt till statens ekonomiska och sociala politik. Det är utredningsinstitutets uppgift att utifrån industriens synpunkter söka klarlägga dessa allmänna ekonomiska och sociala förutsättningar för de enskilda företagens verksamhet. Institutet kan sålunda sägas vara ett forum för industriföretagens samarbete i fråga om ekonomisk och social forskning av här angivet slag – en motsvarighet till det samarbete kring tekniska forskningsfrågor, som börjat tillmätas en allt större betydelse.

Men det allmänna syftet för institutets verksamhet, att taga upp ekonomisk forskning, som befrämjar den industriella utvecklingen, följer, att arbetsuppgifterna ständigt förskjutas och än bli av långsiktig än av kortsiktig art.

Institutets arbete sammanhålles av en mindre stab av fast anställd personal. För utförande av speciella utredningar anställas därjämte särskilda utredningsmän. Dessutom anlitas såsom experter ett stort antal specialister från vetenskap, näringsliv och administration. Arbetsorganisationen besitter härigenom en hög grad av elasticitet.

Vid större utredningar tillsätts för att följa utredningsarbetet rådgivande kommittéer med representanter för de närmast berörda industrikretsarna. För att söka klarlägga speciella frågor eller för att förmedla kännedom om vissa förhållanden anordnar institutet dessutom enstaka konferenser med sakkunniga och intresserade från industrien. En arbetsmetod, som bl.a. kommit till användning vid utredningen om skogsindustriavfallet, är att samla experter från olika företag till samarbete under ledning av en särskild utredningsman.

Genom detta arbetssätt söker institutet upprätta den intima kon-

takt med industrien, som är nödvändig för att dess arbetsresultat skola bli till nytta. Institutet är även berett att tillhandagå enskilda företag med de upplysningar, som ligga inom ramen för dess verksamhet. Som exempel på detta slags samarbete kan nämnas, att den expert, som utför utredningen angående arbetarbostäderna anlitas av olika företag för konsultation.

Det är naturligt att institutet i sitt arbete även ofta får anledning till kontakt och samarbete med olika statliga organ. Det kan numera betraktas som en reguljär företeelse, att de statliga myndigheterna anlita institutet för utredningar rörande industriella frågor.

Institutet söker även bedriva sitt arbete i nära anknytning till den akademiska forskningen vid universiteten och högskolorna. Det ingår i institutets arbetsmetoder att för sitt utredningsarbete söka medverkan från akademiska studerande, vilka äro intresserade av näringsfrågor.

Axel Iveroth.

Appendix N Högboms redogörelse för norrlandsutredningen inför Härnömässan den 18 juni 1943

Då Industriens Norrlandsutredning från delegerade för Härnömässan mottagit en hänvändelse att göra ett inlägg i debatten om Norrlands aktuella försörjningsproblem i anslutning till den exposé angående den statliga Norrlandsutredningen, som nu lämnats av landshövding Lindeberg, tror jag mig ej kunna tillmötesgå denna begäran på ett lämpligare sätt än genom att lämna en kortfattad redogörelse för det arbete, som bedrivits av Industriens Norrlandsutredning under de tre år, som nu förgått sedan den tillsattes.

Jag kanske bör förutskicka, att Industriens Norrlandsutredning bedriver sitt arbete inom ramen av Industriens Utredningsinstitut. Institutets såväl som denna utrednings uppgift är att genom förutsättningslösa utredningar, bedrivna av experter, klarlägga de frågor, som äro av vikt för industrien att få sakkunnigt belysta och analyserade.

Man kan då göra sig den frågan, vad industrien kan ha för intresse av att utreda förutsättningarna för näringslivet i en hel landsdel, i Norrland. Bör inte industrien begränsa sina utredningar och sitt intresse till förutsättningarna för dess egen verksamhet?

Om man tränger något längre in i ämnet, står det ju ganska klart, att intressegemenskapen mellan industrien och andra grenar av näringslivet i Norrland sträcker sig mycket långt. Vad som sker på det industriella området återverkar alltid med nödvändighet på alla andra områden av näringslivet och från dessa uppstå i sin tur nya återverkningar på industrien. Detta ömsesidiga beroende är i Norrland särskilt starkt till följd av att industrien för sin råvaruanskaffning till så väsentlig del är hänvisad till skogsbruket, vilket i sin tur är intimt sammankopplat med jordbruket. Industrien kan av denna anledning icke ställa sig likgiltig till problem på andra områden. Mera konkret kan detta i förevarande fall uttryckas så, att arbetslöshet och låg levnadsstandard icke är någon lämplig miljö för en industri att arbeta i.

Jag vågar också tro, att en viktig förutsättning för Industriens Norrlandsutrednings arbete är den känsla av socialt ansvar, som ledarna för Norrlands industri besitter. Denna positiva inställning till sociala frågor har en mycket reell bakgrund i det omedelbara ansvar, som industriföretagen på många orter har för försörjningen. I Norrland ligga de enskilda industriföretagen ofta ganska långt från varandra och utgöra därtill icke sällan den enda arten av industri inom mycket långa avstånd. Det är självklart, att de allmänna samhälls- och försörjningsfrågorna härigenom få ett ganska avgörande inflytande på företagens och företagarnas arbete.

Intresset för Norrland och Norrlands försörjningsfrågor tar sig för närvarande praktiska uttryck även på andra håll. Härnömässan samlar årligen till diskussion av norrlandsproblem, och dessutom försigår en förberedande statlig norrlandsutredning. När industrien genom en egen norrlandsutredning tar del i detta arbete, beror detta väsentligen på, att Industriens Norrlandsutredning tillsattes redan på våren 1940, då man ännu inte visste, om eller när en statlig utredning skulle komma till. Den statliga utredningen tillsattes som bekant på hösten 1940. Man skulle kanske kunna tro, att de utredningar, som för närvarande bedrivs på olika fronter, innebär ett onödigt dubbelarbete. De erfarenheter, vi hittills haft, bekräfta icke detta antagande.

Det stora problemkomplexet erbjuder så många skiftande arbetsuppgifter, att den statliga utredningen med sin mera allmänna uppläggning och den industriella utredningen med sina större förutsättningar att tränga de praktiska problemen inpå livet, väl komplettera varandra. Jag vill också understryka, att direkt parallellt arbete kunnat undvikas genom den mycket nära kontakt, som upprätthålles mellan utredningarna. Industriens Norrlandsutredning har under hela sin verksamhetstid haft förmånen att få räkna landshövding Lindeberg till sina närmaste medarbetare. Landshövding Lindeberg var min företrädare som ordförande i Industriens Norrlandsutredning. Sedan han från denna befattning kallades att leda den statliga norrlandsutredningen och sedan hans krafter också i annat avseende i allt större utsträckning tagits i anspråk av staten, ha vi ändå fått tillfälle att utnyttja hans sakkunskap inom vårt arbetsutskott.

Jag begagnar detta tillfälle att uttala min stora uppskattning av de insatser, som landshövding Lindeberg gjort inom Industriens Norrlandsutredning. Jag vill också uttala, att det för Industriens Norrlandsutredning är av stort värde att få tillgång till de grundläggande utredningar, som den statliga norrlandsutredningen verkställt. I likhet med alla andra, som äro intresserade av Norrlands välfärd, hälsar såväl jag som mina medarbetare och uppdragsgivare med glädje alla initiativ, som syfta till att genom ett rationellt utvecklande av Norrlands egna resurser främja dess folkförsörjning.

Industriens Norrlandsutredning söker sålunda, för att sammanfatta dess uppgifter, giva industrien bättre förutsättningar att sätta sig in i de svårigheter, som belasta Norrlands näringsliv för att därigenom söka finna de vägar, som kunna leda utvecklingen av Norrlands näringsliv till större bärkraft. Det är väl också så, att det i icke ringa mån är industrien själv, som kommer att länka denna utveckling. En god del av denna utveckling lär nämligen få sökas på det industriella området, främst genom ett fortsatt utvecklande av Norrlands egna naturtillgångar.

Efter dessa inledande synpunkter övergår jag nu till att tala om det

arbete som hittills bedrivits eller planerats av Industriens Norrlandsutredning.

a. I det ursprungliga principprogrammet för Industriens Norrlandsutredning upptogs som en av de viktigaste arbetsuppgifterna att undersöka åtgärder för *den norrländska skogsnäringens kvalitativa utveckling* främst genom intensivare utnyttjande av skogs- och vedavfall, längre driven förädling av huvud- och biprodukter samt upptagande av nya tillverkningsgrenar. I övertygelsen att denna utveckling av skogsindustrien ytterst måste bygga på impulser från det grundläggande tekniskt-vetenskapliga forskningsarbetet toge Industriens Norrlandsutredning först upp frågan om träförädlingsforskningen. Den 6 och 7 maj 1941 anordnade Norrlandsutredningen ett allmänt sammanträde, varvid denna fråga utgjorde det viktigaste överläggningssämnet. Därvid framlades av civilingeniör Erland Waldenström, som närmast handhaft ledningen av utredningsarbetet på detta avsnitt, ett preliminärt förslag till åtgärder närmast i form av ett samarbete mellan träförädlingsindustriens olika branscher och statsmakterna för gemensam finansiering av en central, grundläggande skogsproduktforskning. Vid detta sammanträde närvaro representanter för utredningen rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande, bland andra ordföranden i denna utredning, generaldirektör G. Malm. Den statliga utredningen upptog sedermera dithörande spörsmål och civilingeniör Waldenström kallades att såsom sekreterare biträda vid detta utredningsarbete. Utredningen framlade i mars 1942 ett förslag till inrättande av ett centralt institut för skogsproduktforskning. Detta förslag godkändes av riksdagen och det nya institutet, som gemensamt finansieras av staten och skogsindustrierna, är för närvarande under uppbyggnad.

Norrlandsutredningens egna undersökningar rörande skogsnäringens kvalitativa utveckling har framför allt inriktats på en kartläggning av de problem, som röra *tillvaratagande och förädling av mindervärdigt virke samt avfalls- och biprodukter i skogsindustrien*. Den utredning i dessa avseenden, som verkställdes av civilingeniör Waldenström med bistånd av ett stort antal experter, representerande norrländsk träförädlingsindustri samt skoglig och träteknisk forskning, har tagit sikte på att belysa de många och betydelsefulla forskningsuppgifter, som här vänta på sin lösning. Utredningen publicerades hösten 1942 i en 300-sidig avhandling, som genom sitt författarregister utgör ett glädjande bevis för den samarbetsvillighet, som här visats från de olika industriföretagen.

Genom den lösning, som sålunda kommit till stånd beträffande den centrala forskningen samt i och med publiceringen av dessa utredningar rörande aktuella forskningsuppgifter, anser Industriens Norrlandsutredning, att dess uppgifter på detta område slutförts.

b. I det ursprungliga utredningsprogrammet för Industriens Norr-

landsutredning upptogs även frågan om *rationalisering av avverkningsmetoderna*, och vikten av att främja utvecklingen på detta område fastslogs redan från början. Rationaliseringen av skogsarbetet är en angelägen uppgift så väl för att sänka industriens betydande råvarukostnad som för att höja inkomstnivån för de i skogen sysselsatta.

Under skogschefen Mattsson-Mårns ledning har sålunda företagits ett antal undersökningar, vilka delvis genomförts i samverkan med Föreningen Skogsarbeten. Resultaten ha framlagts i föredragsform vid flera av Norrlandsutredningens allmänna sammanträden, varjämte ett antal stencilerade skrifter distribuerats till intresserade parter.

Frågan rörande skogsarbetets rationalisering har förutom på de allmänna sammanträdena inom Industriens Norrlandsutredning även behandlats vid särskilda överläggningar i ämnet. På en sådan konferens i april 1942 diskuterades sålunda uppläggningsen på längre sikt av forskningen rörande metoderna vid avverkning och drivning i skogen. Avsikten var närmast att undersöka möjligheterna för ett samarbete mellan Föreningen Skogsarbeten och Värmlands Skogsarbetsstudier, de två institutioner, som för närvarande främst bedriva studier på detta område. Diskussionen gav vid handen, att allmän uppfattning förelåg, att forskningsverksamheten efter hand borde samordnas och organiseras på gemensam bas. Dessutom framkom vid detta tillfälle ett förslag, att Industriens Utredningsinstitut skulle medverka till att sprida vissa resultat från de undersökningar, som bedrivs vid Värmlands Skogsarbetsstudier. Detta har sedermera skett, dels genom att representanter för Värmlands Skogsarbetsstudier vid Norrlandsutredningens allmänna sammanträde våren 1942 redogjort för sitt arbete, dels genom att Industriens Utredningsinstitut innevarande år publicerat första delen av Värmlands Skogsarbetsstudiers undersökningar, vilken behandlar metoderna vid arbetsstudiers upptagande och genomförande i skogen, handredskapens rationella utformning samt näringsfysiologiska spörsmål.

Industriens Norrlandsutredning har ansett det angeläget, att de påbörjade strävandena att åstadkomma en mera enhetlig organisation av forskningsarbetet rörande skogsarbetets teknik snarast fullföljes. Utredningen har också ansett, att denna fråga bör göras till föremål för närmare utredning men har kommit till uppfattningen, att en sådan utredning måste anses falla utanför ramen för Norrlandsutredningens arbete. På samma sätt som utredningen icke sysselsatt sig med den rent organisatoriska utformningen av skogsproduktforskningen, är det organisatoriska problem, som även i detta fall uppstår sig, en fråga, som bör hänskjutas för prövning till de direkt ansvariga parterna, i detta fall industriens branschorganisationer. Sedan dessa branschorganisationer bildat ett särskilt samarbetsutskott, har

Norrlandsutredningen därför överlämnat den fortsatta behandlingen av denna fråga till nämnda utskott och därvid sammanfattat de synpunkter på frågans läge och vidare behandling, som Norrlandsutredningens befattning med densamma föranlett. Frågan kommer nu att föras vidare av nämnda utskott.

c. Industriens Norrlandsutredning har betraktat det såsom mycket viktigt, att den allmänna kännedomen om natur, befolkning och näringar i Norrland liksom de speciella försörjningsproblem, som därmed sammanhånga, vidgas. De allmänna sammanträden, som med vissa mellanrum hållits, ha bl.a. tjänat syftet att bland dem som äro intresserade och ansvariga för Norrlands utveckling sprida upplysning om problemen. På dessa sammanträden ha sålunda de frågor, som sedermera gjorts till föremål för närmare utredning, successivt upptagits och belysts i deras allmänna sammanhang. Flera föredrag och diskussioner ha emellertid även ägt rum, vilka icke nödvändigtvis kräva fullföljande i speciella utredningar. Bland dessa ämnen märkas exempelvis:

Norrlands vattenkrafttillgångar, med föredrag av civilingeniör Erik Upmark;

Statens och bolagens möjligheter att upphjälpa *sötvattensfisket i Norrland*, med föredrag av byrådirektör fil.dr. G. Alm;

Jordbruket i Norrland, med föredrag av nuvarande överdirektören G.R. Ytterborn;

Frågan om *studiegårdar i Norrland*, med föredrag av agronom G. Rappe;

De *norrländska sulfidmalmtillgångarna* och deras utnyttjande, med föredrag av direktör O. Falkman;

Frågan om den ekonomisk-geografiska *regionindelningen i Norrland*, med föredrag av docent W. William-Olsson;

Yrkesundervisning i Norrland, med föredrag av undervisningsrådet R. Lundquist;

Vissa av dessa föredrag ha även publicerats i en särskild skrift betitlad *Industrien och Norrlands folkförsörjning*.

Som ett led i den upplysningsverksamhet om Norrland, som Norrlandsutredningen söker befrämja, har även ingått publiceringen av bokverket *Norrland, natur, befolkning och näringar*. Boken har redigerats och utgivits gemensamt av Geografiska Förbundet i Stockholm och Industriens Utredningsinstitut. Boken trycktes i en upplaga på 5.000 ex., som slutsåldes på 3 månader. Det kan möjligen bli aktuellt att utge en ny upplaga i samband med en omredigering av boken.

d. Sedan länge har inom utredningen försiggått en materialinsamling för en *bibliografi* över Norrlandslitteratur, under medverkan av flera kännare på detta område. Denna kommer inom en nära framtid att tryckas, och är det att hoppas, att den skall kunna verksamt underlätta studier av Norrlands ekonomiska och kulturella förhållanden.

e. Frågan om uppgörandet av en *avverkningsberäkning* för Norrland har allt ifrån utredningens början varit föremål för stort intresse. Den första expertkonferensen inom utredningen ägnades också åt planering av en avverkningsberäkning. Detta skedde i maj 1940. Som en första etapp framlades vid ett allmänt sammanträde i november 1940 en avverkningsberäkning för Norrbottens län.

Fullföljandet av denna avverkningsberäkning för övriga delar av Norrland har fördröjts genom att först på sistone preliminära resultat från pågående riksskogstaxering blivit tillgängliga. På grundval av detta material pågår för närvarande inom Norrlandsutredningen arbetet med upprättandet av en avverkningsberäkning och virkesbalans för hela Norrland.

f. Norrlandsutredningen har även upptagit frågan om *fastighetsbildningen inom jord- och skogsbruket i Norrland*. Det är känt, att fastighetsbildningen i Norrland lämnar mycket övrigt att önska. Jordbruksfastigheterna äro små, och skogsägorna genom sin långa, smala form och spridda belägenhet icke ägnade att möjliggöra ett rationellt skogsbruk. Frågan har belysts vid ett allmänt sammanträde med Norrlandsutredningen. Därefter ha särskilda överläggningar förts med experter på området. Någon fullständig lösning av denna fråga lär väl ej inom överskådlig tid kunna ernås. Detta skulle förutsätta en genomgripande omskiftning av såväl inägojord som skogsmark inom stora delar av landet, främst inom Norrland och Dalarna. Denna fråga hör nära samman med det utredningsarbete på jorddelningslagstiftningens område, som sedan några år bedrives av en särskilt härför tillsatt kommitté. Industriens egna undersökningar på detta område ta närmast sikte på vad som kan utföras genom arrondering av skogsmarken inom en mera begränsad ram.

g. Transportfrågan är otvivelaktigt en av Norrlands viktigaste frågor. Det är helt naturligt, att Industriens Norrlandsutredning ägnat denna stor uppmärksamhet. Vissa förberedande undersökningar ha vidtagits, och frågan har varit föremål för behandling vid ett par allmänna sammanträden. För närvarande har uppdragits åt Affärsökonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan att utföra en undersökning beträffande transportkostnadernas andel i företagens kostnader i olika delar av Norrland.

h. I början av år 1942 uppdrog Industriens Norrlandsutredning åt aktuarie B. Helger i Socialstyrelsen att på grundval av Socialstyrelsens år 1941 insamlade uppgifter för en ny dyrortsgruppering verkställa en undersökning rörande *levnadskostnaderna i Norrland*. Preliminära resultat från denna undersökning framlades vid ett allmänt sammanträde med Norrlandsutredningen våren 1942. Undersökningen har nu fullständigats och en karta över levnadskostnadsnivåns höjd har utarbetats. Undersökningen kommer att bliva tillgänglig i tryck under den närmaste tiden.

i. Norrlandsutredningen har såsom framgått av det ovanstående låtit verkställa en allmän översikt över yrkesutbildningsväsendet i Norrland. Det vill synas, som om en specialfråga på utbildningsområdet kräver särskild uppmärksamhet. Det gäller *skogsbrukets behov av lägre och högre utbildad arbetskraft*. Med hänsyn till den pågående utvecklingen mot en mera avancerad såväl avverknings- som skogsvårdsteknik synes det också vara särskilt angeläget, att skogsarbetskraftens yrkeskunnighet höjes för att möta de höjda anspråken. Förberedelser för en undersökning av dessa förhållanden försiggå i samarbete med Statens Arbetsmarknadskommission.

j. Bland ytterligare spörsmål, som Industriens Norrlandsutredning planerar att under den närmaste framtiden upptaga till behandling må nämnas *skogsindustriens och skogsbrukets i Norrland konjunkturfågor*. En fråga av mera allmän räckvidd berörande Norrlandsproblemet i dess helhet är frågan om uppställande av en *arbetsbalans för Norrland*, vilken är avsedd att samla och analysera synpunkterna på förhållandet mellan arbetstillfällen och befolkning i Norrland under den framtid, som närmast kan överblickas. Det ena ledet i denna arbetsbalans bör följaktligen utgöras av en befolkningsprognos och det är därför mycket värdefullt att ha tillgång till de mycket utförliga undersökningar, som den statliga Norrlandsutredningen gjort på området.

k. Såsom framgått av den redogörelse jag här lämnat fortgår utredningsarbetet genom ett flertal specialutredningar på olika avsnitt. På detta sätt når man ett djupare inträngande i speciella problem men givet är, att bilden av hur dessa problem sammantagna påverka arbetsliv och försörjning i Norrland blir ganska oenhetlig.

Utredningen har därför diskuterat möjligheten och lämpligheten av att företaga en *intensivundersökning av en utvald bygd* i Norrland för att på ort och ställe söka utröna, hur befolkningens livsföring och arbetsförhållanden gestalta sig. Praktiska rön av värde för utredningsarbetets inriktning och den planerade syntesen torde därvid kunna göras. Utredningen överväger för närvarande olika alternativ beträffande lämpliga lokaler för denna intensivundersökning.

Bilaga: Norrlandsutredningens ursprungliga utredningsplan av mars 1940

Industriens Norrlandsutredning
Utredningsplan.

I Grundläggande utredningar

A. Utredningar av orienterande karaktär.

1. Utredningens geografiska omfattning.
2. Norrlands näringsliv i förhållande till det övriga Sveriges.
3. Norrlands skogsnäring insatt i ramen av Norrlands näringsliv.
4. Allmänna statistiska uppgifter t.ex. angående markens fördelning å ägo grupper, etc.
5. Prognos beträffande Norrlands befolkningsutveckling under de närmaste decennierna.

B. Specialutredningar beträffande skogsnäringen.

1. Råvarufrågan.
 - a) Avverkningsberäkning.
 - b) Förrådsredovisning.
2. Strukturförändringar inom skogsindustrien under de sista 10 à 20 åren.
3. Rationaliseringen inom skogsindustrien och skogsbruket med särskild hänsyn till dess inverkan å arbetstillfällena.
4. Prisutveckling för skogsprodukter etc.

II Möjliga åtgärder

A. Åtgärder inom skogsnäringens egen ram.

1. Åtgärder för att göra anpassningen till råvarubasen mera effektiv än när den åvägbringas enbart genom de enskilda företagen individuellt.
2. Åtgärder för utnyttjande av mindervärdigt virke och avfall i skogsindustrien, särskilt genom upptagande av nya tillverkningsgrenar, inklusive vidgad forskning.
3. Åtgärder för en längre driven förädling av råvaran.
4. Rationalisering av skogsavverkningarna.
5. Flottningskostnadernas fördelning.
6. Skogsbrukets uppläggning.
7. Skogsvårdsåtgärdernas intensifiering.
8. Den fortgående parcelleringen av skogsmarken.
9. Ägoutbyte mellan olika markägare i rationaliseringssyfte.

B. *Åtgärder utom skogsnäringens egen ram.*

1. Åtgärder till ökande av arbetskraftens rörlighet.
2. Åtgärder för främjande av uppkomsten av hemmaindustri, särskilt småindustri och hantverk.
3. Åtgärder för främjande av ytterligare industri av storindustriell karaktär med särskild hänsyn till utnyttjandet av de norrländska mineral- och vattenkrafttillgångarna.
4. Åtgärder för jordbrukets höjande.
5. Åtgärder för befrämjande av fisket.
6. Bostadsstandardens höjande.
7. En mera praktiskt och förvärvsmässigt betonad uppläggning av folkundervisningen.

Appendix O Ivar Anderssons minnesanteckningar om sin tid som chef vid IUI (24 mars 1949)

Tanken på ett Industriens Utredningsinstitut väcktes under 1930-talet, då man inom Industriförbundet vid olika tillfällen diskuterade frågan om industriens ställning till vissa aktuella sociala och industripolitiska problem och behovet av ett industriellt handlingsprogram. En av de varmaste förespråkarna för ett mera aktivt uppträdande från industriens sida var Bertil Almgren. Direktör S. Edström väckte 1936 förslag om en utredning rörande dessa frågor. Under diskussionen om denna motion väcktes förslag om ett gemensamt utredningsorgan för Industriförbundet, Arbetsgivareföreningen, Exportföreningen och Handelskammaren. I december 1937 beslöt Industriförbundet att gemensamt med Arbetsgivareföreningen tillsätta ett sådant utredningsorgan.

Under den fortsatta behandlingen av frågan framfördes från åtskilliga håll tanken att till ett blivande utredningsinstitut skulle knytas även en upplysnings- och propagandaavdelning. Industriförbundets dåvarande direktör, Vilhelm Lundvik, intog från början mycket bestämt den uppfattningen att utredningsinstitutets verksamhet icke borde ha direkt politisk och propagandakarakter, och han stöddes härutinnan i en promemoria rörande institutets blivande uppgifter, som utarbetades av direktör Gustaf Söderlund. I denna P.M. angavs huvuduppgiften vara att verkställa utredningar om viktigare näringspolitiska frågor och på dessa utredningar uppbygga en så övertygande argumentering som möjligt. Det skulle ankomma på Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen att sedan nyttiggöra utredningarnas resultat. "Utredningsorganet måste ha frihet att hävda sina utredningsresultat och sina åsikter, ehuru de än korrespondera med de politiska partiernas ståndpunkter", heter det i promemorian.

När utredningsinstitutet den 1 februari 1939 började sin verksamhet, angavs uppgiften också klart och bestämt vara ett sakligt utredningsarbete och icke propaganda. Det nya organet skulle således genom utredningar och opartiska undersökningar av aktuella problem skaffa material för ett allsidigt och sakligt bedömande av dessa problem ur näringslivets synpunkt. Detta var den ena uppgiften. Den andra, som vid starten tillmättes icke mindre betydelse, utgick från behovet av förberedelse och planering på längre sikt, när det gällde industriens huvudproblem, både i förhållande till statsmakterna och ifråga om de inre uppgifterna. Skattefrågorna och icke minst bolagsbeskattningen, som i slutet av 1930-talet fått ökad aktualitet, skulle givetvis ägnas särskild uppmärksamhet.

En rad aktuella problem trängde mycket snart i förgrunden och

lade beslag på institutets arbetskraft. En del riksdagsfrågor krävde uppmärksamhet, skattefrågor behandlades i samarbete med näringslivets skattedelegation, inlägg från industrihåll i den aktuella diskussionen förbereddes o.s.v. Ett uppslag till en mera långfristig undersökning, som institutet redan då tog, har kommit att få en större betydelse än vad initiativtagarna själva kanske räknat med. Jag syftar på Norrlandsutredningen, till vilken institutet gav uppslaget och de första riktlinjerna. Bland de aktuella uppgifter, som sysselsatte institutet under förra delen av 1939, vill jag nämna den s.k. Sandviksfrågan, det ganska besvärliga industriproblem, som uppstod i samband med Mo & Domsjöes beslut att nedlägga Sandviks ångsåg. Institutet gav uppslaget till och medverkade vid den lösning av frågan, som under sommaren 1939 uppnåddes genom samverkan av ett stort antal norrlandsindustrier.

Under våren 1939 koncentrerades intresset i näringskretsar mer och mer på frågan om förhållandet mellan staten och det enskilda näringslivet. Finansminister Wigforss höll den 6 december 1938 i Stockholms köpmansklubb ett föredrag om detta ämne, som gav upphov till en livlig diskussion. Även statsrådet Sköld hade i ett föredrag berört frågan om staten och näringslivet. I båda föredragen antydde villighet från regeringens sida att diskutera problemet från delvis nya utgångspunkter. På industrihåll var man från början positivt inställd, ehuru tveksamma och tvivlande röster också hördes. Under alla förhållanden ansåg man, att det skulle vara av värde att få dryfta hela problemkomplexet i en fri och förutsättningslös överläggning mellan representanter för regeringen och industrien. En sådan överläggning kom också till stånd i statsrådsberedningen, där regeringen representerades av statsminister Hansson, finansminister Wigforss, statsråden Persson-Bramstorp, Möller och Eriksson. Industrien representerades av direktörerna Axel Bergengren, Uno Forsberg, Fredrik Göransson, Torsten Hèrnod, C.J. Malmros, Gustaf Söderlund, Martin Waldenström samt fil.dr. Harald Nordenson och handelsrådet Vilhelm Lundvik. Jag deltog också i egenskap av industrirepresentanternas sekreterare.

Vid denna allmänna överläggning enades man om att övergå till en ingående och systematisk behandling av det problemkomplex, som man nu i största allmänhet diskuterade. Som grund för dessa fortsatta överläggningar skulle ligga en P.M. av finansminister Wigforss. Denna behandlades vid ett fortsatt sammanträde, där ytterligare ett antal personer kallats att delta i överläggningarna – från regeringshåll: generaldirektör Gjøres, dåvarande statssekreterare Dag Hammarskjöld, byråchef A. Johansson, generaldirektör H. Leo, L.O:s ordförande A. Lindberg, dåvarande docent E. Lundberg, professor S. Mattsson, försäljningschef K.O. Norlin, professor Bertil Ohlin och IVAs direktör E. Velander. Av de ovannämnda industrirepresen-

tanterna hade tillkallats fil.dr. Ivar Anderson, direktör V. Ekman, direktör O. Falkman, direktör P. Gummeson, professor A. Montgomery och direktör S. Westerberg jämte sekreterare Ragnar Sundén, vilken tillsammans med docent Lundberg utsågs till sekreterare vid överläggningarna. Samtliga representanter uppdelades på tre subkommittéer, en för undersökning av investeringsläget och produktionseffektivisering, en för utnyttjande av råvarutillgångarna och för teknisk forskning och en för konjunkturutjämnande åtgärder inom näringslivet.

Till grund för överläggningarna låg nyssnämnda P.M. av finansministern, där han å ena sidan bemödade sig om att principiellt begränsa området för överläggningarna men samtidigt i ganska vaga ordalag antydde vidsträckta framtidsperspektiv. Denna plan kritiserades dels i en utförlig promemoria, som institutet utarbetade, dels i muntliga överläggningar inför regeringen. När fram på sommaren riktlinjerna för det fortsatta arbetet i subkommittéerna uppdragits, inträdde den sedvanliga semesterpausen, och när denna var till ända, hade den utrikespolitiska situationen totalt förändrats. I slutet av augusti urladdade sig ovädret, och den 1 september började andra världskriget.

Därmed började ett nytt skede i institutets arbete. De fredliga uppgifterna skötes undan. Överläggningarna mellan näringslivet och regeringen uppsköts på obestämd tid. Allt intresse koncentrerades på de nya brännande problem, som krigsutbrottet framkallade och som i en generell term sammanfattades i ordet "beredskapsåtgärder". Institutet togs under hösten 1939 och våren 1940 i allt större utsträckning i anspråk för dessa uppgifter. Det medverkade sålunda i utredningar för att fastställa det aktuella läget på olika områden och de närmaste behoven, och uppmärksamheten inriktades också i ökad utsträckning på de regeringsförslag till riksdagen, i vilka de första trevande ansatserna göras att bygga upp reglerings- och kommissionsväsendet.

Inom industri- och bankkretsar bildades under hösten 1939 ett alldeles informellt organ, som fick namnet Centralutskottet. Det bestod av ett antal ledande industri- och bankmän, som regelbundet möttes minst en gång i veckan för överläggningar om dagssituationen och de aktuella uppgifterna. Institutets chef tjänstgjorde en tid som sekreterare i denna sammanslutning, vars verksamhet så småningom ebbade ut, alltefter som uppgifterna överflyttades på det ena efter det andra nybildade organet. Av stor betydelse var att i denna krets frågorna rörande näringslivets representation i de blivande krisorganen kunde diskuteras, innan förslag från vederbörande organisationer lämnades till regeringen. Jag erinrar mig från denna tid, att åtskilliga namn, tidigare okända, som sedan kommit att spela en betydande roll i vår näringspolitik, fördes fram och diskuterades.

En fråga, som i slutet av året i ganska hög grad sysselsatte institu-

tet, gällde planerna på Norrbottens järnverk, och jag erinrar mig särskilt med tacksamhet det utomordentligt goda och stimulerande samarbetet i denna fråga med Jernkontoret.

Innan jag den 1 juli 1940 lämnade institutet för att återgå till dagspressen, hade institutet sålunda ställts inför åtskilliga uppgifter, för vilka dess krafter i många fall voro otillräckliga. Behovet av en betydligt starkare organisation hade redan konstaterats, och vissa riktlinjer för institutets vidare utveckling uppdragits. Ingenjör Erland Waldenströms anställning som industriell expert pekade fram mot en vidgning av uppgiften. Överhuvud taget var denna första tid ett utomordentligt intressant experiment. Något annat kunde knappast begäras. Uppgiften var ny och oprövad, institutets arbetskrafter till en början mycket begränsade, tidsutvecklingen i högsta grad dynamisk, vilket ständigt medförde nya och växlande krav. Om experimentet likväl utföll någorlunda gynnsamt – och den fortsatta utvecklingen av institutets verksamhet synes bekräfta detta – så måste förtjänsten härför i mycket stor utsträckning tillskrivas den vidsynta och i bästa mening liberala inställning, som institutets styrelse från första början intog, och det uppmuntrande intresse, som från skilda håll inom industrien och bankvärlden ägnades dess verksamhet. Till detta mycket uppriktiga erkännande vill jag lägga ett icke mindre varmt och uppriktigt tack till den personal, som jämte mig startade Industriens Utredningsinstitut och av vilken flera sedan också fått fullfölja dess verksamhet. Jag tror, att vi alla kunna enas i det omdömet, att vi kände uppgiften betydelsefull och fängslande och att vi redan från början voro övertygade om att det var ett gott initiativ som togs, när Industrieförbundet och Arbetsgivareföreningen startade Industriens utredningsinstitut.

Stockholm den 24 mars 1949

Ivar Anderson